מענדעלע מוכר־ספרים

(ש. י. אבראמאוויץ)

ביאגראפיע
ספר הבהמות
די אלטע מעשה
שלמה ר' חיים'ס

(1906–1963)

[illegible]

M. Lichtenstein

אַלע ווערק

פון

מענדעלע מוכר ספרים

(ש. י. אבראמאוויץ)

ערשטער באנד

ניו-יאָרק

היברו פּאָבלישינג קאָמפּאַני

52-50 עלדרידזש סטריט

1920

א י נ ה אַ ל ט :

י. ח. רבניצקי

שלום יעקב אבראמאוויטש

(מענדעלע מוכר ספרים)

י. ת. רבניצקי

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש

(מענדעלי מוכר ספרים)

שלום-יעקב אבראמאָוויטש, וואָס איז בעקאַנט אין דער אידישער וועלט מיט זיין ליטעראַרישען נאָמען „מענדעלי מוכר ספרים", אָדער ווי מען רופט איהם שוין היבשע יאָהרען מיט'ן ליעבען נאָמען „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראטור", — איז איינע פון די גרעסטע ערשיינונגען אין אונזער יודישער וועלט. מענדעלי מוכר-ספרים איז נישט נאָר א טאלאנט, און א גרויסער, זעלטען-אָריגינעלער טאלאנט,, ער איז א סך מעהר פון דעם: ער איז אין פיעל הינזיכטען א ש א פ ע ר פון דער ניי-יודישער ליטעראַטור.

און נישט פון איין ליטעראטור איז ער דער שאפער, נאָר פון צוויי צוזאַמען אין איין צייט. דאָס איז שוין אזא זעלטענע ערשיינונג, וואָס ס'איז ניט צו געפינען איהר גלייכען אין אנדערע וועלט-ליטעראַטורען. סיי אין העברעאיש, סיי אין יודיש האָט מענדעלי געמוזט אליין דורכשלאָגען און אויסטרעטען א נייעם וועג. בעזונדערס האָט ער בעדארפט שאפען א נייעם סטיל, „מענדעלי'ס סטיל", וואָס האָט געהאט אזא גרויסע אונגעהויערע ווירקונג אויף די בעסטע יודישע שרייבער, וועלכע זיינען געקומען נאָך איהם און פערנומען אַן אָרט אויבען אָן אין אונזער יודישער ליטעראטור. גוט איז געווען די „איינקלעך" דערנאָך, א שטייגער שלום-עליכם'ן אין יודיש און ביאַליק'ן אין העברעאישער פּראָזע, אז זיי זענען אין דער הינזיכט שוין געקומען, ווי מען זאָגט, צום גרייטען, געהאט פאר זייערע אויגען אזא געלנצענדען אויסגעצייכענטען מוסטער. דער „זיידע" אָבער האָט געמוזט אלעס שאפען פון דאָס ניי, מיט אייגענע כחות. צו אזא ארבייט דאַרף מען באמת האָבען א ריעזען-קראַפט.

נישט מיט אמאָל האָבען זיך ביי מענדעלי׳ן בעוויזען די גרויסע כחות זיינע. ביסלעכווייז האָבען געהאַלטען אין איין וואַקסען זיינע אָדלער־פליעגעל, און מערקווירדיג — ערשט אין די עלטערע יאָהרען האָט ער זיך ארויסגעוויזען מיט זיין גאַנצער קראַפט, אויפגעהויבען אויף אַזאַ הויך צום בעוואונדערען.

געבוירען אין ליטא, געוואַנדערט אין דער יוגענד איבער פערשיעדענע ישיבות אין ליטווישע שטעדט און שטעדטלעך, מגולגל געוואָרען דערנאָך אין וויטען „וואָהלין" און צום סוף אין דרום־געגענד אין ניי־רוסלאַנד, — האָט מענדעלי געהאַט די מעגליכקייט צו בעטראַכטען מיט זיין שאַרפען אויג דאָס יודישע לעבען פון אַלע זייטען, אַנגעזאַפּט אין זיך און קינסטלעריש דערנאָך ארויסגעגעבען פאַר די לעזער אין אַזעלכע ל ע ב ע ד י ג ע בילדער אין צוויי ל ע ב ע ד י ג ע לשונות. און אַז איהר לייענט דעם זעלבען „ספור המעשה" אין העברעאיש און אין אידיש, קאָנט איהר קיינמאָל נישט וויסען, וועלכעס איז דער אָריגינאַל און וועלכעס אַ איבערזעצונג, אַזוי ווי איהר ווייסט נישט, אין וועלכער פון די צוויי שפּראַכען איז מענדעלי מעהר צו בעוואונדערען אַלס קינסטלער און סטיליסט.

און דער 75־יעהריגער „זיידע" איז נאָך פול מיט יוגענדליכער גייסטיגער קראַפט. ער איז גרויס נישט נור מיט׳ן פריהערדיגען זכות, זיין כבוד גלאַנצט נישט נור מיט אַ אָבשיין פון אַמאָל. ער הערט נישט אויף ביז איצט צו טהון זיין גרויסע אַרבייט, צו שאַפען.

אַזאַ לעבען איז כדאי בעשריבען צו ווערען אויספיהרליך *).

.1

שלום־יעקב אבראַמאָוויטש איז געבוירען אין ליטא אין אַ קליין שטעדטיל קאַפּוליע (סלוצקער אויעזד, מינסקער גוב.). פּונקט דעם טאָג פּונ׳ם

---

*) בענוצט האָב איך זיך צו דער לעבענס־בעשרייבונג מיט בינשטאָק׳ס אַרטיקעל (אין „וואָסחאָד" 1884), מענדעלי׳ס אויטאָביאָגראַפיע (אין סאָקאָלאָוו׳ס „ספר זכרון") און „שלמה ר׳ חיימ׳ס", וואָס איז אייגענטליך אַ קינסטלעריש־בעאַרבויטע זעלבסט־לעבענס־בעשרייבונג און ענטהאַלט צוזאַמען מיט ד י כ ט ו נ ג זעהר פיעל װ א ה ר ה י י ט פון אַבראַמאָוויטש׳עס לעבען אין דער ערשטער יוגענד, אויסער מינדליכע ידיעות פון ר׳ מענדעלי׳ן אַליין.

יאָהר, און אפילו דאָס יאָהר אַליין, ווען דער גרויסער יודישער שריפטשטעלער האָט דערזעהן גאָט׳ס וועלט, ווייסט מען נישט בעשטימט — אין יענע יאָהרען האָט מען זיך נישט נוהג געווען אזעלכע זאכען צו פערצייכענען — נאָר ס׳איז אָנגענומען געוואָרען צו רעכענען דאָס יאָהר תקצ״ו (1835) פאר זיין געבורטס־יאָהר, און דער צוואַציגסטער דעצעמבער ווערט גערעכענט אין זיין פאַמיליע פאר זיין געבורטס־טאָג.

זיין פאָטער ר׳ חיים־משה איז געווען פון די געהויבענע און שענסטע בעלי־בתים אין שטעדטיל, און האָט געהאַט אַ נאָמען אין דער גאַנצער געגענד ארום. אין יענער צייט, אז מ׳איז זוכה צו זיין אַ פערנעהם אין אזא שטעדטיל ווי קאַפּוליע, אַ אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, און אין דער גאַנצער סביבה — איז עס נישט אומזיסט. אויסער זכות־אבות דאַרף מען דערצו אַליין זיין נישט נור גוט און פרום, נאָר אויך אַ למדן מיט אַלע מעלות. און ר׳ חיים־משה, אַ אמת׳ער יודישער תלמיד חכם, איז געווען, ווי מען זאָגט, „אי צו גאָט, אי צו לייט“. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו פרנסה און צו תורה און אויך צו שטעדטישע כלל־זאכען. יאָהרענלאַנג האָט דער פאָטער פון׳ם קינפטיגען מחבר פון „די טאַקסע“ געצויגען זיין חיונה פון דעם, וואָס ער האָט געהאַלטען די פליישטאַקסע אין׳ם שטעדטיל. פיעל יאָהרען איז ער דאָרט אוועקגעווען גאָר אָהן לוין, אַ „קאַזיאָנער רב“. ער פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאר יונגע־לייט, און אמאָל אויך דרש׳ענען שענע דרשות פאר׳ן עולם. דערצו איז ער נאָך געווען אַ ידען אין תנ״ך אויך און שען געשריבען לשון־קודש מיט „מליצה“ נאָכ׳ן גוסט פון יענער צייט, אזוי אז ער האָט גע׳שמ׳ט צווישען אַלע זיינע בעקאַנטע פאר אַ „בעל־לשון. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אריין, יענער ארויס. צו זיינער אנ׳עצה פלעגען אַלע אָנקומען, סיי אין פרט־זאכען און סיי בשעת עפּעס אַ נויט אין כלל־זאכען, און ווענען אלסדינג פלעגט מען מיט איהם זיך מיישב זיין. ביים עולם איז אויך איינגערעדט געווען, אז ר׳ חיים־משה איז אויך אַ מומחה אין דאָקטאָריע, און בשעת עפּיס אַ קראַנקהייט פלעגט מען לויפען צו איהם נאָך אַ מיטעל, און ער אַליין האָט זיך אויך גע־האַלטען דרינען פאר אַ שטיקעל מבין, ווייל ער איז געווען אַ „בעל־נסיון“, אַ שוואכער, שלאַפער מענש בטבע און איבערגעליטען אין לעבען אַ סך מיני שלאַפקייטען, און אויסערדעם פלעגט ער נאָך אמאָל ליעב האָבען אריינקוקען אין רפואה־ביכלעך פאר׳ן פאָלק.

זיין מוטער שרה־נעסי — אַ איידעלע, שוואכע פרוי מיט אַ פערפרומט בלייך פנים, הוילע רוחניות — איז געווען אַ וואוילקענענדיגע, געוואוסט אלערליי מיני תחינות, געלייענט דעם „צאינה־וראינה“, „מנורת המאור“

און נאָך אַזעלכע ספרים, געוויזען ווייבער אין שוהל וואָס און ווען צו דאַוונען און אויך פאַרגעלייענט פאַר זיי פול מיט געפיהל.

שלום־יעקב האָט זיך פון די ערשטע קינדער־יאָהרען ארויסגעוויזען פאַר זעהר אַ גערעאָטען קינד מיט אַ גוט שאַרף קעפּיל צום לערנען. ביי זיין ערשטען דרדקי־מלמד, משה פּלאָטקעס, האָט ער אין איין יאָהר אויסגעלערנט די גאַנצע תורה, געלייענט „עברי" גיך „ווי אַ וואַסער" און אָנגעהויבען חומש, ווי דער שטייגער איז, פון „ויקרא" — וואָס אנדערע קינדער בעדאַרפען דערויף פערברענגען אין חדר אַ צוויי־דריי יאָהר. ביים גאַנצען הויזגעזינד ר' חיים־משה'ס, ווי אויך ביי פרעמדע, אריינגעהערס אין שטוב, איז דאָס קינד געוועזען זעהר בעליעבט פאַר זיין לעבעדיגקייט, פאַר זיינע קלוגע איינפאַלען, און נאָך מעהר פאַר זיינע „אָנשטעלען". פון קינדווייז־אָן איז אינ'ם קינפּ־טיגען קינסטלער געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, צו וואַרפען אַ אויג און אויפּחאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק יענעמס אַ מינע אָדער אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אנדערע, און ער פלעגט קונציג נאָכמאַכען ווי יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט...

דער פאָטער איז געוועזען בעזונדערס אַ מבין אויף זיין גערעאָטען, שטאַרק געליעבט קינד. ער האָט פערשטאַנען, אַז ביי אַ רעכטען מלמד אין די הענד קאָן פונ'ם קינד ווערען אַ לייט, און דעריבער האָט ער פאַר איהם נאָכגעזוכט און גענומען איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל מיט איהם לערנען.

ל ע ר נ ע ן אין יענער צייט האָט געהייסען גמרא מיט מפרשים און פוסקים. פון אנדערע למודים האָט אַ יודיש קינד נישט געטאָרט וויסען. אפילו „כתבי־קודש", דער הייליגער תנ"ך, איז אויך געוועזען פערעכענט ווי אַ מין פסול'ע זאַך פאַר קינדער, וועלכע טאָרען מעהר נישט וויסען ווי פון אַ „פּסוק, וואָס שטעהט אין דער גמרא"... ר' חיים־משה אליין איז אָבער אויך געוועזען, ווי געזאָגט, אַ „בעל־תנ"ך" און אַ שטיק „מליץ", האָט ער פערלאַנגט פון דעם מלמד, ער זאָל לערנען מיט'ן קינד אויך תנ"ך מיט „מצודות", מיט תרגום און אַ ביסעל דקדוק אויך דערצו.

און דער מלמד, יוסי ראובנ'ס, איז געוועזען ווי געוואונשען פאַר דעם 6־7־יעהריגען תלמיד. קיין בעסערער זיווג דערפון האָט גאָר נישט געקענט זיין. דער רבי און דער תלמיד האָבען זיך איינער דעם אַנדערען גוט גע־פּאַסט, אויפ'ן בעסטען אופן.

ר' יוסי ראובנ'ס, אַ יוד אין די מיטעלע יאָהרען, איז געוועזען אַ דאַרער, אַ קורצזיכטיגער, מיט אַ בלייך פּנים, אַ שטילער און אַ גוטער און ביי איטליכען אין שטעדטיל זעהר בעליעבט. זיין חאַראַקטער, זיין שטייגער לעבען און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט ארויסגעוויזען, אַז אין איהם שטעקט דער פונק פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שרייבען און צו

מאָהלען, צו שניצען און צו קריצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צוליעב פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געוועזן זיין בעסטער פאַר־גניגען, עפּיס האָט איהם ווי געטריבען דערצו און ער האָט געמוזט מייסטערן: אין שטעדטיל האָט מען איהם מכבד געוועזן מיט שניצען דעם ארון־קודש, מאָהלען א מזרח, שלאָגען מצבות, קריצען חתימות, או אָפּטמאָל מיט מאָכען מוסטערן פאַר מיידלעך כלות אויף קייטעלשטיכלעך, אויף העפטען, אויסנייהען פאַר זייערע חתנים שענע תפילין־זעקלעך.

דער שטייגער פונ׳ם לערנען איז געוועהנליך געוועזן אַזוי: בשעת דעם לערנען פּלעגט דער רבי זיצען אויף זיין אָרט מיט עפּיס אַנ׳ארבייט — מאָהלען אָדער שטעכען א חתימה׳לע. די ארבייט האָט ניט געשאַדט צום לערנען, פּערקעהרט, זי איז געוועזן דאָס אייגענע, וואָס „פאַר א פּראָסטען בעל־מלאכה א גוטער טרונק בראָנפען", זי האָט איהם בעלעבט און בעגייס־טערט, אין די אויגען האָט געפינקעלט א הייליג פייעריל און אַלסדינג האָט ער דענסטמאָל דערקלערט דעם תלמיד שאַרף און קלאָר, מיט א בעזונדער געפיהל. און דעם תלמיד פּלעגט עס געבען א נעהם, א ברען, און ס׳האָט זיך איהם געלערנט מיט אַזא חשק, געשלונגען איטליכס וואָרט.

דער דאָזיגער בעגאַבטער רבי האָט געמאַכט א שטאַרקען רושם אויף זיין פיעל־בעגאַבטען תלמיד, און ביז איצט דערמאָהנט זיך דער גרייז־גרויער תלמיד אָן זיין אַמאָליגען רבי׳ן ר׳ יוסי ראובנ׳ס (אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" רופט ער איהם ליפּא ראובנ׳ס) מיט גרויס ליעבע און אַכטונג. צו דער ווירקונג פון יענעם זעלטענעם רבי׳ן קאָן מען אפשר צושרייבען ניט נור דאָס שענע געפּערילטע כתב פון אונזער גרויסען שרייבער, נאָר אויך דאָס ווילען ארבייטען כסדר מיט חשק אויסצושלייפען און אויסצור־טאָקען יעדעס וואָרט, יעדע פראַזע בעזונדער, עס זאָל ארויסקומען קינסט־לעריש, אָהן א שום פּגימה׳לע...

דאָס קינד שלום׳קע איז מיט דער צייט געוואַקסען „ ווי א בלימעלע אונטער א גוטער השגחה", ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט פונדעסטוועגען צו בלייבען א קינד. אין „שלמה ר׳ חיים׳ס" ווערט דאָס קינד געמאָהלט אַזוי: „שלמה׳לע אין חדר און שלמה׳לע אין דרויסען זיינען עפּיס גאָר אַנדערע, פערשיעדענע מענשען. לערנט ער, איז געלערנט. ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אריינגעטאָן אין לערנען. ער דענקט, טראַכט, וויל גרינדליך איטליכע זאַך פערשטעהן, נאָר קוים צוגעמאַכט דעם ספר, איז ער ווי איבער־געביטען געוואָרען, ער לעבט, שטיפט — א יונגעל מיט די ביינער. איבער־הויפּט האָט שלמה׳לעס כאַראַקטער פון קינדווייז אויף זיך געוויזען עפּיס ווי א צונויפגעשטעלטער פון פערשיעדענע מינים, נישט פון איין שטיק מאַטעריע. עפּיס האָבען צוויי נשמות — א מלאך מיט א רוח — געשטעקט

[illegible]

[illegible]

2

[illegible]

היים טאַקע, ווען עס האָט זיך געמאַכט. קיין בעשטימטע צייט אויף דעם איז נישט געווען. דער פאָטער האָט זיך געקענט אָברייסען פון זיינע געשעפטען אַמאָל ביי־טאָג, אַמאָל ביי־נאַכט, און גאָר אַמאָל פלעגט דער טאַטע איהם אויפרייסען פון שלאָף פאַר־טאָג און אוועקגעהן מיט איהם לערנען אין קלויז. נישט גרינג, פערשטעהט זיך, איז אָנגעקומען דעם 11—12־יעהריגען קינד דאָס אויפשטעהן פאַר־טאָג פון׳ם געשמאַקען שלאָף. נאָר איז ער אָבער אויפגעשטאַנען, האָט עס איהם זעהר הנאה געטאָן. דאָס געהן פאַר־טאָג פון דער־היים איז קלויז און דאָס לערנען דאָרט האָט איהם פערשאַפט גרויס פערגניגען. ביי דעם קליינעם לערנער „האָבען זיך צו־שפּיעלט די געבליטען. זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס הארץ צוגעהט איהם שיער פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון“.

נאָר די הייסע געפיהלען זיינע האָבען זיך נישט בעגנוגט מיט לערנען אליין דער פּאָעטישער פונק, וואָס איז אין איהם געלעגען פערבאָרגען, האָט זיך אָנגעהויבען אויפצובלאָזען דורך אַ געפיהל פון ליעבשאַפט און בענקעניש צו דער שענער נאַטור. פריהער איז זיין וועלטיל געווען גאָר אַ קליינס: „פון די אַלע גאַסען אין שטעדטיל איז פאַר איהם געווען נור דער שוהל הויף; פון אַלע הייזער — דער חדר, דער בית־מדרש, וואו ס׳איז דער טויער צום הימעל“. איצט האָט ער אָנגעהויבען בעטראַכטען די איבעריגע גאַסען פון שטעדטיל, אפילו נישט קיין יודישע; ער האָט אויך אַרויסגעקוקט אויסער דער שטאָדט און געזעהן די שענע טאָלען „באַרג־אַראָב“, ערטער־ווייז בעוואַקסען מיט גרינוואַרג, וואָס ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צעוואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס, און אויף יענער זייט טאָלען — ווייטער בערג און פעלדער, וועלדלעך און וועלדער. שלום־יעקב האָט אָנגעהויבען אָפט מפסיק זיין פון לערנען, אַרויס׳גנב׳ענען זיך פון שטוב און געהן אויף „קבלת־פּנים“ צו דער שען־חנ׳עוודיגער נאַטור „ווי אַ חתן אַקעגען דער כלה“, און דאָרט פלעגט ער ווערען ווי צושמאָלצען פאַר הייסע־זיסע געפיהלען און זיך צוגאָסען אין אַ מין ניגונ׳דיל פון „זמירות“, אין אַ ווינקעלדיגעס צו אַ בעדעקענס, אָדער גאָר גענומען זאָגען „ברכי נפשי“ הויך אויף אַ קול מיט אַ בעזונדער טעם און געפיהל.

בכלל איז ער שוין אצונד ווי דערווייטערט געוואָרען פון יענעם עולם, און וועלכען ער איז געווען אריינגעטאָן פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא ווי אַמאָל. דאָס שטיקעל לייענען פאַר דעם טאַטען מאַכט ער נאָך ווי ס׳איז, אבי איבערגעקומען, און שפּאַצירט זיך דערנאָך דעם גרעסטען טייל טאָג אַרום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני חברים, זיי מעגען זיין נישט זיין גלייכען, יונגער

צי עלטער פון איהם. ער האפט זיך אפט אריין צום שכן דעם שמיעד אין קוזנע, זיצט זיך דארט אין א ווינקעל און קוקט פערטראכט ווי די פונקען שפרינגען, „טאנצען ווי די רוחות" אין אייוועץ און הערט בשעת מעשה די ווערטלעך און מעשיות, וואס ווערען דארט אויסגערעדט און אויסדער־צעהלט. דער שמיעד, א יוד, שוין א זיידע, איז מיט אלע פאסטעמקעס זיינע געוועזען טאקע נור עפּיס אנ׳אלטער יונגעל. און אזוי אויך דער צווייטער שכן, פון דער אנדער זייט, א סטאלער, אין וועלכען ס׳האט געשטעקט א גייסט פון א ק י נ ס ט ל ע ר, און די סטאלעריי איז געוועזען ביי איהם נישט אזוי וועגען דער פרנסה, ווי צוליעב דעם פערגעניגען צו מאכען א כלי. דיביידע זענען איהם געוועזען זעהר טייער און דאס האַרץ האט איהם צו זיי שטארק געצויגען, און ביידע האבען געווירקט אויף זיין יונגען גייסט, דערהאלטען אין איהם דאס פייעריל.

דערווייל האט זיך דאס רעדיל ביי שלום־יעקב׳ס פאטער איבערגע־דרעהט און זיינע געשעפטען האבען אנגעהויבען געהן אלץ ערגער. אין שטעדטיל איז געווארען א קריזיס, דער עולם האט אנגעהויבען אין דער שלעכטער צייט ווינציגער עסען פלייש — און די טאקסע איז געווארען געשלאגען. אין שטוב האט זיך אנגעהויבען פיהלען דחקות, און די נויט האט זיך וואס ווייטער מעהר געשטארקט. פון גרויס צער איז דער פאטער קראנק געווארען און גיך פון דער וועלט געגאנגען, אין א עלטער פון העכער פערציג יאהר, און איבערגעלאזט א אלמנה מיט עטליכע יתומים אהן מיטלען צום לעבען.

.3

שלום־יעקב איז געוועזען אלט א יאהר 13—14, ווען ער איז געבליבען א יתום, און דאס ערשטע האבען די נאהנטע קרובים געפונען פאר נויטיג, מען זאל דעם עלטערען פון די קליינע קינדער אוועקשיקען ערגיץ אין א ישיבה, כדי ער זאל זיך נישט ארומדרעהען בטל און זאל טאקע נישט זיין אן איבעריגע משא אויף דער ארימער אלמנה.

איצט הויבט זיך אן זיין נע־ונד זיין פון איין ארט אינ׳ם אנדערען. ס׳איז בעשערט געוועזן, ער זאל אין די יונגע יאהרען פערזוכען דעם טעם פון עלענד ארומוואנדרעווען אין פרעמדע מקומות און אויס־זיין אין פערשיעדענע שטעדט און שטעדטלעך אין דער ליטא, איידער ער וועט מגולגל ווערען גאר אין די ווייטע מקומות אין וואהלין, און זאל בעטראכ־טען פון פערשיעדענע זייטען און צו־קוקען זיך מיט זיינע אפענע, שארפע

אוינגען צום יודישען לעבען, וועלכעס ער וועט דערנאָך אזוי מייסטערייש אָבמאָהלען.

דאָס ערשטע האָט ער זיך אָוועקגעלאָזט אָנהויב זומער קיין טימ־קעוויטש, א קליין שטעדטיל נישט זעהר ווייט פון קאַפּוליע, און זיך אוועקגעזעצט דאָרט אין בית־מדרש לערנען. אייגענטליך איז ט. נישט קיין אָרט פון תורה, און דער פּרעמדער בחור איז נישט אויסען געווען אזוי דאָס לערנען ווי „די טעג״ עסען. דאָ האָט ער זיך באקאַנט צום ערשטען מאָל מיט׳ן לעבען פון חסידים און זייער אויפפיהרונג. אין זיין געבורטס־אָרט קאַפּוליע זיינען געווען לויטער „פערברענטע מתנגדים״ און קיין חסיד האָט מען נישט געלאָזט א קאָפּ אויפהויבען. אז עס האָט זיך געעפענט דאָרט א חסידיש „שטיבעל״, האָבען די קאַפּוליער יודען גע־נומען פּויקען אין די הענד און מיט אַלע כחות געפּויקט ביי דעם „שטי־בעל״, כדי מען זאָל דאָרט נישט קענען דאַווגען, ביז „דאָס שטיבעל״ האָט סוף־כל־סוף געמוזט פערמאַכט ווערען און פון חסידים איז כמעט קיין זכר נישט געבליבען אין שטעדטיל (זעה פּאַפּירנאָ׳ס זכרונות „פון ניקאָ־לאַי׳ס צייטען״, „פּערעזשיטאָיע״ 11). דאָ האָט ער געזעהן די „חסידים״, וואָס ער האָט פריהער נור געהערט וועגען זיי, אז ס׳איז משונה ווילדע ברואים, און ארויסגעזעהן, אז זיי זיינען אויך יודען, וואָס דאַווגען נאָך דערצו מיט א ברען, מיט א „שמחה של מצוה״, די פייערדיגע עבודה, ד. ה. די תפלה זייערע, האָט אויף איהם געמאַכט א שטאַרקען רושם, און ער האָט אויך גענומען מתפלל זיין מיט התלהבות. נאָך דער תפלה אָבער איז ער אָבגעזעסען דעם טאָג אין קלויז פערזאָרגט און פער׳חושב׳ט. עס האָט איהם געצויגען אהיים און ער איז גיך טאַקע אוועק אהין צוריק. נאָר דער דלות האָט איהם באַלד פון דאָרט ווייטער פערטריבען.

דאַסמאָל האָט ער זיך אוועקגעלאָזט קיין סלוצק, אין סלוצקער ישיבה האָט ער אָנגעהויבען לערנען פריהער אין דער ערשטער כתה, באַלד אָבער האָט מען בעמערקט דעם יונגען קאַפּוליער עלוי און איהם איבערגעזעצט אין דער עלטערער כתה, וואו דער ראש־ישיבה אַליין, דער גרויסער חריף ר׳ מיכל מ״ס האָט געלערנט מיט די תלמידים. פון דער ישיבה איז ער איבער־געגאַנגען אין גביר׳ס בית־מדרש, וואו דער בעריהמטער רב ר׳ אברהם׳לע פלעגט זאָגען א ש־עור פאַר געקליבענע בחורים.

נאָך סלוצק איז ער איבערגעגאַנגען נאָך אין א פּאָר ערטער, ביז ער איז געקומען קיין ווילנא, וואוהין ס׳האָט איהם ארויסגערופען זיין קרוב דער גביר חיים־נחום ברוידא *). דאָרט האָט ער געלערנט ביי ר׳ סענ־

*) דער פאַמיליען־נאָמען פון שלום־יעקב איז אויך פריהער געווען ברוידא

דעריל אין ר׳ מעלה׳ס ישיבה און אויך אין „גאונ׳ס קלויז״, געלערנט גאנצע טעג און אויך אָפט גאנצע נעכט „משמורים״. פערבראכט האָט ער אין ווילנא נור עטליכע חדשים. ס׳איז איהם נמאס געוואָרען דאָס זיין אין דער פרעמד, און נאָך צוויי יאָהר נע־ונד זיין האָט ער זיך אומגעקעהרט אהיים.

דערווייל האָבען די קרובים, וואָס האָבען זיך געזאָרגט פאר דער מוטער די אלמנה, געזעהן חתונה־מאכען זי פאר אנ׳אלמן אנ׳ארענדאר, וואָס האָט געהאַלטען א מיהל אין א דערפיל מ ע ל נ י ק י , א צעהן וויאָרסט פון קאפוליע, און זי איז אוועק אהין מיט די קלענערע קינדער. אין שטעדטיל איז איבערגעבליבען נור שלום־יעקב און די עלטערע שוועסטער זיינע, א גרושה. עלענד און פערצאָגט האָט ער זיך ארומגעבלאָנקעט אין זיין גע־בורטס־שטאָדט ווי א פרעמדער, פערוואָגעלטער, וואָס האָט נישט וואו א קאָפּ צו־שפּארען. ער איז ארומגעגאנגען שטענדיג פערזאָרגט און האָט זיך נישט געקענט קיין אָרט געפינען, און אז זיין שטיף־פאָטער האָט איהם גערופען צו זיך אין דערפיל, האָט ער זיך לאנג נישט געלאָזט בעטען און איז אוועק אהין, און כדי נישט צו עסען אומזיסט ברויט, האָט ער געלערנט מיט די שטיף־ברידער עטליכע שעה אין טאָג.

נאָך צוויי יאָהר ארומשלעפּען זיך אין ישיבות, נאָך א לעבען אין גרויס דחקות און איינגשאפּט, האָט ער זיך געפיהלט פריי אינ׳ם קליינעם דערפיל, וואָס איז ארומגערינגעלט מיט גרויסע געדיכטע וועלדער, צווישען וועלכע עס פלייצט א היבשער טייך. אויף איין זייט טייך קוקען ארויס פון צווישען גרינוואַרג און בוימער א דריי קליינע הייזלעך פון דריי פויערשע פאמיליען, די איינציגע איינוואוינער דאָרט. און אויף דער אנדערער זייט טייך שטעהט הארט נעבען וואלד א איין־איינציגע שטוב מיט קליינע פענסטער און א הויכען אלטען דאך, וואו עס זיצט דער ארענדאר מיט זיין גרויס הויזגעזינד. עס רעש׳ט דאָ נישט ווי אין שטאָדט, דערפאר שוויב־לען און גריבלען אין די פעלדער און וועלדער אלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, און אמאָל לאָזט זיך אויך הערען א הוילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער.

אין דעם שטילען אָרט, אָבגעזונדערט פון מענשען און נאָהנט צו זיין היים־געליעבטער, צו דער שעהנער נאטור, האָט זיך אין דעם יונגען שלום־יעקב אויפגעוועקט דאָס פּאָעטישע געפיהל זיינס און איהם געטריבען אויסצוגיסען אויף פּאפּיר דאָס, וואָס ער האָט געפיהלט טיעף אין הארצען.

(אין זיינע „כתבים״ פון די קינדער־יאָהרען איז ער גע׳חתמ׳עט „שלום־יעקב ברוידא מקאפּוליע״). ערשט דערנאָך איז ער פערשריבען געוואָרען „אבראַמאָוויטש״.

פריהער נאך האָט ער געגומען שרייבען א מין דראמע אויפ׳ן שניט פון לוצאטו׳ס „לישרים תהלה״, דאָס איז, א פּנים, עפּיס על־פּי־נס געקומען איהם צו דער האנד. אָט די קינדעריש׳ע דראמע, אין וועלכער די הויפּט־פּערזאָנען זענען: סכלות, שכל, אמת, גאוה, שכחה, המון א. ד. ג.—האָט ער פערענדיגט, ווייזט־אויס, דאָ אינ׳ם דערפיל. אויסערדעם האָט ער זיך גענומען צום שרייבען ליעדער אויפ׳ן ארט פון „ברכי נפשי״ (איינס פון די שירים טראָגט דעם נאָמען „מזמור לשלום בהיותו במדבר מלניקי) מיט תהלות ותשבחות צו דעם גרויסען אלמעכטיגען גאָט, דעם בעשאפער פון אזא שענער, ליכטיגער וועלט. סיי די דראמע און סיי די שירים זענען מיט געגוג פעהלער און נאָך גאָר קינדיש־נאאיוו, און ס׳איז שווער צו דערקענען אין זיי סימנים פונ׳ם קינפטיגען גרויסען סטיליסט און קינסטלער.

דאָס דאָרפישע לעבען ביים שטיף־פאָטער האָט איהם אָבער נישט אויף לאנג געשמעקט, עס האָט איהם געצויגען צוריק אין שטעדטיל, אין זיין קלויז, וואו ער האָט פאר זיך געהאט אזוי פיעל ספרים, נישט נאָר גמרות און שאלות ותשובות״, נאָר אפילו אזעלכע ווי „מורה נבוכים״, „כוזרי״; „חובת הלבבות״ און אויך „סדר הדורות״, „שלשלת הקבלה״ א. ד. ג. — און ער האָט זיך אומגעקעהרט צוריק קיין קאפּוליע און ווייטער זיך געזעצט לערנען, ווי פריהער אין בית־המדרש.

דערווייל איז ער שוין געוואָרען א 17־יעהריגער בחור — און ער האָט אנגעהויבען שטארק טראכטען, וואָס וועט זיין פון איהם דער סוף. די מוטער האָט איהם שוין לאנג געוואָלט חתונה מאכען, בפרט זי אליין האָט דאָך אויך, אין עפּיס א מין „בהלה״, חתונה געהאט מיט איהר ערשטען מאן זעהר פריה, ווען זיי ביידע זענען נאָך געווען קליינע קינדער, און גאָר יונג זענען זיי געוואָרען זיידע און באָבע. ער אָבער האָט בשום אופן נישט געוואָלט הערען פון אזא מין „תכלית״. פאָהרען ווידער אמאָל אין די ישיבות און דאָרט זיך רייבען, ווי ער האָט שוין דעמאָלט זיך אויסגעדריקט, „ביז ער וועט זיך אויסרייבען א שמאטע״ — האָט ער אויך קיין חשק נישט געהאט. און די פראגע: „וואָס וועט זיין פאָרט דער סוף״ — האָט איהם נישט געלאָזט רוהען.

.4

אין יענער צייט, דארף זיך מאכען, קומט־אָן קיין קאפּוליע איינער א דאָרטיגער תושב, נאָכדעם ווי ער האָט לאנג ארומגעוואנדערט אין פרעמדע ווייטע מקומות, אברהמ׳יל דער הינקענדיגער. א סך חידושים האָט ער אָנדערצעהלט פון דעם, וואָס ער האָט זיך אָנגעזעהן אייף זיין רייזע אין וואָהלין (וואָהלין האָט דעמאָלט געהייסען אין ליטא אויך יענע

אנדערע גובערניעס, וואָס זענען נאָהנט צו וואָהלין), ווי גליקליך עס לעבען דאָרט די וואָהלינער יודען, וואָס עסען ממש ווייסע חלות און געפלאָכטענע קוילעטשען אין דער־וואָכען אפילו; און די אָרימע לייט זייערע פיהרען אַ לעבען ווי אַ היגער ליטווישער גביר, אַז ס׳איז זיי נור מקנא צו זיין. דער הינקעדיגער רייזענדער האָט דערצעהלט — און דער קאַפּוליער עולם האָט אויסגעשטעלט מויל און אויערען, און אַנדערע פון זיי האָבען נישט לאַנג געטראַכט און באַלד טאַקע זיך אַוועקגעלאָזט אהין, אין יענעם גליקליכען קאַנט. דער דאָזיגער אברהמ׳יל האָט גענומען צו־רעדען שלום־יעקב׳ס מוהמע פון דער מוטער׳ס צד, וואָס איז מיט אַ קליין קינד געבליבען אַן־עגונה (איהר מאַן האָט צוליעב די שלעכטע צייטען אָנגעזעצט עטליכע הונדערט רובל און געמוזט עוקר זיין פון ק. און זי האָט נישט געוואוסט וואו ער איז אהינגעקומען), אַז זי זאָל זיך לאָזען אין יענע קאַנטען זוכען דעם מאַן, וועלכען ער האָט כלומר׳שט בעגעגענעט ערגיץ אין אַ שטעדטיל דאָרט, און מיטנעהמען מיט זיך זאָל זי טאַקע דעם געראָטענעם שוועסטער׳ס זוהן אויך, ווייל דאָרט אין יענע מקומות זענען לויטער אַלע עמי־הארצים, איינער גרעסער פונ׳ם אַנדערען, און אַז גאָט העלפט זיי אַמאָל צו דערטאַפּען אַ וואוילקענענדיגען ליטוואַק, חאַפּען זיי איהם אויף ווי אַ אבן־טוב, און דער בחור וועט געוויס קריעגען דאָרט גאָר גיך די בעסטע שטעלע פון אַ לעהרער אָדער אַ „נאמן" אינ׳ם גרעסטען געשעפט. ער, אברהמ׳יל, ווייסט גוט דעם וועג אהין און האָט דערצו אַ אייגען פּערד־און־וועגעלע, וועט ער זיי באַלד נאָך פסח מיטנעהמען מיט זיך און ברייננגען ביידע צו זייער ציעל. שלום־יעקב האָט אפילו פערשטאַנען דעם עסק, אַז מיינען מיינט אברהמ׳יל נישט זייער טובה, און יענער האָט זיך דאָ זיינע כונות דערביי, פונדעסט־וועגען האָט ער זיך געלאָזט איינרעדען, און אויך צוגערעדט דער מוהמען צו פאָהרען, אַזוי האָט ער געוואָלט אַרויסרייסען זיך פון דאַנען און לאָזען זיך זוכען דעם מזל אויף דער פרייער וועלט.

אָהן שום הכנות, ווי ער שטעהט און געהט, האָט זיך דער 17־יעהריגער בחור אַוועקגעלאָזט „אין עק וועלט", ווי ס׳האָט דעמאָלט געהייסען אַ רייזע פון ליטא קיין וואָהלין, נאָר וואָס די עלטערע שוועסטער האָט איהם מיט־געגעבען אויפ׳ן וועג אַ שוואַרץ ברויט מיט עטליכע קליינע מטבעות.

באַלד פון אָנהויב־אָן, פונ׳ם ערשטען טאָג פאָהרען, האָט ער שוין אָנגעהויבען צו פיהלען, וואָס פאַר אַ שווערע ביטערע רייזע דאָ שטעהט איהם פאָר. די מוהמע מיט׳ן קליינעם קינד זענען געזעסען אין וועגיל און ער צוזאַמען מיט אברהמ׳לען האָט געמוזט זיך נאָכשלעפּען צו־פוס, און בשעת־הדחק האָט ער נאָך געדאַרפט אונטערהעלפען אַרויסצושלעפּען פון דער טיעפער בלאָטע די קליאַטשע מיט די צוויי שוואַכע פאַרשוינען אין

װעגיל. אברהמ׳יל האָט איהם געהאַלטען אין איין אונטערטרייבען און דערמאָהנען, אז מיטגענומען האָט ער איהם נישט אויף דעם, ער זאָל זיך זיצען צולעגט „ווי א פריץ".

דער „מארשרוט" האָט אייגענטליך בעדארפט זיין גלייך קיין אָרגייעוו, א שטאָדט אין בעסאראביען, וואו אברהמ׳יל, לויט ער האָט דערצעהלט, האָט בעגעגענט דאָרט דער עגונה׳ס מאַן. נור אברהמ׳יל האָט זיך נישט אָנגעהויבען צו איילען. גאַנץ געלאַסען האָט ער זיך געשלעפט מיט זיינע פאסאזשירען פון אָרט צו אָרט, און אין יעדען שטעדטיל אויפ׳ן וועג האָט ער געפונען פאר נויטיג זיך אָבצושטעלען אויף א פּאָר טעג. ער איז גלייך אוועק צום רב, אויסדערצעהלט מיט א צוברָאָכען הארץ די מעשה וועגען דער וויסטער עגונה, נעבעך, וואָס ער פיהרט מיט זיך, געמאַנט א נדבה פאר איהר מיט א בריעף צו יודען בני־רחמנים, מען זאָל העלפען יעדער מיט וואָס ער קאָן. פערשטעהט זיך, אז די פארשוינען אליין האָבען נישט געוואוסט פון קיין זאַך. פאר דער עגונה האָט דער פערזאָרגער איהרער געמאכט מיט א שטיקעל לייוועגד א מין ביידעל פונ׳ם וועגיל און דאָרט האָט זי געוואוינט מיט׳ן קינד, און דעם יונגען פארשוין פלעגט ער תיכף, אָנקומענדיג אין א שטאָדט, אוועקשיקען גלייך אין בית־המדרש, ער זאָל, חלילה, נישט ארומגעהן דערווייל בטל, און אליין האָט ער נישט גערוהט, ארומגעגאנגען פלייסיג איבער דער שטאָדט צונויפנעהמען אויף דער עגונה.

אזוי האָבען זיי זיך געשלעפט א שטיקעל צייט ביז זיי זענען געקומען ערב־שבועות קיין לוצק. דאָ האָט אברהמ׳יל בעשלאָסען, אז זיי מוזען פערבלייבען עטליכע טעג ביז ער וועט זעהן דעם בחור פער׳שדכנ׳ען פאר א גביר׳ס טאָכטער און האָבען דערביי א שען שדכנות. ארויסגעזעהן האָט ער, אז דער יונגער פארשוין נעהמט שטארק אויס אין קלויז. די יונגע־לייט פון יענעם בית־המדרש האָבען געוואָלט מאכען א נייע חברה „תומכי עניים", האָט מען מכבד געווען איהם, דעם יונגען אורח, ער זאָל נעהמען אָנשרייבען אין א פנקס די תקנות פון דער חברה, און ער האָט עס באַלד גאָר קונציג אָנגעשריבען מיט זיין שענעם כתב׳ל און מיט פיינע מליצות, אז אלע האָבען זיך נישט געקענט אָב׳חידוש׳ן. די דאָזיגע תקנות, קאָן זיין, זענען די ערשטע שריפטען פון אונזער שרייבער אין פּראָזע. אברהמ׳יל האָט דאָס אַלץ געוואָלט אויסנוצען און געארבייט נעשמאק אין עסק, און עטליכע טעג נאָך יום־טוב לויפט ער אריין אין קלויז מיט א שמחה און זאָגט־אָן דעם בחור, אז ער איז שוין למזל א חתן פאר א כלה מיט אלע מעלות, א גביר׳ס א טאָכטער גאָר פון די געהויבענע, מען

װאָרט נור, ער זאָל באַלד קומען אַהין. דער בחור אָבער האָט זיך איינ־געשפּאַרט, אַז ער װעט נישט גײן אויף קיין אופן אין דער װעלט, נישט אויף דעם האָט ער זיך אָװעקגעלאָזט פון דער־היים — און דער „שידוך" איז געװאָרען אויס, און אברהמ׳יל האָט געמוזט בײזערהייד איינשפּאַנען דאָס פערד אין װעגיל און װידער זיך לאָזען אין װעג.

נאָך היבשע װאָכען האָט אברהמ׳יל זיך אַרומגעפיהרט מיט זיינע פאַרשוינען איבער װאָהלין, אוקריינע און פּאָדאָליען ביז זיי האָבען זיך דערשלאָגען די ערשטע טעג קיין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק. שפּעט ביי־נאַכט האָט ער זיך מיט זיי פערשלעפּט אין אַ פּוסטע קרעטשמע װייט פון שטאָדט, אַ מין חורבה אָהן טירען און אָהן פענסטער, און דאָרט האָבען זיי זיך אָבגערוהט. פאַר־טאָג איז אברהמ׳יל אויפגעשטאַנען און אַװעק אין שטאָדט װעגען זיינע געשעפטען. געקומען צוריק איז ער אין איין רציחה. עפּיס האָט ער נישט נושא חן געװען ביי די קאַמעניצער רבנים און זיי האָבען זיך אָבגעזאָגט פון צו געבען איהם עפּיס געלד, אָדער בריעף אפילו צו יודישע קינדער. „ס׳איז ניט קיין יודישע שטאָדט — האָט ער געזאָגט — נאָך ערגער פון סדום, ער װיל זי נישט קענען און מאָרגען פאַר־טאָג פאָהרט מען קיין חאָטין; דאָס װעט אָבער שוין זיין די לעצטע סטאַנציע. אויב דער שענער בחור װעט איצט אויך ניט װעלען װערען קיין חתן, לאָזט ער איהם דאָרט איבער אויף הפקר, נאָר דעם פּאַספּאָרט זיינעם װעט ער פערהאַלטען ביז ער װעט איהם נישט אָבצאָהלען „פוהר־געלד" פאַר דער גאַנצער צייט".

אַ שװערע ביטערע נאַכט האָט שלום־יעקב איבערגעלעבט, אַ גאַנצע נאַכט האָט ער קיין אויג נישט צוגעמאַכט און געטראַכט: װאָס טהוט מען? פּלוצים דערמאָהנט ער זיך, אַז אָט דאָ אין דער שטאָדט טאַקע דאַרף זיך געפינען אַ חבר זיינער פון קאַפּוליער קלויז, װאָס איז צוריק מיט עטליכע יאָהר אַװעק פון דער־היים און געװאָרען, װי מ׳האָט נאָך אין דער־היים דערצעהלט, אַ משורר ביים קאַמעניצער חזן פון דער גרויסער שוהל — און װי ס׳האָט נור אָנגעהויבען צו טאָגען, האָט ער זיך אַליין אַװעק־געלאָזט אין שטאָדט זוכען דעם חבר. אין שטאָדט אָבער דערװויסט ער זיך, אַז דער חזן מיט אַלע משוררים זענען אין װעג און װעלען ערשט קומען צוריק אויף „ימים נוראים". פערלוירען די לעצטע האָפנונג, האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין קרעטשמע מיט זעהר אַ ביטער האַרץ. אברהמ׳יל האָט איהם גוט מכבד געװען פאַר זיין פערפאַלען װערען — און מען לאָזט זיך פאָהרען װייטער. אַ רעגען האָט נישט אויפגעהערט צו גיסען, און אויפ׳ן האַרצען ביי איהם איז פינסטער װי דער הימעל אין דרויסען: ער איז אַ פערפאַלענער, אָט פערקירעװעט זיך דער װעג קיין חאָטין און

דארט לאזט איהם אברהמ׳יל איבער אליין, אהן א גראשען און אהן א פאספארט. נאר פלוצים איז געקומען זיין ישועה גאר אומגעריכט — דורך א פערדישע פארקאווע.

אברהמ׳יל האט זיך אומגעקוקט, אז די קליאטשע זיינע האט פערלוירען א פארקאווע און האט געהייסען דעם בחור זי אויסזוכען. יענער איז געלאפען צוריק זי זוכען אין דער בלאטע, געהאפט צו געפינען די פערלוירענע פאר־קאווע און דערמיט חאטש א ביסעל שטילען דעם רוגז פון זיין בייזען פריץ. פלוצים דערזעהט ער אקעגען איהם פאהרט א פוילישע בריטשקע מיט פיער פערד, פול אנגעפאקט מיט חברה יונגע־לייט, וואס לאכען און זינגען. ער שטעלט זיך אב צו קוקען אויף די גליקליכע לייט, ער הערט ווי איינער רופט איהם מיט׳ן נאמען: „שלומ׳קע, שלום־יעקב קאפוליער!"
— און באלד טאקע שטעלט זיך אב די בריטשקע און פון דארט קריכט ארויס א יונגער־מאן, וואס פאלט איהם אויפ׳ן האלז. דאס איז געווען דער חבר זיינער, וועלכען ער האט געזוכט, וואס האט זיך איצט אומגעקעהרט מיט׳ן חזן און אלע איבעריגע משוררים קיין קאמענייץ. אין קורצען האט ער אויסדערצעהלט דעם חבר זיין שווער הארץ, און יענער האט גע׳פועל׳ט ביים חזן, ער זאל אויסלייזען דעם בחור פון יודישע הענד, בעצאהלען פאר איהם פוהר־געלד און מיטנעהמען קיין קאמענייץ.

מיט דעם האט זיך געענדיגט אבראמאוויטש׳עס ווייטע נסיעה, וועלכע האט געגעבען גענוג שטאף זיין יונגער נשמה, וואס האט די אלע איינדריקע איינגעזאפט אין זיך מיט א פרישער קראפט און פיעל פון זיי דערנאך דיכ־טעריש איבערגעגעבען אין ר׳ מענדעלי׳ס כתבים. אפילו די בעריהמטע קליאטשע ר׳ מענדעלי׳ס, קאן זיין, איז אויך א ריכטיג בילד פון אברהמ׳יל דעם הינקעדיגענ׳ס פערדיל...

.5

גאר א נייע עפאכע האט זיך איצט אנגעהויבען אין אבראמאוויטש׳עס לעבען.

דער חזן איז געווען א מענש מיט א ווארים יודיש הארץ. ער האט געזעהן, אז דער בחור זאל ווייטער שוין ניט ליידען קיין נויט. ער האט איהם אליין אוועקגעפיהרט אין גרעסטען בית־המדרש, וואס איז געווען רייך מיט ספרים און וואו ס׳האבען געדאווענט די „פני־העיר". דער ליטווי־שער 17־יעהריגער בחור האט דארט שטארק אויסגענומען. יונגע־לייט לומדים האבען זיך אנגעהויבען ווענדען צו איהם מיט שווערע שאלות אין לערנען.

מיט דער צייט האָבען עטליכע גבירים איהם געבעטען, ער זאָל לערנען מיט זייערע דערוואקסענע קינדער און דערפאַר גוט בעצאָהלט.

אבראמאָוויטש האָט זיך אָבער נישט געקאָנט בעגנוגען מיט דעם אליין, וואָס ער האָט שוין מעהר נישט געפיהלט קיין הונגער און איז געוועזן פער־זאָרגט מיט עסען. וואָס ווייטער האָט ער אַלץ מעהר אָנגעהויבען צו פיהלען א גייסטיגען הונגער. דער השכלה־גייסט, וואָס האָט אָנגעהויבען דאמאָלט ארומצושוועבען אין דער לופטען, האָט געפונען זיין וועג צו דער יונגער בעגאבטער נשמה אין דער געשטאַלט פון א שטאַרקען אונגעהויערען דאָרשט צו קענען און וויסען אַלע אנדערע זאכען, אחוץ דער טרוקענער גמרא מיט מפרשים, צו ענטוויקלען און בילדען זיך. נאָר ווי בילדעט מען זיך אָהן א שום וועג־ווייזער? וואו קריגט מען די נויטיגע ביכער דערצו? דאָ איז איהם געקומען צופעליגע הילף גאָר פון אזא צד וואָס ער האָט זיך נישט געקאָנט ריכטען. אין יענעם בית־המדרש איז געזעסען און געלערענט אַן־אַלטער יוד, ר׳ אברהמ׳צי, זעהר א פרומער און א בכבוד׳ער, איינער פון די אמת־שענע יודען, וואָס האָט דערנאָך געדיענט ר׳ מענדעלי׳ן פאַר א מוס־טער אויף אויסצומאָהלען דאָס שענע סימפּאַטישע בילד פון ר׳ אברהם מקבל (אין „ווינשפינגעריל"). יענער אַלטער האָט שטאַרק ליעב בעקומען דעם יונגען ליטווישען בחור, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז דער בחור איז א גרויסער בקי, אחוץ גמרא, אויך אין גאַנץ תנ"ך און א קענער אין דקדוק, האָט ער איהם איינמאָל איינגערוימט א סוד, אַז עס וואָלט גע־געוועזן כדאי, ער זאָל זיך בעקענעז מיט דעם גרויסען „בעל־תנ"ך" און „מדקדק" אין שטאָדט. „הערסטו, שלום׳קע שקאָץ — האָט ער איהם שטי־לערהייד גע׳עצה׳ט מיט זיין שטענדיג גוט שמייכעל — וואָלסט זיך גע־מעגט דורכגעהן אמאָל א פאַרנאַכט, קיינער זאָל נישט זעהן, צו יענעם שייגעץ, וואָס קאָן דיר נוצען אין די זאַכען. פרומע לייט ווייכען אפילו אין שטאָדט פון יענעם גלות, דו אָבער מעגסט געהן צו איהם, ער וועט דיך פון דרך הישר נישט אראָבפיהרען, וועסט האָבען, נישקשה, וואָס צו ענ־פערען דעם אפיקורוס".

דער „גלות" און „אפיקורוס" — דאָס איז געוועזן דער יודישער פּאָעט א. ב. גאָטלאָבער, וואָס איז אין יענער צייט געוועזן א לעהרער אין דער קאמעניצער יודישער „קאַזיאָנע" שול.

פערשטעהט זיך, אַז באַלד אויף מאָרגען אָוועגד איז דער יונגער אב־ראמאָוויטש שוין געוועזן ביי גאָטלאָבער׳ן, געבראַכט איהם ווייזען מיט האַרץ־קלאַפּינים זיינע „כתבים", די דראַמע, וואָס איז נאָך פערבליבען ביז איצט אָהן א נאָמען, און די שירים. דער פּאָעט האָט מיט א שמייכעל איבערגעקוקט די קינדיש־געשריבענע זאכען, געזאָגט איהם, אַז ס׳איז נאָך דערווייל ניט קיין צייטיגע פרוכט, נאָר געגעבען האָפנונג אויף שפּעטער. אבראמאָוויטש איז געווען־

רען ביי ג. אין שטוב א הימיטער, געליהען אָפט פון זיין ביבליאָטעק ביכער, וועלכע ער האָט ממש געשלונגען, און אונטער דער השגחה פון גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט ער אָנגעהויבען לערנען דעם רוסישען און דייטשען א'ב און אויך חשבון. אין קורץ פונדעסטוועגען האָט ער נישט אויפגעהערט צו לערנען גלייך ווי פריהער.

א סך פון די בעלי־בתים אין בית־המדרש האָבען געוואָרפען אַנ'אויג אויף דעם זעהר גערעכטעטעם בחור און שדכנים האָבען גענומען איהם פאָר־לעגען שדוכים, ביז ער האָט חתונה געהאַט מיט א טאָכטער פון א דאָרטיגען גביר. דער שוועהר איז געוועזען פון די פאָרנעהמסטע לייט מיט א געוויסער בילדונג, די פרוי אָבער איז א צו פּשוט'ע געוועזען, גאָרנישט קיין גלייכע פאר אבר., וועלכער האָט עס מיט דער צייט אָפען ערקלעהרט דעם שוועהר, און יענער האָט עס אליין אויך פערשטאַנען און מסכים געווען אויף א גט. אזוי אז נאָך דריי יאָהר, נאָכ'ן טויט פון די צוויי קינדער, וואָס ער האָט געהאַט מיט דער פרוי, איז ער זיך צוגאַנגען מיט איהר און מיט דער פאָמיליע איהרער אין גוט־פריינדשאַפט.

ביים שוועהר אין שטוב האָט ער דערוויילע אזוי ווייט דערגרייכט אין קענטעניש, אז ער האָט דערנאָך אויסגעהאַלטען עקזאַמען אויף לעהרער און באַלד טאַקע פערנומען א לעהרער־שטעל אין קאַמעניצער קאַזיאָנער שול. ער האָט זיך אָבער נישט בעגניגט מיט דער לעהרער־„קאָקאַרדע“, וואָס ער האָט געטראָגען. פערקעהרט, ער האָט זיך נאָך מעהר גענומען דעמאָלט מיט חשק צום לערנען שפּראַכען און אַנדערע למודים.

אין יענער צייט האָט אָנגעהויבען אין ליק (אין פּרייסען) אַרויסגעהן די ערשטע העברעאישע צייטונג „המגיד“, און דאָרט האָט זיך אין 31טען נומער פון ערשטען יאָהרגאַנג (פון כ"ג תמוז תרי"ז) אָבגעדרוקט דער ערשטער אַרטיקעל פון אבר. מיט'ן נאָמען „מכתב על דבר החנוך“, גע'התמ'עט „ש"י בן חיים משה אבראַמאָוויטש“, מיט א הסכמה־בריעף דערצו פון זיין „לעהרער“ גאָטלאָבער, אַז דער מאמר האָט דעם ווערט נישט נור צו ווערען אָבגעדרוקט, נאָר אויך איבערגעזעצט אויף דער לאַנדס־שפּראַך, „כדי להראות העמים והשרים את יפיו“.

ס'איז כדאי איבערצוגעבען אין קורצען די געשיכטע פון דעם ערשטען געדרוקטען אַרטיקעל. אבראַמאָוויטש האָט בעקומען א בריעף פון זיינעם א עלטערן ברודער, א מלמד ערגיץ אין א קליין שטעדטיל, וואו ער קלאָגט זיך שטאַרק אויף זיין ביטערע פּרנסה, וואָס איז איהם ממש מקצר די יאָהרען. אַלס ענטפער האָט אבר. אָנגעשריבען א גרויסען בריעף, וואו ער בעווייזט איהם, אַז אויב ער בייזערט זיך און שרייט בסדר אויף זיינע תלמידים, איז קיינער ניט שולדיג. נור ער טאַקע אליין, ווייל ער איז דערצו, ווייזט אויס, נישט געשאַפען, און דערביי ערקלערט ער איהם אויך, וואָס הייסט אזוינס

דער ענין פון „חנוך" און וואָס פּאָדערט זיך פון אַ גוטען קינדער־ערציהער. פון דעם בריעף האָט ער נור אַ קיצור דעם ברודער אוועקגעשיקט און דער גאַנצער בריעף איז פערבליבען ביי איהם. איינער פון זיינע גוטע פריינד, ר' יוזיל גינזבורג'ס סעקרעטאַר, האָט עס דערזעהן ביי איהם, איז איהם די זאַך געפעלען געוואָרען און ער האָט עס אוועקגעשיקט גאַטלאָבער'ן (וואָס איז שוין דעמאָלט געווען אַ לעהרער אין אַלט־קאָנסטאַנטין), און יענער האָט צוגעשריבען זיין הסכמה, און אַזוי איז עס אוועקגעשיקט געוואָרען אין „המגיד", וואו ס'איז גיך אָבגעדרוקט געוואָרען.

מען דאַרף זעהן דעם ערשטען יאָהרגאַנג „המגיד", וואָס קומט היינט אוים ביי אונז אין די אויגען אַזוי משונה־ווילד, פול מיט קוריאָזען, איינס גרעסער פון'ם אַנדערן — צו פערשטעהן דעם איינדרוק, וואָס אַבראַמאָ־וויטש'עס אַרטיקעל האָט געדאַרפט דעמאָלט מאַכען אויף די מעהר ענט־וויקעלטע לעזער. צווישען אַ שטאַמלען פון נאַאיווע קינדער און גלאַט אַזוי פלאַפּלעריי, מיט אַ לשון פון „סוחר'ישע בריעף" (דער רעדאַקטאָר זילבערמאַן אַליין פלעגט אָפט בענוצען, ווען ס'איז איהם אויסגעקומען איינג, גאָר פשוט דייטשע ווערטער) אָדער גאָר הויכע קנאַקענדיגע מליצות, — הערט מען פּלוצים אַ קול פון אַ דערוואַקסענעם ענטוויקעלטען מענשען און פרישע ווערטער צו דער זאַך, מיט אַ גלאַט לשון אָהן איבעריגע פערדרעהטע מליצה־פראַזען, און אַזעלכע נייע געדאַנקען פאַר יענער צייט, אַז אַ גוטער לעהרער דאַרף גאָר קענען די נשמה פון'ם קינד מיט אַלע איהרע אייגענשאַפ־טען און גייסטיגע קרעפטען א. ד. ג. נישט אומזיסט איז דער מאמר אין „המגיד" בעמערקט געוואָרען פון'ם געוויסען יודישען געלעהרטען אין יע־נער צייט ל. מאַנדעלשטאַם, און ווען יענער איז דערנאָך דורכגעפאָהרען אין דער געגענד צוזאַמען מיט'ן בילדונגס־מיניסטער און מען האָט איהם פאָרגעשטעלט אַבראַמאָוויטש'ן, האָט ער זיך געוואונדערט, וואָס ער זעהט פאַר זיך נאָך גאָר אַ יונגען־מאַן, געמיינט האָט ער, אַז דער מחבר פון דעם אַרטיקעל מוז זיין אַ געלעהרטער שוין אין די עלטענערע יאָהרען. מאַנדעל־שטאַם האָט איהם דעמאָלט געראַטען אוועקוואַרפען די לעהרעריי און אוועק־פאָהרען קיין פּאַדוא (אין איטאַליען) און אַריין אין די דאָרטיגע בעריהמטע ראַבינער־שוהל, און ער פון זיין זייט האָט איהם צוגעזאָגט זיך משתדל צו זיין, ער זאָל בעקומען אַ סטיפּענדיע דערויף פון דער רוסישער רעגירונג. דער פּלאַן האָט אָבער נישט געקאָנט אויסגעפיהרט ווערען, און צוליעב פער־שיעדענע אומשטענדען איז אַבראַמאָוויטש איבערגעפאָהרען מיט אַ יאָהר שפּעטער (אין יאָהר 1858) קיין בערדיטשעוו. דאָרט האָט ער גענומען זיין צווייטע פרוי, די טאָכטער פון אַן'אָנגעזעהענעם נאָטאַריוס, זלמן לעווין, וואָס בעגלייט איהם אין לעבען ביז היינטיגען טאָג. און ער איז געוואָרען אַ בער־דיטשעווער תושב.

6

איצט ערשט האָט זיך אבראמאָוויטש גענומען גאָר ערנסט צו ליטעראַ־רישער אַרבייט. דער שווערער האָט פון איהם אָראָבגענומען איננאַנצען די דאגת פרנסה, און ער האָט זיך געקאָנט אָבגעבען אין זיין קאַבינעט מיט דער אַרבייט ביים שרייב־טיש, צו וועלכער ס'האָט איהם אַזוי געצויגען. אין אַ פּאָר יאָהר ארום האָט זיך אָבגעדרוקט אין ווילנא (אין יאָהר תר"ב) דאָס ערשטע ווערק זיינס מיט'ן נאָמען „משפט שלום", אַ קליינע זאַמלונג פון קריטישע און צייט־אַרטיקלען מיט אַ ביסעל חקירות און שירים. דאָס קליינע ביכעל האָט אין זיין צייט אָנגעמאַכט אַ גרויסען רעש, בעזונדערס מיט'ן ערשטען אַרטיקעל „קלקול המינים", וואָס בעשטעהט פון אַ האַרבען קריטיק איבער צווייפעל'ס אַ ספר פון שירים „מינים ועוגב". ביז דעמאָלט, מען מעג זאָגען, איז נאָך קיין סימן פון דעם, וואָס מען רופט אָן „קריטיק", נישט געווען אין דער יודישער ליטעראַטור. אייגענטליך איז נאָך דעמאָלט גאָר אין גאַנצען די נייע יודישע ליטעראַטור כמעט ווי נישט געווען. זעל־טען־זעלטען ווען ס'איז אַרויס אויף דער ליכטיגער וועלט אַ נייער ספר, און אַז עס האָט זיך נור געוויזען עפּיס אַ מין ניי ביכעל, האָט מען געהאַלטען אין איין לויבען עס און „גאַנז הלל" זאָגען אויף דעם. פּלוצים קומט אַ יונגער שרייבער מיט אַ שעהנער שפּראַך פון אַ געלעהרטען און פערגינט זיך אַרויסצוטרעטען מיט אַ שאַרפער קריטיק געגען אַ מחבר שוין אַ מפורסם, און ריהרט אָן אַגב אַנדערע מיני שרייבער אויך — אוודאי האָט זיך אויפגעריהרט דאָס יודישע וועלטיל און קולות פון הייסער פּאָלעמיק האָבען זיך געלאָזט הערען אין די צייטונגען „המליץ" און „הכרמל", וואָס האָבען אין יענער צייט אָנגעהויבען צו ערשיינען.

נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט חשק צו זיין גרויסער אַרבייט „תולדות הטבע", מיט וועלכער ער האָט זיך בעשעפטיגט שענע עטליכע יאָהר. אָנשטאָט צו פערדיגען פאַר'ן עולם, זאָגען השכלה־מוסר, שרייען אויף קולות „שמע ישראל, שטעה־אויף, מיין פאָלק"; א. א. וו., אָנשטאָט צו לויבען די השכלה, די „בת אלהים", אין הימעל אריין, און שיטען מיט פייערדיגע מליצות וועגען בילדונג, ווי ס'איז געווען דער מנהג דעמאָלט ביי די משכילים, וואָס האָבען געהאַלטען אַ פּען אין דער האַנד, — האָט אבראמאָוויטש געפונען בעסער פאַר נויטיג צו געבען דעם עולם די בילדונג אליין, ד. ה. די נאַטור־וויסענשאַפט, מיט וועלכער ער אליין האָט זיך פיעל בעפעטיגט פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט אָנגעהויבען זיך צו בילדען, איבערהויפּט זינט ער איז געקומען צו דער מדרגה צו פער־שטעהן אַ דייטשען בוך. דאָס בוך „תולדות הטבע" איז אַרויס אין דריי

טייל. דער ערשטער טייל האָט זיך געדרוקט אין לייפּציג אין יאָהר תּרכ"ב (1862). דאָס איז געווען נישט מעהר ווי אַן׳איבערזעצונג אויף העברעאיש פון לענץ׳ס נאַטור־געשיכטע. דער מחבר האָט געקראָגען דערויף שטיצע 500 רובל פון דער רעגירונג, וועלכע האָט אין יענער צייט, גאָרנישט ווי היינט, געזוכט מיטלען ווי אַזוי צו בילדען די יודען... מיט פיער יאָהר שפּע־טער האָט זיך אָבגעדרוקט שוין אין זשיטאָמיר דער צווייטער טייל, און נאָך אין זעקס יאָהר ארום, אין ווילנא, דער דריטער טייל. די לעצטע צוויי טיילען זענען שוין נישט געווען קיין הוילע איבערזעצונג פון לענץ, נאָר בע־ארבייט זעלבסטשטענדיג פון פערשיעדענע בעסטע קוועלען פון יענער צייט, און די שפּראַך דאָרט איז אויך פיעל גלאַטער און בעסער ווי אין ערשטען. די ביכער „תולדות הטבע" האָבען ממש געעפענט די אויגען פון אַ סך יודישע לעזער, יונגע־לייט און אויך עלטערע האָבען זיי געשטודירט מיט גרויס הנאה; און „מבינים" האָבען בעוואונדערט די גרויסע בקיאות אין תלמוד און מדרשים און די חריפות וואָס דער מחבר האָט ארויסגעוויזען ביים שאַפען נייע טערמינען און אָנרופען מיט בעשטימטע נעמען פערשיע־דענע בעלי־חיים.

אבראַמאָוויטש האָט נאָך אָבגעדרוקט אין „המליץ" צוויי גרויסע פּוב־ליציסטישע מאמרים, וועלכע ער האָט דערנאָך פערבעסערט און ארויסגע־געבען אין אַ ביכעל מיט׳ן נאָמען „עין משפט" (זשיטאָמיר 1867), און וואו עס געפינען זיך גוטע געדאַנקען אין אַ שענער קלאָרער שפּראַך וועגען דער יודישער ליטעראַטור, יודישע שולען און בכלל וועגען דער יודישער לאַגע, — און מיט דעם, מעג מען זאָגען, האָט זיך פערענדיגט זיין ארבייט אלס געלעהרטער און פּובליציסט.

אלס בעלעטריסט האָט אבראַמאָוויטש אויך פריה אָנגעהויבען צו ארבייטען. אין דערזעלבער צייט, וואָס ער האָט זיך אַזוי אָבגעגעבען אינגאַנצען צו זיין „תולדות הטבע", האָט ער געמוזט אָברייסען אַ שטיקעל צייט צו פּרובען מאָהלען דאָס יודישע לעבען פון יענער צייט. ער האָט נאָך נישט געקאָנט פיהלען דעמאָלט, אַז צו דער ארבייט איז ער ווירקליך געשאַפען און אין דעם ליעגט זיין גאַנצער כח, נאָר געצויגען האָט עס איהם, פון דער ערשטער צייט אָן, וואָס ער האָט זיך גענומען צום שרייבען, צו חאַפּען אַ מאָל אַפּינזעל און מאָהלען בילדער פון׳ם יודישען לעבען, וואָס איז איהם אַזוי בעקאַנט. און אַזוי האָט ער ארויסגעגעבען זיין ערשטען „ספור־אהבים", ד. ה. ראָמאַן, „למדו היטב" (וואַרשוי 1862). דאָס איז אייגענטליך עטליכע קאַפּיטלען פון אַ גרעסערער ערצעהלונג, וואָס האָט זיך אָבגעדרוקט אינגאַנצען ערשט מיט זעקס יאָהר שפּעטער, מיט׳ן נאָמען „האבות והבנים" (אָדעס, 1868), און איז ארויס אין זעלבען יאָהר אין אַ רוסישער איבערזעצונג פון בינשטאָק.

דעם ערשטען בעלעטריסטישען פרוב פון אבראמאָוויטש'ען קען מען נישט רעכענען פאר שטארק געלונגען. אמת, אין יענער צייט איז דאָס אויך געווען א וויכטיגע ערשיינונג, נאָר אבראמאָוויטש האָט נאָך נישט געפונען זיין געוווינשטען סטיל („האבות והבנים" איז נאָך געשריבען אין ריין ביבלישער שפראך), זיין ריכטיג איהם צוגעפּאסטען ארט שרייבען. ווען ער האָט זיך דורכגעשלאָגען און איז ארויס אויף זיין אמת'ן וועג, האָט ער זיך פאר די לעזער בעוויזען אין דער געשטאַלט פון מ ע נ ד ע ל י מ ו כ ר־ס פ ר י ם.

7

בעוויזען האָט זיך מענדעלי מוכר־ספרים צום ערשטען אין פראָסט יודישען. אראָבלאָזענדיג זיך פונ'ם הויכען בארג אין טיעפען טאָל, נעהמען שרייבען אין יענער צייט פּשוט זשארגאָנישע מעשיות פאר'ן פראָסטען עולם, בפרט פאר אזא שרייבער מיט אזא נאָמען ווי אבראמאָוויטש האָט שוין געהאט אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלט — צו דעם האָט מען געדאַרפט האָבען א בעזונדער גבורה און דרייסקייט, וואָס האָט דעמאָלט געגרעניצט כמעט מיט א ליטעראַרישען זעלבסטמאָרד... ווער האָט דעמאָלט געשריבען זשארגאָן? אויסער מיני „בבא־מעשיות", זענען ארומגעגאנגען צווישען פראָסטען עולם נור אייזיק־מאיר דיק'ס קליינע ביכלעך, וואָס האָבען אייגענטליך גאָר ווייניג שייכות געהאט מיט ליטעראטור און האָבען מעהרסטענטייל נור דידאַקטישע צוועקען געהאט *). וואָס האָט בעוועגט אבראמאָוויטש'ען נעהמען שרייבען פראָסט יודיש? ער אליין (אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע בעמערקונגען אין סאָקאָלאָוו'ס „ספר זכרון") ערקלערט עס פּשוט דערמיט, וואָס ער האָט זיך אומגעקוקט און בעטראַכט, אַז דאָס רוב פונ'ם פאָלק פערשטעהט נישט העברעאיש, נור „יודיש־דייטש", און דעריבער האָט ער זיך בעשלאָסען אוועקלעגען די בושה אין א זייט און שרייבען פּשוט יודיש, כדי נוצליך צו זיין מיט'ן שרייבען אויך דעם פּשוט'ן עולם. מען קאָן רעכענען, אַז אויסער דעם דאָזיגען טעם האָט איהם אפשר אָהן זיין בעוואוסטזיין, אויך דער קינסטלערישער גייסט זיינער געטריבען

*) פאַפּירנאָ און זיינע אויבענדערמאָהנטע „זכרונות" דערצעהלט, אַז אויף זיין שאלה, וואָס ער האָט געשטעלט דיק'ן, פאַרוואָס ער בענוצט אין זיין שרייבען דעם אָרימען מגושם'דיגען זשאַרגאָן אַנשטאָט זיַעם שיינעם העברעאיש, האָט ער בעקומען אַ ענטפער: „צעוואַרפען אַ'אַלטען בנין קאָן מען נור מיט קלעפּ פון אַ גראָבען האַמער, נישט דורך שטעך פון אַ דינער גילדערנער שפּילקע".

דערצו, ער זאָל נעהמען מאָהלען לעבעדיגע בילדער אין דער שפּראך פון׳ם לעבע גופא...

ווי ס׳איז, האָט ער אָנגעשריבען די ערשטע ערצעהלונג אין יודישען און אָבגעדרוקט זי פריהער אין צעדערבוים׳ס „קול מבשר" און דערנאָך ארויסגעלאָזט א בעזונדער בוך: „דאָס קליינע מענשעלי, אָדער א לעבענס־בעשרייבונג פון אברהם יצחק תקיף, געדרוקט בהשתדלות מענדעלי מוכר־ספרים" **) (אָדעס, 1864).

„דאָס קליינע מענשעלי" האָט געמאכט אין זיין צייט א גרויסען רושם אויף די לעזער און ס׳איז גיך ארויס דערפון א דריטע אויסגאבע, און שפּעטער מיט איינינע יאָהר — א פיערטע, „גאָר אינגאנצען אויף דאָס ניי איבערגעמאכט" (מיט פיער יאָהר צוריק איז עס ארויס ווידער אויף דאָס ניי אין אָדעסער „יובליי־אויסגאבע").

נאָכדעם האָט זיך שוין נישט אויפגעהערט די „השתדלות" פון מענ־דעלי מוכר ספרים ארויסצוגעבען אין יודישען אַלע מאָל נייע ביכער. נאָכ׳ן „קליינעם מענשעלי" האָט ער ארויסגעלאָזט אויף דער וועלט „דאָס וויִנש־פינגעריל, וואָס מיט דעם קען איטליכער מענש דערגרייכען אַלץ, וואָס זיין הארץ ווינשט און בעגעהרט און קען דורך דעם נוצליך זיין זיך און דער וועלט" (געדרוקט אין ווארשוי, וואהרשיינליך, אין יאָהר 1865). „דאָס ווינשפינגעריל" אינ׳ם ערשטען גלגול איז געווען גאָר א קליין ביכעלע, וואָס האָט ערשט בעדארפט דיענען, ווייזט אויס, פאר א הקדמה צו אַנדערע ספרים וועגען חכמות און וויסענשאפטען, ווייל דער מחבר זאָגט דאָרט צום סוף פון׳ם ביכעל: „אין אוניווערסיטעט האָב איך צום סוף געפונען דאָס ווינשפינגעריל, נישט דאָס פוסטע חימערישע ווישפינגעריל א. ז. וו. מיין ווינשפינגעריל איז עפּיס וואָס אַנדערש. דאָס איז די חכמה! מיט הכמה קען דער מענש דערגרייכען אַלסדינג וואָס ער ווינשט און ז. וו. אין דעם ספר האָב איך מיר פאָרגענומען צו בעשרייבען פּראָסט אין א גרינגער שפּראַכע די אַלע חכמות און וויסענשאפטען, וואָס דורך זיי קען איטליכער מענש זוכה זיין צו דעם אמת נאטירליכען „ווינשפינגעריל". און פון דעם קליינעם קערענדיל איז אין פיעל יאָהר ארום אויסגעוואקסען אזא וואונ־

**) אבר. אַליין האָט זיך אָנגערופען אין „קליין מענשעלע" „סענדעריל מוכר־ספרים" (פון דער יוגענד האָט ער געדענקט איינעם אַ סענדעריל מוכר ספרים, וואָס פלעגט אַמאָל אַראָבקומען קיין קאַפּוליע), נאָר צעדערבוים, וואָס זיין נאָמען איז אויך געווען סענדער, האָט געפונען, אַ פּנים, אין דעם עפּיס אַ אום־כבוד פאַר זיך און האָט משנה השם געווען אויף מענדעלי מו"ס — און פון דעמאָלט־אָן איז שוין אַזוי פער־בליבען דער נאָמען מענדעלי מוכר ספרים.

דער־שענער בוים, ווי דאס איבערגעמאכטע „ווינטשפינגעריל" (אין העב־רעאישען „בעמק הבכא"), איינס פון מענדעלי'ס גרעסטע און בעסטע ווערק.

מענדעלי'ס סאטירישער טאלאנט, וואס האט זיך אנגעהויבען ארויס־ווייזען אין די ערשטע צוויי ווערק זיינע אין יודישען, האט זיך וואס ווייטער אלץ מעהר פערבעסערט און בעקומען מעהר קראפט און זאפט. אין יאהר 1869 איז ארויס אין זשיטאמיר „פישקע דער קרומער, א מעשה פון יודישע ארימע־לייט". די מעשה האט ער אויך, גלייך ווי „דאס ווינטש־פינגעריל", אין א צייט ארום גאר אינגאנצען איבערגעמאכט און ארויס־געלאזט א אמת־מייסטער־ווערק (אדעס, 1888). בעקאנט האט ער זיך מיט'ן לעבען פון די ארימע־לייט נאך אין דער יוגענד, ארומפאהרענדיג א גאנצען זומער מיט אברהמ'יל דעם הינקעדיגען; נאר גאר נאהענט האט ער זיך צוגעקוקט צו דעם בעזונדער וועלטיל אין בערדיטשעוו גופא, וואו עס פלעגען זיך צונויפקומען יודישע בעטלער פון דער גארער וועלט און פון אלערליי מינים: פוס־ארימע־לייט און בויד־ארימע־לייט, שטאדט־ארימע־לייט און פעלד־ארימע־לייט א. ז. וו. ער פלעגט אנשפארען אליין אין אלע זייערע פערוואורפענע אכסניות, ליעב האבען אויספרעגען זיי פון אלץ, וואס עס געהט פאר ביי זיי אין זייער מיטונה וועלט. און אז ער נעהמט מאהלען די בילדער פון זייער לעבען, קומען זיי ארויס לעבעדיג פאר דעם לעזער, גלייך ווי זיי שטעהען פאר זיינע אויגען.

אין דעם זעלבען יאהר האט מענדעלי אבגעדרוקט אויך אין זשיטאמיר „די טאקסע אדער די באנדע שטאדט־בעלי־טובות" (דערנאך איז עס ארויס אין א זעהר ניט־געראטענער רוסישער איבערזעצונג). דא האט ער ארויס־געפיהרט אויף דער סצענע די געוויסע „טובי העיר", פרומע כשר'ע יודען, „בעלי־צדקות איבער א פרעמדער קעשענע", און נאך אנדערע „שענע יו־דען" רעדעל־פיהרער, וואס פיהרען די גאנצע שטאדט ביי דער נאז און ציהען ביים עולם דעם מארך פון די ביינער. אומ'ברחמנות'דיג רייסט ער פון זיי אראב די פרומע מאסקע און ווייזט זיי הוילערהייד, ווי זיי שטעהען און געהען, מיט זייער גאנצער פראכט און הן־גריבעלעך, מיט אלע זייערע תנועות און העויות. „די טאקסע" האט אויפגעריהרט דאס גאנצע בערדיטשעווער וועלטיל, עס האט געהוידעט און געקאכט. די „שענע יודען" האבען אין שפיגעל אליין דערקענט זייער שענע צורה, און אלע האבען אנגעהויבען טייטען אויף זיי מיט די פינגער און בענוצען דערביי זעהר אפט שארפע ווערטער און ווערטלעך פון דער „טאקסע". פערשטעהט זיך אז די בערדיטשעווער „טובי העיר" האבען אזא זאך נישט געקאנט אראב־שלינגען און לאזען דעם מחבר צו־רוה, בפרט אז די זאך איז דערגאנגען צו דער הויכער נאטשאלסטווע פון דער געגענד. אודאי האבען זיי גענומען

ארויסוויייזען זייער געפיהל צום בעשרייבער פון דער „טאקס-ע" אויף זייער שטייגער, — אזוי אז מענדעלי מוכר ספרים האָט געמוזט פערלאָען אינגיכען דאָס געבענשטע בערדיטשעוו און איבערפאָהרען מיט זיין פאַמיליע קיין זשיטאָמיר.

8.

אין זשיטאָמיר האָט מענדעלי פערגעסען אין דער טאקסע און די בערדיטשעווער קהל׳ס-לייט, און זיך גענומען ווידער ערנסט צום לערנען און גרייטען זיך צום עקזאמען, כדי צו בעקומען סמיכות אויף ראבינער פון דאָרטיגער ראבינער־שול. נאָכדעם ווי ער האָט בעקומען דעם געווינשטען אטעסטאט, האָט ער זיך ווייטער איבערגעגעבען אינגאנצען צו ליטעראַרישער ארבייט, און אין א קורצער צייט האָט ער ארויסגעלאָזט אויף דער וועלט „די קליאטשע אָדער צער־בעלי־חיים, א מעשה, וואָס האָט זיך פערוואלגערט צווישען די כתבים פון ישראליק דעם משוגענעם" (ווילנא, 1873).

נאָך אין די פריהער געדרוקטע זאכען האָט מענדעלי ליעב געהאַט אָפטמאָל צו בענוצען זיך מיט אייגענע פסוקים אזעלכע, וואָס זענען אויסען נאָך א בעהאלטענע כונה אויסער די אָפענע און אחוץ דעם פשט דאַרף מען געפינען אין זיי אויך א רמז. און „די קליאטשע" איז שוין פון אָנהויב ביז׳ן סוף הוילע רמז, אנ׳אלעגאָריע אויף דער כנסת־ישראל אין גלות. באלד ווי „די קליאטשע" איז ארויס, איז זי געוואָרען שטארק בעוואוסט און בעליעבט ביי די לעזער פון פערשיעדענע קלאסען און געמאכט דעם מחבר א גרויסען נאָמען אין פאָלק.

אינגאנצען אנ׳אלעגאָרישע זאך איז אויך די פאָעמע „דאָס יודעל", א ספור־המעשה אין שירים מיט א משקל פון עלף תנועות, מיט א מאָטאָ: „אך, יודעל, מיין קראנקער יודעל, דיין לעבען איז זעהר א טרויעריג לירעל" (ווארשוי, 1875), וואו עס ווערט איבערגעגעבען אינקורצען די גאנצע געשיכטע פון יודישען פאָלק פון מתן־תורה ביז מענדעלסאָנ׳ס צייטען. אין דער איצטיגער נייער יודישער „יובילעי־אויסגאבע" וועט „דאָס יודעל" ארויס אויף דאָס ניי איבערגעמאכט גאָר אינגאנצען.

אין דער אמת׳ן אָבער ליעגט מענדעלי׳ס קראפט נישט אין אזעלכע מיני אלעגאָריעס, און נאָך פיעל מעהר נישט אין די אנדערע מיני ארבייט, מיט וועלכע ער האָט זיך יענע צייטען בעשעפטיגט, ווי „זמירות ישראל" — שבת׳דיגע זמירות פארטייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאָל פארשטעהן זייער טייערען ווערטה, ווי שען זיי זענען א גאָטס וואונדער" (זשיטאָמיר, 1875), ווי אויך „פרק שירה" איבערעזצט אויף יודיש אין גראַמען מיט א משקל פון עלף תנועות (אין

זעלבען יאָהר), אין וועלכען ס'איז אריינגעלעגט א סך בקיאות און חריפות.

דערפאר אָבער האָט מענדעלי ארויסגעלאָזט דערנאָך א סאטיריש מייסטער־ווערק „קיצור מסעות בנימין השלישי, דאָס הייסט די נסיעה אָדער א רייזע־בעשרייבונג פון בנימין דעם דריטען, וואָס איז אויף זיינע נסיעות פארגאנגען העט וויט אזש אונטער די הרי חושך און האָט זיך גענוג אָנגעזעהן און אָנגעהערט חידושים שענע זאכען, וואָס זענען ארויסגעגעבען געוואָרען אין אלע שבעים לשונות און היינט אויך אין אונזער לשון" (ווילנא, 1878). אין „מסעות בנימין השלישי" האָט מענדעלי'ס סאטירישער טאלאנט דערגרייכט, מעג מען זאָגען, ביז זיין העכסטען גראד. שפעטער איז דאָס ווערק ארויס אין פויליש מיט'ן נאָמען „דער יודישער דאָן־קישאָט" (ווארשוי, 1885), איבערזעצט פון א פוילישען שרייבער קלעמענס יונאָשו, וואָס האָט זיך געגומען גרינדליך אויסלערנען יודיש כדי צו זיין אימשטאנד איבערצוזעצען מענדעלי'ס ווערק אין פוילישער שפראך. דערזעלבער יונאָשע האָט אין א יאָהר נאָכדעם אויך ארויסגעגעבען א איבערזעצונג פון דער „קליאטשע".

מיט „מסעות בנימין השלישי" האָט אויף א היבשע צייט ווי אויסגעטריקענט מענדעלי'ס גייסטיגער קוואל. ער האָט אוועקגעלעגט די פען אין א זייט און האָט גאָרנישט געשריבען, ווייל ער האָט נישט געקאָנט שרייבען צוליעב שווערע אומשטענדען אין זיין לעבען. אין דער הקדמה צום „פריזיוו", וואָס איז ארויסגעגעבען געוואָרען עטליכע יאָהר שפעטער, שרייבט ער צו זיינעם א גוטען פריינד וועגען יענער צייט אזוי: „די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין הארץ, אזוי אז די צונג האָט זיך מיר נישט געלעגט צו ריידען און די האנד צו שרייבען א וואָרט. דאָס איז אזא שווייגען, וואָס מאכט זיך מיט א מענשען, ווען שטארקע יסורים טרעטען־צו מיט אמאָל און קאָסט איהם געזונד און לעבען א סך מעהר ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעהרען; וואָס אויב אזעלכעס געדויערט אָהן עפּיס א הילף פון דער זייט, איז מען אין א גרויסער סכנה צו ווערען אוים מענש".

אין יאָהר 1881 איז אבראמאָוויטש איבערגעפאָהרען פון זשיטאָמיר קיין אָדעס אויף דער שטעל פון משגיח און פיהרער פון דער תלמוד־תורה, וועלכע ער פערנעהמט ביז איצט.

9.

מענדעלי מוכר־ספרים האָט באלד נאָך זיין קומען קיין אָדעס ווידער אויפגעלעבט און זיך אומגעקעהרט מיט גרויס חשק צו זיין שרייב־טיש,

וואָס איז געווען פערלאָזען פון איהם עטליכע יאָהר כסדר. ווידער „האָט איָן איהם זיך געטפענט א פרישער קוואל הייסע געפיהלען און איהם א ברען געטאָן אויסצונוצען זיי אין ווערטער פריי פאַר דער גאַנצער וועלט" — און צום יום־טוב פון זיין 25־יעהריגען ליטעראַרישען יוביליי (זינט ס׳איז ארויס זיין „משפט שלום"), האָט ער געבראַכט פאַר די יודי׳שע לעזער א טייערע מתנה, א דראַמע אין פינף אַקטען „דער פריזיוו" (פּעטערבורג, 1884). נאָכדעם האָט ער זיך גענומען מיט א בעזונדער ברען און מיט א פרישער יוגענד־קראַפט צו דער ארבייט. אויסער וואָס ער האָט געשריבען נייע זאַכען, האָט ער אויך איבערגעארבייט די אַלטע גאָר אויף דאָס ניי, אנדערע פון זיי האָט ער אזוי איבערגעמאַכט, אז חוץ דעם אַלטען נאָמען איז פון פריהער כמעט גאָר נישט געבליבען (צב"ש „דאָס ווינשפינגעריל").

אין דער צייט האָט ער זיך אומגעקעהרט ווידער צו דער העברעאישער ליטעראַטור, גענומען שרייבען נייע העברעאישע „ספורי־מעשיות", וועל־כע האָבען זיך נישט אָנגעהויבען אָנצוקעהרען מיט׳ן אמאָליגען „האבות והבנים" און מיט גאָרנישט דערמאהנט יענעם אַלטען „ספור אהבים", נישט מיט׳ן אינהאַלט, נישט מיט׳ן ארט שרייבען און אויך נישט מיט דער שפּראַך. אָנשטאָט דעם „ריין־ביבלישען" לשון, וואָס האָט איהם שוין נישט געקאָנט צופריעדענשטעלען ביים מאָהלען לעבעדיגע בילדער פון היינטיגע צייטען, האָט ער גענומען אויסנוצען די מעהר לעבעדיגע און ענטוויקעלטע אויסדריקע און פאָרמען פון משנה און אגדה־שפּראַך און קונציג געשאַפען א ניי־העברעאישען סטיל, וואָס איז פאַר מענדעלי׳ן ווי געוואונשען און האָט אויך געדיענט אַלס מוסטער פאַר די בעסערע יונגע שריפטשטעלער.

צום ערשטען האָט ער זיך בעוויזען מיט זיין נייעם ארט שרייבען העברעאיש אין „בסתר רעם" (זיך אָנגעהויבען דרוקען אין קאַנטאָר׳ס „היום" און זיך איבערגעדרוקט מיט׳ן סוף אינ׳ם מאָנאַטשריפט „בן עמי", 1888). דערנאָך האָט ער געדרוקט כסדר אין „כורת" („שם ויפת בעגלה"), אין „פרדס" („לא נחת ביעקב", „בימי הרעש", „הנשרפים", „בימים ההם"), אין „לוח אחיאסף" („בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה"). די אַלע זיעבען ערצעהלונגען זענען ארויס שפּעטער אין א בעזונדער זאַמלונג (1900). אויסערדעם האָט ער זיך פערנומען מיט איבערזעצען, אָדער ריכטיגער גע־זאָגט „איבערשאַפען" פון יודיש אין העברעאיש די בעסערע ווערק זיינע, ווי „מסעות בנימין השלישי" (פרדס 3), „ווינשפינגעריל" („בעמק הבכא" „השלח"), „פישקע דער קרומער" („ספר הקבצנים" — „הדור"), און גאָר שפּעטער „די קליאַטשע" („סוסתי" — „השלח").

אין די לעצטע יאָהרען האָט ער אויך אָנגעשריבען זיין גרעסערע נייע „אַלטע מעשה" „שלמה ר׳ חיים׳ס" (אָנגעהויבען זיך דרוקען אינ׳ם „יוד",

1899), דאָס זעלבע אויך אין העברעאישען „חיי שלמה" (אין דער לעצטער העברעאישער אויסגאַבע — „בימים ההם"). דאָס איז אַנ׳ארט לעבענס־בעשרייבונג פון זיך אליין, געמאָהלט אין קינסטלערישע בילדער. די דאָ־זיגע „אַלטע מעשה", אחוץ איהר הויך קינסטלערישען ווערטה, ענטהאַלט אין זיך אַ גאַנצען אוצר בילדער קלאָהרע און רעליעפע פונ׳ם יודישען לעבען, און אויף „שלמה ר׳ חיים׳ס", ווי אויך אויפ׳ן פריהערדיגען „ווינשפינגעריל", וועט מען קאָנען אין די שפּעטערדיגע דורות אָנווייזען די אַלע וואָס וועלען חשק האָבען זיך צו בעקענען נאָהנט מיט׳ן יודישען לעבען „אין יענע צייטען": נעהמט לייענט, רבותי — און די ליטווישע שטעדטלעך, ווי אויך וואָהלינער „קאַבצאַנסק, טונעיאַדעווקע און גלופּסק", מיט אַלע זייערע גאַסען און געסלעך, זייערע הייזער און הייזלעך, און אַלע זייערע יודישע איינוואָהנער, פון קליין ביז גרויס, מיט אַלע „תנועות" ארום און ארום, שטעהען לעבעדיג פאַר אייערע אויגען".

מיט עטליכע יאָהר צוריק האָט מען גענומען מאַכען הכנות צום דאָפּעלען גרויסען יום־טוב פון דער יודישער ליטעראַטור, צו מענדעלי'ס 70־יעהריגען יובילייע און 50־יעהריגער ליטעראַרישער אַרבייט. צו יענער צייט האָט מען געזאָלט אַרויסגעבען אַ יובילייע־אויסגאַבע פון אַלע זיינע יודישע און העברעאישע כתבים. עס זענען אָבער אָנגעקומען די פינסטערע אָקטאָבער־טעג פון יאָהר 1905, געמאַכט אַ וויסטען חורבן אין דעם יודישען גהעטאָ אין רוסלאַנד און פערשטערט דעם יום־טוב אויך. ר׳ מענדעלי אליין איז מגולגל געוואָרען קיין זשענעוואַ (אין שווייץ). אהין איז ער געקומען מיט אַ צובראָכען הארץ פון יודישע צרות און ס׳האָט געדויערט אַ שטיק צייט איידער ער האָט זיך בערוהיגט אַ ביסעל און זיך געקאָנט נעהמען וויטער פאַר זיין אַרבייט. דאָרט, אין דער וויטער שווייץ, האָט דער „זיידע" געפונען נאָהנטע „אייניקלעך", בעזונדערס צווישען דער סטודענטישער יוגענד, וואָס האָבען געוואוסט צו שעצען און אָבגעבען גרויס כבוד דעם טייערען גאַסט. איהם האָט אָבער געצויגען צוריק צו דער אַלטער היים, און נאָך אַ פּאָר יאָהר האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק קיין אָדעס.

פון דער יובילייע־אויסגאַבע איז דערמאָלט נור ארויס איין באַנד אין יודישען („דאָס קליינע מענשעלי" און „פישקע דער קרומער) און איינער אין העברעאיש („ספר הקבצנים" און „בעמק הבכא"). איצט צום 75־יעהריגען יובילייע וועלען ארויס מענדעלי׳ס יודישע כתבים (אין 10 טייל) דורך אַ פּריוואַט־פערלאַג אין ווילנא, און פון די העברעאישע געהט

די טעג ארויס דרוך דער ליטעראַרישער חברה אין אָדעס דער צווייטער באַנד („סוסתי", „מסעות בנימין השלישי" און „בימים ההם") מיט אַני ארטיקעל וועגען מענדעלי פון דוד פרישמאַן, און נאָכדעם וועט ארויס דער דריטער באַנד.

און דער אַלטער ר' מענדעלי, „דער זיידע פון דער יודישער ליטע־ראַטור", טראַכט נישט, הויבט גאָר נישט אָן צו טראַכטען פון קיין רוה, אויף וועלכע ער האָט אַ רעכט. ער הערט נישט אויף צו ארבייטען ווייטער זיין ליטעראַרישע ארבייט פריש און מונטער, מיט יוגענדליכע גייסטיגע קרעפטען, און וויל גאָרנישט אָברוהען אַ ביסעל אויף די פיעל לויב־קרענץ, וואָס ער האָט געבראַכט פון זיין פאַר־אַ־יאָהריגער נסיעה.

די רייזע זיינע פאַר־אַ־יאָהרען סוף זומער אין עטליכע גרויסע יודישע שטעדט (ווילנא, ביאַליסטאָק, וואַרשוי און לאָדז) איז באמת געווען אַ טריאומף־רייזע. אַזאַ כבוד האָט נאָך קיין יודישער שריפטשטעלער ביי יודען נישט געהאַט. מיט אַ יאָהר 25 צוריק האָט מענדעלי'ן אָראָבגעבראַכט קיין וואַרשוי זיין פוילישער איבערזעצער יונאָשע און פוילישע ליטעראַטען האָבען געמאַכט אַ גרויסאַרטיגען באַנקעט לכבוד דעם פערפאַסער פונ'ם „יו־דישען דאָן־קישאָט" און פוילישע צייטונגען האָבען דערצעהלט זיינע שבחים. אונזערע יודען זיינען דעמאָלט געשטאַנען פון דער־ווייטען, גלייך ווי די שמחה איז ז י י ע ר ע, אַ ריין־פוילישע, און יודען האָבען נישט געוואָלט „טאַנצען אויף אַ פרעמדער חתונה"... איצט אָבער האָבען יודען אליין זיך משמח געווען מיט זייער מענדעלי, און וואוהין דער ליעבער גרויסער גאַסט איז געקומען, איז געווען דער גרעסטער יום־טוב, מ'האָט איהם געטראָגען אויף די הענד און הארציגע קולות פון טויזענדער מענ־שען: „יחי מענדעלי!" האָבען איהם בעגלייט דעם גאַנצען וועג.

און געקומען צוריק אהיים, אוועקגעלעגט אָן אַ זייט די מתנות מיט די אדרעסען, וואָס מ'האָט איהם אין יענע שטעדט אונטערגעטראָגען פון אַלע זייטען, פערגעסען די ימים־טובים, פערגעסען די טיעפע עלטער — און ווידער זיך גענומען גאָר געשמאַק ווי אַמאָל צו דער ארבייט. און ווידער טרעפט מען, קומענדיג צו מענדעלי'ן דעם שענעם גרויען קאָפּ איינגעבויגען איבערן שרייב־טיש; ווידער זעהט מען דעם לאַנגען ווייסען בויגען פאַפיר מיט פריש אויסגעפּערעלטע, אויסגעשליפענע שורות; ווי־דער הערט מען איהם דערצעהלען מיט יוגענד פייער אין די קורצזיכטיגע ליכטיגע אויגען וועגען אַלטע און נייע פּלענער פון ווייטערדיגע ארבייטען בעלעטריסטישע און אפילו פובליציסטישע איבער ברענענדיגע „צייט־פראַגען"...

לאָז ער אונז מאריך־ימים זיין, דער ליעבער, טייערער זיידע, און נאָך לאַנגע־לאַנגע יאָהרען שענקען דער יודישער ליטעראַטור, סיי אין פּשוט־יודישען און סיי אין העברעאישען, די טייערע מתנות פון זיין גרויסען, רייכען אַלט־יונגען גייסט.

א פרייד, א שטאָלץ פאַר דעם פאָלק, א כבוד און רוהם דער ליטע־ראַטור, וואָס האָט א מענדעלי מוכר־ספרים!

אָדעס, סוף נאָוועמבער, 1910.

די אלטע מעשה.

דיא אלטע מעשה.

— פון —

מענדעלי מוכר־ספרים.

אמר מענדעלע מוכר ספרים, דיא מעשה, וואס איך בין דא אויסען אייך צוערצעהלען, איז אין־פלינק איין אלטע, נאר נישקשה, רבותים, זיא פאסט זיך זעהר גוט צו אונז, יודישע קינדער, אויך אין היינטינגע צייטען. מה אנו מה חיינו, וואס איז דער, פרעגט איך אייך, דאס יודישע לעבען אין־גאנצען? עס איז אין תוך ארייז א לאנגע אלטע מעשה, וואס חזרט זיך תמיד איבער אויף־דאס־נייא אונטער פארשידענע פארמען און אנשטעלען, קוים דער מאדע פון איטליכער צייט. אלין טאקי דיא איינענע מעשה מיט דיא בהלות, אנשיקעניש, קוועטשעניש, יאגעניש־לויפעניש, מיט דעם דולעניש, שפארעניש, פלאנטעניש אויפטהועניש, דרייגנעניש, בייסעניש און קאפדרעהעניש. איטליכער דור מיט זיינע חכמים. גוטע, פרומע, וויא אויך אפגעקומענע, נעפאלענע, נעשלאגענע נעביך, און מיט זיינע נאראנים, אויפגעקומענע, נעהייבענע עזות פנימער, עמי־הארצים, קאכ־לעפעל און דרעהער א שרעק, יענער קרח, וואס א מאל, דער רייכער, דער רעדע־פיהרער, דער אנחאפער, וואס האט זיך נעשטופט צו דער כהונה, צו זיין דער עלטסטער, דער העכסטער — דער סורח איז דא נאך היינט אויך, ער הייסט יאנקיל, בעריל, יאצמיך, שמעריל, מיט א נייעם מין פיטץ; ער שטופט זיך אויך אויבענאן און וויל זיין דאס אויבערשטע פונ'ם שטייסיל. יענער פארצייטינער סנבלט מיט דער כנופיא רכילותניקעס, לינגערס, פלאטקעמאכערס, בריות אויף אפצוזאגען אויף דעם אויף יענעם א פזמון, א בלבול, נים פויל אויף דער פען אנצושרייבען א שיר־המעלה, צולייגען א קניטעל, כדי צושטערען דער מיט א נעבייא — יענע פיינע

ליים, נישקשה, האט דער רוח נישט צוגענומען בייא אונז אויך אצינד. זייא זיינען דאָ, זייא וואקסען און שפראָצען, ברוך־השם! דער שפיטץ איז מאקי וויא דער פסוק זאגט: מה שהיה, דאָס וואס איז געשעהן הוא שיהיה, דאס וועט זיין, נישטא קיין נייעס אונטער דער ליכטיגער זון, יש דבר, ס'איז דאָ א זאך — קאָלאָניעס א שטיינער — שיאמר, וואס מען זאָגט: זעה, דאָס איז נייעס! ניין ברידער, כבר היה, דאס איז שוין לאנג געוועזען אויף דער וועלט, קוקט זיך, זייט מוחל גוט צו צו דער מעשה דאָ וועט איהר זעהען, אז יודען איז שוין לאנג דער קאפּ געלעגען אין דער ערד . . . איהר וועט אויך זעהען, אז אזוי וויא איטליכע שטאָדט האט איהר משוגענעם, איהרע ווייסע חברה, קונדסים ארום איהם, אזוי האט זיא איהר חכם, איהר בעל עצה און איהם אקעגען איהר ווילדען תקיף, א פיינד־בריה, וואס וויל, אויף צולהכעיס, אלץ פארקעהרט, אלץ קאפּויר, און איבער דעם איז — אוי אז אָך און וועה צו אונז! . . .

1.

דער חכם און בעל עצה אין אונזער שטעטעל איז געוועזען **ב נ י מ י ן דער מענש,** פארשריבען איז ער געשטאנען אין דעם רייסטער פון דיא נ.שות מיט דער פאמיליע קורנאָסע. מעגליך, אז יענע, פון וועלכע דער שפיטין־נאָמען, זיינער שטאמט, האבען געהאט קורצע נעז, נאָר אונזער בנימין'ס נאז איז געוועזען נייטש ערגער פון אַלע יודישע נעז — א לאַנגע מיט א האָרביקעל און אויס־אָזענדיג זיך בארג־אראָב מיט א שפיטץ. דיא פאמיליע זיינע איז אָבער געשטאנען טאקי נאר אין רייסטער און געהייסען האט ער געוועהנטליך בנימין דער מענש, בנימין האט א מאל ביים בעריהמטען נגיר ר׳ יונה יהופיצער געהאט א שיינע שטעלע און איז היבשע עטליכע יאָהר אוועקגעוועזען בייא איהם א מענש. אז דעם נגירס געשעפטען האבען זיך אויסגעלאָזט און בנימין ווערד אויס מ ע נ ש, איז דער נאמען מענש פון דעסטוועגען איהם טאקי געבליבען, אין שטעטעל האט זיך בנימין גערעכענט איינער פון דיא שיינע, יוסטע בעלי־הבתים, זיין שטוב מיט א גרין גאַניקעל און א הויכען דאך פון שינדלען איז געשטאנען אין מיטען מארק, פונקט אקעגען דעם רינג קלייטען. שוה זיין ווייב, א הויכע, א דארע יודענע מיט א לאַנגער דינער נאָז, מיט עטליכע שנירליך פעריל און א גילדענעם אויבער אויף האלדז, תמיד אין דער וואָכען אפילו, פלעגט זיך אָפגעבען מיט דעם בעל־הבתישקייט, ציהען דיא פרנסה פון א געהייבען שיינקיל בייא זיך אין שטוב, וואס הויז בראנפין און פארבייסען. האט זיך בייא איהר געפונען ביער, מעד, ווישניק און א געבראָטען גענזיל אויך. דעם סוד פון זייערע אונערקעס שטעלען האט זיא אליין נאָר געוואוסט: איהר אונערקע איז געוועזען הארט, שטייף, נישט געביימעלט. בייא איהר אין שיינקעל האבען געטרונקען דיא „פ י א נ י ה ע י ר": דער צעכמייסטער, דער גאָלאָווא מיט דעם שרייבער און נאך אזעלכע געהייבענע פארשוינען פון ז י י ע ר קהל. „סאָרקע" איז בייא זייא נאר קיין קאטאָוועס נישט. נאָר עפּיס—איז צו „סאָרקע," פון „סאָרקעס" א שטיקעל געפילטע מיט לעקען זייא דיא פינגער. פאר כארסען איז, בשעת האבענדיג א כוסה אין קאָפּ, אָפּען זייער הארץ, וואס אויף דער לונג, דאס אויף דער צונג. מען האט מיט איהר אָפט דערנסטמאל א ויכוח איבער דער

„נאמנה“, עס לאָזט זיך געוועהנטליך אויס מיט נאך א פלעשיל משקה און מען פּבקעט מיט א גוט, זיס שטייבעלע: אלע „נאמנה׳ס“ זיינען גוט, אונזערע, אייערע אלץ איינס.... אויף חברה־קדישא לייט, להבדיל, אָדער עפּיס אונזערע קהלס־לייט, אז זייא האט א מאָל נעחאלעֿט דאס הארץ און האבען זיך געוואָלט אביסעל קוויקען נעביך, פלעגען זייא שיקען נעהמען משקה מיט א נענזיל בייא שרה בנימינס. שרה איז געוועזען דיא אשת־חיל און בנימין האט אין דיא עלטערע יאָהרען זיך געפיהרט א רוהיג לעבען, אָהן קאָפּדרעעניש, קינדער זיינען איהם נישט בעפאלען, זיינע דרייא טעכטער האט ער שוין לאנג אויסגעגעבען און זייא האבען געלעבט מיט דיא מאנען צופריעדען, וויא נאָט האט געבאָטען. בייא זיך האט ער נעהאט נאָר איין־אייניקעל, א יונג מיידיל, זעהר א שיינס, א געראָטען קינד וואס איז קינדווייס געבליבען א יתומה נאך זיין איינציגען זוהן. זיא איז איהם נעוועזען א טרייסט, איינגעבאקען טיף אין הארצען.

בנימין האט נעהערט צום סאָרט איידעלע יודען, וואס דאס איידעלקייט ליגט זייא אויפן פנים, מען דערקענט באלד אין זייער אויסזעהען, אז זייא שטאמען פון א פיינער משפחה, דיא תורה שיינט זייא ארויס אין דיא אויגען און אויף דעם הויכען שטערען שטעהט זייא אָנגעשריעבען: דאס זיינען גאנץ אלטע, אָפּגעקומענע מיוחסים פון דער גילדענער פאָן — קינדער פון דיא הייליגע אין דער גאנצער וועלט בעריהמטע, טהייערע אָבות: אברהם, יצחק און יעקב!...

בנימין איז אויך געוועזען א „פּאָליטישנער“ מענש, א קלוגער, א געניטער, ער האט בעטראכט א זאך גאנץ רוהיג, בפּשטות, אזוי וויא זיא איז, זיך קיינמאל נישט געהיצט, נישט פארגרעסערט וויא אנדערע און געגאנגען תמיד מיט זיין איינענעם דרך. זיין שטיינער ריידען איז געוועזען שטיל, עפּיס אויף א בנעימות־היוזרינליכער שטיטע: האט דערבייא אָנגעבוינען דעם קאָפּ מיט האלב־צוגעמאכטע אויגען. נערעדט האט ער קורץ און שארף, אריינגעוואָרפענדיג א משל, א ווערטיל וויא א בליטץ, וואס האט געטראָפען אָן געפּאסט צום עסק. ער איז געוועזען א שוואכער מענש און האט געלעבט דעריבער זעהר בערעכענט, אָפּגעהיט דאס געזונט. אין בית־המדרש פלעגט ער קומען דאווגען נאָר שבת, זעהר זעלטען אין מיטען דער וואָך, אי דאס אויך נאָר פארנאכט א מאל צו מנחה. דאָרט האט ער זיך נישט געשטופּט אויבענאָן, אין דער מזרח וואנד, זיין אָרט איז געוועהנטליך געוועזען אונטערן אויבען. מיט בנימינס קומען פלעגט דער אונטער־אויבען עפּעס וויא בעלעבט ווערען. א רעדעל מענשען פלעגען תמיד שטעהען ארום זיין שטענדער און עס האט זיך געשמיעסט עפּיס אזוי גוט, עפּיס אזוי געשמאק....: און צוליעב בנימ׳נן האב ן

גר'שון־אייזיק און דוד־אבא, צווייא שטיקליך חקרנים, פארלאָזען זייערע שטעט אין דער שפּינגעל־וואַנד און זיך בעזעצט לעבין איהם דאָרט אין שכנות. דיא ביידע חקרנים — אזוי איז נעוועהנטליך דער שטיינער געוועזען — הויבען אָן דעם שמיעס, אונזער בנימין זיצט שוויינענדיג מיט האלב פארמאכטע אויגען און הערט. דער שמיעס ווערט אלץ ברייטער, גרעסער, עס מישען זיך אין איהם אריין מעניטען פון'ם עולם, איטליכער נים איהם א ציה, א שלעפ אביסעל אין דער זייט און אט קומט שוין אויס בוידעם, נאָר נישט דאס, פון וואס מען האט אָנגעהויבען, פּלוצלים עפענט בנימין דאס מויל, עס ווערט שטיל, שאָ! שאָ! און ער זאָגט אָפּ זיינס, געצעהלטע ווערטער, וואס טרעפען אין קארב אריין, אלע זיינען מסכים און מאכען מיט אויס־געצויגענע פּנימער: אָ־אָ!....

„דעם גאנצען טאָג פלעגט בנימין צוברייננגען בייא זיך אין א בעזונדער אלקיר, אריינקוקען אין א ספר, זיצענדיג אָנגעלעהנט אויף א נעבעט ביינקיל, אין א חאַ־לאַטיל אין פּאנטעפעליך, נאָר אליין איז ער כמעט קיינמאל נישט געזעסען, שטענדיג האט מען בייא איהם געטראָפען אלערלייא מעניטען: יודען, יודענעס, יונג און אלט. אזעלכע, וואס פלעגען קומען זיך מיט איהם איין עצה האלטען, אויך אזעלכע פון זיינע מקורבים, וואס האבען מיט איהם פארבראכט, אביסעל דיא צייט, גלאט אזוי, אין א שמיעס. דער צעכמייסטער מיט דעם גאָלאָווא, ווען זייא זיינען געוועזען אביסעל בגילופין, פלעגען זיך אמאָל אויך אריינחאפּען צו איהם מיט א כוסה אין דער האנד און אין איין קול: פּאני בניאָמקא! נישט אנדערש, זייא ווילען טרינקען לחיים צו פּאני בניאָמקא, דער צעכמייסטער, קלאפּענדיג מיט א פינגער זיך אויפען שטערען, מאכט האלב יודיש, האלב רוסיש: „בניאָמקא, גרויסע קאָפּ! וועליקי פּאנ־בריה, אוי ווייא מיר!”.... דעם גאָלאָווא פרעהט זיך דאס הארץ, ער שניידט עפּעס איבער דער „גאָמנה”, וויל ארויסווייזען זיינע לומדיש און מישט אוים בוידעם־פּאָלעצע, איבערקייענדיג צעהן מאל איין וואָרט, אלין: „רבי משה, אדאם, האמ..ן! שטשאָ או וואס, טאָ או גאָס. וואש דאוויד, נאש דאוויד... טילקאָ חזיר ני, ני! טרייף...” ס'איז א לעבען, א חדוה, א ליבשאפט, זייא זיינען זיס וויא לאקער־ציע, האלטען בנימינ'ען, קרים־קוים וואס זייא רייסען זיך פון איהם אָפּ און געהען אוועק, פּלאָנטענדיג מיט דיא פיס. — הכלל בנימין זיצט נישט אליין, אלע צו איהם, שלאָגט זיך א שטיינער איינער אין דער דעה וועגען עפּעס א שידוך, געהט ער צו בנימינ'ן. דרעהט זיך ערגיץ א פּאָר פּאָלק, קומט איטליכער בעזונדער פון ביידע צדדים אויסריידען דאס הארץ פאר בנימינ'ן, נעהט א בעל־הבית'ל אראָפּ פון קעסט און ווייסט נישט צו וואס זיך צו נעהמען, דולט ער א קאָפּ בנימינ'ן. רייסען זיך

צוויא יודען עפעס צווישען זיך, גלייכט זייא אוים בנימין, שטארבט א יוד און לאָזט איבער ירושה, הערען דיא יורשים ניט אויף זיך צו קריגען ביז צווישען זייא מישט זיך נישט אריין בנימין; שטאַרבט א יוד או. חוין א ווייב און קינדער לאָזט ער נישט איבער קיין ירושה, איבער וועמענס קאָפּ ווייגט דיא אלמנה? איבער בנימינס. בקיצור, וואס נאָר קומט מען צו בנימינ׳ן, א שטעטישע זאך — אויך צו בנימינ׳ן. בנימין הערט אָלסדינג רוהיג אויס, געפינט פאר איטליכען א מיטל, א ווערטיל, איין עצה און מען נעהמט זיינע ווערטעד א פאר ליעב. הנם זייא מוגען טרעפען א מאָל יענעם אין קנעפּיל, שטעכען אין דער זיבעטער ריפּ.

אָט דאס האט איהר אייך א בילד פון בנימינ׳ן, פונ׳ם בעל־עצה א מאל אין אונזער יודיש שטעטיל, וואס אזעלכע וויא ער, זיינען היינט בייא אונז זעהר זעלטען.

2.

אקעגענו־זשע האט אין אונזער שטעטעל זיך געפונען א ר׳ יעקב, פון דיא מיני ר׳ יעקב׳ס, וואס זיינען געווען א מאָל, וואס זיינען דאָ אצינד און וואס ווינלען זיין אויך שפּעטער אין אלע יודישע ערטער, כל־זמן פון דיא קינדער ישראל וועט נאך בלייבען א זכר און אין זייא זיך שלאָגען נאך איין אָדער. דיא דאָזיגע מיני פארשווינען מענען זיך פארשידען זיין אין זייערע געמען, אין זייער שטיינער פרנסה, אויך אין דער הלבשה און אין דער גאנצער פיהרונג זייערער: בינאָטיישע פון דער אלטער וועלט, אָבער „אויפגעוורענע“ פונ׳ם היינטיגען שניט — נאָר אין גרונט גע־נומען אָבער זיינען זייא אלע גלייך, איין טבע, איין חאראקטער, אלע האבען זייא פלייא אין דער נאָז און אונטערגעשלאָגען מיט הונט, אלע זיינען זייא נישט ווערט קיין דרייער און ווילען גילטען אין דער וועלט זעהר שטארק. אייגענעם שכל האבען זייא נישט פאר א גראָשען און ווילען זיין מבינים אויף אנדערע. זאגען דעות אין זאכען, וואס זיינען פאר זייא תרגום. מיינען קלאָמפּעריטט אלץ לשם־שמים, וואס אויף דער לונג דאס אויף דער צונג — און זיינען באמת שטארק פארביסען זיינען נישט דאס, פאר וואס זייא גיבען זיך אוים צו וואס זייא ריהרען זיך צו, ווערט א קרעטציל, אין וואס זייא מישען זיך אריין אין צרות, בייזע מהומות, א דרעהעגייט, א פּלאָנטעניש פון רכילות, מסירות, לייטישע מיילער או. לאָזע נאך זיך איבער א מיאוסען סליד וויא דיא וואנצען, וואס מיט קיין צעהן וואסערען נישט אָפּצר וואשען.

אתזער ר׳ יעקב איז געווען א בינאַמ־שיער יוד, סלאַמפּערשם נאָם און ציצית. און ווע: דער לייב. דער סוף פון דיא חיות, האט אויף זיך, לוים אונזערע חיילינע חכמים זאָגען, איין אַנשיקעניש. דאס קליין שרץ „מפּגיע״, דער גרויסער, געזונטער העלפאנם — דיא מיק, האם בניטין אויף זיך געהאט זיין אַנשיקעניש ר׳ יעקב׳ן — א נפש, פון וועלכען ער האט זיך געהאט צוקראַטצען.

ר׳ יעקב איז געווען נאר א חידוש, א נאַטם וואונדער! אין איהם האט מען בעשיינפערליך געזעהען דיא איינענע גבורות הבורא, וואס בייא פיעל קליינע שרצים׳ליך. יענע, וויא מיר ווייסען, ווערען נאך דעם ארויסקריכען פון׳ם איי מגולגל ביים לעבען אין דרייערלייא געשטאלטען, כסדר איינע נאך דער אנדערער: אין דער געשטאלט פון א ווערעמיל, וואס קריכט נאַר און פרעסט. דאס ווערעמיל מאכט זיך שפעטער תם, קלאַמפּערשט וויא געפגר׳ט, מיט א פעניצעל נאַר עפּיס טאקי א ליאלקע און פון דער שטיקער ליאַלקע שפרינגט דערנאך פון דער העלער הויט ארויס א באבאטשקע, א זומער־פייגעלע, וואס צושפרייט דיא פליגעליך און פליהט — העיהעין — נאנץ הויך. פונקט דאס איינענע טאקי איז אויך געשעהען מיט אונזער מי: בעשעפענעש, להבדיל.

פריהער, אין ערשטען גלגול, איז ער געווען א וואָרעם און האט גע־הייסען יאנקיל, אָדער נאר פּשוט יאנקוטש. יאנקיל איז אין דער יוגענד געווען א קליין משרתיל, געקראָכען אויפן בויך, געארבייט געביך פאר דעם עסען, מעהר וויא עסען איז איהם אויפן זינן אפילו נישט געקומען. בייא איטליכען איז ער גע־לעגען אונטער דיא פיס און מען האט איהם געטראָטען וויא א וואָרעם. ער איז בייא זיך אליין געווען ניעדריג, זעהר געפאלען, זעהר גום געוואוסט, אז ער איז א רויא יונגעל און קען געביך נאר נישט. דעריבער האט ער אָנגעבוינען דעם קאָפּ, גע־קראָכען, וויא מען זאָגט, איטליכען אונטער דיא נעגעל — און דאס טאקי האט איהם געראטעוועט. דורכדעם האט מע: אלין ווייטער מעהר אויף איהם זיך אומ־געקוקט און ער איז אלץ וואס ווייטער מעהר ארויס פון דער בלאָטע, פון א קליין משרתיל געוואָרען א גרויסער משרת, שוין געחאפּט דיא זעט, פון׳ם געהאלט זיינעם אלין געשפּאָרט, א גראָשען צו א גראָשען ביז ער האט אָנגעקליבען אביסיל געלט און חתונה געהאט פאר א האלב־דינסטמיידיל, דאס הייסט איינע פון יענע אָרמע מיני מיידליך, וואס ארבייטען, האָרעווען, רייסען קריעה יאהרען לאנג עפּיס בייא קרובים אזוינע און הייסען הייטט עס, זייא העלפע גלאט אזוי זיך, וויא איינענע, אי: דעם בעל־הבתישקייט אומזיסט, נישט צונעהמען קיין גראָשען חליכה. דערפאר שטעלט מען זיך ארויס פאר מחותנים בייא זייא אויף דער חתונה דערמיט, וואס

מען שיינקט זייא א בורנאָס, א שמאַכטע און א פּאָר אלטע קליידליך פֿון דער גאַרדעראָבע, מען טהוט זייא נאך אָן א גרויס כבוד, אויך וואס מען עסט, מע טרינקט בייא זייא אויף דער חתונה און מען געהט מיט דער כלה דעם כשר־טאנץ... נאך דער חתונה האט יאנקיל געפּריווט דאס מזל און אָנגעהויבען ביסליכ־ווייס אונטערצוהאַנדלען, אליין פֿאַר זיך צו מאכען געשעפטליך. ער האט פארליהען אָרמע יודען, בעלי־מלאכות, קליינע קרעמערליך, געלט אויף וואָכערס, שפּעטער אביסיל געטאכט אויף הלוואות שרייבערליך אין אלערלייא פּריסוסטווס. השם־יתברך האט איהם געהאָלפען, איהם געגעבען ברכה והצלחה אין דיא פּאַרדינסטליך, ביז ער האט מיט דער צייט געמאכט א גאנץ שיין קאפּיטאל, מיט דעם אייבערשטענס הילף, און איז געוואָרען — א קאטאָוועס עפּיס — א פּריציש ער בעל־הלואה! ער האט געקויפט א הויז און שוין געלעבט ברייט וויא א פיינער בעל־הבית. דענסטמאָל הויבט זיך בייא איהם אָן דער צווייטער גלגול. פון א וואָרעם, א יאנקיל ווערט א מין פיינע־בריה, מיט א פּנים פון א שיינעם יודען און הייסט שוין ר׳ יאנקיל! ער איז שוין איין אָפּגעפּיינט מענשיל, א ליאַלקע, זיין שטאָט איז אין דער שפּינעל־וואנד דאָרט אין קלויז צווישען דעם רעכטען צימעס, לייט ווייסען בייא זיך זעהר גוט ווער ער איז, פון וואנען, מישטעהנס־געזאָגט, ער שטאמט, נאָר מאכען זיך בזכות זיין געלד, נישט ווייסענדיג. געלד איז פאר דעם מענשען דער בעסטער מליץ יושר... מען נעהמט איהם אריין צווישען דיא מורנוס — יעמוד מורנו ר׳ יאנקיל! און זיינע באַסאַסעס רופען איהם ר׳ יאנקיל, שוין אונטער דיא אויגען אפילו — דאס איז בייא אונז יודען אויף איין מדרגה מיט דעם טיטעל „סטאטסקי סאָוועטניק״ בייא זייא להבדיל. ר׳ יאנקיל אליין געדיינקט נאך אויך זעהר גוט, וואס ער איז פריהער געוועזען — א קליין מענשיל, א משרתיל, איין עם־הארץ. דעריבער האלט ער עס פאר א גרויס כבוד, וואס אָנגעזעהענע מענשען זיינען מיט איהם חבר און נעהמען איהם אין קאָהן אריין וויא זייער גלייכען. זייא, האלט ער בייא זיך פאר איידעלערע, געלערענטערע פון איהם און היט זיך דעריבער מיט א וואָרט. זאָגען זייא עפּיס, שאָקעלט ער צו מיט דעם קאָפּ. ער קוקט זיך צו גוט צו דיא אלע גיינג פון איידעלע יודען און זוכט אין אלס־רינג זייא נאָכצוטאָהן: זייא אין שיך און זעקעליך, ער אויך אזוי; זייא האבען אויסגעווייקטע פּנימליך און ריידען מיט א זיפצעלע, ער פּריווט זיך אָננעהמען אויף א פרום־יודיש פּנימיל און לאָזען שטילע זיפצעליך; זייא פּיעסטין זיך פאר גאָט־ברוך־הוא אין דעם דאַווענען, מאכען פּיסקעליך, פּארגנעהען זיך און שרייען: אי, אי, טאטע, פאטער! אונטער שפּרינגענדיג ער אויך אזוי: זייא א מאָל עפּיס נאר אָהן ווערטער!

„פאנצעלאָמעס", „מחיכא־תיתי", „בים־בים־בים", ער איך אזוי, אחוץ ווערטער. חכלל, ער איידעלט זיך, ער לעהרענט זיך, נעדאנקט און געלויבט נאָך ער איז לייטען גליך, ער האָט שוין אויך א כבוד מיט מציצה און ס'איז דאָ א האָפנונג, אמ־אָם הויבט מען איהם מכבד צו זיין שוין מיט סנדק... זיטצט ער א מאָל אויף איין אסיפה צווישען דיא פיינע־בריות, שמעלצט ער זיך פאר תענוג און וויל אלץ, מען זאָל עס זעהען, מען זאָל עס וויסען... זאָגט מען: ר' יאנקיל! וויא איז אייער דעה? איז ער גאר איבערגליקליך. טרעפט ער א מאָל גראד צו אין עפּיס א זאך בנימינ'ס, איז ער אויפן זיבעטען הימעל, בנימין איז בייא איהם איין חכם, דאס איבערשטע פונ'ם שמייסעל. סטיימיש, בנימין! מיט איהם צו ריידען איז א זכיה. — אָט אזוי רייבט זיך א היבשע צייט אונזער ר' יאנקיל, מאכט דערוויילע אויף, מיט דעם איבערשטענס הילף, גוטע געשעפטען, איז אריין אין דיא גרויסע פעדערען און וואקסט, וואקסט ביז פון דער שטומער לעלע רייבט זיך אויס און שפּריינגט פון דער העלער הויט, אין דעם דריטען גלגול ארויס א גרייסער פויגעל, וואס צושפּרייט שטארק דיא פליגעליך, פליהט הויך אימליכען איבער דיא קעפּ און הייסט שוין ר' יעקב! איהם איז שוין קארג זיין גלייך מיט אלע, ער וויל זיין העכער פון אלע, קלינגער פון אלע, האבען מעהר דעה פון אלע. א שטאָט אין דער שפּיגעל־וואנט איז פאר איהם שוין גארנישט, עס ציהט איהם אהין, אויבענאָן, הארט לעבין אָרון־קדש און וויל זיין אומעטום דער ערשטער, שוין א מורה־מורנו. — ר' יעקב געדיינקט שוין אצינד נישט, אז ער איז פריהער געוועזען יאנקיל דער משרת, א וואָרעם, א מין קליין בעשעפעניש. דאס געלד פארשטאָקט איהם דאס הארץ, פארשטאָפּט איהם דעם מוח. אויף דעם אָרט פונ'ם זכרון האָט א מאָל ליגט אצינד א קערביל. וואו אין איהם איז א מאָל געוועזען דאָרט א שטיקעל יושר, א קאָפּ רחמנות, עטוואס מענשליכקייט און א פּיטצעל פארשטאנד, שטעקט היינט א מטבע. אין איהם מהוס, ארבייט דיא מטבע, דער גאנצער שכל איז בייא איהם נאָר דיא מטבע. אין אלע פינף חושים זיינע איז אריינגעמאָהן דיא מטבע: זיין קוקען, הערען, שמעקען, טאפּען און פיהלען איז אלץ נאָר דיא מטבע. און בייא יודען איז דאָך פון אייביג אָן שוין אזוי בטבע — דערזעהען זייא בייא עמיצין א גילדענע מטבע, מעג ער זיך זיין א קאלב, א בהמה, איז ער בייא זייא א גאָט, בוקען זיך צו איהם, טאנצען ארום איהם, לעקען, און גיבען איהם גרויס כבוד אָפּ... באַקאָקעס מאכען א ברייטען המלך: ר' יעקב! און יודען זאָגען נאָך מיט גרויס דרך־ארץ ברוך הוא וברוך שמו ר' יעקב, אָמן!

ר' יעקב, אונזער גילדענע קעלביכע, איז שוין קדש! זיינע באַסאָקעס, דיא

טענצער, דינען איהם נעטרייא, רייבערען איהם אונטער מיט ווייריך, לויבען זיין נאמען און מאכען אָן מיט איהם אויף מענשען אין דער שטאָדט א מורא. מען טאָר אונטער דיא אויגען אפילו נישט דערמאָהנען זיין נאמען צום שלעכטען. מען טאָר אקעגען איהם נישט זינדיגען מיט א וואָרט און אלסדינג וואס ער טהוט, א נארעשקייט, איין אומרעכט אפילו, מוז מען אָננעהמען פאר ליעב, גלייך וויא מען האט נעשוואוירען אויפן בארג סיני צו גלויבען אין איהם מיט לייב און לעבען פון'ם גאנצען הארצען. מען האלט זיך איין, צווישען זיך אפילו א מאָל אין א שמועס, נישט ארויס צו לאָזען פונ'ם מויל דאס, וואס איטליכער בעזונדער וועגען איהם טראכט. אין הארצען שפּעט מען, מיט דעם מויל לויבט מען, אלע וויסען דעם אָנשטעל און איינער דעם אנדערן נארט... אָט אויף אזא שטיינער פארמעהרט זיך דערווייל צווישען יודען חניפה, פאלשקייט, מיאוסע זאכען, עטליכע עזות־פּנימער, באסאָקעס, ארבייטען מעשים, פיהרען א שטאָדט בייא דער נאָז און יודען, דער־נידערנדינע, נעפּאלענע, ציטערנדינע טהוען נאך, טראָגען דיא נעז זייערע אזעלכע לייט אקעגען. — נאָר אזוי וויא אפּיקורסים אין דער וועלט מוזען דאך זיין, וואס לייקענען אין גאָט אפילו; דעריבער האבען זיך אין שטעטיל נעפינען מיאוסע אפּיקורסים אזוינע, וואס זיינען אויך אין ר' יעקב'ן נישט פארגלויבט געווען, איהם געהאלטען מחילה פ״ר א בהמה, פאר א גראָבען יונג, וואס זיין מישען זיך מיט תקיפות אין שטאָדט־זאכען איז א ביטער אומגליק פאר יודישע קינדער. — און פאר אזעלכע חטאים אקעגען זיין כבוד, איז דאס שטעטיל נישקשה בעשטראָפט נע־וואָרען מיט בייזע מהומות: קריג, פּלאָטקעס, רכילות, מסירות, אכזריות און אנע פורעניות, וואס דרינגען שטעקט.

ר' יעקב קען שוין זיננען! עס נעפעלט איהם שוין נייעט דער חזן, וואס איז א צייט מיט יאָהרען אוועק נעווען אין דעם שטעטיל, וויל איהם אויף דער עלטער ברעכען פון ברויט דערפאר, וואס ער האט איינמאָל פארגעסען איהם גוט יום־טוב ביטען, און אויף זיין אָרט צונעהמען איינעם עפּיס פון זיינע לייט. אין שטעטיל ווערט א קאָכעניש, א מהומה, א הארמידער!

ר' יעקב פּסק'ת שוין שאלות! ער זאָגט דעות דיא דיינים, קווינקעלט זיך עפּיס אויף דעם שוחט, וויל נישט שטעלען אויף איהם אין א סירכא, ס'איז איהם עפּיס ניט גלאטיק... עס ווייזט זיך פלוצים אין שטעטיל א מין פארשוין, דעם אלטענס שוחט א שוחט. עס ווערט א גערודער, א קריג אויף מעסער־שטעך און עס קעהרט זיך דיא שטאָדט!

ר' יעקב איז שוין א גרויסער בעל־צדקה! ער תעכערט

דעם מקח אויפן פרייז, נים פונ'ם דאַזיגן געלד א טהייל זיינע אָרעמע קרובים, א טהייל זיינע טאַנצער און א טהייל האָט ער אַראָפּ צו זיך אין קעשעניע, א מתן בסתר, אויף זאַכען אַזעלכע, וועלכע ער אַליין ווייסט. ר' יעקב טהוט גוטס און אָרעמע לייט גריזען ביינער, זאָגען און קריינקען...

ר' יעקב איז שוין אַ מומחה! אין דעם בקור־חולים „ויינעם", וואו ער איז גבאי, לאָזט ער דעם דאָקטאָר קיין קאָפּ נישט אויפהייבען, נעהמט אריין און טרייבט ארויס קראַנקע וויא ער פאַרשטעהט, טהוט דאָרט אַלסדינג, וואס ער וויל, וואס איהם פאַלט איין, ער ווייסט אַ קריינק און קראַנקע אָרמע לייט בע־קומען פון איהם באַלד דעם טויט

ר' יעקב איז שוין אַ מבין אויף לעהרנען! ער קוואַקעט שוין אויך אויף גבאי אין דער ישיבה, זאָגט בויך־סברות אין דעם שטיינער לערנען און קריכט זיך עפּיס אויף דעם ראש־ישיבה, פון דער גאַנצער גמרא קען ער טאַקי „מכות". נישקשה! ביים ווייב איז ער אַ גרויסער למדן, ער קען זעהר גוט...

ר' יעקב איז שוין אַ ווילדער חכם! ער האַלט פון זיך אַ שרעק, איז מיט זיך משוגה שטאַרק צופריעדען, האָט ווילד הנאה פון זיינס א ווערטיל. אויף איין אסיפה וויל ער, אלע זאָלען איהם הערען. ער ווייסט בייא זיך זעהר גוט, מסתמא דרשה'ט ער נישט „אומזיסט" פאַרשטעהט נישקשה איין עסק.... דעריבער איז ער ברוגז, אז אַנדערע זאָגען אַ דעה און קען נישט ליידען מען זאָל איהם איבערשפּאַרען.

— איך הייס, פאַרשטעהט איהר מיך, ר' יעקב! איז דער שטיינער זיינער געוועזן אין אזא פאַל צו זאָגען מיט ברייטקייט, טייטענדיג מיט דעם גראָבען פינגער אויפן האַרצען.

„איך הייס ר' יעקב"! האָט אזוי פיעל געהייסען, וואס שווער איבערצוגעבען עס מיט טויזענט ווערטער. דרינען איז געלעגען דער גאַנצער ר' יעקב מיט דיא ביינער. איטליכער האָט עס געטייטשט וויא ער פאַרשטעהט, זיך געשטיקט אינווענינג און געשווינגען, אויס מורא מיט איהם איינצורייסען.

איין בנימין האָט קיין מורא נים געהאַט ארויסצוזאָגען זיין דעה פרייא, אויף דעם שטיינער זיינעם, רוהיג, שטיל, זיך נישט צו מאַכען כלל פון ר' יעקב'ן, גלייך וויא ער איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ. האָט ר' יעקב זיך געהיצט און טייטענדיג מיט דעם פינגער אויפן האַרצען אין איין פייער געמאַכט: איך הייס ר' יעקב!... האָט איהם בנימין בשעת מעשה אַנגעפּוהט נאָגין קאַרטבריטינ, נישט צו ענטפערען

נעוועהנטליך קיין וואָרט, אָדער נעענטפּערט א מאָל גאנץ קורץ: איך ווייס, נישקשה, פון קינדרוויים אָן וויא איהר הייסט. דאס נעהר זיך אָבער נישט אָן צום ענין... און ווייטער מאקי זיך גאנץ רוהיג נערעדט. דאס פלעגט ר' יעקב'ן שטעכען וויא מיט א מעסער און איהם צוקאָכען דאס בלוט. בנימין איז איהם געווען וויא א דאָרן אין דיא אויגען, אָנקוקען האט ער נישט געקענט בנימינ'ן מיט זיינע לייט. עס האט איהם געברענט, פאר וואס זאָל אין דער שטאָדט זיין נאך איינער, פון וועלכען מען האלט. און נאך ווער? אזעלכער, וואס האט עפּיס נישט אזוי פיעל געלד!.. בייא איהם איז איינגערעדט געווען: בנימין בנזל'ט איהם, נעהמט בייא איהם צו א חלק כבוד, דאס וואס איהם אליין נאָר קומט. בנימין איז גאר נישט אזוי קלוג, אזוי פיין וויא מען מיינט, ער פארבלענדעט נאָר דיא אויגען. ער מוז עס בלי נדר דערוויזען, אז מען האט אין איהם א גראָבען טעות. — דעריבער פלעגט ער צו בנימינ'ן זיך זוכען, אויף איהם אלץ גראָבען, איהם געוואָלט אלץ מבטל זיין און פארמיאוסין ביים עולם:

א פּאָר וויכטיגע זאכען זיינען שפּעטער זיך פארלאָפען, וואס האבען אויפגע־ריהרט דאס גאנצע שטעטיל. אלע זיינען דערמיט נאָר בעשעפטיגט געווען, און אונזער ר' יעקב האט דענסטמאָל זיך בענוצט, אויסצוגיסען אויף בנימינ'ן דעם גאנצען צאָרן און אָפּצורעכענען זיך מיט איהם וויא מיט א טאטען!

3.

ויהי בימי הרעב הגדול, און עס איז געווען אין דיא טעג פונ'ם גרויסען הונגער, נישט היינט געדאכט, אין אונזער ווינסעל איז נישט געראָטען קיין תבואה, דער יקרות איז געווען שרעקליך גרויס און מען איז געשטאָרבען, אויסגעגאנגען פאר א שטיקעל ברויט. און אז דאס שלימזל נעהט, נעהט עס מיט אלעמען, מענשען האבען פארלוירען איינער צום אנדערען דאס פארטרויען, אלע פארדיענסטען האבען זיך אויסגעלאָזט, מענשליכקייט און יושר — אויפגעהערט, עס איז א בייזע מהומה, א צאָרען פון גאָט, דער שטארקער שטיקט דעם שוואכען, דער אומגע־רעכטער דעם גערעכטען און וויא געוועהנטליך ליידען מעהר וויא אלע, אין א שווערע צייט, דיא אָרמע, שוואכע יודען נעבעך. אויף זייא גיסט זיך אויס דער צאָרן פון אלע זייטען, אז ס'איז נישטאָ וואס צו טאָהן נעהמט מען זיך צו זייא. יודען אין שטעטיל האָבען—קרעכצען, פאלען אויף דיא פּנימער און בעטען רחמים.

ר׳ יעקב פון זיין זייט, טהוט וואס ער קען — ער טהוט דאס, יענעס, העכערט דעם מקח אויפן פלייש אויך, אונטערצוהאלטען זיינע לייט און ארמע קרובים. אודאי איז דאס א מצוה, א גרויסע צדקה, מחיה צו זיין יודישע „נפשות". נאר אקעגען א וועלט קען מען נישט יוצא זיין — דער ארמער עולם קלאגט זיך אלץ זעהר שטארק!

אין יענערער ביטערער צייט גראד איז ארויס א קלאנג, אז אין חערסאנער גוברניע מאכען יודען קאלאניעס, דארט איז פשוט א גן־עדן און צווישען דעם עולם איז דענסטמאל אומגעגאנגען א לידעל, וואס יונג און אלט האבען עס געזונגען, דאס לידעל איז דאכט זיך, כמעט אזוי:

האט איהר געהערט דאס לאנד חערסאן
נישט ווייט פונ׳ם פעטער ישמעאל,
פון פוינעל מילך איז דארט פאראן,
פאר יודען ארץ־ישראל.

א פיי׳ם א ציג, א שאף א דרייער,
א הוהן, איין אינדיק האלב אומזיסט,
אלסדינג בזיל־זול, קיין זאך נישט טהייער
און תבואות דארטען פול וויא מיסט

דאס לאנד איז גוט און וואויל א ווינדער,
אויב לעבען, ברידער, ווילט איהר פיין,
פארנעהמט דיא קלימקעס, וייב און קינדער
און לאמיר עולה־רגל זיין!

דאס לידעל האט מען טאקי געזונגען, מענשען צום אונטערטרייבען, אונטער־ווארעמען: האט אויך נישט געפעהלט און פונ׳ם ארט האט מען לעת־עתה זיך אלץ נישט גערירט. ערשטענס, האט מען, וויא דער שטיינער איז בייא אונז יודען, געקוקט איינער אויפן אנדערען, אויף דרך־ארץ — לאזען יענע מאכען דעם אנהויב צום ערשטען און מיר נאך זייא. יענע אבער האבען נאר געקענט שיין דרשה׳נען, זיינען געווען בריות נאר מיט דער צונג און דעם כבוד עפיס טאקי צו טאהן האבען זייא מוחל געווען אנדערע ... צווייטענס, האט מען דאך, וויא דער שטיינער איז בייא אונז יודען, נישט געקענט נעהמען גלאט טאהן עפעס א זאך, זיך נישט אנצור־ריידען וויא א פויק פריהער אזוי, דערנאך שמועסען דאס איינענע ווי דר

פארקעהרט.... און דריטענס, איז דאָך, נאך א מאָל טאקי, ווי דער שטיינער איז ביי אונז יודען, נישט אזוי וויכטיג דער פסוק ווי דער דריש, דאס אויסרעדענייש אויף איהם, מען לעהרענט די גמרא נישט אזוי צוליעב דעם פשט, וויסען דעם דין, ווי צוליעב דעם פלפול. אגב טהוט א יוד אויף סברות, מע שפּאַרט זיך, אָנ־נעהמענדיג זיך, איינער דעם אנדערען ביי די בערדליך, מען פרעגט קלאָטץ־קשיות, מען ווייזט ארויס גרויסע חריפות מיט קנייטשליך, שפיטצליך, „בע־וואהרענישען", געדרינגענישען, וואס שארפען און שפּאַלטען דעם מוח. — אין דעם דאָזיגען ענין מכח די קאַלאַניעס איז געווען אויף דאס איינציגע טאקי: א שפּארעניש, א האספּערניש, א קריגעניש, א „ווידער־איינאנד" פרעגענייש, איין אָפּ־ווענדעניש, א חוזיק־מאכעניש, מיט געשפעט און שטעכווערטליך איינער צום אנדערען: „חכם מיינער !", „שיינער יוד איינער ! !" ביידע צדדים האבען זיך גע־שמאק געזידעלט און געווען צווישען זיך פייער מיט וואסער. די דרינגען יא, יענע— ניין. יא, וויל יענע זאָגען ניין און ניין, וויל די זאָגען יא.... פלאטשיקע קעפּליך האלטען געוועהנטליך מיט די, וואס האבען גוטע געמבעס צום שרייען, פּיסקליך אויף שרויפען און וואס קענען מאכען פונ׳ם מויל א חאַלאָווע. —

דערווייל, אין דעם גרויסען טאראראַם, קומט גראד איינער, אונזערער א מלמד, פון יענע וויטע מקומות דאָרט ערגיץ אין וואַהלין, צום ווייב אויף יום־טוב, אין א נייער קאַפּאָטע. ער קוקט אביסעל מיט גדלות ווי איינער, וואס איז אויס־געווען א וועלט און ווארפט אריין אין דעם שמועס פרעמדע, וואַהלינישע ווערטער. אָנשטאָט „יו", זאָגט ער „יא", אָנשטאָט „קרופּניק"—„קאַליש" און „קיטקע" הייסט ביי איהם „קוילעטש", ארום איהם פארקלייבען זיך רעדליך מענשען, מען קוקט אויף איהם עפּעס ווי אויף א חידוש און מען שלינגט איטליכעס וואָרט זיינס פון זיינע מעשיות, קראַטצענדיג זיך דערביי פאר גרויס הנאה. וואַהלין, דערצעהלט ער, איז א געבענשט אָרט מיט אַלעם גוטען. קוילעטש עסט מען דאָרט גאר אין מיטען דער וואָך, וויין טרינקט מען דאָרט ווי וואסער, הייגט זייער ראַסעלפּכיישיר, קנאָבעל, „פּראַקעס", „פאַלירטשיקעס" איז א מאכל מלכים ! די ווידלען ביי די שעפּסען (ביי די „שאָף", מיין איך האַפּט ער זיך באלד און פאר־ריכט) זיינען אָפּגעגאָסען מיט שמאלץ און שלעפּען זיי פון הינטען זיך נאך אויף רעדליך. קאָדע, אזוי הייסט עס דאָרט, יו — יא, יא ! מיין איך. — נאָר די מענשען דאָרטיגע זיינען גראָב, פארשטאָפּטע קעפּ. יודען פונ׳ם היגען ווינקעל קענען זיי אין זאק אריינגארען און מאכען גוטע געשעפטען. מלמדים פון אונזער קאנט האבען דאָרט די בעסטע הנצלונגען. זייערע—זייגען חמורים, קיינען אגידער

אין „עברי'' מישטעהגס־געזאַנג, נח מיט זיבען גרייזען, קמץ בית בו, טלופּס וואו אי. דערפאַר אָבער קענען זייא עסען....

דער מלמד מיט דער נייער קאפאטע, נעגרייזעלטע פאות, און מיט זיינע וואונדערליכע דערצעהלונגען, שטארק פארגרעסערטע, טאבט אָן אין דעם שטעטיל א האלעבורדע, עס פארקאַכט זיך דארט א געדיכטע קאשע, א טהייל שרייען: אהין אין יענע מקומות ערגיץ, וואו מע קען קנעלען, מאכען שיינע געשעפטען! א טהייל שרייען: ניין, אהין „נישט ווייט פון'ם פעטער ישמעאל" אויף דיא קאָ־לאָניעס! געזעגענטע מענשליך, מיט פעטע בייכלעך מאכען: עס חלעבי, ס'איז אין גאנצע אייך אויסגעבלאָזען איי! גלייכער נישט אהין נישט אהער, אשרי יושבי ביתך — דעם פויערש ווערטעל מאקע: „סידי דאָמא דא ני ר'פּאיסא". און גוטע, וויכע מענשליך, לעדערנע דישלעס, ביינען זיך, וויא עס קומט א מאָל אויס, אי אהין אי אהער, ס'איז א דולעניש, א קאָכעניש, ביז אין דעם שטעטיל ווערט געמאכט א גרויסע אסיפה, אויף וועלכער ס'איז געוועזען ר' יעקב און אויך בנימין.

פריהער פון אלע, עס פארשטעהט זיך, איז ארויסגעשפרינגען מיט א וואָרט ר' יעקב. זיין דעה איז געווען—בלייבען קאָלאָניעס, האט ער געזאָגט, איז נישט פאר יודישע קינדער. דערצו איז עשו קנעלע, און שטארבען פערזאַמט מען קיינ־מאָל נישט אומעטום. דעם בטחון צו גאָט ברוך־הוא טאָר מען נישט פארלירען, גלויבט און ריהרט זיך נישט פון'ם אָרט... פעטע בייכלעך און לעדערנע דישלעס האבען זיך געבוינגען אויף זיין זייט, געהאלטען מיט איהם. דערנאָך האט זיך צו־שאָקעלט דער איבעריגער עולם, אלע האבען גערעדט, געשריגען אין איין קול צום טויב ווערען. מען האט מעהר נישט געהערט וויא: קאָלאָניעס! וואָהלין!... עס זיינען געפלויגען זידלערייען, פּראם־פּייער, פעך און שוועבעל. עס האט געהילכט, געשטורמט און לעדערנע דישלעס האבען זיך געבויגען, וויא א טשערעטיל פאר דעם ווינט, אהין און אהער. געמבעס פון ר' יעקב'ס באַסאָקעס האבען פּלוצלים גע־דונערט: קבצנים! שלעפען! ווילט זיך אייך אויף יענעמס קאָפּ. הולטאיעס, בעלי־צדקות איבער א פרעמדען בייטעל!... א העזה אביסעל מען זאָל נישט הערען, וואס נגידים, גרויסע לייט זאָגען! איהר מיינט, ס'איז שוין הפקר א וועלט? ווארט נאָר ווארט! וועט איהר זעהען ווער עלטער איז... וואס הייסט זיך אויסשפּאנען, נישט צאָהלען... ר' יעקב, זאָל געזונט זיין, לעבט נאָך, מאריך ימים זאָל ער זיין. דיא קאלאניעס אי וואָהלין ווערען אָנגעצונדען, פייערען אין איינעם אויף דיא באַסאָקעס און שיטען זייא אָב מיט הייסען פּריסעק. בנימין איז דיא גאנצע צייט געזעסען רוהיג,

אַנגעבוינען דעם קאָפּ און געשווינען, ערשט אז דער עולם איז מיעד געוואָרען שרייענדיג, האט ער אויפגעהויבען פּאמעליכען דעם קאָפּ, ארויפליינענדיג דיא האנד אויפן שטערען, וואס האט בייא איהם בעטייט, אז ער וויל עפּיס זאָגען.

— שאַ, שאַ! איז געוואָרען א קלאַפּעררייא, א שושקערייא צווישען דעם עולם. ר׳ בנימין וויל עפּעס ריידען, שאַ, שטיל!

— האט איהר זיך שוין אָפּגעקיהלט, רבותים, און וועט הערען? מאַכט בנימין מיט א פריינדליכער מינע.

— יא, יא, ר׳ בנימין! רעדט, זאָלט איהר געזונט זיין, מיר הערען.

— אומזיסט סרינט איהר זיך, מיינע ליעבע יודען. הויבט אָן בנימין שטיל, רוהיג וויא זיין שטייגער איז, וויא איך זעה קענט איהר נישט אונזער יודישע היסטאָריע. נאט אייך זיא דאָ אין גאנצען אין עטליכע ווערטער.

דער עולם איז געבליעבען שטיל אָהן שום בעוועגונג, קיין שאָרך, קיין פּארע האט מען פון קיינעם נישט געהערט, גלייך וויא אַלע זיינען אויסגעשטאָרבען, און בנימין האט שטיל מיט האלב פארמאַכטע אויגען אָנגעהויבען אזוי:

— וויא באלד, רבותים, אברהם אָבינו דערגרייכט מיט זיין שכל דאס יודישקייט, הויבט מיט איהם זיך אָן דיא סדרא לך־לך, און ווערט פארוואָגעלט פון זיין פאטערלאַנד, קוים מל׳עט ער זיך, ווערט דער ערשטער געמל׳טער יוד, האט ער שוין אויף דער עלטער גאר א זוהן, יצחק, געיודישט נאך קינדוויים, האט שוין דערפאר מיט א מאָל טאַקי א צוויליגג און לך־לך, וואָגעלט זיך אויך ארום אין דער וועלט. — יעקב, א כשר קינד מיט א יודעש הארץ, מאַכט א פּליטה, לך־לך פאר עשו׳ן קיין חרן... פיער מאל חתונה געהאט, האט א טוץ קינדערליך און לך־לך, כויפט ווייטער פאר לבן־הארמי... בלאָנקעט זיך ארום ביז ער קומט אויף דער עלטער מיט זיינע קינדער קיין מצרים, וואו יוסף זיינער איז א חשוב אין תויף, א גרויסער פריין, איין מוכר־תבואה׳ניק אין דער וועלט! דאס, וואס דיא קינדער ישראל בלייבען דאָרט א לאנגע צייט זיטצען, זיינען זייא דרינען נישט שולדיג, דער קאָזאַק האט זייא שוין געהאלטען. אין צרות, אין לייד האבען זייא זיך דערוויל געפרוכפּערט און געמעהרט, שונאים אויף צו שפּרינגעניש. מ׳שה רבינו, וואס האט יונגערהייט שוין געוואוסט דיא סדרא לך־לך, פּועלט דערנאך, דורך גרויסע וואונדער, אָפּצולאָזען דיא יודישע קינדער אויף דרייא טעג נאָר פרייא צו אטהמען, אבי פון פרעה׳ס הענד ארויס, איז שוין ד א ברירה בייא זייא געווען צו מאַכען אויף לעולם ועד לך־לך. זייא נעהמען דיא תורה אויפן בארג סיני און לך־לך מיט איהר א צייט מיט יאָהרען אין דער מדבר. מיד, צובראָכען פונ׳ם שטענדיגען ארומוואנלען,

קומען זייא אין דעם לאנד כנען, ווילען האבען דארט א מקום מנוחה, רוהען אבער וויניג, האבען נענוג אויסצושטעהן שטענדיג פון שונאים ארום און ארום. דערנאך, אז נאָך חעלפּס, זייא ווערען שמיקליך בעלי־חבתים מיט א בית־המקדש, יודען זיטצען זיך אין ווייננערטנער, אָננעלעהנט אונטער פיינענבוימער און מטן הויבט עריכט אן וויסען פון א לעבען צו זאגען, צו פּאטיטען זיך פּרואלים יודיטע קינדער און צופּאלען אויף צווייא שטיק מיט בעזונדערע שטיבליך. רייסען איינער ביים אנדערען אַפּ דיא קעפּ, ביז שלמנאסר דער מלך פון אשור זאָגט דיא קינדער ישראל לך־לך! אחין אוט, וואו דער שווארצער פעפער וואקסט דארט, און מען ווייסט עד היום נישט וואו זייער נעביין איז אהיננעקומען; שפּעטער קומט נבוכדנאצר מלך בבל, זאָגט אויך דעם שבט יהודה: לך־לך און זייא ווערען פארוואָגעלט. — אין א צייט ארום קעהרען זיך א טהייל יודען צוריק ווידער קיין ארץ־ישראל. נאָר ס'איז שוין א נעמוטשעט לעבען. זייא זיינען קנעכט בייא זיך אין דער היים, ווערען פארשווארצט אין עושר און אין כבוד, לייזען קלעפּ פון אנדערע און רייסען זיך בייא דיא נעז צורישען זיך, אזוי ציהט עס זיך אין צרות אין יסורים, ביז טיטוס הרשע חור'ט מיט זייא גוט איבער לך־לך אין דאס איז זייא ביז היינט נעבליבען גוט אין דעם זכרון. זינט דענסטמאָהל נעהט כסדר אלץ דיא סדרא לך־לך!...

— אָט דאס, רבותים, האט בנימין אויסנעלאָזט אויף א נידעריגער שטימע, מיט א זיפץ וואס האט נעריהרט ביים הארצען. אָט דאס איז דיא אלטע יודישע היסטאָריע, וואס בלייבט תמיד נ י י א. אין גאנצען איז זיא א לך־לך, אין אָנהויב, אין דער מיט און אויך היינט, ברידערליך. לך־לך! קיין חערסאָן, קיין וואָהלין, ערגיץ אנדערש—אלץ איינס, דערמיט נעהמט נאך דיא נעשיכטע נישט קיין עק, פאר־וואָגלעניש הערט נאך נישט אויף, דיא פארוואָגעלטע אין חערסאָן ווערען נאך נעהן קיין וואָהלין און ווידער דיא פון דאנען — זיך לאָזען אהין... וואס קען מען מאָהן? נעהט, יודישע קינדער! נאָר אל תרגזו בדרך, קרינט זיך נישט איבער דעם ווענ, אויך אויף דעם ועג... נעהט, ברידער, גאָט זאָל אייך העלפען!

— איתר רעדט, ר' בנימין, וויא א חכם! רופען זיך אָן מענשען פונ'ם עולם, נאָר וויא נעהט מען אָהן נעלד. מיר בעדארפען האבען היקף, אויף הוצאות נעלד!...

— פון מיין זייט, ענטפערט בנימין, ווארגענדיג זיך מיט טרעהרען, פון מיין זייט בין איך ברייט צו נעבען פיעל מעהר וויא איך קען, לאָזען אויך אנדערע נעבען נאָר וויפיעל זייא קענען, אפילו ווייניגער וויפיעל זייא קענען, אבי נעבען. וויא זאָגט מען עפּעס: אביסעל און אביסעל, ווערט א פולע שיסעל״.

— יודען! טהוט ר׳ יעקב פלוצלים א היק, שטארק אנגעצונדען, איך דער־קען אייך היינט גאר ניט, יודען! פארשטעהט נישט, וואס אייך איז היינט אזוינס געשעהען? וויא אזוי קענען עס יודען מיט א קאלטער לעבער צוהערען אזעלכע רייד פון דעם ר׳ בנימינ׳ן איי ערען?... ס׳איז דאך חילע־חאלאַטעס, א חילול־השם, מען זאל נעהמען דיא תורה האק־דייזשע (הקדושה) און מאכען פון איהר גלייכע ווערטליך!... געוואלד, דיא הייליגע תורה! געוואלד, דיא הייליגע אבות! מען נעהמט א סדרא לך־לך און מאכט פון איהר טאנדרוש, א לע־מעשקע! —

אוי־וועה, מען בעדארף דאך, הערענדיג אזוינס, קריעה רייסען!...

— שוין גענוג געריסען... נישטא שוין מעהר וואס צו רייסען! — האט זיך געלאזט הערען עמיצענס א קול פון צווישען דעם עולם — דיא נוטע כנופיא האט שוין אפגעריסען דיא הויט פון לעבעדיגע און פון טויטע.

— תרבות עזות־פנים! טהוט ר׳ יעקב א היק, ווער איז דאס דארט דער יונגאטש אזוינער?!

— האט רחמנות, ר׳ יעקב! שרייען יודען אין איין קול. זעהט, זאל עפעס ווערען אויף הוצאות! ס׳איז שלעכט, ר׳ יעקב! שלעכט, שלעכט... מיר זיינען פארבייא.

— יודען בעדארפען האבען בטחון צו דעם וואס לעבט אייביג אין הימעל, ברוך הוא וברוך שמו, זאגט ר׳ יעקב דעם עולם מוסר. ה׳ ילחם לכם — הקדוש ברוך הוא וועט אייך געבען ברויט, געבען קען נאר ער, זיין ליעבער נאמען אליין, שבו לכם עם החמור. בלייבט און האפט אויף דעם, וואס וועט קומען רייטענדיג אויפן חמור. אזוי זאג איך אייך, איך ר׳ יעקב!... פארגעסט נישט איהר זייט שטיקלעך בעלי־חובות, צום רייסטער קומט, אויך מיר און... פאר נאט טאר מען נישט אנטלויפען, זאגט תהלים, פאסט, הללוהו בתוף ומחול, צום סוף וועט ער אייך מוחל זיין, נישקשה... זיין רחמנות איז גרויס.

בנימין האט זיך אויפגעהייבען פונ׳ם ארט און ארויסגעגאנגען שטיל, נישט צו ענטפערן ר׳ יעקב׳ן קיין ווארט. באלד נאך איהם איז אויך דער איבעריגער עולם זיך צוגאנגען און דיא אסיפה האט, וויא געוועהנטליך, זיך אויסגעלאזט מיט נארנישט.

מיט נארנישט פאר דעם ארמען עולם און מיט א ביס אבער פאר בנימינ׳ן— א ביס אזש צייכענס זיינען געשטאנען. ר׳ יעקב האט זינט דענסטמאל אויף דער

אכיפה זיך נעגעבע: דאס וואָרט, בלי נדר בנימינ'ן אָנצוזאָלצען, אז אייביג זאָל עס איהם קינען אין טעם. נעזאָגט געטאָהן — און עס האט נישט נעדויערט לאנג איז פונקט אקעגען בנימינ'ס הויז אויסגעוואקסען א נעהייבען שיינקעל נאר א וואונדער, וואו דיא „פ י א נ י ה ע י ר" האבען אפט געטרונקען און פארביסען. —

בנימין האט שוין נישט דיא פרנסה, וואס פריהער, ער ווייסט שוין דעם טעם פון נויט. שרה זיין ווייב איז פאר יסורים נעעלטערט, בעטריבט. דיא שנירליך פערעל מיט דעם גילדענעם אויבעל זעהט מען שוין נישט בייא איהר אויפן האלז אפילו שבת און יום־טוב. זייא קינען ערניץ פארזעצט. נאָר בנימין האלט זיך נאך פון דעסטוועגען און דער שטיינער לעבען זיינער איז נים געענדערט אויף א האָר. ער זיטצט אלין טאקע בייא זיך אין אלקיר, קוקט אריין אין א ספר, שמועסט דאָרט מיט מענשען שטיל, רוהיג, געלאסען וויא א מאָל.

אזוי האלט זיך געוועהנטליך א בוים, וועלכען דער וואָרעם עסט, טאָטשעט אונטען ביים וואָרצעל. וועכענע־צייט בעדעקט ער זיך מיט בלעטער, זעהט אויס פריש, גרין, נישט צו דערקענען, אז אינוועניג איז ער געביך פויל — ביז זיין מלאך־המות, דער וואָרעם, טהוט דעם לעצטען פיק, דערגעהט איהם דעם עק און ער פאלט פלוצלים אנידער!...

4.

א נייא אומגליק האט דאס שטעטיל געטראָפען — און בנימין איז געפאלען א קרבן!

אז דיא היינטינמאָדישע בילדונג האט, וויא א מגפה, זיך אריינגעחאפט אין אונזער ווינקעל און אָנגעמאכט צרות, האט נאָט אונזער שטעטיל פון אזא פורעניות אויסגעהיט, דאָרט האט מען פון אזא אָנשיקעניש א לאנגע צייט נישט געוואוסט, מען האט אפילו געהערט א מאָל עפיס א קלאנג פון דערווייטענס מכח דייטשליך — געבולבעטע יודען אזוינע אָהן יארמולקעס און מכח ביכליך עפיס אזוינע מיט קורצע שורה'ליך, נאָר אלין נישט בייא אונז געדאכט. אונזערע יודען האט מיט זיינע שיינע אָנשטעלען דער רוח נישט גענומען. גיכער, דאכט זיך, וואָלט דער יצר־הרע מרוצה געווען געהען צו אלע שווארצע יאָהר איידער קומען צו אונזערען א יודען ברייננען איהם צו א זינד... דער יצר־הרע אליין האט, דאכט זיך, בעדארפט האבען איין אייזערנעם יצר־הרע אזוינס צו טאָהן. פלוצלים אבער ווערט אין שטעטיל, א גער־טומעל. א געשרייא, א געפילדער: אוי־ווייא, דיא קליפה איז דאָ! —

בייא א יונגען מאנטשיק עפּיס — און צו אלע צרות נאך, איין איידעמיל איינעמס עפּיס פון ר' יעקב'ס לייט נעפינט מען אונטער דער „גמרא" א „טרפה־פסול" ! מען נעהמט זיך צו דעם פּושע־ישראל און עס וויסט זיך ארויס — אוי, א ועהטינ! — ער איז נישט איינער און אויך נישט דער רעכטער בעל־עברה. דיא אמת'ע טרפניאקעס, אבי־אבות הטומאהניקעס זיינען עטליכע בעלי־הבתישע קינדער. מען נעהמט זיך צו דיא פיינע לייט און עס ווייזט זיך ווייטער ארויס, אז זייא ויינען, הע־הע! גרויסע עזות־פּנימער, האבען נאר קיין מורא נישט פאר קיינעם. דיא קליפּה רחמנא־ליצלן, האט צונעגומען בייא זייא דעם שכל מיט דעם יודישקייט אין איינעם. זיינען אליין קאליע און קאליע געמאכט נאך אנדערע. עס רעשט זיך, עס קאכט זיך, דאס גאנצע שטעטיל ווינט זיך. איטליכער אליין — אַווא, א מעשה אזא מעשה!... מאמעס — מאמעס—ציטערען, פלאטערען פאר זייערע קינדער, דיא קליפּה זאל אין אזא אונטערגאנגג, נישט דאָ נעדאכט, צו זייא זיך אויך נישט אָנ־נעהמען. שיינע יודען, נאָטס־סטראפּצעס, נעהמען זיך אָן נאָטס קריוודע. סטיימש, רבונו של עולם, מען זאל אזוינס איהם אָפּטאָהן!... און גלאט אזוי יודען מיינען נישט קיין שום זאך וויא דערוויל איז דאָך דאָ איין עסק צו ארבייטען, פּילדערען, שרייען און נישט זיטצען ליידיג. מעתר פון אלע האט נעברענט ר' יעקב. און איטליכער וואָרים האט א דארים: איין מאָל, איז ער, הייסט דאך עס, דער עלטסטער, אויף איהם שטעהט דאס גאנצע שטעטיל און ער וועט בעדארפען גאָט ענטפערען פאר דיא אלע חטאים, אָפּגעבען דין וחשבון פאר כל־ישראל. „פאר וואס ר' יעקב — וועט דער מלך עליון, ברוך הוא וברוך שמו, זאָגען — האסט־דוא נישט, וויא דער פאסטוך פאָרשט זיין טשערעדע, נעטאָהן איבערפיהרען מיינע שאָף ישראל אונטער דיין רוט, כדי זייא זאָלען וויסען ווער עלטער איז און וואס פאר א נאָט זייא האבען ?!)...‟ היינט צווייטענס, האט דאך אין דער מיאוסע מעשה נעשטעקט דאס איידעמיל פון זיינעם א לייב־טענשען. אזוינס איז דאך שוין טצקי א פאדראס, נישט ארויסצוהאלטען. און דרימענס — נוא, דאס טומלען שוין שונאים, לאָז עס בלייבען צווישען אונז — האט דיא גאנצע מעשה גלאט נישט נער־טוינט ר' יעקב'ן צום עסק. דאס הארץ האט איהם נעזאָגט, אז דיא דאָזיגע קליפּה מיט איהרע ביכליך, ווען זיא חאפט זיך חלילה אריין צווישען יודישע קינדער, קען איהם זעהר פיעל שאדען צו זיין נאָמען און צו דיא מיני נעשעפטען זיינע, דענסטמאָל איז ער דערהרג'עט, וויא דיא פלעדערמויז אין פינסטערן קעלער בשעת עס חאפט זיך אהין פּלוצים אריין א שיין פון דער ליכטיגער זון...

אין דעם דאָזיגען קאָכעניש לאָזט מען, עס פארשטעהט זיך, נישט אויס

אונזער בנימינ׳ן. מען לויפט צו איהם מיטגענערוויים און מען זחישעט איהם אן פולע אויערן מיט דער מעשה, נאָהענטע קרובים נעהמען און פיהרען דיא שיינע יונגע לייטליך צו בנימינ׳ן בכדי אויסצוזעטראָפען, אויסצושטיינעצען זייא פאר מענשען. אויף בנימינ׳ן, האט עס נעהייסען, וועלען זייא ליינען כבוד און ער וועט שוין נישקשה מיט זייא לעהרנען בלק.

נאָר אונזער בנימין נעהמט אויף דיא יונגע לייט נאר פריינטליך מיט א שיינעם „ברוך־הבא!“ ער בעט זייא זיטצען און מאכט א ווייטען שמיעס, דאכט זיך, עפיס נאר נישט צו דער זאך. דער שמיעס אָבער קומט אלץ וואס ווייטער מעהר ארויף אויף א דרך, אלץ נעהנטער, נעהנטער צום עסק, דיא יונגע לייט ווערען דערווייל גוט אויפגעלייגט, ריידען מיט א מויל און בנימין בעריהרט דעם חטא זייערען גאנץ דיליקאט.

— מילא, מאכט ער שטיל־רוהיג מיט משלים אויף זיין שטיינער, מילא דיר. חוה, האט זיך פארגלוסט עסען פונ׳ם עץ־הדעת מהיכא־תיתי, עס, אויף דיר דיא עברה. אָבער פאר וואס האסט־דוא נאך נעהאט פונ׳ם עץ־הדעת צו נעבען אָדם׳ן נעביך, ער זאָל שטארבען ? !

— הייסט עס א פנים, טהוען זיך דיא יונגע לייט א חאפ מיט פייער, אז בילדונג איז איין עבורה און דיא קשיא איז, פאר וואס האבען מיר, אָרמע בעלי־עברות, נאך פארפיהרט אנדערע אין אזא אומגליק ? אהא ? מיר פארשטעהען, פארשטעהען ! אזוי, ר׳ בנימין, בעטייטען אייערע ווערטער ?

— יא, קינדער, אזוי.

— ניין ! מיר אָבער מיינען נים אזוי. צושאָקלען זיך דיא יונגע לייט מיט א שטעכענדיג שמייכעלע און נעהמען זיך אין איין פייער לעהרנען דעם אלטען בנימינ׳ן, אז בילדונג איז דאס... בילדונג איז יענעס... פאר יודען נאָר א גליק. בנימין הערט אלסדינג נעדולדיג אויס, נישט איבערצושלאָגען דיא רייד. דיא יונגע לייט היטצען זיך, ריידען פאר פייער, פאר וואסער אלץ בילדונג, בילדונג, ביז עס לאָזט זיך זייא אויס ווערטער און ווערען אנשווינען. דענסטמאָל הויבט אָן בנימין גאנץ רוהיג, אָנגעבוינען דעם קאָפּ, און וואַרפט פון זיך זייט ווייטער אריין א וואָרט. אזוי :

— דער עץ־הדעת אליין פאר זיך איז נאר נים שלעכט. שלעכט איז נאָר אָט וואס, וואס אָדם מיט חוה׳ן האבען באלד נאך דעם פארזוכען נאָר פונ׳ם עץ־הדעת זיך שוין געשעהמט מיט זיך אליין, שוין זיך נעפיהלט אומגליקליך, וואס זייא זיינען נאקעט־באָרפיס, נישט אָנגעטאָהן

ווי׳א מענשען און אָננעהויבען צוקליידען זיך נאך דער ע ר ש ט ע ר מ אָ ד ע. אז אין נ׳עדן האט מען זיך געפיהלט אומגליקליך, א פּשיטא שוין ה י י נ ט ערגיץ א נ ד ע ר ש !....

דיא יונגע לייט שטויסען זיך אָן וואָהין בנימינ׳ס ווערמער דיערלאַנגע און הויבען אָן אלע אקענען איהם צו טענה׳ן, צו פארשיטען איהם מיט ניין מאָס רייד, שרייענדיג דערבייא אלץ: לאָזט זיך דיענען, לאָזט זיך דיענען! הנם בנימין איז געזעסען שטיל, נישט געצפּעגט קיין מויל. נאכדעם אז דער שמיעס האָט זיך אבּ־ שטעהט בנימין אויף פּונ׳ם ביינקעל, נעהט זיך דורך עטליכע מאל היו און צוריק אין אלקיר און שטעלט זיך דערנאך פארטראכט לעבין פענסטער, וואס געהט ארויס אין א קליין נערטענדיל בייא זיך אין הויף, וואו זיין לעבען איז געווען זומער צו זיטצען, אָנקוועלענדיג פון איטליכס ביימעלע, פון איטליכס גרעזעלע בע־ זונדער.

— א־א, וואס אין דרויסען טהוט זיך! זאָגט בנימין א קוק געבענדיג אין פענסטער. עפּיס א זאווערוכע נאר א שרעק! ס׳אין שוין נאך פורים, ווען ס׳עט־ צייט, און דער ווינטער האלט, וויל נישט נאכלאָזען!...

דער ווינטער האט געוויזען טאקי זיין ווילדע, שרעקליכע קראַפט, גלייך ווי א א פארוואונדעטע חיה־רעה, אין וועלכער עס צוברענט זיך דיא רציחה, פּיהלענדיג איהרע לעצטע מינוטען און וויל זיך האַפּש נוקם זיין אביסעל איידער זיא געהט פון דער וועלט. עס האט זיך צושפּילט א שטארקער שטורמווינט, מיט א רוזען, א געהייל וויא פון טשאטעס הונגעריגע וועלף, געריסען דעכער, געקערט, געטראָגען גאנצע זיילען שנייא פון דער ערד ארויף, אויסמישענדיג עס אין דער לופט מיט א פּריש, פארפרוירען שנייעלע ערשט ארויסגעשאָטען פון שווארצליך־גרויע חמארעס, וואס האבען בעדעקט דעם הימעל ארום און ארום, אָנמאכענדיג אויף איטליכען מיט זייער פינסטער פּנים א שרעקליכע מרה־שחורה. אויף דיא געזימסען אונטערן דאך זיינען געשטאנען אייגגעהייקערט, מיט איינגעציינגע העלזליך, וואָראָנעס נעביך, אויסבאהאלטענדיג זיך פאר דער שרעקליכער בורע, וואס האט זייא פּגוצלים אָנגעפאלען, עפּיס וויא זיך שטארק געוואונדערט, אין אזא צייט, ווען בייא לייטען, אין יענע געגענדען דאָרט, איז שוין זומער, ווארם מחיה, זאָל זיך דאַ א ז ו י נ ס בּלוצלים מאכען... ביימער פאר דעם פענסטער, נאקעט מיט הויכע ריטער, אָהן א סימן לעבען, וויא גרויסע פארדארטע בייזעמער, האבען זיך געשאָקעלט, גע־ וואָרפען, אָנבויגענדיג דיא קעפּ, וואָהין דער ווינד בלאָזט און דאכט זיך, אָט ווערען זייא צובראָכען, עס ווערט פון זייא א הויפען שפּענער.

אויף א"ע מענישן אין שטוב איז עפּיס אַנגעפאַלען א מרה־שחורה, איטליכען נישט נוט אויפ׳ן הארצען — און מען האט גערעדט, געשמועסט פון היינטיגער, שלעכטע פּאָנאָרע.

— פּארפאַלע ראכט זיך, מיינע ביימליך, רופט זיך אָן בנימין, א מאַן גע־בענדיג בעטריבט מיט דער האנד. דער בייזער ווינטער מיט זיינע פרעכטע און שטורמווינדען וועט, דאכט זיך, מיט זייא עקען.

— האט נישט קיין פאַרכט, ר׳ בנימין! מהומ איינער פון דיא יונגע לייט א זאָג מיט אזא שמייכעלע, וואס האט עפּיס בעטייט וויא: פרעג דיך בחרם אלמער, וואס דוא רעדסט, דרינען האב איך שוין א ידיעה. — נישקשה, ר׳ בנימין! דאס דאכט זיך טאקי נאָר אזוי. דיא נאַטור האט נישקשה פאר איירע ביימליך זיך געזאָרגט. בכדי זייא צו דערהאלטען, האט זיא דעם זאפט אינוועניג אין זייא אויף א צייט איינגעשטעלט, גוט באהאלטען, וויא מען בעהאלט עפּיס איין עפּענוואָרג אין קעלער גוט פארוויקעלט, פארשטעקט, דיא קעלט זאָל עס נישט איבערפיהרען.

— אַ־וואו! מאכט בנימין, וויא גרויס איז גאָט׳ס וואונדער!... נוא, א שטיינער, אז מען וואלט מיט עפּיס אזא קונין געמאכט אצינד, דער זאפט זאָל ארויס פונ׳ם באַהעלטעניש פרייא און אויף דיא צווייגען זאָלען שפּראָצען בלעטליך, נוא, וואס? מע זאָגט, מיט דער שווארצער־קונין האבען מענשען געמאכט א מאָל אזעלכע זאכען.

— דאס איז מעשה־פּאָקוסניקעס. רופט זיך אָן נאך איינער פון דיא יונגע לייט. דורך אזוינע פּאָקוסען וואלטען דיא ביימער אומגעקומען דאס איין מינוט נעמאכטע גרינקייט, קראַמפּעריש, וואָלט זייא געקאָכט דאס לעבען זייערס. דער פראָסט וואָרט א חאפּ געטאָהן דעם זאפט, נעמאכט אויס איהם תל, דיא צווייגליך מיט דיא געמאַכה׳טע בלעטליך וואָלטען געגאנגען קאפּוט און פון פּירות וואָלט אפילו קיין אָנהויב נישט געווען.

— הייכט דאך עס א פּנים, קינדער, וויא איהר זאָגט, מאכט בנימין וואונדערנדיג זיך, אז וואס גאָט טהוט איז גוט און קלוג. זעהר שיין חלעבין! פאר וואס־זשע זאלט איהר, קינדערליך, אין דיא יורען אצינד, בייא זייער היינטיגע לאנגע, נישט זעהען דיא איינענע גבורות הבורא, וואס אין דעם בוים ווינטער? א יא, דער הימעל איז אצינד ארום און ארום בעלייגט מיט פינסטערע חמארעס, פון אלע זייטען שטורמען שטארקע, קאלטע ווינטען דער יוד שאָקעלט זיך נעביך, אָנבויגענדיג דעם קאָפּ אהין און אהער, אָה, א רגע מנוחה, דאכט זיך, אָט פאלט

ער און עס ווערט אויס איהם א הויפען ביינער. נאָר דער זאפט פונ'ם יודיש־קייט אָבער לינט אין איהם נוט באהאלטען, ס'איז דאָ טיף אינוועניג אין איהם א לעבען, א נשמה... לאָז מען־זשע אצינד איהם לאָזען צורוה און נישט וועלען מיט נעוואלד, דורך פאָקוסען, אָנהייננען אויף איהם פאר דער צייט עפּיס בלעטליך אזעלכע, וואס חוץ צרות, קריינקונג און יסורים וועט דערפון קיין פּירות נישט ארויסקוסען. — שפּעטער, אם־ירצה־השם, אז עס וועט א שיין געבען דיא ליכטינע זון, דיא ווינטען וועלען געשטילט ווערן אין דרויסען וועט זיין מחיה ווארם־דענסטמאָל וועט, וויא ישעיה הנביא זאָגט, שפּראָצען און בליהען ישראל און ארויס געבען פיעל פרוכטען.... אז אין גוטע צייטען גיט ישראל דער וועלט גענוג פרוכטען ארויס — דערפאר קען דיא יודישע היסטאָריע זעהר גוט ערב זיין....

בנימינ'ס רייד האט וויא א בליטץ פּלוצלים דיא יונגע לייט געטראָפען, זייא האבען זיך אָנגעקוקט שטארק פארוואונדערט און געבליבען אָהן לשון. דער עלטערער פון זייא האט זיך באלד בעטראכט און זיך אָנגערופען מיט הארץ:

— ווילט איהר א פּנים, ר' בנימין, מיר זאָלען נישט לעהרנען! וואס זאָלען מיר טאָהן, אז אונז גלוסט זיך פאָרט עפּיס וויסען און זיין שטיקליך מענשען! ...

— חלילה! ענטפערט בנימין. לעהרנען חכמה, מהיכא־תיתי מעגט איהר, נאָר מיט דיא דאָזינע תנאים: ערשטענס, זאָלט איהר, קינדערליך, דערבייא נישט פארגעסען דיא צייט, אין וועלכער איהר לעבט און אלסדינג וואס ארום אייך טהוט זיך אצינד און שטארק געוואָהרענט זיין. איהר זאָלט למען־השם ולמען־השם זיך היטען, דיא קעלט פון דרויסען זאָל אינוועניג אין אייך זיך נישט אריינחאפּען און קאליע מאכען דעם לעבענסזאפט פונ'ם יודישקייט. איהר בעדארפט אויך בייא אייך פונ'ם אָנהויב אָן זיין גרייט, פונ'ם לעהרנען נישט צו דערווארטען פאר אייך קיין גרויסע נוטצען און גליקען אין לעבען חוץ דעם פארגניגען אליין, וואס דעם מענשענס הארץ פיהלט נאר מאקי פונ'ם פארשטעהען עפּיס א חכמה. דעם יודענ'ס לעהרנען בעדארף און מוז זיין לשמה. פארשטעהט איהר מיך, כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. יודען האבען — עולם הבא.. און צווייטענס, זאָלט איהר אצינד נישט וועלען מיט געוואלד אָנהייננען יענעם אייער בילדונג, דורך וועלכער איהר קענט איהם נאך מאכען מעהר אומגליקליך... איהר וועט געפינען עפּיס אנדערש אין פּראקטישען לעבען מיט וואס ניטצליך צו זיין אייערע ברידער, אויב איהר ווילט.

בנימינ׳ס וועדמער ווינען דיא יוננע לייט טיעף אין הארצען אריין. מיט טרעהרען אין דיא אויגען האבען זייא אָנגענומען איהם בייא דער האנד און גע־שוואירען זיינע ווערטער אייביג צו געדיינקען...

אז דיא יוננע לייט זיינען מיט א געריהרט הארץ אוועקגעגאנגען, האט מען געזעהען, וויא בנימין איז עפיס צוטראגען, דיא הארב־צוזאמענגעבאקטע אויגען זיינען איהם פארלאָפען מיט טרעהרען. נאך עטליכע רגע שווייגען זאָגט ער מיט א קרכץ, שאָקלענדיג דערבייא מיט׳ן קאָפּ:

— וואס איז שולדיג דאס אָרמע קינד, דער יתומ׳ל נעביך, אז דאס יוננע בלוט זיינס איז ווארם? אז עס גלוסט זיך איהם נעביך אויף אָנקוקען גאָט׳ס וועלט, צו לעבען, ארבייטען, צופיהרען אביסעל דיא הענטליך אין דיא יוננע יאָהרען וויא אלע אנדערע?... ניין, יתומ׳ל! זאָגט מען איהם, דיין בלוט טאָהר נישט זיין ווארם.. ניין, נישטאָ פאר דיר קיין יוגענד!... לאָז זיך איין אָרעמאנס א קינד נישט גלוסטען, שטופּ זיך נישט צווישען אנדערע! זייא מעגען און דוא טאָהרסט נישט, דאס וואס פאר זייא איז א גליק, איז פאר דיר גאר איין אומגליק. שא, ליעג בעגראָבען!... א רחמנות חלעבען אויף דיא דאָזיגע יוננע לייט. זעהר וואוילע קינדער! — —

ר׳ יעקב האט דערוויל נישט געדוהט, דאס איידעמיל האט, אויף זיין בעט־פעהל, דער שווער שוין ארויסגעטריבען, איהם געצווינגען דער טאָכטער זיינער געבען א גט. דאס יוננע פּאָר פּאָלק, זאָגט מען, האבען צווישען זיך זעהר גוט גע־לעבט און ביים צושיידען זיך ביידע שרעקליך געוויינט. מיט זייא אין איינעם האט געוויינט זייערס א קליין טיידעלע, וואס איז אין דיא קינדערשע יאָהרען נעביך איבערגעבליבען א וויסטע יתומה׳לע. האט דאס וויסטע קינד געבעך, אויס־שטרעקענדיג דיא הענטליך און זוכענדיג מיט דיא אייגליך, געשריגען א מאָל אין איין קול: טאַ — טאַ!... פלעגט דיא פאראומערטע מאמע זיך בעוואשען מיט בלוטיגע טרעהרען, אָפּגעטפערענדיג שטיל, טרויעריג: שאַ, נישטאָ טאַ! פאר־וויסט זיינען מיר ביידע, שאַ, שאַ!... און אז ר׳ יעקב האט דאָ געטראכט, זיך צו־געגרייט „איבערצופיהרען דיא איבעריגע שעפעליך ישראל אונטער זיין רוט" איז ער זיך דערנאָנגען דורך זיינע לייט, וואס האבען איהם אָפּגעטראָגען מיט זייערע איינענע צונעלייגטע פּזמונות, אז בנימין האט דער „קריבה" גאר געגעבען געדעכט, אז דיא טרפה׳נע יוננע לייטליך זיינען איהם זעהר געפעלען און ער איז מיט זייא גאר איינס!... ר׳ יעקב איז געוואָרען אָנגעצינדעט, פלאם־פייער און האט זיך געגעבען א נדר, ער מוז פון בנימינ׳ן מאכען אַש, דאס האט בייא איהם נאך

נעהייסען א גרויסע מצוה. בנימין איז דאָך איין אפיקורוס און אקעגען איין אפיקורוס מעג מען טאָהן אלסדינג... זוכען א סך וואס צו טאָהן האט ר׳ יעקב נישט בע־דארפט, בייא איהם איז תמיד געווען פארטיג א שפרוך און נעקענט צולייגע, א קנייטעל...

אין א קורצער צייט ארום איז דער רעוויזאָר פונ׳ם אקציז מיט עטליכע פאָ־ליצייסקע איבערגעפאלען פלוצלים בנימינ׳ס הויז און איהם פארחתמ׳עט אויף אייביג זיין געהייבען שיינקיל... בנימין איז אויף דער עלטער נעבעך געבראָכען געוואָרען פון ברויט און זיך נאָך פארזעטצט דארויף און דערונטער, צו בעצאָהלען דעם שטראָף, וועלכען מען האט אויף איהם ארויפגעלייגט. ס׳איז געווען עפעס איין אונ־טערגעוואָרפענע מעשה...

5.

דיא שיינע פרנסה מיינע. מישטעהנס־געזאָגט, מיט ספרים, האט מיך אויף א היבשע צייט אָפגעריסען פון דער היים, און פונ׳ם שטענדיגען ארומוואָגלען זיך צווישען יודישע קינדער. פון איין שטעדטיל צום אנדערען, איז מיר דער קאָפּ גע־לעגען נאָר אין דעם ביידעל סחורה, ווייטער איז מיך נישט אָנגעגאנגען דיא גאנצע וועלט, זיא זאָל זיך געווען אפילו איבערקעהרען, וויא דער שטיינער איז פון אלע יודישע סוחרים, בעזאָנדערענס יענע, וואס גיבען זיך אָפּ מיט ספרים... נישט דאס בין איך אויסען. אז איך בין אין־א צייט ארום צוריק געקומען א היים און מיך ארומגעקוקט, וואס טהוט זיך דאָרט אזוינס, האָב איך געהערט, אז בנימין איז אויס בעל־הבית, זיין הויז מיט האק און פאק איבערגעגאנגען אין פרעמדע הענד, מען האט עס אָפּגעשאַטצט און פארקויפט פאר דיא חובות זיינע. שרה, זיין ווייב, איז פאר גרויס עגמת־נפש און קריינקונגען פון דער וועלט געגאנגען פאר דער צייט, און ער נעביך, איין אלטער, לעבט אין נויט, אין פיין, אויף דיא עלטערע יאָהרען עלענד וויא א שטיין. ר׳ יעקב, אקעגען־זשע, געזונט אייזען, אין עושר, אין כבוד, ברוך־השם, דרעהט וויא פריהער א וועלט און פיהרט נאָך אלין דאס גאנצע שטעדטיל בייא דער נאָז, מיט דעם אויבערשטענס הילף. עס שיינט, בליהט וויא א רויז און זיך דערלעבט אויף דער עלטער זעהען יונגע נייע עזות־פּנימער, וואס וואַקסען וויא קראָפּאָווע ארום איהם, און וואס וועלען אין זייער צייט, אם־ירצה השם נאָך דער פטירה זיינער, ארויף אויפען ביינקעל אָנשטאָט איהם, כדי יודישע קינדער, צאָך

קדשים, זאָגען איין רגע חלילה נישט בלייבען וויא שאָף אָהן א פּאַסטוך, וויא א משערערע אָהן הינר. —

און אונזערע יודעליך? וואס מאכען זייא עפּעס, מיט וואס האט זיך אוים־נעלאָזט זייער דולעניש א מאָל? — אוי, שוין בעסער שווייגען!... איבערינגענס, פּרוכפּערען זייא זיך און מעהרען, זיינען גרויסע קבצנים, גוטע, דומע שעפּעליך, חאַפּען א שמיטצעל און שאַ.

איינמאָל האב איך מיך אריינגעלאָזט אין א שמועס מיט בעקאַנטע, בנימין'ס גוטע פריינד. עס האט מיך אונטערגעטראָגען פאר רחמנות אויף איהם, נעביך, געוואָלד צו וואס אזא מענש איז געקומען! און דורך וועמען? דורך עפּעס א מין נפש, איין עזות'ניק, א נארנישט, מישטעהנס־געזאָגט! איך קרעכץ, זיפץ אָך־און־וועה, רעד און רעד, עס פּוקעט זיך מיר דאס הארץ און מען זאָל זיך עס חאַטש אָנרופען, ארויס מיט א וואָרט, אַלע שווייגען, פאר גרויס שרעק, מסתמא. איינער פונ'ם עולם, אמת, האט זיך שוין נישט געקענט איינהאַלטען, נישט געקענט שוין איבערטראָגען, אזוי האט עס איהם אָנגענומען ביים הארץ. ארומקוקענדיג זיך גוט אין אַלע זייטען און נעזעהען, אז קיינער, חוץ אונזערינגע, איז נישטאָ, האט ער זיך אָנגעלאָדען מיט גרויס גבורה. ער האט זיך אָנגעביינען און שטארק אין כעס, פלאַם־פייער, אַי־אַי! מיר אין אויער אויסגעשאָסען בסוד יענעם מיאוס הארב וואָרט:

יאַנקוין, א רוח אין דיין טאַטענס טאַטענס, טאַטענס...!

יענע לייט ארום מיר האבען עס נישט געהערט, אָדער זיך געמאכט נישט הערענדיג כלומרשט, נאָר דער רוח האט זייא פאר שרעק שיעור נישט צוגענומען און זיינען אין איין אימפּעט, וויא דיא מייז אין דיא ווינקעליך, זיך צולאָפען. — איך בין געבליבען, אוי־וועה, איינער אליין! איך שטעה, קוק, שאָקעל־נאָך מיט'ן קאָפּ און שים פאר הארצוועהטיג אוים מיט א ביטער געלעכטער! —

ספר הבּהמות

ספר הבהמות

מעשיות פון בהמות, אלערליי מיני בעשעפניש און אלסדינג, וואס פארלויפט זיך אין זייער עולם.

ליעבהארצערינגער רב מענדעלי!

איך קען מיר פארשטעלען מיט וואס פאר א קרום פנים איהר וועט בעגעגענען דעם דאזיגען ספר מיינעם, וועלכען איך ברייננ אייך במתנה. „סטייטש, וואס הייסט — וועט איהר מאכען פערוואונדערט. בטלנ'דיג צו מיר, צו מיין קאפ חלומות — א בעל-לשון, וואס ארבייט כל-ימיו אין דעם „וויינגארטען פון דער יודישער ליטעראטור", שטענדיג געהאט צו טהון מיט יודען, געהאט מיט זיי צו זינגען און צו זאגען, — אזעלכער זאל פלוצים איועקוואַרפען אלסדינג, וואו וויינגארטען, וואו פאלק ישראל — נאט אייך נאר בהמות!... און נאר חוץ אלע זאכען, ווי געשיקט זיך עס גלאט מעשיות פון בהמות, פונ'ם בהמה'שען עולם?! מעשיות פון גלגולים, א שטיינער ווי מענשען, אזוינע און אזוינע, ווערען, רחמנא-לצלן, בהמות: פערד, אייזלען, חזירים, נישט פאר אייך געדאכט, מילא דאס איז חאטש על-פי דרך-הטבע. מען קען עס פערשטעהן. עס האט זיך שוין אזוינס געטראפען און טרעפט זיך נאך עד-היום אין אונזערע יודישע שטעדט. אבער מלכתחלה אמת'ע עכטע בהמות זאלען פיהלען, וויסען פון זייער חיות — אזוינס נעהמט דאך נישט דער שכל. ב'איז דאך נאר א געלעכטער. נישט אנדערש טאקי ער איז משוגע!"

לאז זיין אזוי, רב מענדעלי. איך בין משוגע. איך וועל מיך נישט שפארען; די שאלה איז אבער, וואס פאר א מין משוגע'נער איך בין. א מענש קען הייסען משוגע, פערשטעהט איהר מיך, איינס פון צוויי:

אָדער פונ׳ם זינען געהט אַראָפּ ער, און דער עולם איז קלאָהר, אָדער פערקעהרט — דער עולם געהט פונ׳ם זינען אַראָפּ, און ער איינער איז קלאָהר. דען דער שגעון פון אַ וועלט הייסט סדר-העולם. יענעם, וואָס איז דער מאָדע, עס מעג זיך זיין קרום, איז גלייך. משוגע איז דער יחיד טאַקי סיי-ווי-סיי, אין ביידע פעלע, דער חילוק איז נישט מעהר אָט אין דעם: אין ערשטען פאַל איז ער איין עכטער משוגע׳נער, וואָס משוגע הייסט. אין דעם צווייטען פאַל אַקעגען איז ער נאָר אַ ג ע מ אַ כ ט ע ר. און דאָס, פערשטעהט איהר מיך, מאַכט זעהר פיעל אויס. מיין שגעון איז — אַזוי וויל איך מיר גלויבען — וואָס איך בין נישט משוגע גלייך מיט אַנדערע. דאָס הייסט, וואָס איך רעד נישט מיט דעם עולם איינע רייד, איינע ווערטער, נישט קוקענדיג אויף דער מאָדע. אודאי איז דאָס אַ נאַרעשקייט. אַ מענש — זאָגען די פילוסופין — איז בטבע אַ חברה-מאַן... אינאַיינעם מיט חברה איז תמיד גוט. ס׳איז דאָ אי כבוד, אי צו־ליעבזאַכען: דו מיר... פערשטעהסט דו מיך, און איך דיר... פערשטעהסט דו מיך. הכלל, דערלייגען דערלייגט מען נישט. — יאָ, זעהר גוט. נאָר וואָס טהוט מען אָבער, אַז מען וויל אונטערבאַמקען און עס געהט נישט? אַז אינווענינג אין דיר זיצט עפּעס ווי אַ שומר, וואָס אַפי עס דאַכט זיך איהם ביי דיר עפּעס אַ חכמה׳לע, מאַכט ער: שאַ! עפּעס אַ תנועה׳לע — לאָזט ער דיך נישט פון דאַנען אהין...

דערקלעהרען זיך דאָ פאַר אייך — אָך! נאָר ציהט מיך נישט, רב מענדעלי, פאַר דער צונג, צו דערקלעהרען אַלסדינג ריין, שאַרף ביז איטליכם פּיצעלע, נישט פערשטעלט. איבעריג חלעבין! מיר יודען פער־שטעהען זיך אויפ׳ן ווינק. איין וואָרט, אַמאָל, נישט דעררעדט, נישט געענדיגט, אַ סמאַרע מיט דער נאָז, אַ דרעה מיט׳ן פינגער, זאָגט ביי אונז מעהר ווי ביי די אומות העולם אַ גאַנצער ספר. ביי ווען פון זיי איז דאָ אַזוי פיעל ראָשי-תיבות, וואָס ברעכען דעם מוח, אַזוי פיעל ווערטער מיט פינטליך אויף שטאַרקע אָנצוהערעניש צו געבען, ווי ביי אונז? אויף איין אות, וואָס דעם, יענעם דאַכט זיך איבעריג, שטעהען אָנגעבויעט גאַנצע בערג יודישקייט. איהר פערשטעהט? בערג הייגגען אין דער לופטען אויף אַ האָר, יודען אין דער לופטען אויף זיי, באָמבלען זיך מיט אויבער-הסברות אהין אהער, אַ שרעק!... אָט אַזוי איז דער שטיינער ריידען ביי אונז: דרינגעניש, אָנשטויסעניש, עפּעס גלאַט אָהן ווערטער — אי... בע... עט... אָנגעהויבען עפּעס און וגו׳ אַ האַלב וואָרט און וכו׳, ענדיגען ענדיג דיר, זיי מוחל, דו מיט דיין כבוד אַליין. וד״ל — דו ביסט נישט קליין צו טרעפען נישקשה, וואָס מען מיינט.

מילא, הערט-זשע רב מענדעלי!

יאָ, אַקעגען דעם וואָס מעלתו זאָגט — „וויינאַרטען", אוי, מהוּם זיך עס דאָרט היינט אַביסעל, אי-אי-אי! נאָר נים דער וואָס פריהערי-מילא רוּנקיים, שעהנקייט... בין איך מוחל — נאַרעשקייטען! אָבער וואו איז דאָס רוּהיגקייט, דער געקליבענער עולם דאָרט וואָס אַמאָל? היינט איז כל-דכפין — אריין! צוגלייך מיט די געהויבענע, פאַרנעהמסטע לייט דאָרט, אויך קינד און קייט, אָהן עין-הרע. עס הילכט, עס שוישטשעט פון אימליכס ווינקעלע. נייע פיינעליך — נייע ניגונים; נייע גרילען — נייע גרילצעניש. עפּעס רעדט מען מיני דבורים, עפּעס וויל מען, וויל מען... וואָס? שווער צו זאָגען. בע! עפּעס האַרבליך אַביסעל זייער לשון. ווי עס זעהט אויס זענען זיי עפּעס אָנגעדרוודעלט. פאַר וואָס? קיין יודישע נשמה קען מען נישט שאַצען. מסתמא ווייסען זיי פאַר וואָס. נאָר אויף וויפיעל ס'איז מעגליך צו פערשטעהן דאַכט זיך, אַז זיי זענען נאָר נים אַזעלכע בייזע... ווי זיי זעהען אויס. די אַלע דבורים זענען נישט פון זייער קאָפּ, חלילה. דאָס האָבען זיי גענאַשט ביי יענע להבדיל דאָרט, וואָס היינט אין דער מאָדע. די גאַנצע זאַך נישט מעהר איז, וואָס ביי יענע איז דאָס נאָך עס... צו דערליידען. ביי אונזערע אָבער האָט עס, מ'שטיינס געזאָגט, אַ פּנים ווי אַ פּאַריזער מאָדע ווערט פערטראָגען, אַז אָח-און-וועה צו איהר, צו יודישע מיידליך, דינסטמיידליך ערגעץ אין אַ יהופּעץ. הכלל, ס'איז ליהודים.

דאָך בין איך מיר נעגאַנגען מיין וועג — שאַ, נאָר נישט, גלייך ווי מיר איז פערלייגט די אויערען. אדרבה, נאָך אָפּשטעלען זיך גאָר אַמאָל אין דער זייט דאָרט און האָרכען אויף ציקאַוועשטש, בשעת אַ גרויס דולעניש צווישען עלטערע, געלערענטע איבער היינטיגע משיח'ס ציימען, אַ שטיינער, תּאָמש ס'איז אַביסעל פערשטעלט, ארץ-ישראל הייסט עס, עפּעס נישט דערזאָגט, האַלבע ווערטער, ראָשי-תּיבות: א"י, א"י מיט פּינטעלעך, וואָס ווערט געטייטשט מיט ל"ב פירושים. א י י נ ע ר, אַ שטיינער איז אויסען נישט אַזוי א"י, גלאַט פּשוט מנושם ארץ-ישראל, ווי דאָס פּינטעלע דרינען. דער שפּיטץ אינגאַנצען, וואָס שטעקט און מוז שטעקען דרינען, איז אָט-אָ דאָס — דאָס פּינטעלע יודישקייט, די גאַנצע חכמה, ווי הייסט מען עס, פערשטעהט איהר מיך. א"י, הייסט עס, האָט דעם יודישען טעם, מען בעדאַרף עס פיהלען ווי עפּעס אַ רוחניות. עס האָט אין זיך אַזוינס, עפּעס אַזוינס, אַזוינס... וואָס כמעט נאָר פאַר דער נשמה, אַנדערש לאָזט זיך עס נישט טייטשען... קומט נאָך איינער און

זאָגט אויך פינטעלע טאַקי, נאָר א״י איז בע... לאו דוקא, פערשטעהט איהר מיך, וואָס לאו דוקא הייסט. אי איז דאָך די קשיא, אַז נישטאָ קיין אָרט, אויף וואָס־זשע שטעלען דאָס פינטעלע? — די וועלט נישקשה איז גרויס, ס׳איז נענוג פלאַץ דאָרט פאַר איהם אויך. מען בעדאַרף נאָר האַלטען זיך בּמעלה און זיך מאַכען הארץ. אי וואָס — וואָס, וואָס? מען בּעדאַרף מורא האָבען... נישקשה, נישקשה! נאַרעשע מענשען! זאָגען אַ טהייל. יאָ א״י, טאַקי א״י, נאָר דערצו בּעדאַרף מען פריהער גוט טאַקי זיך קוועטשען. וואָס מיינט איהר קוועטשען? — קוועטשען די בּאַנק, געהן אין חדר אַריין!... דאָס מיינט מען עפּעס קולטורע, ווי הייסט עס בּיי זיי היינט, השכלה אויף דעם נייעם שניט, פערשטעהט איהר מיך. — נאָך אַ טהייל מענשען, גאָר אָהן חכמות, אָהן מלאכות, מאַכען: עט! נאַט אייך אַ גראָשען, אַ פערציגער הייסט עס, און אי, חלעבּין! וואָס נאָך? — אַ תּנועה אַבּיסעל פון יודען, אַ האַרטען פערציגער דערפאַר אינגאַנצען, איהר פערשטעהט? — נאָר ווי די מעשה איז, אַזוי צי אַזוי, וואָס קען עס מיך אַזאַ געשריי, אַזאַ איקעריי אַרען? לאָז זיך מיר דאַכטען אַ קלייזעל...

איך שפּאַציר מיר אַזוי איינמאָל אין „וויינגאָרטען", ווי דער שטייגער מיינער איז, בּיחידות, אויף וועגעליך, וואו נישט אַלע געהען, צוקוקענדיג מיך פון דערווייטענס צום עולם, בּעטראַכטענדיג דאָס, יענעס, פּאַמעליך, פּאַמעליך, זיך נישט געיאָגט, געחאַפּט, און פערטיפענדיג זיך אַמאָל אויך אין די געדאַנקען. פּלוצלים קומט מיר צו די אויערען אַ האַמפּעריי, קולות פון אַ סך מיילער, דער געזאָגט, יענער געזאָגט, אַלע אינאיינעם עפּעס אַזוי:

— משכּילים!... אַסימיליאַטאָרעס!

— זעכציגער, זיבּציגער יאָהרען!

— געמיינט השכּלה, האָבען זיי, אַ סגולה צו די צרות.

— וואָס געטהון די משכּילים פריהער?

— פאַר׳ן פאָלק וואָס געטהון?

איך שטוים מיך שוין אָן וואָס דאָס בּעדייט. — דאָס רעכנען זיך דאָ אָפּ קינדער מיט טאַטעס, דער נייער דור מיט דעם אַלטען. עס פּער־דריסט מיך שוין טאַקי אויף זיי, אויף די היינטיגע הייסט עס. הע־הע, זידלערייען! נישט צו פערשטעהן פון טאָג צו נאַכט — אַז דערנסטמאָל

תאָם ערשט אָנגעהויבען צו מאָגען, נאָך אזא לאַנגער פינסטערער נאַכט צו מאָגען! נישט ווימענדיג זיך צו מאַכען פונ'ם חילוק פון היינט ביז אַמאָל — אַז אַנדערע צייטען — אַנדערע וועהטאָגען, אַנדערע וועהטאָ־גען — אַנדערע סגולות. אַז צו מענשליכע צרות איבערהייפט איז ביל־דונג פעררעכענט געווען דענסטמאָל פאַר דאָס איינציגע מיטעל ביי דער גאַנצער וועלט בכלל. נישט צו בעטראַכטען די ביטערע לאַגע, אין וועלכער די בידנע משכילים נעביך האָבען דענסטמאָל זיך געפונען צווישען אַיין עולם, וואָס איז בערייט געווען פאַר אַ מינדסטע זאַך, עפּעס נישט אַזוי ווי ביי איהם איז איינגערעדט, זיי צערייסען אויף שטיקער. אוי, האָבען זיי דענסטמאָל נעביך געליטען! און נאָך פאַר וואָס? פאַר'ן תּנ"ך, דקדוק, לשון געליטען!... אויף בוידעמס, אין קעלערס, לעבער, חורבות האָבען זיי געלערענט. די שנאה פון אַלע זייטען איז גרויס, סכנות, נויטה, אָרעמ־קייט — אַ שרעק, און זיי פונדעסטוועגען מהועין זייערס, דערגרייכען אַ סך. דעם פונדאַמענט צו אונזער איצטיגען צושטאַנד געלייגט האָט ווער? — זיי! גאַועטען, שפּראַכע, השכלה־ספרים האָבען מיט זייער אָנהויב צו פעררשנקען וועמען? — זיי, זיי! שאַ, און איהר, קינדערליך, פון וואַנען האָט איהר זיך גענומען? פון וואַנען די אַלע היינטיגע חכמים, גרויסע קעפּ, בריות־מענשען, ווען די טאַטעס, די משכילים פאַר זיי, וואָלטען זיך נישט געווען מיהען?... אַי־וואָס, יענע מיני פאַרשוינען דענסטמאָל, קריכער, אַסימיליאַטאָרען הייסט עס? קראָפּיווע זייעט מען נישט, עס וואַקסט אַליין. אַזעלכע וואַקסען אומעטום אין אַלע צייטען. קאָרנ אַ שטיינער זענען זיי דאָ צווישען אייך, היינט טאַקי?...

נאָך מעהר פעררדראָס איז אָבער. וואָס דער גאַנצער „הכצעקתה“ איז נאָר איין איבעריגע זאַך. איהר ווילט עפּעס טהון פאַר'ן פאָלק? — אָך קינדערליך, מהיכא־תיתי! צו וואָס־זשע איז אַזוי דאָס פייער, דאָס זידלען זיך, דאָס קלאָגען זיך אויף די טאַטעס, מאַכען זיי אויסצודרעהען? שוין נישט זאָגען פאַר וואָס ק ו מ ט עס זיי אַזוינס, פרעג איך נישט מעהר: צו־וואָס, טאָמיר ווייסט איהר, ב ע ד א ר ף מען עס? אפשר אויף אויסצופיינען זיך דערמיט פאַר'ן עולם: גאָט זעהט, הייסט עס, ווי מען טהוט תּשובה, מען שלאָגט זיך „אָשמנו“ פאַר דעם חטא פון השכלה, פאַר די זינד פון טאַטעס, אַלטע משכילים? — אָט, חלעבין! לאַ־די וואָס דער עולם וועט נישט גלויבען, ווייל די אויגען זענען איהם נאָך נישט אַרויסגעקראָכען נישקשה, צו זעהן די אַלטע זינד פון די פאָטערס אויף ביי די קינדער, וועט ער נאָך, צוזאַמענדיג מחילה די נאָז, זאָגען: פע! אויף דעם אָרט וואו די בעלי־תשובות שטעהען קענען אמתּ'ע.

צדיקים מאַקי נישט אײַנשטעהן... אלא וואָס דען-זשע בעדאַרף מען עס? — גאָר נישט!

גלאַט אַזוי זיך, פּײַערען, פּילדערען. מה נאמר ומה נדבר, ס'איז טאַקי מעשה יוד. צוהיטצט זיך אַ יוד, דענסטמאָל — אָ, אַזאַ'ס! רעדט ער און רעדט אפילו אַ „יף „נגתקה" אויך. לעבצט אַ יוד נאָך כבוד, מוז ער דערוויַיל מאַכען צו נישט אַנדערע. בײַ איהם איז ישר והפוך — אי נעדערט אַזוי, אי דאָס אײַנענע פערקעהרט; אי אַ הויב אַרויף, אי אַ וואָרף אַראָפּ; אי מאַכען זיך אוים זיין יחוס, זכות אָבות, אַ גאַנצען צימעס, אי אויסמאַכען עס צו גלײַכער צײַט. און ווי עס דאַכט זיך פּיהלט ער עפּעס גאָר אַ בעזונדער מין משונה פערגעניגען אין מבטל זײַן די זײַניגע און דאָס זײַניגע, אין דעם שנײַצען, ווי זאָגט מען עפּעס, די נאָז און שמירען דאָס פּנים. אײַנגעהטען תענוג פון מבטל-זיך-זײַן, פון קײַן פּנים-נישט-האָבען — אַזוינ'ס קענען נאָר טאַקי מיר יודען!...

עס צושפּילען זיך אין מיר פאַר גרוים פערדראָס, די געבליטען. עס רײַסען זיך מיר אויף דער צונג טיעף פונ'ם האַרצען ווערטער, ריידען ווילט זיך מיר, ריידען — און דאַכט זיך טאַקי: אָט שטעה איך פאַר'ן עולם, זאָג און שרײַ ווי אַ נביא מיט דעם בעקאַנטען טרויערדיגען ניגון: הוי, וועה-געשריגען אויף די, וואָס קענען אַנדערש ניט גילטען פאַר גוט און פרום, פאַר חכמים און פײַנע-בריות, ביז זיי מאַכען נישט אַ תל פון יענע! הוי, וועה-געשריגען אויף בריה'שאַפט זיך צוהיטצען, צופלאַקערען; אויף ניבע אָנצינדעניש און אויף ניבע אָפּקיהלעניש!... הוי, וועה-געשריגען אויף... נאָר באלד טהו איך מיר אַ חאַפּ — אוי, חלומות! איך אײַנער אַלײַן נעהדאָ אויף דעם וועגעלע. וואו עולם? נישטאָ קײַן עולם!...

שפּעטער איז מיר אויסגעקומען צו הערען דאָרט אין דעם „ווײַנגאָרטען" קולות, געשרײַען נאָך שטאַרקערע ווי פריהער, מײַנסטענס איבער לאומיות — אַ שפּאָגעל-נײַ וואָרט אַזוינס, נישט דערהערט געוואָרען אַמאָל בײַ אָבות-אבותינו. הײַסען זאָל עס אײַנענטליך הײַסען לאומיות כמו אַזוי ווי גויית (לאום און גוי האָבען דאָך אײַן טײַטש: פאָלק, נאַציע), דאָס הײַסט, פערשטעהט איהר מיך — ווי זאָל איך עס זאָגען? — עפּעס אַזוי: פאָלק איז פאָלק און רעליגיע איז רעליגיע. צוויי בעזונדערע זאַכען, ווי בײַ זיי להבדיל, וואָס בײַ יודען גאָר נים צו פערשטעהן! מסביר צו זיין עס אַביסעל, מוז איך געברויכען עטליכע ווערטער חקירה, זאָל מיך גאָט נישט שטראָפען פאַר די זינד. שרעקט זיך

נים, רב מענדעלי, טאָקי נאָר עטליכע ווערטער, נישט מעהר, ווי איך בין אַ יוד! — דת ביי אונז יודישע קינדער. פערשטעהט איהר מיך, איז נישט דאָס, וואָס ביי אַנדערע פעלקער אמונה. גלויבען, רעליגיע — הימעלוואַכען, יענע וועלט; נאָר וואָס דען? גוטע, קלוגע, געזעצטע געזעצען, אין לעבען אריין נויטהיגע זאַכען, טאָקי דאָ אויף דער וועלט, און אויך געבאָטן, וואָס זענען געשטעלט אויף היסטאָרישע, געשעהענע זאַכען, פון אַ זכר וועגען. אַזעלכע געזעצען, אַזעלכע געבאָט דריקען אויס און דערהאַלטען דאָס לעבען אין דעם גייסט פון'ם פאָלק. דת און לאומיות זענען דעריבער ביי אונז איינס. אימליכער אין דעם גוטען יודישקייט איז, וויסענדיג נישט וויסענדיג, ווילענדיג נישט ווילענדיג אַ יוד, אַ לאומי, „קודשא־בריך־הוא, ישראל און די תורה, זענען איינס" — אַזוי זאָגען אויך אונזערע הייליגע חכמים. — קורץ און שאַרף!

נאָר גאַנץ פּשוט, נאָר אָהן אַלע חקירות לאָזט זיך נישט פערגלייכען דאָס, וואָס ביי יודען, מיט דעם, וואָס ביי אַנדערע פעלקער. פעלקער ביי זיך אין לאַנד, פערזאָרגט מיט אַלע נויטהיגע זאַכען צום לעבען. זיי מעגען אמינה און לאומיות טהיילען און קענען עס טאַקי טהיילען. זיי האָבען וואָס צו טהיילען — ס'איז דאָ אי וואָס צו גאָט, אי וואָס צו לייט;... אָבער יודען... זיי טאָרען נישט און קענען נישט טהיילען, דען וואָס האָבען יודען, ס'שטיינס־געזאָגט, אין גלות? אין וואָס זאָל עס בעשטעהן פאַר זיך אַליין, גלאַט יודישקייט, לאומיות, ווי הייסט מען עס ביי זיי היינט, אַז נישט דאָס, נישט יענעם, אַז קיין זאַך נישט ווי ביי לייטען? איהר פערשטעהט דאָך וואָס מען מיינט... גלאַט לאומיות דאָ אין גלות, אָפּגעטהיילט פאַר זיך בעזונדער פון'ם דת, איז דאָך עפּעס אַ וואָרט נישט צו פערשטעהן. פאָרט וואָס זאָל עס אַזוינס זיין, אין וואָס זאָל עס בעשטעהן?

— לאומיות בעשטעהט — אַזוי שרייט מען היינט ביי אונז אין איין קול — אין לשון. היסטאָריע!

אָווא, אין לשון! פּקוד, פּקדתי, הייסט עס. הערט אַ מעשה, אין לייענען היסטאָריע!... אָט דאָס גאָר? אָט דרינען בעשטעהט עס אינ־גאַנצען דאָס פייער, דער ברען? אַ נס, חלעבין, וואָס די היינטיגע האָבען זיך מחילה פאַרשפּעטיגט, ווי זאָלען זיך געוועזן אונטערריקען מיט זייער חקירה אין יענע פריהערדיגע צייטען, און מען זאָל ווי געוועזן, חלילה, הערען, וואָלט פון יודען שוין לאַנג קיין זכר נישט איבערגעבליבען. פאַר

דעם לשון און היסטאָריע, מ'שטיינס־געזאָגט, וואָלט קיינער פון יודישע קינדער, זיי אַודאי ניט, זיך נישט מוסר נפש געווען. — לשון, מהיכא־תיתי! אַ טהייערע זאַך. נאָר גוט מיט עפּעס דערצו, פערשטעהט איהר מיך מיט אַ שטיקעל אייגענס מאַיאָנטעק, אַ שטיינער, וואו דו ביסט אַ פּריץ און דיין וואָרט דאָרטען גילט. אַז דאָס אָבער נישט, נישטאָ פאַר איהם, פאַר דעם לשון דיינעס הייסט עס, קיין אָרט, קיין געברויך — נישט אין מאַרק, אין קלייט, אין קאָנטאָר, אין דער פרנסה, בעוונותינו הרבים, און ערגיץ נישט אין דעם לעבען, וואו־זשע? בלייבט דאָך איהם איבער דאָס איינציגע נאָר די שוהל. איז דאָס איינציגע אָנשפּאַרעניש זיינס הייגנט נעביך אין דעם חומש'ל, תנ"ך'ל, אין דעם סדור'ל, מחזור'ל און אַנדערע הייליגע ספרים, אין וועלכע דער יוד ליגט אין גאַנצען מיט די ביינער, מיט לייב און לעבען און זיינע אַלע געדאַנקען, אין וועלכע ער געפינט פאַר זיך טרייסט, פול זאַכען. געבאָט אַזוינע אויף־צו־וועקען און איהם זיינע נאַציאָנאַלע געפיהלען. טאַקי אין גאַנצען וואָס דיין לשון נעביך האָט זיך דערהאַלטען און האַלט זיך נאָך אין גלות אַצונד, האָט עס צו פערדאַנקען נאָר זיי, אָט די אַלע זאַכען — דאָס לעבען, די נשמה פונ'ם יודישקייט. נעהמט מען צו דאָס, דאָס הייסט, מען רוקט זיי אָפּ אַביסעלע אין דער זייט, מען גיט דערפון, ווי אויף אַ רפואה, אַ קאַווע־לעפעלע אַ שעה — נעהמט מען ביי איהם צו, ביים לשון הייסט עס, די נשמה. אָהן אזאַ אָנשפּאַרעניש דאָ, אין גלות, נאָר גלאַט פאַך זיך אליין, וועט עס, פריהער אָדער שפּעטער אַביסעל, זיכער פאַלען.

אוי, די מעטאָדעס, די מעטאָדעס! דאָס איז פאַר דעם לשון סם, דאָס אייגענע וואָס פאַר דעם פיש די יבשה. אוי, די יבשה — די טרוקענע אָהן גייסט, די וואָכעדיגע אָהן הייליגקייט, מעטאָדעס!... אָנגענומען, זיי דינען גרינגער אויסצולערנען די שפּראַכע, אָבער אַקעגען דעם דינען זיי אויך, נאָך גרינגער זי צופערגעסען. ראשית חכמה מוז מען דאָס האַרץ באַלד טאַקי אין אָנהויב, לאָזען פיהלען דעם הייליגען געטליכען גייסט. אָט דאָס ערשט קען דינען פאַר אַ גרונט פאַר'ן לשון, עס זאָל שפּראָצען, וואַקסען און געבען פירות; אָהן דעם אָבער וועט זיך עס ווי גראָז נישט לאַנג האַלטען. בפרט היינט, אַז פון אַרום און אַרום בלאָזען שטאַרקע ווינטען און רייסען אויס אין דעם יודישקייט פיעל זאַכען, וואָס נישט פעסט דאָרט איינגעוואָרצעלט... לאָז נור אַוועקגעהן אַ שטיקעל צייט וועט זיך אַרויסווייזען, צו עס איז פאַר איהם אַ לעבען, ווי די היינטיגע זאָגען, אָדער, הלואי איך זאָל ליגען זאָגען, גאָר אַ טוידט.

— למאי אונגאריש, פּויליש, צעכיש און דאָסגלײַכען! — שרײַען דאָרט יענע לײַט, נעהמענדיג זיך געשמאַק קודם־כל צואַרבײַטען, מאַכען אַ לשון.

עס ווילט זיך מיר שטאַרק זײַ עפּעס זאָגען, נאָר בײַ מיר איז אָבער געוועזען אָפּגעטאַכט, אײַנהאַלטען זיך ווי ווײַט מעגליך, נישט אָנרופען זיך מיט אַ וואָרט. און צוקיהלען מיר דאָס האַרץ נעהם איך מיך אױס'טענה'ן מיט זײַ אין די געדאַנקען, רײדענדיג פאַר מיר און פאַר זײַ. ווי דער שטײנער איז פון אַ מענשען אַמאָל נאָך אַ שלעכטע בענענעניש מיט עמיצען.

— רבותי! — מאַך איך טראַכטענדיג בײַ מיר — וואָס איז דאָס פאַר אַ פערגלײַך? מען בעדאַרף זײַן בלינד, נישט צוזעהען דעם ווײַטען חילוק פון אונז צו יענע. אם־ירצה־השם אויף זײער אָרט, אין זײער שטאַנד, וועט עס בײַ אונז זײַן אויך אַזוי, אפשר פיעל מאָל בעסער נאָך ווי בײַ זײ.

— דאָס איז דאָך אָבער אַ סגולה, לשון, מעטאָדעס, הייסט עס פאַר אונזערע קנעכט, פאַר אונזערע קריכער און זײערע קינדער! — לאָז איך זײ טענה'ן, רײדען אַקעגען מיר.

— חכמים! — טהו איך זײ אונטער די אויגען אַ פּיק — דאָס איז אַזאַ מיטעל ווי אָנשיטען זאַלץ אַ פײגעלע אױפ'ן ווײדעלע כדי עס צוחאַפּען. משוגע וועלען יענע זײַן, קריכען אַײך אין די הענד אַרײַן איהר זאָלט מיט אַזױנע מיטעל מתקן זײַן זײער נשמה, מאַכען זײ פאַר יודען. בפרט אַז די מיטעל אַלײן טויגען נאָך דערצו אויך נישט. מעטאָדעס און גלאַט לשון, אָהן דעם הײליגען יודישען גײַסט, דערצו נאָך אָהן אַ שום געברויך אין דעם לעבען, אין דער פּרנסה, זענען דאָס אײגענע וואָס אַ מוידטען באַנקעס... איהר הערט? איהר מעגט נישקשה, צורעכנען דערצו אויך היסטאָריע.

— אַי, אַי, יודישע קינדער! — לאָז איך זײ שרײַען, אָנחאַפּענדיג זיך בײם קאָפּ — ס'איז דאָך עפּעס אַ שרעק! אױס היסטאָריע, אױס זכרון, אַ מענש זאָל נישט געדענקען וואָס מיט איהם אַמאָל! היסטאָריע, דאָס איז דאָך דער זכרון פון אַ פאָלק. דאָס איז אַ קול פון עלטערען, וויאָהרנונגען און לעהרונגען; אַ פערצײַכעניש פון זאַכען, געשעהענישען, אײנפיהרונגען פאַרצײַטען.

— דאָס אַלסדינג העלפט אָבער אַזוי ווי אַ אײן אַרבעס צו דער

וואַנד! — ענטפער איך אָפּ צוריק בײַ זיך טאַקי אין די געדאַנקען — מען הערט און מען טהוט נישט וואָס מען הערט, אָדער מען טהוט און מען הערט נישט. יענעמס נסיונות זענען נישט קיין תּורה פאַר אַנדערע, נעכטיגע — טויגען נישט מאָרגען. קינדער האַלטען זיך קליגער פון די טאַטעס. שאַ, איהר אַליין טאַקי בעריהמט זיך דאָך מיט אייער יונגקייט דערמיט אַליין וואָס איהר זענט יונגע לייט, און רעכענט זיך אָפּ מיט עלטערע ווי מיט אַ טאַטען!... אַלטקייט איז איין עבירה שוין דערפאַר וואָס ס'איז אַלט. ווייסט איהר־זשע נישט, אַז יונגקייט איז נישט אייביג, אָט־אָט ווערט איהר אַלט און שפּעטערדיגע יונגע לייט וועלען אויס אייך שפּאָטען? מעגליך איהר ווייסט, דער נסיון איז פאַר אייערע אויגען, **עס ליגט אײַך אין זכרון** און עס העלפט פאָרט נישט דער זכרון. ס'איז נאָך באמת דאָ עפּעס אַ גאַנצע דרעהעניש: **געדיינקען און הערען** — הייסט דאָך בלייבען שטעהן, אויף איין שטאַנד נישט ריהרען זיך פונ'ם אָרט. פע! — אלא, וואָס דען, אַלץ ווייטער געהן, דאָס הייסט, **געדיינקען און נישט הערען**, קומט דאָך אויס עפּעס אַזוי משונה ווי אַ שטעהן און אַ געהן ביידע אינאיינעם! צו וואָס געדענקען, צו וואָס דער גאַנצער זכרון, ער זאָל זיך נור באָמבלען אונטער די פיס און שווער מאַכען דאָס געהן? שוין פיעל גלייכער אַזוי: **נישט געדיינקען און נישט הערען**. און געוועהנטליך קומען טאַקי פאָר אין דעם לעבען אָט יענע מאַכערס, אַ שטייגער, וואָס ווייסען נישט, **הערען נישט** אַ וועלט און טהוען, **ארבייטען מעשים**...

— פילוסופיא! — לייג איך זיי אין מויל אַריין, אויף אָפּצוזידלען מיך כלומר'שט, אזאַ וואָרט, וואָס הייסט בײַ דער וועלט אַזוי פיעל ווי נאַרעשקייטען, מעשה מלמד, און דאָך האָט איטליכער, אויף וועמען עס איז נעזאָגט געוואָרען, דערפון בײַ זיך אין האַרצען הנאה — גלאַט אין דער וועלט אַריין פילוסופיא, זייטיגע זאַכען. אהער בעסער מיט אונזערס, מיט יודישע היסטאָריע! זי דערפרישט, היינט און בעשעהנט, זי גיט צו אַ שטיק געזונד, כח און לעבען.

— מיט וואָס?

— סטייטש מיט וואָס! מיט אַגאַנץ צעטיל פון תנאים, אמוראים, גאונים, רבנים, ראשי־ישיבות, מורי־הוראות, דיינים, פרומע כשר'ע יודען און מחברים כל־המינים.

— מהיכא־תיתי! אויב אָט דאָס־אָ הייסט און קען הייסען היס־

פּאָריע, איז עס נאָך גוט פאַר אַזעלכע, פאַר וועלכע עס זענען אָפען די ספרים פון יענע אַלע לייט דאָ אין דעם צעטיל, הגם זיי קענען זעהר גוט זיין דאָס וואָס זיי זענען, אויך אָהן אַזאַ היסטאָריע; פאַר אַזעלכע, ביי וועלכע די דאָזיגע אַלע לייט מיט זייערע ספרים זענען שטאַרק בחשיבות און האָבען אַ גרויסע ווירקונג, אַ דעה אין זייער לעבען. ווען אָבער נישט דאָס, וואָס קען דען אַזאַ היסטאָריע, גלאַט אַ צעטיל נעמען אַליין עפּעס געבען? — גאָר נישט! נישט איין זאַך פון די, וואָס איהר ווילט. מען קען זיך איבערקוקען דאָס גאַנצע צעטעל, אויב מען וויל, און בלייבען טאַקע קאַלט ווי אייז. אויף דערויף אַליין האַלטען זיך איז דאָס יורישקייט אַ בלאָז! און באמת טאַקי, וואָס פאַר איין אינטערעס, וואָס פאַר געפיהלען פון ליעבשאַפט צו זיך קענען ביי יענע אין הארץ אויפ־וועקען אַזעלכע לייט, וואָס קומען זיי אוים אביסעל משונה ווילדליך, עפּעס גאָר ווי פון איין אַנדער וועלט? קדושים אפילו, די אַלע גרויסע צרות, רדיפות, דערנידערונגען, געברענטע געבראָטענע לייד, מיט וועלכע אונזער היסטאָריע איז אַזוי רייך, איז אויך אַ קנאַפּער מיטעל צוזאַמען דערמיט יענע קאַלטע פאַר הייסע יודען, דערפרישען, הויכען און בע־שעהנען, מיינט איהר דערמיט — אדרבה! עס קען נאָך אויף זיי ווירקען פונקט פערקעהרט. זיי קענען, לייענענדיג עס, גאָר פערדרעהען די נעז, טראַכטען: נו, אַ פאָלק!... אויף צרות, אויף אומגליק נאָר אַזאַ פאָלק, וואָס איז צו שאַנד, צו שפּאָט אין אַלע ערטער און אַלע צייטען. גלייכער די חרפות־בזיונות, די אַלע צרות און דערנידערונגען צו פערדעקען, שאַ, לאָזען עס חאָטש אַנדערע היינט נישט הערען, לאָז מען נישט זאָגען: קנעכט, אַקעגען דעם וואָס פריהער זענט איהר היינט פּריצים! אויך אונ־זערע קינדער לאָזען עס נישט וויסען. צו וואָס פערגיפטען דערמיט זייער לעבען, קרענקען, שוואַך מאַכען זיי מיט מעשיות פונ'ם ביטערען גלות, דערשטיקען אין זיי דעם מענשליכען שטאָלץ און צונעהמען ביי זיי דעם מוטה אין די יונגע יאָהרען?... יאָ, ס'איז גאָר אַ שאלה אויב אַ לעבען פון אַ פאָלק אין דעם לאַנגען גלות, וואו עס לעבט־זיך, טהוט זיך נישט מיט זיין אייגענעם ווילען, נאָר מיט יענעמס, נישט ווי עס ווילט זיך, נאָר ווי עס לאָזט זיך; וואו די לאַגע זיינע ענדערט זיך תמיד ווי דאָס וועטער נאָך די ווינטען, וואָס בלאָזען פון פערשידענע זייטען; וואו באַלד גיט עס איהם אַ טראָג אין דער לופטען און באַלד אַ וואָרף אין דער ערד אַריין, היינט פערוואָרפט עס איהם ווי אַ בלעטיל אַהין און מאָרגען אַהער — אָט אַזאַ לעבען מ'שטעהנס־געזאָגט פון אַזאַ פאָלק איז די שאלה, אויב עס קען גאָר הייסען היסטאָריע... עס האָט

אַ פּנים טאַקי נאָר ווי עפּעס אַ שלעפּער, אַ בעטלער רעכענט און פֿער־שרייבט די צאָהל הייזער, פון וועלכע מען האָט איהם אַרויסגעטריבען, די צאָהל משרתים, לאַקייען, וואָס האָבען איהם אַרויסבעגלייט, און די קלעפּ, די הייסע פּעטש, וועלכע ער האָט דערביי פון זיי געחאַפּט, פּינקטליך אַקוראַט, נישט צופערפעהלען נישט איינס פון זיי חלילה!... היסטאָריע און לשון קענען זיין דאָס. וואָס זיי בעדאַרפען זיין, ערשט דענסטמאָל, ווען זיי ווערען געמאַכט און האָבען אַ געברויך ביים פּאָלק, ווען זיי געהען אין דער וועלט מיט איהם און דורך איהם, בשעת ער, דאָס פּאָלק הייסט עס, היינגט אָפּ פון זיך, פון זיין ווילען, טהוט, אַרבייט, און ווייסט צוזאָגען פון זיין לעבען... דערווייל אין גלות, איז לשון — לשון־קודש (הייליג צוליעב די הייליגע ספרים) נישט פּשוט, פאַר זיך אַליין לשון, און היסטאָריע — אוי, אויף שונא־ציון געזאָגט געוואָרען!...

— הערסט דו, אָט דאָס טאַקי שרייען מיר דאָך: ציון! — — —

דאָס אויס'טענה'ן זיך אין די געדאַנקען איז מיר אַצונד קאַרג. וואָס העלפט דיין טראַכטען, דיין פערבאָרגענע חכמה אינווענינג אין זיך, בשעת די אומשטענדען פאָדערען, יענעם פריי טאַקי זיי אַרויסצוזאָגען? רעד, לאָז מען הערען! — עס ווערט אין מיר עפּעס אַ פערענדערונג, עס גיט מיך אַ טראָג — און פלוצים ווי פון דער העלער הויט וואַקס איך אויס פאַר דעם עולם עפּעס מיט אַ גאַנצער דרשה.

— אזוי! — זאָג איך הויך אויף אַ קול, אַלע זאָלען הערען — ציון, הער איך, זאָגט איהר. ארץ־ישראל הייסט עס מיינט איהר! אָך, הלואי רבונו־של־עולם, מיט דעם גאַנצען האַרצען! אויב אַזוי למה רגשו, צו־וואָס־זשע דאָס שטורעמען ולאומים יהגו, מחילה, דולען זיך מיט חקירות נישט צו דער זאַך? מיט חקירות, וואָס האָבען אייגענטליך אין ווערטהה מיט דעם „הא“, וואָס איינער אַ ליידינגגעהער מאַכט בשעת יענער האָרעוועט. האַקט האָלץ, און פערדולען דערווייל דעם עולם דעם מוח; מיט זאַבענישען, וואָס דערצאָרנען נאָר, וואָס זענען איבעריג, אי פאַר דער צייט. דאָס, וואָס איינצופיהרען עס דאַכט זיך דאָ אַצונד גוט, קען נאָר זיין שפּעטער דאָרט שלעכט. דאָס, וואָס דאָ אַצונד איז שווער, ווערט שפּעטער דאָרט געשעהען גאַנץ נאַטירליך פון זיך אַליין און גרינג. כי האָדם — דער מענש איז, זאָגט דער פּסוק, ווי אַ בוים. ווינטער איז דער בוים, דאַכט זיך, אָהן לעבען, נאָר אַ שטיין, רערט, טהוט פּל־חמיטעל — אומזיסט, נישטאָ קיין גרין בלעטעל! לאָז נאָר אָבער אַ שיין

מהון די ליבטינע זון, זומער — ווערט ער ווי נײַ געבוירען, פריש. לעבעדיג. ער טרינקט, ער בליהט און גיט ארויס פון זיך פירות אין דער ניזהערינגער צײַט... לאָז נאָר זײַן ציון, נײַן! ארץ־ישראל מײַן איך, פערשטעהט איהר מיר...

— האַ! וואָס איז דאָס פאַר אַ נײַן, פאַר אַ חאַפּען זיך עס עפּעס צוריק? — וואונדערט איהר זיך שטאַרק אויף מיר — יאָ, רבותי, לאָז די זאַך האָבען איהר ריכטיגען נאָמען! אין אַ נאָמען איז אַמאָל זעהר פיעל געווענדעט. טאקי ארץ־ישראל, אַזוי איז גלײַכער און פאַר דער וועלט פערשטענדיגער. ווײַל דרינען איז גאַנץ בולט אויסגעדריקט אײַער פערלאַנגען. גאַנץ קלאָר: מען וויל ארץ־ישראל, און ציון, עס פערשטעהט זיך, אויך בכלל. ציון אָבער דריקט נישט אוים דײַטליך וואָס מען וויל. עס האָט אַ סך פירושים, אַזוינע, וואָס פאַר אײַך נישט קײַן משא־ומתן. ווײַל אין ציון *לינגט* אַזוינס, אין וואָס אײַך איז אײַגענטליך גאָר ניט *געלעגען* — ווײַל ציון, פערשטעהט איהר מיך, האָט נישט און קען טאקי מעהר נישט האָבען דעם אַמאָלדיגען טעם פאַר וועלטליכע מענשען *באַנקירען* הײַנט; פאַר געשעפטמאַכער, וואָס ווילען ניך־געשווינד, מיט אײַזענבאַהן, נישט ארויסנעהמען זיך די אויגען קוקענדיג, מעשה קבצן, *ריימענדיג אויפ'ן אייזעל*. ווײַל פריהערדיגער ציון, בײַ יענע כלי־קודש דאָרט און בײַ יענע אין די הענד, ווי אַמאָל נאָך אין די יונגעלשע יאָהרען, פאַסען מעהר נישט פאַר אַזעלכע קלונגעטשקע ווי איהר הײַנט, וואָס ווילען זיך נישט מעהר לאָזען פיהרען אין חדר אריין, און וואָס קענען אליין, ברוך־השם בעשטעהן זייער שטערטיל. ווײַל, פערשטעהט איהר מיך... דאָס גאַנצע צאַצקעלע, ווי היטט מען עס, וואָס איהר בינדט עס הײַנט אָן, ווי תפילין להבדיל, פאַר אַ צײַכען אויף אײַערע קלײַדער — איז אײַגענטליך גאָר ניט צום פערשטעהן. פון וואַנען האָט עס צו אײַך זיך גענומען? וואו שטעהט עס געשריבען אין דער תורה? אדרבה, פערקעהרט... לײַענט דאָרט, לײַענט נאָך ערגיץ וועט איהר פערשטעהן. און די היסטאָריע אונזערע פאַרצײַטען וואָס זאָגט? דאָס צורייסען זיך פונ'ם פאָלק ישראל אין צווײַ בעזונדערע טהײַל, אײַנער מיט דעם אנדערען אויף מעסער־שטעך, גלײַך פרעמדע; די צוואַנג, די פײַן, אויסגעלאסענקײַט, קריג, געשלעג און חורבנות, ווען הויבט זיך עס אָן און פון וואַנען איז עס גיך און באַלד געקומען? — זאָגט, זאָגט, רבותי!

אוי, רב מענדעלי, האָבען זיי עס געזאָגט אביסעל, אָט די רבותים!

נישט ווי אַ פּנים האָבען פערשטאַנען מיך, נישט איך זיי, אפשר שפּע־
טער קען זיין וועלען מיר איינער דעם אַנדערען פערשטעהן, דערוויל
גיב איך אַ טאַך מיט דער האַנד אויף דעם גאַנצען עולם, לאָז ער איבער־
געהן צו אַנדערע שרייבער אין די הענד, בשם אלהי ישראל! און נעהם
מיך אויף דער עלטער — וואָס זאָל איך טהון — ווידער צו מיינע
בהמות.

פערגעסט נישט, רב מענדעלי, אַז נאָך אין דער יוגענד האָב איך
געשריבען און מיך אָפּגעגעבען מיט אַלערליי מיני בהמות. תחילת איז
דאָס ביי מיר געווען פשוט עפּעס אַ מין שפּילכען. עס האָבען מיך פער־
אינטערעסירט זייערע פערשידענע געשטאַלטען, זייערע גענג, זייערע
העוויות, גלאַט אַזוי, ווייל ס׳איז משונה, עפּעס אַנדערש ווי געוועהנטליך
ביי מענשען. עס הירזשעט זיך, אַ שטייגער, אַ פערד פּראָסט אויפ׳ן מאַרק
נעבען וואָגען, נישט געקוועטשט זיך ווי יענער להבדיל ביי אונז נעבען
עמוד, אָדער דאָרט אויף דער סצענע. עס רעוועט זיך אַ קיה אויף דער
געמבע, נישט מיט דער ברייטקייט, מיט דער פּאָרסע ווי יענע ליטעשע
געמבעס. עפּעס הפקר איז זיך אַ ציגען־בערדיל מען מעג עס נישקשה
צופּען, רייסען, די ציג מעקעט — און גאָר נישט! וואָס דאָס הירזשען,
דאָס רעווען, דאָס מעקען בעדייט, דאָס איז מיך קנאַפּ אָנגעגאַנגען.
ערשט שפּעטער, אַז איך האָב מיינע בהמות דערקענט בעסער, איינגע־
זעהען אַז זיי זענען ווי מענשען פליייש און בלוט, ווי מענשען מיט אַלע
חושים, מיט געפיהלען, און ערענסט בעטראַכט זייער לאַגע, זייער וויסט
לעבען, ווי זיי זענען עס אין גלות נעביך, קומען עס אָפּ ביי די מענשליך
אויף דער וועלט — האָט מיך שוין אָנגעהויבען ציהען צו זיי דאָס געפיהל
פון רחמנות. איך הער אַמאָל קולות פון זיי און פערשטעה, דאָס איז אַ
הירזשען, אַ רעווען, אַ מעקען נעביך פאַר וועטהאָג און ביטערע יסורים;
דאָס איז אַ קייכען, אַ סאָפּען, אַ זיפצען אונטער צו אַ שווערער משא. —
אַז די דאָזיגע בידנע גאָט׳ס־בעשעפעניש האָבען געפיהל און פערשטאַנד
זאָגען אויך פיעל חכמים אין זייערע ספרים, ס׳איז דאָ דאַרויף טויזענדער
בעווייזען. ס׳איז ביי זיי אפשר אַנדערש, אָבער זיי פיהלען און פער־
שטעהען, זיי האָבען אויך ז י י ע ר ל ש ו ן... אויך זייער שטייגער
חובות, בענעהמונגען איינער אַקעגען דעם אַנדערען און אויך אַקעגען
אײן א ו י ב ע ר ש ט ע ן — זיי האָבען דאָך ווי איטליכען איז בעי־
קאַנט, זייער פּרק־שירה!...

איבעריגענס, למאי זיך דאָ אַזוי צולאָזען אין שבחים איבער בהמות.

גליך ווי אויף מיר לינס די שולד צופערענטפערען זיך פאר דער מחותנה'שאפט מיינער מיט זיי? — אָט אזוי יוויל איך, אזוי געפעלט מיר, און פטור! זיי געפעלען מיר פשוט אפשר נאָך בעסער אסאל פון אַנדערע ביי אונז, און דאָס לשון זייערס, ווי משונה דאכט זיך עס איז, דאָך איז עס אָפט פערשטענדליכער ווי דאָס געקלינגעלטע, געמלאכה'טע ביכער-לשון, וואָס איז בכיוון נאָר גענמאכט געוואָרען אויף צופערדרעהען דעם מ'ח און די גרינגסטע זאך מרחיק מן השכל זיין, דערווייטערען, הייסט עס, פונ'ם פשט אזוי, אז דו זאָלסט זיך אָנהערען, זיך אָנגלייענען ווי אַ פ'יק און מבית טאקי וויסען. חשד זיין-זשע מיך, אז איך האָב דערביי עפעס אַ שטיקעל אינטערעס, קען מען מיך אויף קיין פאל נישט. וואָס אַ שטייגער? געלד, פון בהמות געלד? — אַזוינס איז דאָך נור אַ גערעכטער נאָר צודענקען! אפשר-זשע כבוד? קעלבליך זאָלען מיר נאָכלויפען, קיה זאָלען מיך טראָגען אויף די הערנער, פערד אויף די פלייצעס — אַזוינס איז נאָך נאַרעשער צודענקען!... עס, חלעבין. נישטאָ פון וואָס צורייען. פאר אַנדערע איז איין וואָרט אפילו איין עברה. צו וואָס? דאָס ביסעל-זשע, וואָס איך האָב דאָ גערעדט איז טאקי נאָר צו-ליעב אייך, רב מענדעלי! ווייל איך האָב אייך, פערשטעהט איהר מיך, ליעב, און געוואָלט בעשיינען אָט דעם דאָזיגען ספר מיינעם מיט אייער ליעבען נאָמען דארויף. איך פערהאָף, אז אַצונד פערשטעהט איהר מיך שוין זעהר גוט, אויס קשיות, און די דאָזיגע מתנה מיינע וועט מיט דעם איבערשטענס הילף ביי אייך זיין שטאַרק אָנגעלייגט. און צוריק נעשמועסט טאקי פאר וואָס ניט? וואָס קען עס אייך אַרען?

צווישען אונז גערעדט. תחילת איז אַ סברא געוועזן דעם דאָזיגען כיבוד אָפּצוגעבען אייער פערדיל, דעם לייב אייערען, ווי הייסט עס ביי אייך, אזוי טאקי, אַ לכבוד מיט דעם גאַנצען טיטעל. פאָרט, ווי זאָגט מען עס, אזוי פיעל יאָהר אַוועקגעלייגט דאָס געזונד אין דער ליטע-ראַטור, געשוויצט, געאַרבייט איבער די כחות. אמת, אַ פערד איז ער טאקי, אַ פראָסטער אַרבייטער; נאָר ווי זאָגען זיי עפּעס, אונזערע חכמים דאָרט: נאָט איז נישט מקפח שכר, נעהמט נישט אַייעך דאָס פערדינסט ביי קיין שום בריה. נאָר דערנאָך איז מכמה וכמה טעמים געבליבען: ניין! לאָז זיין מיט דעם לכבוד רב מענדעלי לעצ, און דאָס פערדיל מיט אָנהויבענס — במקו'ם כהן, להבדיל, די אַלע אַנדערע בהמות. וואָס קומען דאָ נאָך איהם אין דעם דאָזיגען ספר מיט זייערע מעשיות וענין דאָך באמת טאקי אייך נאָר במקו'ם'ס דאָס הייסט: במקו'ם ישראל.

.1

דער לייב.

א טאג אין צרות.

מיט דעם הינטען מחילה צום בית־המדרש און מיט דעם קאָפּ צום וואָגען, קנייטשענדיג דעם שטערען, אויפשטעלענדיג די אויערען און אַרויסשטעקענדיג אַ שפּיטץ צינגעל, שטעהט ער בּיחידות אויפ׳ן שול־הויף, זומער נאָך האַלבּען טאָג, פּערראַזמערט און פערשמאַכט פונ׳ם לאַנגען, שווערען תּענית. פאַסטען איז ער אַפילו שוין ג׳עוועהנט, זינט ער טראָגט אויף זיך דעם עול פונ׳ם יודישקייט, דעם גאַנצען בּאַרג ספרים, איז איהם זעהר אָפּט נעבּיך אויסגעקומען צו פאַסטען, אַמאָל אַ תענית־יחיד, ער פאַר זיך אַליין און אַמאָל אַ תענית־ציבּור, ער מיט דעם בּעל־הבּית און דעם הויז־געזינד אינאיינעם. זאָל ער נישט זוכה זיין איבּער הונדערט יאָהר דאָרט אַיינגעשפּאַנט צו זיין אין דער מרכּבה, דעם הייליגען רייטוואָגען, צווישען די שרפי־בּרענענדיגע חיות־הקדש; צו עסען די סעודה פונ׳ם הייליגען האָבּער און פערטרינקען מיט פולע איימער גן־עדן וואַסער דאָרט אויף יענער וועלט, אויב ער האָט די גאַנצע צייט אין דער איצטיגער פּרנסה זיינער געוויאוסט דעם טעם פון אַ האָ־בּער, פון אַלע גוטע זאַכען, ווי אַנדערע זיין גלייכען דאָ אויף דער וועלט. אַזוי פיעל מכּות, רבּונו־של־עולם, זיי, די ווילדע חיות־רעות, וויפיעל מאָל ער איז נעבּיך אויסגעשטאַנען נויטה, הונגער בּיים אַרומ־שלעפּען זיך זיינעם שטענדיג מיט פּעקליך יודישקייט — און פונדעסט־וועגען שאַ, גאָרנישט! נאָר היינטיגס מאָל אָבּער האָט דער יצר־הרע פונ׳ם עסען זיך אין איהם געשטאַרקט; איהם אונטערגעגעבּען חשק צו וועלען דערהאַלטען זיין לעבּען, ווי אַ לעבּעדיג בּעשעפּעניש בּעדאַרף וועלען נישט זיך מאַכען גע׳פּגר׳ט, שונא־ציון, גלאַט עט־שמעט... דער טאָג איז געוועזען זעהר אַ הייסער, עס האָט געבּרענט — געבּראָ־

טען. ער איז נעקומען היינט פונ'ם וועג קוים אַ לעבעדיגער — צובי־סען, פערשוואָלען, אונטערהינקענדיג אויף נ אָ ך איין פוס, מיעד. צו־בראָכען, אַ שאַרבען, לא עליכם. געוואַלד, עסען! חאָטש עפּעס יואָס עס איז צודערהאַלטען די נשמה!...

אויפ'ן שול־הויף און ווייט אַרום־און־אַרום איז נישטאָ קיין לעבע־דיג בעשעפעניש. מען ליגט פאַר היטץ בעהאַלטען, אָפּגעהענגדיג מיט שוויס. די בהמות, קליין און גרויס, אַלע זענען איפ'ן פעלד, טהוען זיך אָן וואוילטאָג אויף דעם גרינעם גראָז, ס'איז דאָרט אַ לעבען פראַנק און פריי — קיה מיט עקסעליך, צאַפּעס מיט ציגעליך, גאָר מחיה! און ער, — ער, שלים־מזל זיין אָרט איז, ווי געוועהנטליך, אוי־וועה, נעבין בית־המדרש! עס הערשט דאָ, אויף דעם אָרט עפּעס אַ מרה־שחורה. נישטאָ קיין סימן גרעזעלע, קיין ביימעלע, נאָר זאמד, מיסט, פערטראָגענע בלעטליך און פערשלעפּטע פוילע־פערשימעלטע מיני כהורה.

ער שטעהט זיך אַזוי אָנגעדרודעלט צווישען די האָלאָבלעס, אויס־נעדרעהט מיט דעם קאָפּ צום וואָגען. די אונטערשטע ליפּ הייננט איהם אַראָפּ, עס קוקען אַרוים ציין, עפּעס ווי גערעדט: נאַ, חאָטש נעהם פערוואַרף זיי אויף דער פּאַלאָצע! דער יצר־הרע טאָרעט איהם, טאָרעט אין מאָגען, אָנטאַבענדיג אינוועניג אין איהם אַ גאַנצע מרידה, אַ דרע־העניש — ויתרוצצו, און עס בורטשעט איהם אין בויך, עס ציטערט, טרעסעלט זיך אויף איהם די הויט. ער קוקט מיט האַלב פערמאַכטע אויגען אויף די פעקליך ספרים; קוקט, זיפצט און איז שטאַרק פער־טראַכט.

ס'איז דאָ נישקשה פאַר וואָס צו זיין פערטראַכט. אונזער שלים־מזל האָט, נישקשה, זיין געשיכטע, פון וועלכען אַלע בהמות מעגען אַ מוסר זיך אַראָפּנעהמען, נישט פון די יונגע יאָהרען נאָך האָט ער נעהאַט אַזאַ פינסטער געשטאַלט, אַזאַ מיאוס פנים. ניין! אַ לאָשאַקיל איז ער געווען אַ לעבעדיגס, אַ שעהנס, גאָר אַ חריפות. ער האָט געהאַט פאַר זיך אויך גוטע ציטען, איז געווען פעט מיט אַ בויך, מיט פיס, נעגאַנגען אַ גאַנג האָפּערדיג, פערריסענדיג דעם קאָפּ, און אַמאָל מאַקי אויך קוממיות, שטעלענדיג זיך דיבאָם.

נאָר אַזוי ווי דער זכרון איז, לא עליכם, ביי איהם, דאַכט זיך, געשוואַכט; געדענקען אַלע מעשיות. געשעהענישען מיט איהם אין דעם לעבען. גאַנץ דייטליך, קלאָהר מיט פערשטאַנד, איז פאַר איהם

שווערליך, פּאַרט אַ בהמה, עפּעס אַ שטייגער, אַ חרח, מ'שטעהט-גע־
זאָגט — דעריבער איז פיעל גלייכער צו זאָגען, עס חלומ'ט זיך איהם
נאָר געשיכטע איידער זאָגען, ער טראַכט פון איתר, פון זיין לעבען
אַמאָל.

יאָ, עס חלומ'ט זיך איהם! עס דאַכט זיך איהם אַלטרינג נאָר
טאַקי ווי אין חלום. אָט ווי איהר קוקט אָן דעם דאָזיגען שלים-מזל
אַצונד, איינגאַנצען מיט זיין געביין, איז באַלד אין איהם צודערקענען,
ווי אין אַ געפּאַלענעם, אָפּגעקומענעם נגיד, אַז ער איז נישט עפּעס פון
די פּראָסטע, נישט אַ גראָבער ברודער ווי יענע, די פויערשע. ער
שטאַמט טאַקי פון אַ גוטער „פּאָראָדע", פון איידעל בלוט, און דערפאַר
האָט מען איהם אין דער יוגענד אײַנגעהאַנדעלט ווי אַ גוט שטיקעל
סחורה אויפ'ן מארק און איהם געהאַלטען בכבוד. אַ קאַטאָוועס עפּעס
זיין שטאַל, אַזאַ שטאַל, וועלכע ער מיט נאָך אקעגען אַ טוץ זיין-גלייי־
כען האָבען אַמאָל געהאַט! משרתים זענען דאָרטען געווען גענוג, איבער־
משרתים אי אונטער-משרתים אויף רייניגען, שפּריצען, רייבערען, קראַ־
צען און אײַנדעקען. אמת, זיי פלעגען ביי איהם נעבּיך אַראָפּ'לקח'ענען,
ווי דער שטייגער פון אַזעלכע לייט איז, אקעגען אַ צעהנט'חלק פון
זיין פוטער, די אַביסעל, יענע אַביסעל, נאָר, נישקשה, מיט חסד.
ער איז חלילה פאַר הונגער נישט גע'פגר'ט. מען קען נישט זאָגען, ער
זאָל זיך געווען דענסטמאָל לעבען פריי, נישט זיין ביי יענעם אין דער
אַרבייט. סטייטש, ווי געשיקט זיך עס? וואו איז דאָס ערגיץ צווישען
בהמות דערהערט געוואָרען צו-זיין גלאַט אַזוי אַ בהמה פאַר זיך?
ביסט-דו אַ קיה — גיב מילך! ביסט-דו אַיין אָקס — גנעה אקער די
ערד! ביסט-דו אַ שאָף — לאָז זיך שערען! ביסט-דו אַ פערד — זאָל
מען אויף דיר רייטען. אלא ניט, צו-וואָס זענט איהר נאָר נעבוירען
געוואָרען אויף דער וועלט. עס פערשטעהט זיך, אַז ער איז אויך
געווען אין דער אַרבייט, האָט געהאַט זיינעם, וואָס זאָל איהם רייטען
אויף דעם רוקען, איהם אײַנשפּאַנען אין דער קאַרעטע, אָנטהון איהם
אַ צוים און האַלטען אין די לייצען. געהאַט זיין שמייסער מיט דער
לאַנגער בייטש, וואָס פלעגט דערמיט טראַסקען און איהם מכבד זיין
מיט אַ שמיטץ. צו-וואָס זאָל מען זיך נאַרען? עס האָט איהם טאַקי
וועהר גוט וועה געטהון. פערנאַנגען אַזש אין דער זיבעטער ריפּ; דאָך
האָט ער עס אָנגענומען און געטוזט אָנגעהמען פאַר ליעב. פּאַרט, ווי
זאָגט מען עפּעס. אַ שמייסער הגדול, אַ היימישער, אַ גאָהענטער שמעל־
קע, אַ יונג מיט שפּאָרען, מיט פּרעפּטען, מיט פלימערליך, און הינטען,

טחילה, דיק־גראָב, דער קאפטען, ווי הייסט מען עס, מיט פאלדען. און די ביטש — זי איז דאָך עפּעס אייך א צאַצע, פערפוצט גאַנץ פיין מיט געפלאָכטענע פטיל־שמונה'דיגע רצועות, כשר־ישר, מיטאקענדיג מיט אלע דינים. דער שטימ'ן נישט גלאַט גראָב ווי פון א פויערשער עס האָט א טעם ווי פון מלקות, מלא חן.

שבי־עיקר א געפאלענער פערטיעפט זיך געוועהנטליך, בשעת גרויסע צרות, אין חלומות פון פריהערדיגע גוטע יאָהרען, און ווערט ביי זיך געהויבען פון זיין כבוד אמאָל. אונזער ליב, שטעהענדיג אין איינע צרות צווישען די האָלאָבלעס דאָ, גיט עס איהם פלוצלים עפּעס א טראָג. ער טהוט אין חלום א הויב מיט גדלות דעם אַראָפּגעלאָזטען קאָפּ, פער־רייסט דאָס אויסגעדרייוועטע העלזועלע, פון וואַנען עס סטאַרצעט אַרויס דאָס נערגעלע און אויף ויעלכען עס באַמבלען זיך פערפלאָנטעטע ציגפ־ליך, א סימן פון האָר מ'שטעהט־געזאָגט, עס טהוט איהם, א פּנים, משונה הנאָה, גליך ווי ער וואָלט געשפירט דעם ריח פון פעלד, פון אלע גוטע זאַכען דאָרט, גלייך ווי נישטאָ מעהר דאָ פאַר איהם קיין קינות, קיין התחנות, די אַלע פעקליך צרות'דיגע כפרים, נאָר היא און האָבער, די שעהנע קאָרעטע, יענע פאַרשיינען מיט דער פּאָמפּע און די גאַנצע נדולה וואָס אַמאָל. בעדאַרף גראָר דער רוח אָנטראָגען אַ וליודנע, א פליג, וואָס זיין אָנגעריבענער צעקראַצטער רוקען איז איהר אַקוראט ווי געוואונשען, און אָפּטאַנצענדיג פריהער פאַר פרייד, פאַר ליעבשאַפט דאָס בעקאַנטע פליגענטענציל זעצט זי זיך דארויף מיט גרויס חשק, שטרעקט אויס דאָס פיסקעלע און טהוט — א ביס, א קוש הייסט עס. אונזער שלים־טול שפּרינגט אַוש אונטער פונ'ם ליעבען קוש. פערדרייסט דעם ווידעל און וויל דער חצופה דערלאַנגען א שמיטץ, נאָר ער איז אָבער אויסגעקראָכען און דערגרייכט נישט ביז צו איהר. ער מאַכט זיך, וואָס זאָל ער נעבין טהון, נישט וויסענדיג, בויגט זיך אָן און קראַצט זיך, ווי ס'איז, אין א האָלאָבלע מיט א געשמאַק ויפצעלע פון א קבצן פאַר גרויס מתיקות דערפון.

ס'איז דאָ א שטיקעל סברא ביי איהם א פריזי טהון, דורכגעהן זיך אהין ווייטער אביסעל. דאָס איז איהם צוגעקענען אין דעם נעניץ זיינעם מיט דעם פוילען טייל, אין דעם ציהען זיך, אויסגעשטעקען זיך די ביינער, א טריסע נעבעגעריג דערפיי מיט דער גאַנצער פיצל פון אויבען ביז אראָפּ, גלייך ווי געטרעדט! הנני — איך בין בערייט! און באמת טעקי, וואָס איז פאַר א תכלית דאָ אויפ'ן שול־הויף! וואָס מ'שטעהט

נעזאָגט, איז דאָ צודערוואַרטען, אַז אַרום-און-אַרום איז טוידט, וויסט, נישטאָ. איהר זאָלט זאָגען, חאָטש עפּעס אַ לעק?... הנני! מאַכט ער אויף פּערדיש און איז פּאַרטיג צוגעבּען — אוי, טהוט איהם אַ ציה, ניט-דאָ-געדאַכט, דער פּוס, יענער פּוס, צוליעב וועלכען ער האָט פערזינדיגט, פערשפּילט זיין וועלט און פערלוירען זיין ווערטה! דאָס אומגליק זיינס דענסטמאָל האָט מיט איהם איינגאַנצען געעקט: געה טראָג אויף זיך יענע לייט אַז ס'איז נישטאָ, נישט פיר בּהמות געדאַכט, קיין פּיס, אַז זיי זאָגען זיך דיר אָפּ צודינען, האָבּען נישט מעהר דעם ריכטיגען נאַנג און גליטשען זיך אַמאָל מיאוס אוים. און ווי בּאַלד אַזוי — געה-זשע דיר צו אַלדע-שוואַרץ-יאָהר!... ער איז טאַקי געגאַנגען, איבּערגעגאַנגען אין אַנדערע הענד, פון איין האַנד צו דער אַנדערער, אַלץ וואָס וויטער נידעריגער, נידעריגער געפאַלען, נישטאָ בּיי איהם היינט אַזוי פיעל האָר אין זויידעל וויפיעל בּעלי-הבּתים ער האָט איבּערגעהאַט. בּיי וועמען ער איז געווען האָט ער קיין האָניג נישט געלעקט. ווען עפּעס אַ צרה איז ער שולדיג געוועזן, האָבּען די חברים זיינע זיך פערפּלאָנטעט, געשפּרונגען אוים די האָלאָבּלעס, געפאַלען ווי שכּורים פון די פּים און אַריין אין אַ גרוב, האָט פּאַר זיי אַלע געחאַפּט אַ פּסק ער. עס האָט געהייסען: אָט דער שלאַק, די פּגירה, די נבלה! און דאָסגלייכען מיאוסע צונעמינעשען. זיין געשיכטע זינט דענסטמאָל איז, אַז-אָך-און-וועה צו איהם, אַ געשיכטע פון שלעפּעניש, טרייבּעניש, מכּות, יסורים און בּייטשען,

דער פּוס שטאָך — שטאָך — און דער שטאָך פּליעט, שליינגלענדיג זיך דורך די גליעדער, פּיק-פּיק איהם אין דעם מוח. עס טהוט זיך אַ לאָז אַראָפּ דער קאָפּ, אַ זיפּטץ, אַ קרים, אַ שאָקעל די אונטערשטע ליפּ. עס מאַכען זיך צו די אויגען און זיי פון די ווינקעליך ציהען זיך איבּער די בּאַקען שמוטציג-פייכטע רינשטאָקליך ווי פון טרערען. אין קאָפּ איז אַ שוואַרץ-טונקעלע אויסטישעניש. עס דרעהען זיך איהם דאָרט, ווי אין חלום, פּעסליך וואַסער, בּעל-עגלה'שע וואָגענס, בּוידען, שטעקענס, בּייטשען, קולאַקעס... און פּלוצלים טהוט עס טיט איהם אַ וואָרף ווי אַ קרחת — עס דאַכט זיך איהם די ראָד, יענע גרויסע ראָד! די אַלע אַנדערע יסורים און פּיין זיינע זענען נאָר אַ שפּילכעל געווען אַקעגען יענע, וואָס אַמאָל אין אַ מיהל עפּעס, בּיים דרעהען די ראָד דאָרט. ווי שווער ס'איז בּיי די בּעלי-העגלות, ווי גריבּערדיג דער וועג איז, דאָך איז נאָך צודערליידען — פאָרט אַ וועג. מען שלעפּט זיך, חאָטש פּאַמעליך, איינרייסענדיג זיך דאָס געזונד, דאָך פאָרט רוקט מען

ויך אַלץ ווײַטער־ווײַטער. מען זעהט עפּעס נײַעס, עפּעס אַ פערענדערונג: אָט איז אַ בערגיל, אָט איז אַ טהאָל, אָט איז אַ בריקעל און אָט איז אַ קרעטשעם! נאָר דרעהען זיך. טופּענדיג זיך שטענדיג אויף איין אָרט, נישט זעהען פאַר זיך די וועלט, נישט הערען קיין שום זאַך חוץ אַ שטענדיגען מאָהלען, איבער׳חזר׳ן ווידער דאָס אייגענע, נאָך אַמאָל דאָס אייגענע — אַזוינס, בעהיט זאָל מען ווערען, איז אַ טיירט. עס פערדרעהט זיך דיר דער קאָפּ, דו ווייסט נישט פון דיין חיות — און פרעג דיר בחרם וואָס מיט דיר טהוט זיך אַזוינס.

און ווי ער שטעהט דאָ אַזוי אין איינע צרות עפּענט זיך איהם אויף אַביסעל איין אויג. ער קוקט מיט שרעק — גאָרנישט! עס עפּענט זיך דאָס צווייטע, בלינצעלט, קוקט, — און, געלויבט דער אויבערשטער, נישטאָ קיין ראָד! ער ווערט ביי זיך עפּעס שטאַרקער, מענשעלט זיך כלומר׳שט, פערדעלט זיך, הייסט עס, הויבט אויף די מאָרדע און טהוט אַ לעק אַ פּעקיל ספרים, עס הייסט אַזוי פיעל ווי גערעדט: דאָס בעסטע פון די מכות איז פאָרט דאָס, ווי די מעשה איז, אַלץ בעסער ווי ביי זיי, ביי יענע בעלי־הבתים אַמאָל!

און אויב יאָ אַזוי, פאַר וואָס־זשע נישט צולאָזען זיך אַ שטיקעל עולם־הזה, ווי אַ נידערלייגען זיך, אַ שטייגער, אדער אפשר גאָר אויס־ציהען זיך טאַקי אַביסעל? ביז וואַנען איז דער שיעור אַריינקוקען, אַלץ אַריינקוקען? — און נישט לאַנג געטראַכט צעליגט זיך מיינער אויף דער ערד, נעבין וואָגען, גאַנץ ברייט, ווי ביים טאַטען אין וויינהויז, קעהרט זיך איבער אויף דעם רוקען מחילה מיט די פיס אַרויף, קייקעלט זיך, קאָשקעט זיך, אונטערהערענדיג פאַר גרויס תענוג, גלייך ווי ער וואָלט געפיהלט אין זיך עפּעס אַ נייע יום־טוב׳דיגע נשמה. עס דויערט אָבער נישט לאַנג, שפּרינגט ווי פון אונטער איהם אַרויס עפּעס אַ לעבע־דיג בעשעפעניש מיט אַ משונה קוויטש, אַזוי אַז אונזער לייב גיט זיך אַ האַפּ שטאַרק דערשראָקען און טהוט זיך אַ שטעל, נישט טוידט, נישט לעבעדיג אויף די פיס, אַרומקוקענדיג זיך פערוואונדערט מיט אַ פּאָר אויגען און איפּגעשטעלטע אויערען. וואָס לאָזט זיך אויס? — אַ הונד!

בשעת אונזערער האָט זיך דאָ געמאַכט יום־טוב, געטאַנצט, געדרייגעט הייסט עס מיט די פיס, האָט דערווייל זיך אַריינגעחאַפּט איפּ׳ן שול־הויף אַ גוי׳עשער הונד, זיך אונטערגעגנבה׳ט צום וואָגען, כדי צו דערטאַפּען דאָרט עפּעס, און געחאַפּט, אַ־פּנים, נאָר אומגעריכט אַ זעטץ. ער שטעהט עס אַצונד מלא המן, פערריסען דעם וויידעל, אויסגעשטרעקט

דעם האַלז און בילט, פערגעהענדיג זיך אַזש פּאַר כעס. ער בּילט נישט אַזוי פּאַר דעם זעטץ ווי דערפאַר, וואָס איהם איז נישט געראָטען; וואָס ער האָט זיך דאָ מיאוס אָפּגענאַרט. אָנשטאָט נאַשען, ווי דער שטייגער איז, חאַפּען אַ לעק, געפינט ער פּאַר זיך אין וואָגען דאָ אַ מין סחורה אַזעלכע, וואָס האָט נישט אין זיינע אויגען קיין שום ווערטה. אומזיסט גאָר זיך נעשטופּט, געבּראָכען די פּיס פון זיין געסיל אַהער. דאָס בּילען זיינס האָט געהייכען אויף הינטעש אַזוי פיעל ווי געזאָגט: פערדאַק איי־נער, אַז־אָך־און־וועה צו דיר מיט דיין סחורה... האַוו־האַוו! טאַקי נור אַ פערדאַק ווי דו בּיסט קען אַזוינס האָבּען... האָרך־זשע, זאָג איך דיר, האַוו־האַוו! ווייזט דו זיך דערמיט צו אונז אין געסיל, צעררייס איך מיט מיינע חברים דיך אויף שטיקער, פּערדאַק־דאַק־דאַק!... אונזער שלים־מזל נעבּיך פּאָכט מיט די נעזליכער, שאָקלענדיג מיט דעם האַלז, מיט דעם קאָפּ אַרויף און אַראָפּ, שטשירעט אויס איין אויג — איז זיך מישב און קעהרט זיך אום צום הונד מיט דעם הינטען, ווי איינער רעדט: נאַ... וואָס וועל איך דאָ מיט דיר טענה'ן!

די זון, וואָס ווי בּאַלד זי ווייזט זיך מיט איהר ליכטיג פּנים אין שטעדטיל, שטעהט זי סטאַנציע דעם גאַנצען טאָג אויפ'ן שול־הויף, האָט מנחה־צייט, ווי דער שטייגער איהרער איז, זיך נעקליבּען פון דאָרט אַהין, אין איהר רוה אַריין. זי האָט אויסגעשטעלט אַ צורה, נאָר עפּעס נישט די וואָס פריהער, געקוקט, געקוקט אויף אונזער שלים־מזל, אויף דעם בּיידעל ספרים, מינענדיג זיך און משונה רויט ווערענדיג. גלייך ווי עס וואָלט איהר שטאַרק בּאַנק געטהון צושיידען זיך מיט אַזאַ פּאַרשוין מיט אַזאַ סחורה. וואָלט אונזער לייב דער שטייגער געמעגט שווערען, אַז איהר כּיוון אינגאַנצען מיט דעם קומען איהרען איז טאַקי נאָר צוליעב איהם און זיין סחורה, ווייטער וואָס געהט זי אָן אַ וועלט. בּיי איהם פון דעסטוועגען איז דאָס קוקען איהרס אַזוי אויף איהם גאָר נישט אָנגעליינט. נאַרעשקייטען! קוקעניש־שמוקעניש. וואָס קומט אַרויס דערפון? גאָרנישט! עס ווערט נאָר שטאַרק היים, אומצו־קומען. בּעסער טאַקי אַזוי, אַזוי פון דערוויייטענס. אַצונד פּיהלט מען זיך עפּעס פרישער, מען אָטהעמט פרייער, מען ווערט, דאַכט זיך, בּרייטער, לייכטער — אָט ווי ווייט עס ציהט זיך אום דער שאָטען!...

פון אונזער שטייגער וואַקסט בּאמת טאַקי אויס פּלוצלים אַ גאַנצער עוג מלך הבּשן. דער קאָפּ פערקריכט איהם אויפ'ן דאַך פונ'ם בּית־מדרש און מיט דעם ווייטעל שפּאַרט ער אָן העט דאָרט אויף אַ שטיבעל

אינגאַנצען איז ער עפּעס אומגעלומפּערט, אַ מין חיה, אַ פּערזעהעניש, גאָר אַנטיק. לאָז דעריבער קיין קשיא נישט זיין, פאַר וואָס האָט די ציג, לויפענדיג פאָראוים דער טשערעדע פאַרביי דעם שול־הויף, זיך דאָ אָפּגעשטעלט און געטאַכט אין איין קול מע — דאָס האָט זי געמעקעט צום גאַנצען עולם בהמות: מע־ע־ע! אַהער בהמה'ליך זעהען עפּעס שעהנס אויף חידושים.

פריהער פאַר אַלע טהוען זיך, ווי דער שטייגער איז, אַ לאָז אַהער אויף קבלת־פּנים אַקעגען אַ מנין ציגען מיט אַ ציגענעם שלום עליכם! דער קהל'שער צאַפּ, דער ציגענער פיינע־בריה, זאָל געזונד זיין, האָט לעת־עתה נישט געקענט קומען צום קבלת־פּנים, ווייל ער איז געווען אַ טרוד, פערנומען אין עפּעס אַ וויכטיגען ענין מיט דעם פעקעל שטאָדט־קונדסים, וואָס פאָהרען אויף איהם רייטענדיג, פיהרענדיג איהם ביי דער נאָז, און טאַכען מיט איהם, ווי געוועהנטליך, די קאָמעדיע, די שפּיל.

מע־ע־מע! מאַכען די ציגען, דרעהענדיג מיט די וויידעליך, און שפּרינגען אַרויף פלינק אויף דעם וואָגען, נישט וואַרטענדיג אויף דרך־ארץ, ביז מען וועט זיי בעטען. זיי שמעקען, לעקען, נישטערען, זוכען עפּעס נאַשערייען צו־וואַרפענדיג פעקליך ספרים. עס איז אַ שטופּעניש, אַ חאַפּעניש און אַ שפּאַרעניש. צוויי זייערע שטעהען איבער אַ ספר, האַלטענדיג אָננעבויגען די קעפּ, טרעסענדיג מיט די בערדליך, איינע אַקעגען דער אַנדערער און מאַכען באַראַן־בוץ, עפּעס נאָר טאַקי ווי לומדים להבדיל בוצקען זיך איבער אַ האַרב שטיקעל אין דעם לערנען. דאָס זענען געווען אַ־פּנים ציגען־בטלנים, וואָס האָבען נישט אין זינען די פרנסה, צופערזאָרגען די היים חאָטש מיט אַ קאַפּ מילך, נישטאָ פון זיי. מ'שטעהנס־געזאָגט, קיין שום נוטצען; דעריבער קענען זיי זיך פערנעהמען מיט אַזוינע זאַכענישען, און האָבען זיך דאָ טאַקי אַוועקגעבוצקעט אַ היבשע צייט.

אונזער לייב האָט אינגאַנצען ווי ער איז מיט זיין שעהנער צורה, אויפגעריהרט דאָס גאַנצע שטעדטיל בהמות. עס האָט זיך פערברייטעט צווישען זיי וועגען איהם עפּעס גאַנצע מעשיות. יענער הונד האָט אָנגעהויבען און די איבעריגע האָבען איהם אונטערגעהאַלטען, איטליכער הונד אויף זיין סמיטניק, איטליכער אויף זיין שטייגער בילען. דאָס געבילעריי האָט זיך פערטראָגען ווייט אין אַלע זייטען שטאָדט, זיך אָפּגערופען אין די הערצער פון אַלע מיני בהמות, וואָס לאָזען זיך הערען

אויך אויף זייערע קולות, עפּעס גאָר אַ גוואַלד, אַליין נישט רעכט צו וויסען וואָס. און בשעת עלטערע קיה שטעהען ערענסט איבער די מעלק־שעפליך, צוהערענדיג זיך צום געריויש, צום טומלען דאָרט, נישט מפסיק צו זיין אין דערמיט מעלקען זיך חלילה. לאָזט זיך אַ פאַרשייטע „טע־לעצע“, אַ יונגענד, אויף ציקאַווועשין צום שול־הויף. אַ רויטער אַ געזונדער בוהאַי פערדרייסט דעם עק, מעשה קאַוואַליר, און פוטץ נאָך איהר, לויפט. קומט צו לויפען סאַפּענדיג, פערקאָכט און נעהמט זיך דרעהען מיט דער יפהפּה זיינער אַרום און אַרום, ווי אונטער רער חופּה דאָרט.

קליינשטעדטעלדיגע בהמות, ווי איטליכער ווייסט, איז זייער לעבען דער שול־הויף, צופערבריינגען דאָרט אַביסעל די צייט; נישט ווי יענע אין די גרויסע שטעדט, וואָס קוקען נישט אָן דעם שול־הויף נאָר זעלטען, אַמאָל אין יאָהר, אָדער אפשר גאָר קיינמאָל נישט אין זייער לעבען. נאָר אַזאַ צונויפלויפעניש אַהין ווי דענסטמאָל, געדיינקען אויך די אַלט־געזעסענע בהמות פונ׳ם שטעדטיל נישט.

אַז בעטאָגטע קיה זענען געקומען, אויסגעמאָלקענע שוין, אויפ׳ן שול־הויף, צונעכטיגען דאָרט, ווי געוועהנטליך, און דערזעהען, אַז די ערטער זייערע, אויף וועלכע זיי האָבען פון גאַנץ לאַנג אַ חזקה, זענען פערנומען, בלייבען זיי פערגאַפט, נישט וויסענדיג וואָס צוטהון, געה לייג זיך מחילה אַז דאָ שטעהט גאָר אַ וואָגען און נאָך עפּעס אַ מין פאַרשוין. — פריקרע! געה רוה אין אַזאַ געטומעל, אַזאַ חתונה דאָ. פע אַ חרפּה, אַ בושה! אָנרופען זיך מיט אַ מו? חס־וחלילה! מו קען גאָר הייסען אַזוינס, וואָס פאַסט נישט פאַר כשר׳ע בהמות, צנועות. זאַטשעפען זיך מיט ציגען — שפּרינגען זיי דיר אויפ׳ן קאָפּ. מאַכען דער „טעלעצע“ אַ קרומע מינע: פע, טאָכטער, ניט שעהן! — וועט דער בוהאַי אָט־אָ דיך דורס זיין. אין־ברירה, זיי שטעהען נעביך אויף די פיס שטיל, אויס־שטעלענדיג די אויגען לעקישעוואַטע אויף אונזער לייב, שלינגען דאָס שפייעכטס און מעלה־גרה׳ן. דאָס איז ביי בהמות אַזאַ בעשעפטיגונג ווי זאָקען אַרבייטען ביי ווייבער.

נאָר אין־מיטען־דרינגען פליהט אַריין עפּעס אַ מין ווילדע בריאה אַ צעטראָגענער, אַ מנוול מיט אַ פערוואַקסען פּנים און אַ צופאַטעלטע באָרד. די צונגעפּלעטשטע נאָז, עפּעס ווי אויף שרויפען — קרימט זיך, קנייטשט זיך, שמעקט, בלאָזט, פירקעט ווי פון טאַבאַקע. ער איז קליין געוואַקסען, ברייטער ווי לייגנער, אַ קורצפיסיגער אין החתונים פון האָר, אָראָפּהיינגענדיג ווי טריפעלקעס ביז איבער די קניעס. און אַ ריח פון

שווים מיט נאָך עפּעס אַזוינס, ווי הייסט מען עס, גיט זיך פון איהם מחילה שטאַרק נאָך — דאָס איז ער, זאָל געזונד זיין, דער צאַפּ מיט זיין כבוד אַליין! באַלד ביים אָנקומען, פון דערווייטענס נאָך, מהוט ער זיך אַ בוק, אַ לאָז אַראָפּ דעם קאָפּ, פירקעט, בעבעט עפּעס אונטער דער נאָז, לויפט דער נאָך צו הענדרום-פענדרום — און בעך-בעך אונזער שלים-מזל אונטער דער דעך.

אונזער ליעב שפּרינגט אַזש אונטער פאַר גרויס וועהטאָג פון אַזאַ שלום-עליכם, און עס רייסט זיך איהם נישט ווילענדיג אַרויס אַ הירזשע טיעף פונ'ם האַלז, ווי געפעדערט מיט פעדדראָס, שטאַרק פאַראיבעל האָבענדיג: אי, פּע, חלעבין!... וואָלט ער געקענט מעקען גוט צאַפּעס, אָדער חאָטש אַביסעל, צאַפּעש כלומר'שט הייסט עס, און אויך דאָס לשון פון יענע אַנדערע מיני ברואים דאָ, וואָלט ער זיכער מיט זיי זיך אויסגע'טענה'ט, פאַר וואָס בענעהמען זיי זיך מיט איהם דאָ אַזוי גראָבליך, וואָלט זיי געפרעגט גאַנץ ריין און שאַרף: בהמה'ליך! וואָס אַזוינס האָב איך אייך געטהון? ער וואָלט זיי דערצעהלט פון דער שווערער מיה זיינער מיט דער דאָזיגער סחורה דאָ; פון די גרויסע פּערדינגסטען, מ'שטעהנס-געזאָגט, דערפון, אַז עס קלעקט אפילו נישט אויף אַ בינטעל היי. זיך זאַט אָנצוועסען, מען פאָהרט, מען שלעפּט זיך, מען האַנדעלט, האַנדעלט און וואָס? נאָר נישט! דאַכט זיך ער שטעהט, האַלט זיך אויף די פיס, נאָר וואָס ביי איהם אינוועניג, אין מאָגען, טהוט זיך, ווייסט קיינער נישט. חוץ אַביסעל סיטשקע היינט פריהמאָרגענס האָט ער דעם גאַנצען טאָג, אָסור-חזיר, אפילו קיין לעק היי אין מויל נישט געהאַט. ס'איז אוודאי נישט פאַר תענוג, מסתמא שטעהט עס מיט דעם פּריון שמאָל, ס'איז דאָ אַ מכה!...

נאָר דאָס וואָס אונזער שלים-מזל קען נישט אַרויסזאָגען מיט דער צונג, גיט ער עס צופערשטעהן אויף דעם ווינק, מיט דעם בליק און מיט אַלע זיינע אברים. זיין אויסדרעהען פריהער דעם קאָפּ און בעטראַכטען זיך אַליין, זאָל אַזויפיעל הייסען: האַ! דאַכט זיך, אַלס-דינג ביי מיר ווי עס בעדאַרף צו זיין? אַ בהמה ווי אַלע בהמות! און פאַרטיג ווערענדיג דערמיט ביי זיך שטרעקט ער אויס דעם ווייַדעל שוין צו זיי: נאַט זעהט, בהמות, הייסט עס, נישט צו פערזינדיגען. אַ בויך איז דאָ: הויט און ביין דאָ, בין אַ בשר ודם ווי איהר אַלע! וואָס-זשע ווילט איהר פון מיר האָבען?

דער צאַפּ אָבער ווייסט נישט קיין חכמות, פערשטעהט זיך נישט

אויפ'ן ווינק. ער גורט אָן זיינע לענדען, טהוט זיך אַ לאָז ראַפּטאַם צו אונזער שלים-מזל — און טראַך-טראַך ווי פריהער! אַלע בהמות שטעה'ען, קוקען, און עס זאָל זיי דאָס אָנהויבען צו אַרען . . . דער לייב נעב'יך לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ, מאַכט צו די אויגען, און טיעף פונ'ם כויך רייסען זיך איהם אַרויס שטילע זיפצען. אַצונד טהוט ער שוין אַפּילו קיין קליין הירזשעלע אויך נישט, ווייסענדיג, אַז עס וועט נישט העלפען.

יאָ, רב לייב, דו פּערדיל איינער! עס וועט דיר נישט העלפען אַפּילו ווען עס זאָל זיך דיר עפּענען דאָס מויל צום רעדען ווי דיין עלטער-עלטער באָבע אַמאָל — בלעם'ס אייזעל, דיר צו לאַנגע יאָהר! וויידער דיר זאָל זיך עפּענען אַ מויל, וואָלט פיעל בעסער געווירקט ווי דאָס מויל צו פערשטאָפּען. דאָס הייסט, ווען אָנשטאָט ביכלעך ביי דיר אין וואָגען, וואָלט געווען דאָ פּאַר זיי עפּעס אַזוינס, וואָס צו נאַשען.

ס'איז דאָ אַפּילו אַ שטיקעל פערענטפערונג דעם צאַפּ, אַז ער איז גאָר ניט אַזוי גראָב שולדיג. מען בעדאַרף דאָך וויסען, אַז צו זיין אַ קהל'שער צאַפּ איז עפּעס נישט אַזאַ גרינגע, גוטע שטעלע. פערגעסט נישט וויפיעל ער האָט אויף זיך אַרבייט. מיט איטליכען שייגעץ אין שטאָדט מוז מען איבערהאָבען געשעפטען, מען מוז אַמאָל אָפּאַרבייטען עסקים אינאיינעם מיט ווייסע-חברה; צונויפקומען זיך, בוצקען זיך אַמאָל דאָס מיט דעם, דאָס מיט יענעם. אומעטום בעדאַרף מען זיין, דאָ אין שול, דאָ אין מאַרק, צווישען די זיטצערענס מיט קוישלעך, מיט מולטערס, דאָ מוז מען זיך פון אַלע מלאכות אַראָפּחאַפּען צו דעם, צו יענעם אין גאָרטען אויף ברכה-מאַכען, און נאָך ווי? אומגעבעטען. מאַכט זיך אַמאָל, יענער איז נישט צופריעדען, בעקומסט דו אַ פּסק, אַזוי אַז דאָס ברכה-מאַכען פאַלט דיר אויס באָקום. דו לערענסט אַמאָל דעם פּשט דערפון, יענער אַ-פּנים איז נישט געווען צופריעדען דערפאַר, וואָס דו האָסט זיך פערשפּעטיגט קומען אויף כיבוד צו איהם, בכן ווילסט דו דאָך יוצא זיין און חאַפּסט זיך אַריין מאָרגען טאַקי אַהין צו איהם שוין פריהער — הערט אַ מעשה, איז אויך שלעכט! חאַפּסט דו נאָך איין ערגערען פּסק ווי נעכטען. — יאָ, ס'איז דאָ אַ סברא, אַז ערשט היינט, זאָל איהם נישט זיין צו קיין בושה, האָט ער געהאַט זיין עהרליך אויסקומעניש. ער איז געקומען שטאַרק צודרעהט. דאָס ווידעלע זיינס איז געווען פערקלעמט אין אַ שפּריי-העלצעל — און ער האָט דעריבער אויסגעלאָזט זיין שוועה, ביטער חרון צו אונזער שלים-מזל.

שמעהענדיג אזוי פערזאמערט דערפיהלט אונזער שלים־מזל פלוצלים פון היינטען עפּעס אַ וואַרעמען גלעט. עס דאַכט זיך איהם: אוהא, בעל־חבית... הי... סימשקע! ער מהוט אַ הויב דעם קאָפּ און אַ שמעל איף די איערען. חאָס לאָזט זיך איס? בוידעם! איינע פון די כשר׳ע, בעך־טאָגטע קיה האָט איהם מיט דער מאָרדע גאַנץ דעליקאַט אָנצוהערעניש געגעבען, ער זאָל זיך מוחל זיין רוקען וועטער אַביסעל, און באַלד מאַכי זיך אַנידערגעלייגט נעבען איהם איף נאַבטלעגער, אין דער דעה, מאָרגען, אם־ירצה־השם, אויפשטעהן כ ל ח ו ך ה ש ו ר, און היידא — צו דער אכילה, אין פעלד אריין!

די זון פערגעהט — אין דער ערד מיט׳ן קאָפּ! דער בוהאַי שטעלט זיך אין דערמיט שול־היף, בלאָזט שופר איף זיין צוריפּעט קול, גראָבענ־דיג מיט די הערנער אונטער זיך די ערד, פערדרייסט דעם וויידעל — זייט מיר געזונד! הייבט עס, און אַייעק, אַוועק. דער צאַפּ פערגעהמט זיינע ציגען און לאָזט זיך מיט זיי צו דער ווייבערשער שוהל, אַהין — אין זיין רוהע אַריין. די שוואַרץ־חן׳עווידיגע נאַכט, געציהרט. געפּוטצט אין דעם טהייערען שטערענטיכעל, וויזט זיך מיט איהר כבוד אין שמעדטיל — און שא, ערגיץ נישט דאָרט קיין פּיפּס!

מען שלאָפט! — — —

פון דערוויטענס לאָזט זיך הערען טריט, אָט קומען צו נאָהענט צום וואָגען פיס, באַלד שטעקען זיך איס הענד — אין מזל־טוב, מזל־טוב! דער לייב אונזערער איז אַריינגעטהון מיט דעם קאָפּ אין דער אַלטער טאָרבע, תראַמקעט געשמאַק סימשקע, עפּעס מיט א „יהי־רצון“, גלייך ווי ער וואָלט געגעסען האָבער.

אַבי די טאָרבע סימשקע, אַבי עס דערגעהט איהם די קישקע פער־געסט ער די פריהערדיגע צרות, תראָמקעט זיך רוהיג, און איז, אזוי־אָך־און־ווער צו איהם, גאַנץ צופריעדען!...

2.

ראס תוספות יום טוב קעלביל.

דאָס קעלביל האָט אַזוי געהייסען, עס פאַרשטעהט זיך, נישט פאַר דעם אַריינקוקען זיינס אין דעם משניות מיט דעם תוספות יום טוב אַזוי, אַ שיינער, ווי מען זאָגט ביי אונז אַ דעהן קוקט אַריין אין „בני־אָדם“,

אָדער אַ קעלבינגער מגיד קוועטשט זיך פאַר איין עולם. אַזוינע ווערט ליך ווי די, וואָס נישט אויסגעטראַכט, נאָר שטאַמען איינגענטליך פון אונזער לעבען, זענען ביי אונז פאַר בהמות נישט געזאָגט געוואָרען. מעגליך אפשר ערגיץ אַנדערש יאָ, ארץ־ישראל — בהמות אַ שטייגער, אויף זיי שטעהט דאָך געשריבען: „ציון, בך כל־בהמה ועוף הכמו!" ביי דיר, ציון, איז איטליכע בהמה קלוג. איין אייזעל דאָרט אפילו איז אַ למדן, גוט און פרום — ווי פנחס בן־יאיר'ס אַ שטייגער. אין אונזער ווינקעל אָבער זענען בהמות טאַקי בהמות און קעלבליך גע־העען ארום פוסט־און־פאַס.

נאָר וואָס דען? דאָס קעלביל האָט אַזוי געהייסען איבער אַ מעשה, וואָס איז זיך פאַרלאָפען מיט זיין מאַמע באַלד נאָך דעם קעלבען זיך, און אָנגעמאַכט אַ רעש, אַ קאָבעניש אין דעם גאַנצען שטעדטיל.

די מאַמע זיינע, זאָל זיך דאָרט מיהען, איז געווען אַ שעהנע, כשר'ע בהמה, שעהן מיינט מען נישט פשוט שעהן ווי יענע קיה, האָלענדערקעס, אַ שטיינער, מיט אַ שעהן פנים'ל, פעטע, דיקבייכיגע, מיט גרויסע אָנגעגאָסענע אייטער, די הויט אַ גלאַטע מיט דעם פוטץ און אַ לאַנגען עק מחילה הינטען ווי אַ ש־לעפע. אדרבה, פאַרקעהרט, זי, די מאַמע הייסט עס, זאָל זיך איהר דאָרט גרינג שלוקערצען, זי איז געווען דוקא אַ מאָגערע, הויט און ביין, אייטערליך מחילה נישט מעהר אפשר ווי אַ כזית, עס האָט זיך עפּעס געבאָמבעלט אַ דאַר שטיקעל, עט גלאַט אַזוי זיך. די יופע, די פעל הייסט עס, דוקא פאַרשמירט, פאַרשמוצט, פאַרשלומפערט תמיד, פון הינטען דוקא פאַר־קריצט, כלומר'שט איין עק משטעהנס־געזאָגט — און פונדעסטוועגען נישקשה, חלעבין, וויט אין דער וועלט צו זוכען נישט געווען איהר גלייכען... דאָס שעהנקייט איהרס איז בעשטאַנען אין מעשים טובים — אין איהר גוטקייט, שטילקייט און עהרליכע אויפפיהרונג, דהיינו: זי פלעגט, ווי אַ יודישע קיה, אָפּריכטען גלות, נישט צו האָבען אַ מקום מנוחה; פלעגט נעכטיגען, וואַלגערען זיך אויף דער גאַס, זיך קייקלען, האָבען גלגול־שלג ווינטער אויפ'ן שניי, סיידען אַמאָל אין די גרויסע ברענענדיגע פרעסט פלעגט מען זי פאַרבעטען אויף נאַכטלעגער אין דעם פינסטערען הויז, וואו עס האָט זיך געפונען דאָס פעסיל וואַסער, די גרויכ'ע, פולע פאַמיי־ניצע, קלעצליך האָלץ, פולע שמאַטעס, גאַנץ אַלטע אי פריש־שמעקענ־דיגע בלאָטע און מיסט. צום פאַסטען איז זי געווען איין בריה אין דער וועלט. זי האָט געקענט אָפּפאַסטען גאַנצע טעג און גאָרנישט! בכלל,

איז זי נישט געווען אזוי אריינגעטהון אין דער אבילה, ווי אנדערע, גוי'עשע א שטיינער, זי האט אין דעם גוטען יודישקייט ביסלעכווייז זיך אפגעוועהנט פונ'ם עסען, אזוי אז זי האט אנגענומען פאר ליעב חאטש וואס ס'איז און וויפיעל ס'איז אבי יוצא זיין, פארשטאפען דאס מויל. פיעל יודישע בהמות האבען דאך אזעלכע מעלות, נאר זי איז זייער ארי־בער אלע.

איינגעהאנדעלט האט מען זי לכתחילה פאר א מציאה, עס האט געהייסען פישש... עס גיסט זיך פון איהר — מילך. א בהמה, קיין עין־הרע, א וואוילע, נאר א חריפות. הלואי מיט מזל, יעלה ויצמח, עס זאל זיך גיסען, שפריצען, מען זאל לעקען דערפון די פינגער! שפעטער אבער האט זיך ארויסגעוויזען, אז ס'איז נישט אזוי די מעשה. דאס וואס מען האט פערלאנגט איז נישטא! דאך זי שולדיג מאכען דרינגען אינגאנצען יוצא'ט געווען א גרוים אומרעכט. וואס איז, זי האט דען געהאט און נישט געגעבען? אי וואס מען האט זי איינגעהאנדעלט אויף דעם תנאי, מען זאל האבען פון איהר פיעל גוטס און נחת — עט, נארעשקייטען, נארעשקייטען, למאי מען האט איהר אנגעפיפט אין די מזונות, אין דעם קעפט עסען כפי ההתחייבות! עס טרעפט זיך ביי יודען אזוינע זאכען. ביידע צדדים, נארען איינער דעם אנדערען אפ, נישט אזוי ווי מען זאגט, ווי מען שטעלט זיך פיר — און גארנישט. איך בעשולדיגען זי פאר דער פרנסה איהרער, פאר דעם ארומשלעפען זיך אין מארק צווי־שען די גוי'עשע פוהרליך, א שמעק דא, א טאפ דארט, א שטעק די מאר־דע אהין און חאפען א לעק — דאס וואלט געווים א גרויסע עולה געווען. ווארום אדרבה זאגט, וואס זאל א בהמה נעביך טהון ביים ארויפגעהן פון קעסט, אז עס לאזט זיך איהר אויס די מזונות? ליינען זיך, שינאי־ציון, אין דערמיט נאס און פגר'ן פאר הונגער? לאז מען זיך מטריח זיין אין א יודיש שטעדטיל ערגיץ, וועלכעס עס איז, וועט מען זעהען, אז אלע בהמות ווי זיי זענען זיך מפרנס דארט אזוי. און גאר נאך אלע גליקען מ'שטעהנם־געזאגט, אז אונזערער פלעגט שוין געראטען א חאפ טהון עפעס פון אויבען, איינגאנצען א פעטרישקע, פלעגט עס איהר נעביך באקים אויספאלען. זי פלעגט חאפען בייטשען, קלעפ ווי האלץ, וויפיעל אין איהר איז אריין, געשפעט און לייטישע רייד פונ'ם גראבען עולם א צוגאב נאך דערצו. וואס הינט האבען צו איהר געהאט, פאר וואס הינט האבען געהאוועט, געבילט, זי אנגעחאפט, געביסען? — דאס איז כלל נישט צום פערשטעהן; סטייטש, הינט וואס לעקען אפ א ביינדיל, חאפען שיריים פון יודישע פאטייניצעס; הינט וואס יודען פערשטאפען

זיי תמיד דאָס מויל, איהר פערשמעהט, מיט אַ שטיקעל ברויט; הינט, וואָס יודען מיידען תמיד זיי אויס דעם וועג מיט אָבשיי, וואָס האָבען פונדערוויטענס נאָך פאַר זיי גרויס דרך-ארץ! נישטעהר, גאָרנישט. אויף בילערס איז ניט שייך צו פרעגען קשיות.

מילא, בקיצור, האָט מען דאָ אַ קלאָרען חשבון פון אונזער בהמה'ס שעהנקייט, עהרליכקייט. און דאָס וואָס איהר גוטקייט, שטילקייט אנבע־טרעפט, דאַרויף קענען עדות זאָגען אפשר אַ האַלב שטעדטיל יודען. פיעל מאָל פלעגט זיך מאַכען, אין די שמאָק-פינסטערע נעכט, אַ שטיי־נער, איז אַ יוד נעביך געשטרויכעלט געוואָרען און אַרויפגעפאַלען פונקט אויף איהר, אויף אונזער בהמה הייסט עס, וואָס האָט געהויערט אין גאַס צווישען די געמאַרקען, איין אַנדערע אויף איהר אָרט וואָלט עס זיכער אונטערגעטראָגען: סטייטש, וואָס איז דאָס פאַר אַ מאָדנע קריכען ביי-נאַכט, און וואָלט איהם דערלאַנגט אַ וואָרף פון זיך העט, ווייט, צו אַלדע-שוואַרץ-יאָהר. אונזערע אָבער פלעגט זיך אויפהויבען שאַ שטיל, אַ שטעלגעבענדיג זיך אויף די פיס, און טראָגען דעם פאַרשוין, רייטענדיג איהר אויף דעם רוקען, אַ שטרעקע וועג, ביז ער איז אַראָפגעפאַלען אליין, ברעכענדיג זיך האַלז און געניק.

אמת טאַקי צו די דאָזיגע אַלע שעהנע, גוטע מעלות האָט זי גע־האַט, צווישען אונז זאָל עס בלייבען, אַביסעל חסרונות אויך. נאַר וואו איז דען דאָ אַ בהמה דורכאויס אַ כשר'ע אָהן אַ ברעקיל סרכא? בעדאַרף מען אַ בעסערען ווי אונזער בוהאַי, אַ שטייגער, אַ גדול, אַ גרויסער, אַ הדרת-פנים מיט אַ ברייטען שטערען און אַ דיק-קיילעכדיג בייכעל, אָדער הצאַפּ שלט, אַ קאַטאָוועס עפּעס אונזער צאַפּ, אַזאַ פּאַרנעהם, דער גרעסטער צווישען אַ שטאָדט ציגען — און פונדעסטוועגען, זאָל זיי דער שור-הבר נישט שטראָפען פאַר די זינד, זענען ביידע דאָס, וואָס מען טאָר נישט זאָגען, נישט דעם, נישט יענעם טאָר מען נישט לאָזען אין שטאַל אָהן אַ שומר.

ווינטער אַמאָל, גאַנץ פריה, אַז איך בין געלעגען איינגענורעט אונטער דער קאָלדרע, פאַרשלאָפען, נאָך נישט בדעה האָבענדיג אויפ־שטעהן, געהן אין חדר, דערפיהל איך ווי מען וועקט מיך, טאָרעט מיך, און איין געשריי: גיכער שטעה-אויף, גיכער, גיכער! איך טהו מיך, נישט מוידט נישט לעבעדיג, אַ חאַפּ-אויף און דערזעה פאַר מיר מיין שוועסטעריל, אַ מיידעל פון אַ יאָהר צוועלף. דאָס פּנים'ל שיינט איהר, די אויגעלעך פינקלען עפּעס מיט אַ גלאַנץ גאַר משונה, דאָס מיילכען

האַלב אָפֿען, אויף די ליפּעלעך עפּעס אַ פֿאַרגליווערט מין שמייכעלע, זי וויל עפּעס זאָגען און קען נישט, אַזוי פֿאַרנעהמט איהר דער אָטהעם, נאָר וואָס זי שטרעקט אויס, ווערגענדיג זיך, דאָס הענטיל, טייטענדיג אויף עפּיס דאָרט אין דערמיט שטוב — אָ — אָ! איך ניב אַ קוק — אוי, געוואַלד, אַ קעלבּיל! און אַזוי ווי איך בין, באָרפֿעס, נאַקעט, אין איין העמדיל, האַלטענדיג איין האַנד אויפ'ן קאָפּ, קיין צייט נישט האָבענדיג אויסצוכען דאָ און אָנטהון דאָס יאַרמולקעלע, טהו איך אַ שפּרונג אַראָפּ פֿונ'ם געלעגער, נעשווינד צו איהם. די פֿרייד מיט מיר איז געווען אַזוי גרויס, גלייך ווי די וועלט איז מיינע, גלייך ווי אַלסדינג אין איהר, פֿיהלט מיין שמחה. עפּעס לייכט די זון גאָר אַנדערש, עפּעס איז דער פֿריהמאָרגען מילדער, פֿריינדליכער ווי תמיד, עפּעס פֿיהלט זיך אומעטום אין דער לופֿט יום־טוב'דיג, פֿול־און־פֿול מיט קעלבּיל. אַלסדינג שמייכעלט, זאָגט: גוט יום־טוב, מזל־טוב דיר מיט'ן קעלבּיל!...

איך זעטץ מיך אויף די קניעליך, אביסעל פֿונדערווייטענס, און בעטראַכט מיר דאָס קעלבּיל. אַ שעהנס, אַ רויטס מראה געלבען, אויף דעם שטערען אַ ווייסער פֿלעק ווי אַ זילבערנע קאָקאַרדע, גאָר אַ גאָטס וואונדער. וואָס ווייטער ווייטער גיב איך מיך אַ רוק־אונטער, בעקענענדיג מיך מיט איהם נעהענטער; וואָס ווייטער ווייטער גיב איך עס אַ גלעט, דאָ אַ טאַפּ, דאָרט מיט אַ פֿינגער, אַריינקוקענדיג איהם בשעת מעשה אין די אויגען, ביז איך ווער דערמיט שוין אַ נאָהענטער שמעלקע און לאָז איהם אַראָפּ אַ גראָבען „שלום־עליכם", אַזוי טאַקי מיט דער גאַנצער האַנד, מיט אַלע פֿינף פֿינגער. דאָס קעלבּיל האָט אַ פּנים נאָך נישט געוואוסט דעם טייטש פֿונ'ם „שלום־עליכם", מיט וואָס מען עסט עס, וואָרום עס האָט זיך עפּעס געפֿיהלט ווי בעליידיגט, און צונויפֿנעהטענדיג זיך מיט אַלע קרעפֿטען געפּרופֿט אויפֿשטעהן. פֿריהער האָט עס אָנגעהויבען הינטען־אַרום, פּאַטעליכען־פּאַטעליכען זיך געשטעלט אויף די הינטערסטע פֿיסלעך, בלייבענדיג אָנגעשפּאַרט אויף די קניע פֿון די פֿעדערשטע, וואָס נאָך פֿערליינט אונטער זיך אַזוי, אַז ס'איז אויסגעקומען עפּעס משונה, ווי עס שטעהט מחילה ראַקום. שפּעטער אַביסעל האָט זיך עס שוין געשטעלט אויף אַלע פֿיער פֿיס, וואָס האָבען זיך געשאָקעלט ווי פֿיסלעך פֿון אַ צושאָטענעם טיש. פֿונ'ם פּופּיק איז איהם אַראָפּגעהאַנגען, באָמבלענדיג זיך, עפּעס ווי אַ שטיקעל בענדיל און אויסגעזועהען אינגאַנצען מראה לעקיש. אַזוי איז עס שאָקלענדיג זיך, אומגעלומפּערט, אויסשטעלענדיג אַ פּאָר קעלבערנע אויגען. אַ היבשע ווײלע געשטאַנען — און פּלוצלים פֿעררייטעט עס דעם ווײדעל און נאַ'אַפּ. נאַ'אַז יובער

דער שטוב. עס ווערט אַ רעש אַ געפּילדער, עס פאַלט אום די מילכיגע באַנק מיט דעם צעבראָכען פיסעל, עס דערשרעקען זיך די היהנער, פליהען משוגע'נערווייז איבער טיש און ביינק, צעבראָכען אַ גלעזעל און קעהרען איבער עפּעס אַ שיסעל. די מאַמע ביי דער קינפעטאָרען, ביי דער בהמה הייסט עס, דאָרט אין הויז, דערהערט דעם מאַראַאַם, דעם האַרמידער, לויפט אין איין אָטהעם אריין אין שטוב שטאַרק אויפגעבראַכט און לאָזט אוים איהר צאָרען צו מיין קאָפּ:

אוי, אַ טאָג, האָב איך עס געהאַט דענסטמאָל, אַ מאָג פון פּעטש און קלעפּ אין דער היים, אין חדר, געלייזט געגוג, נישט פאַר קיין יודען געדאַכט!

אַויעקגעגאַנגען פון דער היים אין חדר בין איך מיט אַ קאָפּ פול מיט קעלביל. ווען איך האָב בעגעגענט אויפ'ן וועג האָב איך אָנגעזאָגט די בשורה: אונזער קיה האָט געהאַט אַ קעלביל! פאַר איטליכען פון מיינע בעקאַנטע יונגליך האָב איך אָפּגעלויבט אין טאָג אַריין דאָס קעלביל, אונטערשמייכלענדיג דערביי פאַר גרויס הנאָה ווי אַ בעל־שמחה, געמיינט דערמיט — העהע! לאָזען זיי מיר מקנא זיין. ווען מיר האָט נעטויגט האָב איך צוגעזאָגט ווייזען איהם דאָס קעלביל, אינאיינעם מיט מיר זיך דערמיט אַביסעל אָנשפּילען. ביי איינעם אפילו האָב איך גענומען פאָראוים אַ פּאָר יונ'ישע מעשענע קנעפּ מיט אָדלערס און אַ יערכען בייטעלע, שווערענדיג איהם: „ווי איך בין אַ יוד!" אַז דער כיבוד פּאָהרען רייטענדיג צום־ערשטען אויפ'ן קעלביל געהער איהם. עס פערשטעהט זיך, אַז פאַר גרויס שמחה און אַזוי פיעל געשעפטען האָב איך מיר פערשפּעטיגט קומען אין חדר, און געחאַפּט אַ מיאוס'ן פּסק.

נאָר פּעטש זענען פּעטש און קעלביל איז קעלביל. די גמרא ליגט פאַר מיר אָפען און עס קוקט אַרוים פון דאָרט, עס דרעהט זיך מיר פאַר די אויגען — קעלביל. עס קריכט, קריכט מיר אין קאָפּ אַ מאָרדעצקע, אַ שעהנס, אַ געטאָקטס, אויערליך קליינטשקע, אויפגעשטעלטע, אַ קעפּעלע, אַ העלזעלע. דער רבי קנעלט, מריקעט מיט אַ גמרא ניגון, און מיר אין די אויערען מעקעט די קיה נאָכ'ן קעלביל. דער רבי טהוט זיך אַ הויב פונ'ם ביינקעל — דאָס קעלביל אַ הויב אויף די פיסלעך; דער רבי שטרעקט אוים די האַנד — דעם קעלביל פערדרייסט זיך דאָס שווענציל: האָץ־האָץ־האָץ — און עס פליהט אַ פּאַטש! דער רבי איז בייז, פרעגט וואו איך האַלט? איך האַלט מיך ביי דער באַק. עס האַלט שוין ביי מקיים פּסק זיין, איך האַלט עס נישט אוים. עפענט זיך פלוצלים די טהיר —

און עס עפּענט זיך מיר ווידער אַ וועלט. סקאַציל קומט, רבי׳צעו! אהא, אָט איז ווידער דאָס קעלביל. די רבי׳צען ליופּט אַרום בייז, אַ קלאַפּגע־בענדיג מיט דער טהיה, דער רבי, אַרום פון די כלים, לאָזט אויס זיין שוועס־ביטער געמיטה צו מיר.

אַז איך בין יענעם טאָג אַ ליעבעדיגער, אַ גאַנצער אַ היים געקומען, איז מאַקי נאָר גרויסע נסים מיר געשעהען.

קומענדיג אַ היים איז די ערשטע זאַך מיינע געוועזן — קעלביל. שטיל אויף די שפּיטין פינגער האָב איך בשתיקה, ווי אַ ליעבהאָבער צו דער געליעבטער, מיך צוגע׳גנבה׳ט צום קעלביל. די מאַמע האָט עס פערשטופּט אין אַ ווינקעלע פאַר אַ גוט אויג, מען זאָל עס קיין עין־הרע נישט געבען. אָנגעהויבען האָט זיך ביי מיר ווי דער שטיינער איז, פריהער אַ קוק, איין עסען פאַר ליעבשאַפט מיט די אויגען. אין אַ ווייליע אַרום שיין אַ גלעט, אַ טאַפּ. דערנאָך אַ האַלזען, איין אַרומנעהמען, נאָר נפש אחת, אין לסוף שוין גראָבליך מחילה אַ קוועטש — און מיין קעלביל פון אַ שפּרונג אַ הין־אַהער איבער דער שטוב, ווערט עס איין איבערקעהרעניש, סדום ועמורה, און עס רעגענט אויף מיר פעך און שוועביל, פייערדיגע פעטש הייסט עס, גאָר אַ שרעק!

די ליעבע צום קעלביל האָט ביי מיר געוואַקסען מיט יעדען טאָג און צוגלייך מיט איהר די יסורים, האַרצוועהטאָג מיינע, וואָס זי האָט מיר אָנגעמאַכט, ביי׳ קינדעריש הערציל איז פערלאָפען מיט בלוט. האָט נישט געקענט רוהיג אָהן פערדראָס האָרכען דעם שמועס איבער דעם קעלביל, ווי מען וויל עס געביך קוילען, ווי מען דינגט זיך מיט דעם קצב, מיט וואָס פאַר אַ גרינגע לעבער מען צוגלידערט עס לעבעדיגערהייט, שניידט, טהיילט זיין גופ׳ל נעביך, ווי מען רעכענט אויף די פינגער אַזוי פיעל פאַר זיין פעלכען, אַזוי פיעל פאַר דעם פעדער־חלק, אַזוי פיעל און אַזוי פיעל פאַר זיין איטליכס גליעד בעזונדער. עס שטעהט זיך, קוקט קוקט אַזוי גוט, היימיש, לעקט דער מאַמעס האַנד אַזוי ליעבליך־פריינדליך. און דאָ שאַצט מען אָפּ דעם ווערטה פון זיין לעקער, פון זיין ציגנגעל! ס׳איז עפּעס טאַקי אַ געוואַלד, אַ רציחה! — דערנסטמאָל האָב איך נאָך נישט געוואוסט קיין חכמות, זיך נישט אַריינגעלאָזט אין טיעפע חקירות איבער מענשען, בהמות, גאָר נישט איינגעפאלען מיר אפילו איבערצו־טראַכטען, אַז אין דער פיהרונג פון דער וועלט קען געמאָהלט זיין פע׳ל״ר; אַז דאָס אַלטדינג, וואָס איז פון גאַנץ לאַנג שוין אַזוי נע־שטע׳ט. ביי לייט אָנגענומען, האָט אפשר נישט קיין האפט; אַז גרויסע

מיט בערד קענען נאָר זיין יונגליך; אַז חכמות אַזוינע און אַזוינע קענען נאָר זיין נאַרעשקייטען, פילוסופיות — פלודערייען, גוטסקייט און פרומ־קייט — אַכזריות, ווילדקייט. חלילה! אַלסדינג ווי אַזוי ביי די עלטערען אין שטוב, ווי אַזוי אין חדר, אין שוהל, אין בית־המדרש דאָרט, דאָס איז שכלידינג, רעכט, פיין, ווי גאָט האָט געבאָטען. און אויב מיר איז פריקרע געווען אַמאָל, עס האָט מיך עפּעס געאַרט, איז דאָס נאָר געווען גלאַט אַזוי זיך, בשוגג, אומגערען, גלאַט עס האָט זיך אַזוי געפיהלט, נאָר פון זיך אַליין אַזוי געוואָלט — און דאָס פלעגט מיר דערנאָך ערגערען, קאָס־טען אַ שטיק געזונד, ווייל טאַקי אין דעם פיהלען, אין דעם ווערלען, אָט דרינען, לויט זיי זאָגען שטעקט דער יצר־הרע. ער ניט עס איין דעם מענשענס האַרץ חשק, עס זאָל פיהלען, עס זאָל ווערלען. ולא תתורו אחרי לבבכם — אַ יונגעלע זאָל זיך נישט ווערלען, האָט געטייטש דער רבי. — עס האָט מיר וועה געטהון דאָס האַרץ אויפ'ן קעלביל: געוואַלד אַ רחמנות! עס האָט מיך פערדראָסען, געברענט, געבראָטען: געוואַלד. וואָס וויל מען האָבען נעביך פון זיין לעבען! און דערביי האָט עס מיך טאַקי געפיקט, געפיקט: געוואַלד איין עברה! אויף ווערטען דו האָסט רחמנות און אויף ווערטען דו ביסט אָנגעדרודעלט, שייגעץ איינער!... איך האָב מיר אָנגעטהון אַ כח אַרויסשלאָגען פונ'ם זינען די גאַנצע מעשה מיט דעם קעלביל, איך בין נישט מחויב פאַר איהם מקריב זיין מיין נשמה, פרעגלען זיך אויפ'ן פייער אין גיהנם, נאָר עס האָט אָבער נישט געהאָלפען, פאַרקעהרט, וואָס מעהר איך האָב עס געטריבען, מעהר איז עס מיר אין קאָפּ אַריין געקראָכען. עס האָט זיך מיר געדאַכט אַזוינס, וואָס אַ שרעק: פון איין זייט, דאַכט זיך, איין אויסגעשטרעקט, איבער־געשניטען העלזעלע, אַ גיסען־זיך בלוט, איין אַרויסגעשטעקטע צונג, פאַר־גלייזטע אויגען, אַ האָרחלען, אַ מאַכען מיט די זייטען, אַ צאַפּלען, אַ וואַר־פען־זיך, אַ דריגען מיט די פיס. פון דער אַנדערער זייט אַ שוחט מיט אַ פרום־פּנים'ל, אַ חלף אין דער האַנד און אַ ברכה־מאַכען מיט די ליפּע־ליך. — איך בין אַרומגעגאַנגען צוקאָכט, ווינד־און־וועה איז מיר געווען פון ביידע זייטען, האָב מיך געשעמט קוקען דעם קעלביל און דער מאַמע, להבדיל, אין די אויגען. ווער וויים צו וואָס דאָס וואָלט גע־פיהרט, ווען עס זאָל זיך ניט געווען אונטערדוקען פלוצלים אַזוינס, אויף וואָס מען האָט זיך כלל נישט געריכט.

ס'איז אַ ווינטער־נאַכט. אַ פראָסט מיט אַ ווינד. אַ פראָסט אַ ברע־נענדינער, אַ ווינד אַ שטורעמדינער, עס בלאָזט, פייפט, ריפּ־סקריפּ, ווי אויף אַ חתונה פון טויזענדער רוחות; עס שפּרינגען, טאַנצען זיילען שנעע,

דרעהענדיג זיך משוגע'נערווייז איבער די גאסען. עס קנאקען, פראַסקען רעכער, עס היילט, ווייעט אין די קוימענס און עס זשומען, ציטבלען שויבען אין די פענסטער. אויף דער גאס קיין לעבעדיג בעשעפעניש, נישט איין יודישע בהמה, אלע ווי אויסגערויסט. און וועלכע זענען פער־בליבען דא, ליגען בעגראבען, אז אך־און־וועה צו זיי, מיעף איבער די אויערען אין שנעע. אונזער בהמה, עפעס נאך מ'שמעהגס־געזאגט א שטי־קעל קינדבעטארען, האט אונטערגענעכטיגט אין דעם פינסטערען הויז, אין נעץ און שמוץ, וואו עס בלאזט פון אויבען, פון אונטען, פון אלע זייטען; וואו ס'איז אומצוקומען פאר קעלט. און וואס טהוט א בהמה? א בהמה מעלה־נרה'ט, חורט, קייעט איבער אליין פריהערדיגע, ש'יין האלב פערדייעטע, פוילע, נמאס־מיאוס געווארענע זאכען, אז נייע שפייז פאר זיך האט זי ראך סבות — און ביים איבערקייען קיכט זי, לאזט זי שטילע זיפצען. די זיפצען צוגעהען זיך ווייט ארום און לאזען זיך פיהלען אויך אין שטוב.

אויף מארגען גאנץ פריה האט מיך אויפגעוועקט פונ'ם שלאף א ביטער געשריי, א יאמער, א קלאג ווי מען בעווייגט א טוידטען. — דאס וויינט, שרייט די מאמע. וואס איז? גע'פגר'ט די בהמה! דאס הויז־געזינד איז פעראומערט, אין שטוב הערשט א טרויער, אפילו דער האהן שטעהט אראפגעלאזט דעם קאפ, נישט ארויסגעפיהרט די היהנער זיינע פון אונטער דעם אויבען האפערדיג, קוממיות, ווי תמיד. איינע פון די היהנער מיט איין אוי פאדעט, קוואקעט, זוכט איין ארט, וויל זיך לייגען, און נישטא ווער זאל איבערדעקען זי מיט דער זיפ ווי גע־וועהנטליך. נאך איינע פליהט ארוים פון אונטער דער בעט, הענדום־פענדום אויף א ביינקעל מיט א פעררימען קעפעלע, זעהר שטאלץ אין איין קול: מזל־טוב מיר מיט איין איי, זיך שוין געלייגט אין א גוטער שעה! און דער שעהנער מאן, דער האהן, זאל זיך עס אויף איהר האטש ארומקוקען, צוגעהן, ווי דער שטייגער איז, ארונטערגעהמען זי אונטער די פליגעליך, קוצעניו־מוצעניו פאר אזא גוטע בשורה. קיינעם איז נישט אין קאפ, אלע שטעהען פעראומערט, ווייבער, שכנה'ס אויך אין דערמיט. די מאמע איז מספיד פאר זיי די בהמה, דערצעהלט איהרע שבחים, איהר קעז און פוטער, וואס איך וויינינגסטענס האב עס אין די אויגען נישט געזעהען, נאך מעלות אזעלכע, אל־דאס־גוטס, פון וועלכע — א חידוש חלעפין! — איך האב פריהער גאר נים געוואוסט, און לאזט אוים מיט א וויינענדיגען ניגון, אז דאס איז זי גע'פגר'ט פאר אונזערע זינד.

— הערט א מעשה — זאָגט זי, פערגלאָצענדיג די אויגען צו דער סטעליע — הערט וואָס פאַר א גאָט מיר האָבען! היינט גאַנץ פריה, פלתוך חשור, אָט די טהיר אָט-אָ, פון דער שטוב אין דעם הויז, עפען איך. געה איך ווי א בעל-הבית'טע מעלקען פריה אַריין דאָס מעלק-שעפעל אין דער האנד. שטרוי צום פרעסען האָט דער בע־קאָנטער גוי נאָך נישט געבראַכט. פאַרגעסען. א פראָסט א שרעק. צייט מעלקען. רוף איך: מאַין-מאַין-מאַין! זי רופט זיך נישט אָפּ. געה איך שוין צו נאָהענט, אביסעל מיט פערדראָס, טראַכטענדיג ביי מיר: סטער־וואַ. וויל איך מעלקען — הע-הע, איז זי פערשאָטען מיט שנעע. אַריינטראָגענדיג זיך ביי-נאַכט דורך די שפאַרונעס, די האָר פערפרוירען; ווי סטרעמפלעס אויף דעם רוקען שטעל איך אַוועק דאָס מעלק-שע־פעל, נעהם א בעזעם, נעהם, שאַר-שאַר דעם שנעע, און זי, די שפלה, זאָל זיך עס חאַטש ריהרען. איך גיב אַ קוק — אוי, א דונער האָט מיך נישט דערשלאָגען, זי איז טוידט! סטייטש, וואָס הייסט? פאַר ווען, פאַר וואָס? פון דער העלער הויט? נישט צום פערשטעהן. פאַלט מיר פלוצלים איין: אוי, אַ וועהטאָג א גרויסער, א וועהטאָג מיינע שונאים! איהר הערט, מיר האָבען פערגעסען די סעודה, מאַכען נעכטען ווי אלע יאָהר „תוספות-יום-טוב! מיין יחוס איז עפעס א קאַטאָוועס. פונ'ם תוספות-יום-טוב משפחה שטאַם איך. אין דער מגילה זיינער אויף דעם נס, וואָס איהם איז געשעהען, האָט דער גרויסער צדיק, עליו-השלום, בעשוואָרען זיינע קינדס-קינדס קינדער, זיי זאָלען אין חודש אדר, נעכטען חייסט עס, מאַכען אַ סעודה, ווי פורים. וועט עמיצער נישט מקיים זיין, זאָל זיך איהם טרעפען איין אומגליק. אָט, האָט איהר טאַקי, איהר הערט, דאָס אומגליק. דעריבער טאַקי איז די בהמה סאַנצעלאָמעס די כפרה געוואָרען. וואָס דען? גאָר פלוצלים ערשט נאָכ'ן קעלבען זיך, פגר'ט עס, א בהמה! — —

און אין דערמיט הספד, פליהט אַריין פונ'ם אלקירעל דאָס קעל־ביל, האָץ-האָץ מיט א פעררייסען ווידעל, א פערוואָרפען קעפעל, מע-מע אין איין קול. דאָס האַרץ רייסט ביי איטליכען אין שטוב, קוקענדיג אויף דער יתומה נעביך. אלע פערשטעהען דעם טייטש פון מע, וואָס דאָס מע בעדייט. דאָס מעקעט עס נעביך נאָך דער ברוסט, עס וויל עסען. דאָס מעקעט עס, בעט זיך צו דער מאַמע, זי זאָל עס אויסצוואָגען, אָפּלעקען מיט דער צונג. ווייבער, שכנה'ס, ווישען די נעז, די אויגען, מאַכען פיס־קליך, און די ליפעליך זייערע ריהרען זיך, גרייט צום ריידען. איינע פון פון זיי, א וואָולקענעדיגע, וואָס שיט אין די רייד ווערטער פון די הייל'גע

חכמים, פונ׳ם רבינו בחיי, פערחאפט זיך פריהער און צולאָזט זיך אין א ברייטען שמועס.

— דער וואָס לעבט אייביג, ברוך הוא וברוך שמו, וואָס איך בין נישט ווערטה זיין נאָמען צוזערמאָהנען — הויבט זי אָן אויף תחינה-לשון, צונויפשנירענדיג די ליפעליך און קנייטשענדיג אַ פרום פּניט׳ל — דער אַלמעכטיגער, וואָס איז געאַכפּערט, נעגרויסט צווישען די הערשאַפטען מלאָכים, די דאָ הייסען חיות הקודש. ער איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט, כי מפּני הרעה, פאַר די זינד, זאָגען די חכמים, פגר׳ט אַמאָל אַ בהמה. לאָז זי, די בהמה, זיין אַ קרבן-עולה, מכפּר זיין, ריינינגען, ווי די פרה-אדומה, אייך און כל-ישראל, פון אַלע אומריינינגקייט און פון אַלע אומווירדיגקייט, אַזוי ווי עס שטעהט געשריבען: אייב די זינד זענען ווי פּורפּיל רויט, וועלען זיי ווייס ווערען ווי אַ שנעע. און אויב אַזוי, אַז דורך אַ פיך, די בהמה מיינט מען, האָט בעשיינפּערליך זיך געטהון ענטפּלעקען אַזאַ גרויס וואונדער, וואָלט מיין ראַטה, עצה טובה, געווען, דאָס דאָס קעלביל, די פרוכט פון איהר מוטער-לייב, זאָל בלייבען די ווידערשפּענענדיגע קינדער צום אָנדיינקען, אויף דעם משונה-ווילדען מופת, דאָס זיי זאָלען מעהר נישט מוטיוויליגען. נישט פאַרשייעבען די שבועה פון פאַרבצומטע צדיקים. לאָז עס ביי אייך זיך האָדעווען, און דער, וואָס שפּייזט מביצי כינים, פונ׳ם קליין ווערמיל ביז דעם ווייזעלטהיר, וועט העלפען עס צושפּייזען אַמאָל מיט שאָלעכטס פון קאַרטאָפעל, אַמאָל מיט אַביסעל קלייען, דאָס אַביסעל, יענעם אַביסעל. וואָס קען עס זיך אָנזעהען אין דעם בעל-הבתי׳שקייט אַ קעלביל. לאָז זיך אייך דאַכטען אַ ישיבה-בחור — נאָך אַ לעפעל געקעכטס, נאָך אַשטיקעל ברויט, אַ קבצן אַ קבצן נעביך. איהר פערשטעהט, פון אַ ישיבה-בחור, טפוי, פון אַ קעלביל מיין איך, וואַקסט אויס אַ בהמה, און אַ בהמה איז גוט, תמיד אָנגעליינט, יוער שמועסט ביי היינטיגע משונע׳נע צייטען, און בפרט נאָך ביי יודען. אָח-חאָ-חאָ! שפּיעלט אוודאי אַ גרויסע ראָליע אַ בהמה. אַלע ווייבער באַסעווען צו. די מאַמע לאָזט זיך איינריידען. דאָס קעלבעל בלייבט לעבען — און מיר פאַלט אַראָפּ אַ שטיין פון האַרצען.

די מעשה מיט דער בהמה, איהר אונגעוועהנליכער טוידט, גאָר של״א כדרך הטבע, האָט אָנגעמאַכט אַ רעש אין שטעדטיל. לייט זענען געקומען אויף חידושים אָנקוקען דאָס קעלביל, עס האָט בעקומען אַ שם און געהייסען: „תוספות-יום-טוב קעלביל“.

אַ קענען אַ דריי טעג האָט זיך געטראָגען איבער דעם שטעדטיל

א הײלען, א רױען, נאָר טױב צו װערען. דאָס האָבען געריױעט הינט, װאָס האָבען זיך טשאַטעס-װײַז פאַרקליבען אױפ'ן פעלד, צו-טהון דער בהמה איהר רעכט, זיך געריסען, געביסען און טמפּל געװען, װי געהע־רינ, מיט דער נבלה.

שטאַרק געבײַנקט די ערשטע צײַט האָט דאָס קעלביל נעביך נאָך דער ברוסט. מען האָט עס געשטילט אַמאָל מיט א לעמעשקע פון קאָ־רענע קלײַען, אַמאָל מיט ברױט א שטיקעל, מיט א הױפען הײ. צײַנדלעך האָט עס געהאַט אַכט פעדערשטע, שעהנע װײַסע, נאָך בײַם געבױרען װערען, איך האָב זײ אַלײן געצעהלט. עס האָט געגעסען און דאָך צו װײַלען אונטערגעטריקעט. עס האָט אַלץ געסמאָרעט מיט דער נאָז, גע־זוכט, געשמעקט, און װאָס נאָר איהם איז צום מױל געקומען, א האַנד־טוך, א טישטוך, א זאָק, האָט עס געקײַט. א היטעל, א יאַרמולקע — איך סחורה. אײנמאָל האָט עס שיער זיך נישט דערװאָרגען מיט א טשאָ־לענט-שמאַטע. א נס װאָס מען האָט זיך בעצײַטענס ארומגעקוקט, גראָד בעדאַרפט גיכער פעררוקען דעם טשאָלענט. און אױב מען איז פון איהם דאָס אַלסדינג אױסגעשטאַנען, נישט זײַנער פטור צו-װערען, איז דאָס נאָר געװען אין דעם זכות פון דער מאַמען זײַנער, זאָל זיך דאָרט מיהען. איך אײנער האָב עס אמת טאַקי ליעב געהאַט טיעף פונ'ם הארצען, עס שטאַרק בעדױערט: א רחמנות, ס'איז נעביך עלענד, א יתום!... האָט מען עס אַמאָל בעלײדיגט מיט א קלאַפּ, מיט א זעטץ, פלעג איך מיר אַרױסשטעלען, זיך אָננעהמען קעלביל'ס קריװדע, און נעהאַפּט דערפאַר דאָס מײַניגע. אָט דאָס האָט מיך נאָך מעהר צוגעצױגען צום קעלביל דערפאַר, װאָס מען איז אַקעגען אונז בײדע געװען גראָב אומגערעכט, װאָס מיר בײדע האָבען געליטען פון אַנדערע, שטאַרקערע פון אונז, נאָר אומזיסט. נישט אַזױ די בעלײדיגונג, די יסורים, דער װעהטאָג פון קלעפּ האָט מיך געאַרט, װי דאָס אומרעכט, מיט װעלכעס יענע האָבען עס אָנגעטהון. — און א פּנים בײַם קעלביל בין איך אױך טאַקי געװען א שטיקעל חשוב. װאָרום עס פלעגט זיך לאָזען גלעטען פון מיר בײַם קעפּיל, אָננעהמען בײַ די אױערליך, קוקענדיג דערבײַ צו מיר מיט אַפּאָר אומעטיגע אױגען, לעקענדיג מיך פרײַנדליך, גלײַך װי עס װאָלט זיך פאַר מיר עפּעס נעקלאָגט, געװאָלט עפּעס אױנס זאָגען. איך װײדער האָב עס, דאַכט זיך, פערשטאַנען, געפיהלט װאָס איהם אױף דער לונג, װאָס לעקט עס מיך מיט דער צונג.

אָט דענסטמאָלט-אָ, דעם קעלביל צו פּעדדאַנקען און דעם הױז-געזינדס

בענעהמונג אַקעגען איהם, איז אין מיר אַריין אַ געדאַנק, נאָר עפּעס ווי אַ דבוק — אַ געדאַנק, זאָג איך, נישט גלאַט אַ געפיהל, אַ טונקעלס אַ שטומס אָהן לשון, נאָר טאַקי ריין גערעדט, מיט ווערטער; אַז אַ בהמה, בלוט און פלייש ווי אַ מענש, האָט אייך, איהר הערט? אַ נשמה ווי ער; אַז אַ בהמה מיט האַרץ, מיט אַלע רמ"ח אברים, לייב־און־לעבען ווי אַ מענש, פיהלט לייד און פרייד, יסורים און פערגעניגען אייך ווי ער! — שפּעטער האָב איך מיט דעם דאָזיגען געדאַנק טיף אַרומגעטראָגען גאַנץ אָפּטען, איהם געלאָזט וואַקסען, וויאַקסען, זיך אַרויסזאָגען פריי, נישט געהערט אַ וועלט, ביז ס'איז געקומען אַזוי ווייט, אַז בהמות האָבען אייך אַ לשון, זייער לשון, זייער קוק אויף דער וועלט, זייער מין יושר און דרך־ארץ, זייער פאַמיליענלעבען, אייגענע און קהל'שע אינטערעסען, זייערע מיני געבאָט, מנהגים, געריכט, און אפשר טאַקי אייך זייער מין רעליגיע — קורץ, אַלע מעלות און חסרונות ווי מיר, נישט צוזאָגען אפילו להבדיל. ס'איז דאָ אייך צווישען זיי אַלערליי אומות, נאַציעס, מינים הייסט עס אומות גרויסע, שטאַרקע, געוואָקסענע מיט גוטע כלי־זיין, וואָס רויבען, רייסען, געוועלטיגען ביד רמה, און אומות קליינינקע, שוואַכע, קריכענדע, פערוואָגעלטע, ביי יענע אין די לאַפּעס. צווישען איין אומה בהמות גופא זענען דאָ פערשיעדענע קלאַסען: בהמות געהויבענע, זאַטע, פעטע, שעהנע, ליידיגגעהער, גע־ערענטע, מיט אָנשטעלען, און זיי אַקעגען יענע פונ'ם געמיינעם עולם; אייך־מיר־בהמות, הונגעריגע, דאַרע, אויסגעדייוערטע, שטענדיג אין דער אַרבייט, פערגרעבטע, פערפינסטערטע, וויסען נישט פון זייער חיות. עס זענען דאָ צווישען זיי גוטע אי שלעכטע, בייזע אי שטילע, רוהיגע, געלאַסענע; פוילע אי בריות; פאַלשע אי געטרייע; גנבים, נאַשערס, פרעסערס אי ערליכע, כשר'ע, נישט קיין טרפה'נע העלזער; עגאָאיסטען, נישט פאַרגינערס, קאַפּאַבעל אויף אַלסדינג פאַר'ן אייגענעם נפש'ל, אי באַרעמהערציגע, בעריים זיך מקריב זיין פאַר יענעם אין אַ נויטה. ראיות דאַרויף זענען דאָ גוזמא־גוזמאות, גאַנצע פעק, ס'איז דאָ אַזעלכע, וואָס איטליכען פאַר דער נאָז, מען פערשפּאָרט גאָר ווייט צו זוכען. ווער אַ שטייגער האָט נישט געזעהען, וואָס פאַר אַ מבנים־אורח'טע אַ קיה איז? אַ מנין בהמות אפילו מעגען אַריינשטעקען די מאָרדעס צו איהר אין צעבער, בשעת זי פרעסט — און גאָרנישט, זי זאָל עס חאַטש אַ פּיפּס טהון. אָדער נעהמט אַ הונט, אַ שטייגער. עס מאַכט זיך אַמאָל אַ הונט קומט אין שטעדטיל, עס מעג זיך זיין איין אויסלענדער, פון פרס־ומדי, פון עק וועלט, בילט ער מיט אַלע גלייך, איין הינטעש לשון, איין

רעה — פאַני־בראַטצי מיט אַלע זײַן־גלײַכען, אַ הונט ווי אַלע הינט, פערשטעהען זיך אײנער דעם אַנדערען זעהר גוט. אדרבה, איז עס דער־זעהען אָדער דערהערט געוואָרען צווישען בהמות אַזאַ קללה, אַז אַ הונט, אַ שטײגער, זאָל מוזען בילען אַזוי פיעל לשונות וויפיעל עס זענען דאָ מדינות. און דער וואָס בילט הינטיש דאָ, זאָל זײַן אַ שטומער דאָרט? יאָ, ראיות זענען דאָ גענוג, איבערגענוג, נאָר דער מענש אָבער וויל דערפון נישט וויסען. איהם איז גלײַכער מאַכען זיי, די בהמות, פאַר שטיקער פלײש, נישט צוצולאָזען זיי קיין שום פיצעל שכל, קיין שום געפיהל. אײַנגאַנצען וואָס זיי לעבען איז נאָר פאַר איהם: טײַגען זיי איהם, הײסען זיי נימצליכע; אלא ניט, זענען זיי שעדליכע, איבעריגע אויף דער וועלט. גאָר העט אין די פריהערדיגע דורות האָבען מענשען, ווי עס זעהט אויס, זיך אַ פּנים געשײַט אַזוי מיאוס גראָב זײַן אַקעגען די בהמות, די רציחה צו עסען זיי, געזוכט אַרײַנלעגען אין יראת־שמים. — עס האָט געהײסען, ברענגען גאָט אַ קרבן, קוילען זיי לכבוד זײַן נאָמען, איהם אַ שטיקעל, זײַנע „פריסטער“ אַ שטיקעל, און אַגב טאַקי דאָס איבע־ריגע פאַר זיך אַליין. — אָט אַזוי האָב איך מיט דעם געדאַנק מיך אַרומגעטראָגען, שוין אין די עלטערע יאָהרען, אָבער דענסטמאָל, בשעת נאָך אַ יונגעל, האָב איך דעם דאָזיגען געדאַנק, באַלד טאַקי בײַם גע־באָרען ווערען, געשטיקט אין מיר ווי אַ ממזר, נישט צולאָזען איהם אויפ־קומען, הויך אַ פּיפּס טהון. לאָזען לײַט נישט זעהן וואָס פאַר אַ בחור׳ל איך בין, פערקראָכען גאָר צו בהמות און טראַכט אַזוינס, וואָס מען טאָר נישט. נאַט אײַך אַבעל רחמים! איך האָב געהאַט דערפון פיעל צער. נאָר דער יצר־הרע פון רחמנות איז אַזוי גרויס, אַז עס האָט מיך געצויגען צום קעלביל, און מיר זענען געוואָרען געטרײַע חברים!

געטרײַע חברים! די דאָזיגע ווערטער וועלען עפּעס קלינגען משונה ווילד, עפּעס גאָר ניט פאַר דעם מוח. אמת! אַזוינע, ווי נאָך פיעלע אַנדערע זאַכען אין דער וועלט, זענען נישט טאַקי צופערשטעהן מיט דעם מוח, נאָר צו פיהלען בעדאַרף מען זיי מיט דעם האַרצען. אונמעג־ליך צודערקלעהרען זיך רעכט גוט יענעמס שטײגער דײַנקען, יענעמס מעשים, נישט צופערזעמצען זיך אין יענעמס לאַגע — אין זײַן צײַט, זײַן עלטער, און זײַן אָרט. די צײַט יאָהרען פון איטליכס עלטער אין דעם מענשענס לעבען איז אַ בעזונדער וועלט פאַר זיך מיט איהרע גײַנג, מיט איהרע געדאַנקען, פאָרשטעלונגען וואָס איז גוט, וואָס שלעכט, מיט איהר געשמאַק, מיט איהרע חפציות. אַלץ־מיט־אַנאַנדער. ווילט איהר אַ שטײגער דאָס יונגעל פערשטעהן, מוזט איהר אין דעם יונגעלס וועלט געהן.

איהר בעדאַרפט זיך פיהלען, הייסט עס, יונג. עס זאָל זיך אַייך דאַכטען אַ יונגעל מיט די ביינער. דער חסרון איז אָבער, וואָס גרויסע, דערוואַקסענע, צי מחמת אַ קירצען זכרון צי מחמת עפּעס אנדערש, בעטראַכטען די גיינג פון קינדער נישט לויט דער קינדערישער וועלט, אין וועלכער זיי אַליין האָבען זיך אַמאָל געפונען, נאָר לויט זייער איצטיגער וועלט אין די עלטערע יאָהרען. אַזעלכע אָבער, יונג-אַלטע, נעמליך, וואָס ווילען זיך אַראָפּלאָזען צו מיר, אין מיין דענסטמאָליג ווינקעל אין מיך גוט פיהלען — פאַר זיי וועט דער גאַנצער שמועס מיינער דאָ גאָר ניט זיין אַזוי פרעמד. דענסטמאָל האָב איך מיר אַלסדינג נאָך מיין שטאַנד זיך פאָרגעשטעלט. עס האָט מיר זיך געדאַכט, אַז ווי דאָס שטעדטיל מיינס אַזוי איז די גאַנצע וועלט. איין פּנים, איין שטייגער פיהרונג, מענשען בהמות אַלע גלייך, וואָס מאַכט עס אויס? מ ע נ ש ע ן, י ו ד ע ן הייסט עס, דאַווענען, זאָגען תהלים, לערנען משניות, אַ בלעטיל גמרא, זיטצען אין קלייטליך, גע־נעצען, טאַלעבענדען זיך אַרום, בעשטעקלענדיג זיך מיט שטעקענס, שטעקעליך אַלערליי. יונגלעך געהען אין חדר, קעלבליך, בהמות אין דע־ טשערעדע. דער רבי מיט דעם קאַנטשיק, דער פאַסטוך מיט דער בייטש. איין רפואָה צו אַ פאַטש, צו אַלע וועהטאָגען איז דאָס שפּי־לען זיך מיט חברים. אַ יונגעל, אַ קעלביל וואָס מאַכט עס אויס? אַבי אַ לעבעדיג בעשעפעניש. זאָל מען אַ שטיינער האָבען די זכיה געפינען חן ביי אַ ליאַר הינטעל אין די אויגען ער זאָל פאָלגען, בילען אָנ־פאַלען אַז מען הייסט, איז מען גרייט איהם נישט נאָר דעם מיטאָג, אַפילו די נשמה איהם אייך אַוועקגעבען. חבר זיין מיט אַ הונט איז אַ גרויסער, גרויסער יחוס...

נישט דאָס בין איך אויסען.

ס'איז נאָך פּסח. אוים בין־הזמנים. מלמדים נעהמען זיך קנעלען, איטליכער מיט זיין חדר, און דער פאַסטוך מיט זיינע בהמות. בעהעל־פערס שלעפען, טראָגען, ווי דער סדר העולם איז. פיצליך קינדער, שלאַ־פענקע אויף די פּלייצעס אין חדר אַריין, און דאָס קעלביל אונזערס, אַ געזונדס, נישט קליין צולויפען מיט די פיסעליך אַליין, בלייבט גאָר איבער — אַ חידוש חלעבין — אין דער היים! עס געהט אַרום בטל. פאַר וואָס? — ס'איז נאָך צו־יונג צוטרייבען עס אין דער טשערעדע, זאָגט דער פאַסטוך, עס וועט נישט פערזאַמען די תורה זיינע: מעלה־גרה'ן, מאַכען מיט דעם מויל, נישקשה שפּעטער אַביסעל אייך. לעת־עתה, זאָגט ער, זאָל זיך עס מגדל זיין אונטער אַ הייםישער השגחה

פיז דער רעכטער צייט. אין־ברירה, דאָס קעלבּיל בּלייבּט נעבּיך און געהט איבּער אויף אַ סך הענד. קיין האָניג דערפון האָט עס נישט גע־לעקט. די מאַמע וואַרט איהם אַ היי אין סידור; דער פערשטאָפּט איהם דאָס מויל מיט שהי־פּהי; יענער לערענט דאָס דרך־ארץ — און פון די פיעלע טובות איז עס נעבּיך שטענדיג הונגעריג, שטאַרק פונ׳ם לייב אַראָפּ. אויף זיין גליק האָט זיך בּיי מיין מלמד אויסגעלאָזט די תורה פאַר מיר. איך הויבּ אָן דערוויל צו לערנען, הייסט עס, אין בּית־המדרש אַליין פאַר זיך. מען פערלאָזט זיך, הייסט עס, אויף מיין יוש־, און די השגחה אויפ׳ן קעלבּיל געהט מיט־דער־צייט איבּער אינגאַנצען מיר אין די הענד. איך ווער עס דער מדריך זיינס אין אַ גוטער שעה!

עס עפענט זיך פאַר אונז בּיידע אַ נייע וועלט — אַ וועלט אַ ליכטיגע, אַ שעהנע אַ שעהנע, אַ פרייע, וואָס נישט איך, נישט דאָס קעלבּיל האָבּען זי בּיז אַהער, ליגענדיג פערשפּאַרט אין חדר, אין שטאַל־כען, קיינמאָל נישט אָנגעקוקט. לכה דודי! — זאָג איך אָננעהמענדיג דאָס קעלבּיל בּיים שטריקעל, וואָס איהם אַרום דעם האַלז — קום מיין פריינד, נצא השדה, אַהין אויפ׳ן גרינעם גראָז.

אי־אַי, איז עס דאָרט גוט, מחיה! עס לעבּט, עס ריהרט זיך אַרום־און־אַרום. גאָטס בּעשעפעניש, וואָס בּיז אַהער ווילד־פרעמדע פאַר מיר, פיינעליך אַלערליי, מיני זשוקליך אַזוינע, הייזשרעקען, גרילען אַזוינע און אַזוינע, פליהען, שפּרינגען הויך אין דער לופט אי אונטען צווישען דעם גראָז לעבּעדיג פרעהליך מיט אַ געזוענגעריי, אַ זוזשעריי, אַ צימבּלע־ריי. עס הערט זיך אַ קאָנצערט, עס פיהלט זיך ריחות פון בּשמים, עס שימערט אין די אויגען פון בּלומען כּל־המיני קאָלירען. עס אָטהעמט זיך עפּעס אַזוי גרינג, אַזוי פריי. עפּעס טהוט עס מיך אינוועניג אַ בּריה — האָפּ־האָפּ־האָפּ! טהו איך אַ שפּרונג, קוליע מיך פאַר גרויס פערגעניגען עטליכע מאָל איבּער און ציה מיך אויס אויף פריש־ווייכע מאָך מיט דעם בּויך אַרויף. די ליכטיגע זון קוקט מיר גלייך אין פּנים אַריין, שיינט, שמייכעלט, ווי גערעדט: אַ יאָ, יונגעלע, גוט?

עפּעס נאָר ניט ווילענדיג, ווי פון זיך אַליין, עפענט מיר זיך דאָס מויל און אַ יקום־פּורקן ניגון לאָזט זיך הערען אויף אַ וויינענדיג־קוויטשיקען בּיי־קול׳כען. דאָס קעלבּיל קוקט זיך צו מיר אום און מאַכט: מע! עס האָט אַזוי פיעל געהייסען: שאַ, וואָס איז?...

איך טהו מיך אַ חאַפּ — האַ! וואָס איז, רב יורעלע, בּאמת דאָ אַזוי דאָס געוויין? שפּיי אויס, און בּלייבּ שטום.

דאָס קעלביל פערטיעפט זיך אין דעם עסען נעשמאַק מיט פונח. איך קוק, קוק פערטראַכט און עס קומט מיר פאָר יעקב אָבינו, ווי ער פיטערט די שאָף ביי לבן-אַרמי, עס דאַכט זיך מיר אויך דאָס גוטע בעד־גענעניש זיינס מיט רחל'ען ביים ברונען דאָרט, ווי זיי קושען. האַלוזען זיך פאַר גרויס ליעבשאַפט. עס טהוט מיך אינווענינג פלוצלים עפעס אַ פיק — און בלייב לינען עפּעס ווי אָפּגעקאָכט.

דאָס איז נעווען אַ פיק פון יצר-הרע. דאָס האָט ער מיר גענעבען אָנצוהערעניש אקעגען אַ שכן'ס אַ מיידעל, זעהר אַ שעהנס, מיט וועלכעס איך פלעג מיך תמיד שפּילען, און פלוצלים אָנגעהויבען זיך שעמען, רויטווערענדיג ביים בעגעגענען זיך מיט איהר, נישט רעכט צו-ווייסען פאַר וואָס. היינטיגער פיק אָבער האָט מיר גענעבען גוט צו פערשטעהן אַלסדינג, ס'איז מיר מאַקי גוט אין מעם אַריין — און איך האָב דערפון גרויס צער געהאַט. דער יצר-טוב האָט מיר דערנאָך געגעסען: זעהסט-דו, בחור, אָט דאָס האָסט-דו איהר, פון דער נאַטור דיינער, ווי הייסט מען עס! זי, די שעהנע נאַטור, מ'שטעהנס-געזאָגט, מיט איהר פוטץ, מיט איהר חן, אָט די מ כ ש פ ה'ט ע גיט עס אַיין אַ מענשען מיאוסע געפיהלען אַזוינע ווי דיר אַצונד. נאַטור-שמור, שעהנקייט — שמיינקייט — פע!... אין בית-מדרש אַריין, שיינעץ איינער!

עס פערשטעהט זיך, דאָס קעלביל נעביך האָט פון איהם זיך אויך נישט גענאַרט. „סטיימש, סטייטש אַ יודיש יונגעל און אַ קעלביל!! אַ שייגעץ ביסט-דו דען, שיינעץ איינער?!" —

דער יצר-הרע אָבער איז נישקשה קליגער פונ'ם יצר-טוב. אויך פיעל שטאַרקער פון איהם. קוים איז אַ יונגעלע אַרויס פונ'ם אונטער-אויבען געשטעלט אַ פיסעלע אין נאַטס שעהן פריי וועלטעל, אַ קוקעלע געטהון דאַרויף און ס'איז איהם אַריין אין טעם, העיהע! וועט איהם שוין שווער זיין זיך אומקעהרען צוריק; וועט עס פון אַ מינדסט שטופּעלע זיך רוקען, רוקען ווייטער ווייטער, און דערנאָך — וועט עס געהן ווי אַ פוטער, גאָר פון זיך אַליין.

איך בין געגאַנגען. וואוהין? עס פערשטעהט זיך אַהין, אין דעם פרייען פעלד, איך מיט דעם קעלביל מאַקי.

אָנגעהויבען לכתחילה האָבען מיר די פיטערונג מיט דעם גרינעם באַרג, נישט ווייט פונ'ם שטעדטיל, דערנאָך האָבען מיר זיך פערקליבען העם וויים, אויסזוכענדיג אַ וואונדער-שעהן אָרט, גאָר אַ געמעהל. לאָז

זיך איך דאַכטען אַ וואַלד. בוימער־סאָסנעס נעוויקסינע ציהען זיך ווי אַ שטרונקע גלייך, הויך אין הימעל אַריין, אונטען גלאַט־גאַקעט און אויף די קעפּ גרינע היטלען־קאַפּעלושען אַ ים, צווישען וועלכע עס ברעכען זיך דורך שטראַהלען ליכטיגע פון דער זון און בעלייגען דאָס ריינע סאַמעט־טענע גראָז ווי ביי די פּיס מיט העלע פּאַסען גינגאָלדענע. פאַר דעם וואַלד שטעהען קליינע־געדיכטע וועלדליך, פון נידעריגע, יונג־פרישע זאַפטיגע בוימליך כל־המינים, צו־וואָרפען דאָ, דאָרט, אויף אַ היבשען, פרייען מיט גרעזעליך און שמעקענדיגע קרייטעכצער בעוואַקסענעם פּלאַץ. פאָרענט־צו ציהען זיך פון איהם, פונ׳ם פּלאַץ, אַוועק פעלדער תבואה העט לאַנג, נישט צופערנעהמען מיט׳ן אויג, און איהם ביי דער זייט לאָזט זיך די גאַנצע געגענד אַלץ נידעריגער־נידעריגער אַראָפּ אין אַ טהאָל, וואו עס שפּורדעלט, רייזעלט אַ ריין־קלאָהר וואַסעריל לעבעדיג־שפּילענדיג ווי אַ קינד, דאָס בעהאַלטענדיג זיך ערגיץ צווישען געדיכט פערצווייגטע ווער־בעס דאָרט, דאָס אַ ווייז־געבענדיג זיך ווידער, לויפענדיג־שפּרינגענדיג באַרג־אַראָפּ פון שטיינדליך אויף שטיינדליך, האַלטענדיג אין איין מאַכען בול־בול־בול! חוץ מיר און דעם קעלביל נישטאָ דאָרט קיינער. נאָר וואָס אַמאָל טראָגט דער גוטער יאָהר אָן עפּעס אַ פויגעל, שטעלט זיך אויף אַ צווייגעל, וואַרפט אויף מיר בגנבה איין אויגעל, וואונדערענדיג זיך, ווער זאָל עס זיין אָט דער מין נפש, טהוט באַלד טאַקי אַ בוק מיט׳ן קעפּעל, אַ טרייסיל מיט׳ן ווידעלע, אַ מאַך מיט די פליגעליך און — זיי געזונד! אַוועק, אַוועק... אָדער אויף יענער זייט טהאָל אַקעגען לאָזט זיך אַמאָל אַראָפּ אַ בושעל, טהוט זיך אַ שטעל אויף די לאַנגע, רויטע פיס, אויסשטרעקענ־דיג אין דער הויך דעם לאַנגען זילבער־ווייסען האַלז מיט דעם רויטען פיסק, שטעהט אַזוי אַ ווילע קיין ריהר זיך נישט צוטהון. פלוצלים קליפּ־קלאַפּ, קלאַפּ־קליפּ מיט דעם שנאָבעל און — מאַרש, מאַרש איבער דעם זומפּ. צייטענווייז פערטראָגט זיך אַ ווידער־קול ערגיץ אין דעם וואַלד, אַ געקלאַ־פּערייז פון פוהרלעך אויף דעם וועג דאָרט.

איך ליג מיר מחילה צולייגט, שמאַכענדיג פאַר גרויס פערגעניגען, קוק אויפ׳ן קעלביל און טראַכט: אַז וואויל איז אונז ביידע! ביידע האָ־בען מיר איינער דעם אַנדערען צופערדאַנקען דערמיט, וואָס מיר זענען דאָ. ווען נישט איך וואָלסט־דו אַצונד געהינעט אין שטאַלבען, און ווען נישט דו וואָלט איך אַצונד געהינעט אין בית־מדרש.

אָט אַזוי פלעג איך פערברייננגען אַ שטיק טאָג, שעפּענדיג נחת פון גאָטס וועלטיל און פונ׳ם קעלביל, וואָס האָט זיך שטאַרק צונעלאָזט צו

מיר. געוואָרען מיט מיר, ווי מען זאָגט, פאַני-פּראַמצי. מען האָט גע־מענט אָנקוקען אויף הידושים מיט וואָס פאַר אַ שמחה עס האָט זיך גע־שפּילט מיט מיר, מיט וואָס פאַר אַ קלבערנע התלהבות עס האָט זיך גע־לאָזט לויפען, אונטערהויבענדיג דעם הינטען מחילה, אַזוי זיך פּלוצלים, ווי עס מאַכט זיך אַמאָל ביי אונז יודישע קינדער, עפּעס נאָר פון דער העלער הויט. טאַקי נאָר עפּעס ווי אַ קינד צו דער מאַמע פּלעגט עס אַמאָל איבערשטעקען דעם האלז, אָנבייגענדיג צו מיר דעם קאָפּ, ווי גע־זאָגט: נאַ, קראַטץ מיך! אין פערלויף פון'ם זומער זענען מיר ביידע ווי איבערגעביטען געוואָרען. דאָס קעלביל האָט אויך זיך גענומען ליבּ, ס'איז איהם אויסגעקראָכען די האָר און בעקומען אַ נייע גלאַנצענדיגע הויט. איך בין אויך געקומען צו די קרעפטען, בעקומען נאָר עפּעס אַ נייע הויט און זעהר אַ שטאַרקען אַפּעטיט. דאָס לערנען האָט ביי מיר דענסטמאָל אַזאַ טעם געהאַט ווי ביים זאַט קעלביל קומענדיג פון'ם פעלד האָט אַ טעם געהאַט שטרוי, קאַרטאָפעל-שאָלעכטס — עט, נאָרנישט, קיי-שפּיי!...

— מילא וועגען דעם קעלביל איז שוין נישטאָ וואָס צו-ריידען, מען האַלט שוין דערמיט אויף אַ שטיינער — עס וועט אם-ירצה-השם, אַבי געזונד, זיין אַ בהמה. די שאלה אָבער איז אַצונד: בחור! וואָס האַלט מען מיט דיר? אָט קוק דיך חאָטש אָן, דאָס אויסזעהן דיינס. נאָר נים דאָס איידעלקייט, דאָס יודיש פּנים וואָס פריהער. אַ פּנים, ס'שמעהנס-געזאָגט, אַ רויטס, עפּעס איינגאַנצען מגושם גראָב, געזונד עשו! איין עסען אַביסעל, עפּעס נאָר געפרעסען, בעהיט זאָל מען ווערען! אָט דאָס האָסטו-דו דיר, בחור'ל, פון דיינע פעלדער, דיינע וועלדער. וואָס דען, גוטס קען דערפון אַרויסקומען?...

אַזוי האָבען זיך געווענדעט צו מיר מיט אַ מוסר מיינע הײמישע, מיך געפרעגט און געענטפערט פאַר מיר, ווי טאַקי אַליין:

— איין מיטעל פאַר דיר, בהמה איינער, עס זאָל אויס דיר ווערען אַ לייט, איז נאָר די ישיבה. קיין אַנדער תכלית איז נאָר נים געמאָהלט.

עס האָט מיר האַרציג באַנק געטהון שיידען זיך מיט דעם קעלביל, מיט גאַטס וועלטעלע, דאָס שעהנע, וואָס האָט מיר אַריינגע־געבען אַ נייע נשמה; נאָר ווער וויל עס נישט ווערען אַ לייט, קומען צו אַ תכלית? אַך, רבונו-של-עולם, האָב איך ביי מיר געטראַכט, עס זאָל מעגליך זיין אַריבערצופּעקלען אַהינצו, אין דער ישיבה, אָט דאָס אַלס-דינג, דאָס קעלביל אַהין אויך טאַקי!

דאָס לעבען מיינס אין דער ישיבה, אָדער בעסער צזואַנגען דאָס וואַלגערען זיך מיינס דאָרט, אין אַ וויילד־פרעמד אָרט, פּאַסט נישט אהער צו דער מעשה. דער עיקר איז דאָך דאָ די מעשה מיט דעם קעל־ביל, איך שלעפּ מיך נאָר ווי אַ צוגאָב איהם נאָך, נישמעהר גלאַט, אַז ס'איז שוין געקומען צודייד מוז איך האָטש זאָגען עטליכע ווערטער. יאָ, אמת, די ישיבה מאַקי וווירקט! במשך פון אַ קורצער צייט האָט זי אוים מיר געמאַכט אַ נפש מיט איין אויסגעוווייקט פנים'ל, מיט העויות און פּאָטשעמקעליך, וואָס האָבען געהאַט דעם זיבעטען חן. וואָלט איך ווי אַנדער'ע זיך געוועזען אַוועקגעוואַלגערט יאָהרענלאַנג דאָרט, איז גאַנץ זיכער, אַז זי וואָלט אויס מיר געמאַכט אַ לייט, מאַקי וואָס לייט הייסט, לכל־הפּחות נישט ערג'ער פון יענע אַלע אונזערע שעהנע לייט וואָס זענען איהר ארביים, איהר מלאכה. נאָר אָמנם חטאתי! מיך געשטערט דרינען האָט זעהר פּיעל דער יצר־הרע. ער אין דער געשטאַלט פנו'ם קעלביל און פון דער יפת־תואר — די נאַטור די שעהנע, ער האָט עס מיר פּערדרעהט דעם קאָפּ, נישט לאָזענדיג מיך ווערען אַ כלי־שלמה. אָנקוקענדיג פאַר מיר די קלויזניקעס, די ישיבה־בחורים האָט זיך מיר געדאַכט — קעלביל. פלעגט איינער. ווי דער שטייגער איז, זיך קראַטצען — אָט אַזוי האָט זיך געקראַטצט דאָס קעלביל. פלעגט איינער אַ האַרב שטיקעל עפּעס אין דעם לערנען אַ מאָל־צעהן איבער־קייען — אָט אַזוי האָט געקייעט, גע'מעלה־גרה'ט דאָס קעלביל. האָט איינעם, ווי געוועהנטליך, „געפּעהלט אַ טאָג" און נישטאָ וואָס צוקייען, ער האָט געהונגערט, געלעכצט נעביך נאָך אַ שטיקעל ברויט — אָט אַזוי האָט די ערשטע צייט געהונגערט, געלכצט נאָך דער ברוסט דאָס קעלביל. הכלל, איטליכע תנועה זייערע האָט דערמאָהנט קעלביל. אוי־מעטום איז פאַר די אויגען מיינע געשטאַנען דאָס קעלביל. און וואַלגע־רענדיג זיך אין דער ישיבה, גלייך אַנדערע דאָרט, אַמאָל אויף אַ האַרטער באַנק, אַמאָל אויף דער ערד, אַ קולאַק צוקאָפּענס, עס שטינקט מחילה ,ואנצען, פליי בייסען — אָט דענסטמאָל גראָד, הערט אַ מעשה, פלעגט זיך מיר עפּענען אין די געראַנקען וואונדער־שעהנע פּאַנאַראַמעס: בוימער, תבואות, בלומען, בערגליך, טהאָלען, אַ גילדענע זון און אַ ריינער בלויער הימעל, אין קאָפּ שפּילט מיר אַ ציזיג, אין די אויערען זזשעט מיר אַ זשוקיל, אין נאָז פּאַרגעהען מיר ריחות — דאַכט זיך בשמים... צוקאָ־פּענס, דאַכט זיך מיר, פון מאָך אַ קישעלע און עס קריכען אויף מור, דאַכט זיך משה־רבינו'ס פערדעליך. עס ציעהט מיך, ציעהט ביי דער נשמה אַלץ אַהין, אַהין... נו, אַ יצר־הרע! — —

און אַמאָל פֿלעגט עס מיר טהון אַ טראַג — אויף, עס פֿלעגט דערוועקען זיך אין מיר הייסע געפֿיהלען, עס האָט געקאָכט געווייזט אין מיר דאָס האַרץ אויף מיר, אויף מיינע חברים, יודישע קינדער:

אַך, ברידער, אין דער פֿרעמדער פֿערוואָגעלטע ברידער, אזוי-אָך-און-וועה צו אונזערע „טעג" צו אונזערע יאָהרען! געגוג אָנגעליערענט זיך אויף דער ערד, לעבעדיגערהייט זיך דאָ צובעגראָבען, שוואַרצען דאָס פּנים, זיך לאָזען בייסען פֿון פֿליי, פֿון וואַנצען. אין דער-ערד זענען מ י ר, אין דער-ערד איז א ו נ ז ע ר לערנען...

נאָר מיינע חברים אַרום מיר ליגען ווי דער־הרג'עטע. שלאָפֿען! — איך איינער בין וואַך, ביז, טראַכט וועגען זיי עפּעס אַ שרעק און באַלד האָב איך חרטה, וויין שטילערהייט:

ברידערליך, זייט מיר מוחל וואָס איך בין פֿוגע אייער כבוד מיט אַ בייזען געדאַנק, מיט אַ שלעכט וואָרט אַמאָל. אַ נאָמס רחמנות נעבּיך אויף אייך — שלאָפֿט, שלאָפֿט געזונדערהייט!...

„מאַמע לעבּ! — שרייב איך אין איין שעהנעם זומער-טאָג אַ היים צווישען אַנדערע זאַכען — געכטען איז ביי אונז געווען אַ סיום אויף „ביצה"! איך בעגער, נישקשה, לערנען, האַלט שוין, ברוך-השם, אויף אַ שטייגער... נאָר וואָס דען? שטאַרק אַ היים בּיינק איך, נאָך דיר, מאַמע, נאָך איטליכען (נאָכ'ן קעלבּיל האָב איך מיך געשעמט זאָגען). אוי, לאָז מיך אויף אַ פּאָר טעג קומען אַ היים! עס וועט קיין הוצאות נישט קאָסטען. איך וועל געהן צופֿוס. נישקשה, וואָס איז? אַלע בחורים ביי אונז געהען צופֿוס. און נאָך וואָס פֿאַר אַ מין געהן — באָרפֿוס. מיט דעם שטעקען אין דער האַנד און דעם פּעקעל אויף די פּלייצעס. אָקעגען אַ ח"י גראָשען פֿערמאָג איך מאַקי במזומנים, נאָך פֿון פּורים, פֿאַר לייענען די מגילה דער קעבּנע דאָרט, וואו איך עס שבת, און פֿאַר אָפּטראָגען פּוג'ם בעל-הבית משלוח-מנות צו זיין מחותן. לאָז מיך, מאַ־מעניו, אוי, איך בעט דיך!

און נישט וואַרטענדיג אויף תשובה לאָז איך מיך שפּעטער מיט עט־ליכע טעג, אזוי ווי איך שטעה און געה, אין וועג אַריין, עס פֿערשטעהט זיך צופֿוס. אייב ס'איז נאָר געמאָהלט אויף דער וועלט גליק, און געווען דענסטמאָלט אין גליקליכער מענש אויף איהר, איז דער איינער געווען איך. עס פֿאָהרען דאָך סוחרים אין בּוידען, פּריצים אין קאַרעטעס, אָבער

וואָס פאַר אַ טעם האָט דאָס פאָהרען זייערס אַקעגען דעם צופוס געהן פון אַ ישיבה־בחור ווי איך, וואָס רייסט זיך אַרוים פון שימעל, אַ דער־שטיקעניש, אויף דער פרישער לופט, פון אַ פינסטערער מרה־שחורת ראַרט אויף דער פרייער ליכטיגער וועלט; וואָס ווערט עפּעס ווי פון טוידט לעבעדיג? אַרויסגעגאַנגען בין איך גאַנץ פריה, געגאַנגען מיט זייטען־וועגליך צווישען ווייץ און קאָרן דעם גאַנצען טאָג, אונטערשפּרינגענדיג פאַר פריידע, אויך אונטערזעטצענדיג זיך אמאָל, און געקומען אַ היים בין איך מנחה־צייט, ווען בהמות קומען צוריק פונ'ם פעלד.

מיין קעלביל זעה איך, איז העיחע, אָהן עין־הרע, אַ קאַלב. עפּעס אַ גאַנצע יפהפה! צוויי ביקליך קאַוואַלירען פיהרען זי אָפּ אַ היים אוש ביז צום פּליוט פונ'ם גאָרטען הינטער דער שטוב, שרכ'נען זיך, אונטער־לעקען זיך צו איהר, אַרויסווייזענדיג דרינגען גרויסע בריה'שקייט, און היינגען זיך פשוט אויף איהר. איך בעט מחילה די פיינע חתנים, פער־טרייב זיי מיט אַ שטעקען און גיב מיך אַ שטעל דער כלה מיינער גלייך איהר אַ קעגען פנים. — שלום־עליכם, קעלביל! מאַך איך און וויל עס אַ גלעט טהון. עס בויגט־אָן דעם קאָפּ, נישט אָנצוקוקען מיך, אויסשטע־לענדיג מיר אַ פּאָר קליינע, שפּיטציגע הערנער, ווי געערדט: אָהן הענד! וואָס פאַר אַ מחותן מיט מיר, מיך צוגלעטען, ביסט־דו, פעטער? — עס פערדריסט מיך טאַקי אַביסעל, נאַר, נישקשה, טראַכט איך מיר, מען בעדאַרף זיך פריוועו נאָך אמאָל. — מאין־מאין־מאין! זאָג איך, האַל־טענדיג דער יפהפה פאַר דער נאָז, אַביסעל פונדערווייטענס. אַ הויפען גראָז־נאַ, הייסט עס, אַ מתנה פון מיר! זי שמעקט, סמאָרעט מיט דער נאָז, אָנקוקענדיג מיך פערוואונדערט, גלייך ווי געזאָגט: עפּעס קענטליך! דאַכט זיך דער, און פאָרט נישט דער. — האַ, נישט דערקענט? אַי־אַי! שמייכעל איך אַביסעל מיט תרעומות, מיט גאַל, הייסט עס. און קוקענ־דיג אַ ווייַלע אַזוי אויפ'ן קעלביל ווי שעהן, געזונד, בעלייבט, ווי לע־בעדיג פריש עס זעהט אוים; פערגלייכענדיג איהם אַקעגען דאָס דאַרע־קווארע לייב מיינס, דאָס בלייך אויסגעווייקט פנים׳ל מיט דער גאַנצער ישיבה־בחור'שע געשטאַלט מיינער, מ'שטעהנס־געזגאַט, חאַפּט זיך מיר נישטווילענדיג אַרוים אַ זיפץ טיעף פונ'ם האַרצען. דאָס איז געווען אַ זיפץ אויף מיין פערוויסטע יוגענד, אַ הספד אויף מיינע פאַר דער צייט אָפּגע־שניטענע יאָהרען; דאָס איז געווען אַ ביטערע פראַגע: רבונו־של־עולם, איז דען טאַקי דאָס דיין ווילען, אז מען זאָל אַ מענשען נאָך קינדרוויז פער־שפּאַרען ווי אַ גאַנז אין שטייג נישט אָנצוקוקען דיין וועלט, אָנשטאָפּען איהם אַ מוח ווי מיר, און מאַכען אוים איהם אַזעלכען אַ שטייגער ווי

איך? — דאָס קעלביל, דערקענענדיג מיר אַ פּנים אין דעם קול, ווערט מיט מיר היימישער, שמרעקט פריינדליך אויס צו מיר דעם האַלז צום קראַצען, ווי דער שטיינער זיינער איז געווען פריהער. עס שטעהט אַזוי עפּעס ווי געריהרט, קוקט מיט האַלב פערמאַכטע אויגען, אונטער־טריקענדיג צו מיר שטיל פון דער ברוסט: המ-מ-ם! ס'איז דריגען גע־לעגען אַזוינס, וואָס נאָר ניט פּאַר דעם מענשענס לשון. איך האָב עס אָבער גוט געפיהלט. עס האָט איינגעדריקט אַ געבעט: קראַצט מיך, קראַצט מיך דען דיינער אַ קראַצ׳ איז מיר בעסער ווי דאָס גרין-גראָז. אויך האָט עס אויסגעדריקט אַ פראַגע: וואו ביסט-דו דאָס פּלוצלים אַהינ־געקומען? וואו האָסט-דו ביז אַהער זיך גע פּ י ט ע ר ט און צווישען וועלכע בהמות דאָרט? און צוגלייך מאַקי אַ בעדויערען: המ-מ-ם, וואָס פאַר אַ פּנים געביך דו האָסט!

די מאַמע מיינע האָט פון מיין פּנים דוקא נאָר אָנגעקוואָלען, אַדרבה, זעהר שעהן. עס האָט איהר בעשיינפּערליך בעוויזען, אַז איך בעגעהר לערנען, האָב אַ פּנים פון אַ גוט קינד, גאַנץ יורישלעך, אַ בלייכס, אַ אייך איידעלס און עס ווערט אם-ירצה-השם שטאַרק טויגען צו אַ שירוך. און ווי עס האָט אויסגעזעהען האָבען זיך גע׳שדכנ׳ט צו מיר אַ פּאָר מחותנים, זיי האָבען זיך עפּעס אַלץ געשושקעט מיט דער מאַמע, ווינקענדיג אויף מיר מיט אַ שיינענדיג מינעלע און אַ קנייטשעלע, ווי ביים קויפען אַ שטי־קעל סחורה. דער קרעמער אַליין: פּישש! און די קונים — בע! פאַר מיר איז דאָס געווען, עס פערשטעהט זיך, אַ סוד. עפּעס אַ קעלביל איז דען אַ בחור׳ל, צו-וויסען פון אַזעלכע זאַכען? — עס וואָלט געווען באמת נאָר אַ פּלא, אַז איך מיט דעם קעלביל ביידע וועלען מיר אין איין צייט זיך פאַר׳קנס׳ען! נאָר אַ פּנים מיר איז נישט בעשעהרט געווען און פונ׳ם גאַנצען עסק האָט זיך אויסגעלאָזט אַ מייך.

דער יצר-הרע אָבער שלאָפט נישט, איז ווי פריהער צוגעשטאַנען צו מיר, נישט אַנדערש איך זאָל מיך מטריח זיין צו א י ה ר — איהר פערשטעהט, אויף דעם פרייען פעלד דאָרט צו א י ה ר, צו דער נאַ־טור הייסט עס, אונטער איין אויסרייד, צוליעב דיין געזונד מאַקי, פון דיין טובה און דיין הנאה וועגען, נאַרעלע. גע׳פּועל׳ט ביי מיר דאָס, נים ער מיר אַ מאַפּ. בלומר׳שט גלאַט אַזוי זיך, הינטען-אַרום, מכוח מיין חכמה, מיין געלערענקייט, מיין בעשעפטיגונג און דעם תכלית מיינעם פון די אַלע זאַכען, און ביי איטליכען מאַפּ פערקריכט ער זיך מיט אַ שטע־בענדיג געלעכטעריל, עפּעס ווי איך בין אַ פּרא-אָדם, אַ ווילדע בריאה,

נישט פון דעם עולם, מ'שמעהנס-געזאָגט. קורץ עס קומט דערצו, אַז ווייט, אַז ער צוטרענצעלט מיר די ישיבה, דאָס, יענעס, האַק און פּאַק — אַזוי און אַזוי: דו ביסט אַ... בהמה! מיינסט-דו אפשר? חלילה. אַ בהמה איז זיך אַ בהמה, ווי גאָט האָט זי בעשאַפען, לעבט נאָך זיינע געבאָט, אָהן שפּיטצליך, אָהן רדעהדליך. אַ מענש, אַ נאַר אָבער זוכט זיך אויס זאַכען אַזעלכע, כדי צו זיין נישט אַזוי ווי גאָט האָט איהם בעשאַפען. דאָס לעבען זיינס פיהרט זיך נאָך זיין אייגענע אויפטהועכטסען, פון איהם געמאַכטע, אָנגעמאַכטע זאַכענישען. — אַ נאַרישער מענש, אָט וואָס דו ביסט, תכשיט מיינער!...

נאָר, עט, דברים בטלים! די נויטה ברעכט אייזען, איין אייזערנעם יצר-הרע אויך אפילו. בלייבען ביי דער אָרימער מאַמע, אַ וויסטע אלמנה מיט יתומים, איז געוועזען ריין אונמעגליך. איך געזעגען מיך מיט מיינע אַלע ליעבסטע, זאָג אַ זיי-געזונד די שעהנע פעלדער, די גרינע וועלדער, וואו איך האָב געשפּאַצירט, און לאָז מיך אוועק צופוס ווייטער אַהין, אין דער ישיבה.

אַ ביטער יאָהר, נישט פאַר יודישע קינדער געדאַכט, האָב איך געהאַט דאָס מאָל אין דער ישיבה, פיעל ערגער נאָך ווי פריהער. אַ יאָהר אָהן „טעג“ — עס האָט מיר געפעהלט טעג צום עסען, און איך האָב געליטען הונגער. צרת רבים, זאָגען די חכמים, חצי נחמה. אויף יודיש הייסט עס: די צרה פון כל-ישראל, איז אַ האַלבע טרייסט פאַר רב-ישראל. נו, הייסט עס אַ פנים אַ גליק פאַר מיר, וואָס פיעל אַנדערע פון די אָרעמע בחורים האָבען אויך געדאַרבט, געהונגערט — איז עס פאַר מיר געוועזען חאָטש אַ האַלבע טרייסט. גע'פּטר'ט, הייסט עס, אַ האַלבע צרה, מיט דער אנדערער העלפט איז שוין עט, נישט אַזוי קיין סכנות. אַזוי, דאַכט זיך, האָט עס בעדאַרפט זיין, אי על פי די חכמים אי על פי דרך הטבע. וואָס-זשע לאָזט זיך אויס? בוידעם! אדרבה, לאַ-די וואָס מיר איז שטאַרק שווער געוועזען איבערצוטראָגען די האַלבע צרה מיינע, אַלץ נעד־מורמעלט: געוואַלד, רבונו-של-עולם, עסען! האָט מיר נאָך געקריינקט די ביטערע נויטה פון מיינע עלענדע חברים. איך בין זיך מודה, עס האָט מיך דענסטמאָל זעהר פערדראָסען אויף דער ישיבה און אויף דעם גאַנ־צען משא-ומתן דאָרט. צו-וואָס? נאָר דאָס איז געוועזען אין-אַנהויב, שפּעטער אָבער, אַז איך בין מיט די צרות שוין געוועהנט געוואָרען, האָט מיר די אכילה שוין נישט אַזוי אויסגעמאַכט. עס האָט מיר אויך קנאַפּ וואָס געאַרט צעריסענע שיך, הוילע פּיאַטעס, אַ קאַפּאָטע אַ שמאַטע מיט אויפ־

נעריבענע עלטערבוינגענס. פערקעהרט, אינאיינעם מיט די חברים פלעגען מיר פון אזעלכע קליינינקינקעטן אמאל גאר חוזק מאכען, אפזאגען דאריף גלייכווערטליך. ערשט שפעטער איז מיר קלאהר געוואָרען, וואס שמעקט צווינס אין דער ישיבה און די גרויסע מעלה איהרע. אט וואס: די קבצנים איהרע, וואס זי לאזט ארויס, וועגען פערהעליכע קבצנים; איהרע מלמדים. מקבלים, במלנים וועגען מוחל די עולם-הזה, הערען זי אין דער פיאטע. און פאר יודישע קינדער אין גלות איז דאך בעשיינפערליך טאקי א גרויס גליק!...

„מזל-טוב דיר, זוהגעניו — שרייבט מיר די מאמע נאך א לאנגע צייט שטילשווייגען — מזל-טוב אויך מיר מיט מיין בהמה!... פערשטעהסט דאך מסתמא, וואס מען מיינט בהמה? עס האט זיך געקעלבט דיין קעלביל, איז געוואָרען, אויף קעז און אויף פוטער, א בהמה! ס'איז שוין נימער ערגער. אין שטוב איז דא מילכיגס, אביסעל צום פערקויפען און פאר זיך אויך אביסעל. ווי דערלעב איך שוין אויך פון דיר אין-גיכען נחת, הלואי אמן, רבונו-של-עולם! זועהר א גוטע בהמה. נאר וואס דען? איך האב פון איהר צרות. זי לאזט זיך נישט מעלקען. ווארפט זיך, שרייט, בייקט, נעהמט פשוט אויס נאכ'ן קעלביל. האסט-דו געהערט, א בהמה זאל נישט קענען פערגעסען דאס קעלביל! עפעס טאקי נאר ווי א מאמע א קינד, להבדיל. משוגע איז זי טאקי נאך קעלבילוויז געווען, געטויגט האסט-דו איי־נער מאקי צו איהר. גוט אויסגע'ערענט האסט-דו זי. האסט געמעגט ווייני־גער לערנען זי און לערנען בעסער אליין. לערען, זוהגעניו, לערען, וועסט אויס דיר אם-ירצה-השם ווערען א לייט. אז מען רייבט זיך, איז דא א ווערטעל, רייבט מען זיך אויס. יא, מען קען אנדערש ניט זאגען. א קעלבעלע איז דאס געווען זועהר א געראָטענס, טאקי גאר אנטיק. דער קצב האט מיר דערפאר געגעבען א גוטען מקח, אויך דאס לונג-און-לעבע־ריל. פונ'ם געלד שיק איך דיר דא דורך חיה-הינדען אויך א פאר גילדען און דעם קעלבילס א שטיקעל געבראָטען לעבעריל. נא, וויים. האב אויך הנאה חאטשע פאר דיין מיה אמאל מיט דיין קעלביל! איהר ביידע זענען דאך ווי אנדערע צוויי. ווייטער שרייב איך דיר, אז...“

נאר נענוג! וואס ווייטער זי שרייבט האב איך שוין נישט געליינט. עס ווערט מיר פינסטער אין די אויגען, פערדרעהט זיך מיר דער קאפ, פע, נישט גוט, עזוי אז מען האט געמוזט אפגיסען מיך מיט א גאנצען איימער וואסער. מיינע חברים שטעהען צו מיר צו, פרעגען: וואס איז פארט די מעשה? איז עמיצער פון די היימישע חס-ושלום קראנק, ארער.

די שעה זאָל נישט זיין, אפשר גאָר געשטאָרבען? און איך שוויג, האַל־טענדיג זיך ביים האַרצען. געה דערצעהל, נאָר אויף לייטישע געלעכטער, יענעם א מעשה מיט א קעלבּיל! אז דאָס איז מיר נישט גוט פאַר רחמנות אויף א בהמה, מיט וועלכער מיר איז בעשעהרט געווען, צום ערשטען מאָל אין אונזערע ביידענס יונגע יאָהרען, אָנצוקוקען גאָטס וועלט מיט איהרע פעלדער די שעהנע און צוברייננגען דאָרט ביידע א שטיק צייט, די טהייערסטע אין לעבען; אז דאָס טריפט מיר דאָס בלוט פאַר רחמנות אויף א בהמה, א מאַמע, איין ערשטלינג, וואָס בּיינקט נאָך איהר קינד, נאָך איהר געקוילעטע קינד נעביך!...

א יודיש קינד איבערהויפּט, וואָס אינגאַנצען איז עס א רוחניות, עס וואַרפען זיך אין איהם תמיד די אָרערליך, איהם איז דאָך געגונג אַבי עפּעס א בלאָז, עפּעס א ריהר, אַז ער זאָל זיך צושאָקלען און עס זאָל זיך איהם צושפּילען די פאַנטאַזיע גאָר א שרעק, א פּשיטא־שוין ווי איך א גמרא־יונ־געל, איין אָרעם ישיבה־בחור׳ל אָהן „טעג״, אָהן לייב, אָהן געזונד, נאָר וואָס דאָס קעפּעלע אין איהם; וואָס שטענדיג האַלט עס אין איין פליהע־ניש, אין איין טראַכטעניש, צאַפּלעניש. געגונג איבערגעגונג איז פאַר מיר געווען דער מאַמעס עטליכע ווערטער, אַז איך זאָל ווערען צוקאָכט, צורייצט; אַז די פאַנטאַזיע זאָל אַרבּייטען מעשׂים, מיך נישט לאָזען רוהען די נעכט. קוים וואָס זיך געלייגט — אהאַ, ברוך־הבא! הויבּט זיך אָן די שפּיעל. עס טרעט אַרויס אויף דער סצענע דאָס אַלטע קעלבּיל, שוין א מאַמע, מיט דעם קינד — א קעלבּעלע א בריליאַנט. עס טשעפּעט זיך דאָס קעלבּעלע, זויגט די ברוסט, אונטערשלאָגענדיג צו־ווייילען די אַייטער, דרעהענדיג דערביי מיט דעם וויידעלע. די מאַמע איז גאָר איבערגליקליך. ס׳איז איהר דאָס צודערקענען אין דעם גאַנצען בענעהמען איהרס, ווי זי בויגט אוים דעם קאָפּ צום קינד, לעקט עס, לעקט, שטיל אונטערמריקענ־דיג פאַר גרויס ליעבשאַפט. איך קוק פערגאַפט אויף דער מאַמע, זי אויך אויף מיר, און ביידע פערשטעהען מיר זיך, וואָס אַזוינס אין דעם קוקען אונזערס ליגט. עס פינקעלט, שימערט אַרום־און־אַרום, א ליעבּליכע וואַר־מע צוגיסט זיך אין די אַלע גלידער און אויפ׳ן האַרצען פיהלט זיך עפּעס אַזוי גרינג, אַזוי גוט... באַלד טאַקי טהוט זיך עפּעס ווי א דרעה. עס טונקעלט אין די אויגען, אוים געשטאַלטען, אוים קאָלירען, אוים אַלס־דינג — גאָרנישט!... קיהל. אינוועניג אין מיר איז עפּעס א מרידה — אַי, עסען! עס דאַכט זיך מילך, א טעפּעל סמעטענע, קעז און א ריפּטעלע ברויט מיט פּוטער. עס דאַכט זיך אויך געבראָטענס. פלייש א שטיקעל, איינגעפּרעגעלט מיט שמאַלץ און ציבעלעס, מחיה. איך חלש, האַלט עס

נישט אוים, אוי, געבראָטענס! איך וואַרף מיך, קער מיך אום אויף דער אַנדערער זייט, קלינג-קלאַנג ווי מיט אַ גלעקעלע אין די אויערן — העע, ווידער די שפּיעל! אַ סצענע אַ טרויערדיגע. עס רייסט זיך דאָס יונגע קעלבעלע רייסט זיך דעם קצב פון די הענד אַרויס, עס לויפט מיט אַ בי־טער געשריי און דער קצב נאָך איהם. פיהלענדיג זיין מלאך-המות און שטאַרק וועלענדיג לעבען, לויפט עס אויסער זיך נעביך פאַר שרעק, בע־האַלט זיך עמיצען דאָרט צווישען די פּאָלעס, קייכט, מעקעט, ווי עס בעט רחמים: ראַטעוועט! יענער אָבער טהוט עס אַ שטופּ, מאַכענדיג: „נעה! דאַרויף ביסט-דו דאָך געבוירען געוואָרען.“ — „אום-ברחמנות! לאָזט זיך פערנעהמען אַ פערדומפּען קול ווי פון אונטער דעם פאָרהאַנג — פאַר אזא ענטפער אמאָל בין איך פונ׳ם איבערשטען מיט אַ לאַנגער שווע־רער קריינק בעשטראָפט געוואָרען. ורחמיו על כל-מעשיו, גאָט ברוך-הוא האָט רחמנות אויף אַלע זיינע בעשעפעניש.“ דאָס קול איז מאַקי אַ קול, עס רופט, רופט — און קיינער אָבער מאַכט זיך דאַרוים נישט. דער קצב חאַפּט דאָס שוואַך קעלבעלע, בינדט עס אויף אַלע פיער, עס צאַ־פּעלט, שרייט מע-מע — מאַמע הייסט עס. נאָר אומזיסט! די מאַמע איז אויפ׳ן פעלד, הערט נישט דאָס ביטער געשריי פון איהר ליעב קינד. הערט נישט דעם קינדס געזעגענען זיך מיט איהר פאַר׳ן טויד! דער קצב טהוט עס אַ וואָרף אויף דער ערד, קיועטשט עס נוט צו מיט דער קניע, שטרעקט איהם אוים דאָס העלזעלע, דאָס שוחט׳ל — פליק-פליק, ברוך אתה . . . און חיק! —

רויט-בלוי, אַ פערבלענדזעניש, אויסמישענעש אַרום-און-אַרום. איך מאַך מיך, וויש מיך — דאַכט זיך בלוט, שפּריצלעך בלוט — —

עס בעשלאָגט מיך אַ שוויים! . . .

און זינט דענסטמאָל ווערט מיין קערפּער אַ צושטערטע, צובראָ־כענע כלי. אַלסדינג אין איהם טהוט זיך נישט ווי געהעריג, צווישען ווירקליכקייט און חלומות נישטאָ קיין אונטערשיעד. ס׳איז אַ דרעהעניש, אַ פּלאָנטעניש, קירער-ווידער. מיין דעה איז גאַרנישט, אוים בעל-הבית, הפקר אַ וועלט! עפּעס דאַכט זיך, אויף דער נאָז אַ לונג-און-לעבער, פונ׳ם געקוילעטען קעלביל דאָס געבראָטענע לעבעריל, עס פּאַטשט מיך, שטעכט מיך ווי מיט שפּילקעס. עפּעס ברענט, בריהעט מיך אין קע־שענע — און עס שפּרינגען פון דאָרט אַרוים צוויי ווייסע גילדען. עס קוקען אַרוים דאַכט זיך פון זיי אַ פּאָר רויטע, מיט בלוט פערלאָפענע אויגען — אוי, אויגען דער מאַמעס, מיין קעלבילס אויגען! איטליכער

פליק איהרער איז מיר אַ פּיל אין האַרצען. עס רוישט, קלינגט מיר אין די אויערען אויף אַ טרויערדיג קול אַ האַרבער מוסר: תכשיט! אַט ביסט־דו, אַט איז דיין קעלביל. צוויי בעשעפעניש אַרוים אויף גאַטס וועלט צו לעבען. דאַס קעלביל וואַקסט ווי געהעריג, ווערט אַ בהמה, לעבט אַצונד פאַר זיך אי פאַר דיין הייטישען עולם. קאַרג פאַר איהם איהר מילך, מען טעלקט זי, ציהם זי, האַט פון איהר אַ נוטצען, נעהמט נאָך ביי איהר צו אַ שטיק פונם לעבען, מען פערקויפט צו דער שחיטה איהר קינד. דו הערסט? זאָג נאָר דו, ווי אַזוי וואַקסט דו? — דו לעבסט? אַז אָך־און־וועה צו אַזאַ לעבען, אין נויטה, שמאַך, בעטלען! קוק אָן דיין געשטאַלט, מ'שטעהנס־געזאָגט, און די געשטאַלט פון יענע, דיין גלייכען, פאַרפינ־סטערט זענט איהר געוואָרען! — דו ניטצסט? האַ, מיט וואָס? דאָס בעבען דיינס — צו־וואָס? אינגאַנצען טויג עס אויף וואָס? צאַפּעס, קיין וואָל, קיין מילך פון אייך! לעבסט נישט פאַר זיך, ועטצסט־דו זיך נאָך אָן אויף יענעמס לעבען. די צוויי גילדען, תכשיט. פון־וואַנען? דאָס איז פונ'ם געלד פאַר דיין בהמה'ס בירנע קעלביל! — דו זעהסט?... דאָס פאַר פערזאָטענע אויגען קוקען אויף מיר מיט פער־דראָס, עס שטעכט מיך ביז אין דער זיבעטער ריפ. עס וואַרפען זיך אין מיר אַלע מיינע גליעדער. עס זידט, קאָכט, רוישט אַרום מיר, עפּעס אַ גאַנצע איבערקעהרעניש. אוים אין ך! וואָס איך? ווען איך? וואו איך? — עס מעקעט, מוקעט. עס שפּרינגט אַ נאַקעט אָפּגעשונדען קעלביל, ביים מויל נאָר אַ סימן פעלביל ווי וואָנצעס. עס שוועבען אַ פּאָר רויטע, פערוויינטע אויגען, עס דרעהען זיך אַרום, מיני בעשעפענישען, בחורים־בטלנים, מיני געשטאַלטען, פאַרזעהענישען. עס פייפען נעזער, חאָרחלען העלזער, עס חראָפּעט, קייכט, הוסט, אַ שרעק!

אי דער קאָפּ, עס שפּאַלט זיך מיר דער קאָפּ!

אין דעם טאָג, וואָס מען האָט מיך בעדאַרפט אָפּפיהרען אין ביקור־חולים, איז מיר אָנגעקומען פון דער היים אַ מוסר און אַ קלאָג: זעה, זוה־נעניו, זיי אַ מענש! נאָר אויף דער ישיבה אַליין, אויף דעם לערנען דיינעם דאַרט האָסט־דו אַצונד צורופען, ווייטער נישט אויף קיינעם. וויסט איז דער טאַטען, זיך אויסגעלאָזט סאַנצעלאָמעס די אַלע פּרנסות. דאָס איינציגע אָנהאַלטעניש אויף פערזינדיגט —

געפּגר'ט די בהמה!

שלמה ר׳ חיים׳ס

א בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטא

אמר מענדעלי

זאָגט מענדעלי מוכר־ספרים: וואו איז דען דאָ א איד, וואָס קומענדיג פונ׳ם וועג זאָל ער זיין גאַנץ מיט אַלע אברים, נישט פּיהלען שטעכענייש אין די זייטען, אין רוקען פונ׳ם זיצען צונויפגעפּרעסט אין וואָגען איין פאַרשוין אויפ׳ן אנדערען. א איד, באַלד ביים ארויפגעהן אין וואָגען, איז ער מפקיר די ביינער זיינע און אויף די פיס איהם מעגען טרעטען ווער עס וויל. מילא דאָס איז דאָך א גאַנץ געוועהנליכע זאַך, אָבער נישט פאַר איך געדאַכט, רבותי, אַזא שרעכליכען וועהטאָג, וועלכען איך האָב גע־פיהלט אין אַלע מיינע גלידער קומענדיג ביים נומער... נאָך א לאַנגען שוועי־רען ביטערען וועג דענסמאָל האָב איך בעשיינפּערליך טאַקע אין מיר גע־פיהלט, ווי אמת זיינען די ווערטער פון אונזערע הייליגע חכמים אויפ׳ן פּסוק „נשיתי טובה״ — נשיתי — איך האָב פאַרגעסען, זאָגען זיי, — טובה — די טובה, דאָס מיינט מען די באָד — פּשוט איז פּשוט, א באָד ווי עס דאַרף זיין מיט אַלע זיבען זאכען, מיט די אויבערשטע בענק די ברייטע און מיט די לאַנגע דרענגלען אויף אויפצוהענגען דערויף פּליודערען, מחילה, זאָקען וכדומה. אויך מיט דעם רופא, וואָס זיצט, דאַכט זיך, אין ווינקעלע ביי א ברענענדיג ליכטעל, גאָלט און לאָזט בלוט אידישע קינדער. אָט די ט ו ב ה האָב איך טאַקי נויטיג ווי אין לעבען אריין בעדאַרפט האָבען אין דער דאָזיגער צייט. נאָר אָך און וועה, אז די אַלע דאָזיגע גוטע זאכען, מיט וועלכע די קליינע שטעדטלעך אין אונזער ווינקעל זענען גע־בענשט, איז אין דער כרך נומר... ווייס מען דערפון גאָר נישט וואָס צו זאָגען און צוליעב דעם טאַקי אַליין איז דאָס לעבען אין די גרויסע שטעדט גאָר קיין לעבען נישט, וואָס פאַר אונזערע קאַבצאַנסקער אידען איז עס שווער איבערצוטראָגען.

ווי באַלד איך האָב ארויסגעזעהן, אז דאָ קען איך נישט בעקומען די רפואה נאָך מיין פערלאַנגען, האָב איך אָנגענומען מיר דאָס בעקאַנטע מיטעל, וואָס געוועהנליך א איד געברויכט אין א נויט־פאַל, דאָס הייסט,

איך האָב מיך נישט וויסענדיג געמאַכט, ארויסשלאָגענדיג מיר פון קאָפּ די וועהטאָגען, עט, גאָרנישט! און נאָך מעריב בין איך מיר ארויסגע־גאנגען פון אכסניא צוליעב די געשעפטען מיינע צו זעהן זיך מיט סוחרים, און גלאַט אזוי מיט אַלטע בעקאנטע.

א שלעכט געוויטער, נישט ווי געוועהנליך, האָט זיך אָנגערוקט פּלוצ־לינג פון צפון־זייט. א חשכות, א פינסטערנים, שווארצע וואָלקען ארום און ארום. אויף מענשען פאַלט אָן א מהומה, א לויפעניש ווי די דולע. אין אונזערע צייטען האָט בכלל עפּעס דער קלימאַט זיך געענדערט, עפּיס א פערדרעהטער, א משוגענער וועטער, אזוי ווי די פּאַפּירען אויף דער בער־זע, וואָס הויבען זיך און פאַלען צעהן מאָל א טאָג, און אזוי ווי דער היינטי־גער דור איננאַנצען, משטיינס־געזאָגט. נאָך ביים סוף זומער איז פּלעצליך געוואָרען א פערענדערונג אין דער לופט — וואָלקענס, קעלט און ווינד, ניטאָ קיין זון, די וועלט איז וויסט, א חשכות איז אויף איהר אָנגעפאַלען. ציגען, צאַפּעס שפּרינגען אין די גערטנער, צעטרעטען און פּיהרען־איבער אַלץ וואָס דאָרט געפינט זיך נאָך. עפּיס טאַקי נאָר ווי א אָנשיקעניש פון גאָט. חזרים רויען זיך און רייסען אויס מיט'ן וואָרצעל וואו עפּיס א שטי־קעל גרינוואַרג, א תל ווערט פון דעם מענשענס ארבייט. בוימער פערלירען זייער צירונג — א מתנה פונ'ם פריהלינג. א צושטאַנד, מישטיינס־געזאָגט, ווי מלמדים, אָהן „בלעטלעך". זיי שאָקלען זיך, פלאַטערען, ציטערען און קלאַפּען זיך מיט די צווייגען אין דעם אויסגעקראָכענעם קאָפּ, נישט צו דערקענען, אז זיי האָבען געבליהט אמאָל און געבראַכט גוטע פּירות פאַר לייטען אין דער וועלט. דאָס חיה'לע זוכט זיך א נאָרע ענטרונען צו ווערען אין דר'ערד, די פליעג — אין א שפּאַלט ערגיץ אין וואַנד, א טייל ברואים פערלאָזען זייערע ערטער און לאָזען זיך וואַנדערעווען אין עק וועלט איבער די וויטע ים'ען. עס טרויערט די ערד און א מרה־שחורה רוהט אויף איטליכען, אַלע פּיהלען: אָט, אָט, קומט דער ווינטער, דער בייזער פּריץ, און וועט פערוויסטען די ערד. ערשט די ימים נוראים געהן אוועק, די ימים טובים, געלויבט איז גאָט, אויך פערביי, און דער ווינטער קומט, נאָר אָבער אָהן סכנות, נישט מיט קיין שטורעמס, נישט מיט קיין רעש. ער איז גאָר נישט אזא אכזר, אזא בייזער, ווי ס'האָט זיך געדאַכט, פאַר־קעהרט, ער איז גאָר א גוטער, לאָזט זיך דערקענען צו דער ערד מיט זיין ליכטיג פּנים. אויפ'ן הארצען ווערט רוהיגער. עפּיס ווי זיס מיט זויער צוזאַמען. דאָס פליגעלע טהוט זיך ווייטער א ווייז, בעוועגט זיך ווי שיכור, אָבטאַנצענדיג א קאָזאַצקע ערגעץ אויף א פענסטער, אויך די מוקען קריכען מתנות־ווייז ארוים פון זייערע לעכער, פליהען, דרעהענדיג זיך, זוזענדיג מיט טענצלעך אין די גאַסען. א אקאַציע ערגיץ אין א גאָרטען איז זיך

מישב, נעהמט און הויבט אָן פלוצלינג למזל בליהען, און דער מענש וויל זיך איינרעדען, ווי דער שטייגער זיינער איז, אז נסים זענען געשעהן אויף דער וועלט, עס וועט, אם ירצה השם, זיין גוט. אביונים פרעהען זיך, קבצנים ווערען ביי זיך שטארק, א האָפנונג אויף גוטע ליכטיגע צייטען, עס וועט, אם ירצה השם, ווארים זיין. און פלוצלינג גיט דער ווינטער דער וועלט צו זעהן זיינע גבורות, וואָס אזוינס ער בעדייט. עס שטורעמט, עס רעגענט שניי מיט וואסער אויסגעמיישט אינאיינעם, עס קעהרט זיך די וועלט.

דער ווינד לאָזט נישט אָב. שטיקלעך פאלענדיגער שניי שטעכען ווי נאָדלען מיין לייב. איך בויג אָן דעם קאָפּ, האלטענדיג זיך ביי דער קאָפּאָטע, די פּאָלעס זאָלען מיר נישט אריבערוואַרפען זיך איבער׳ן קאָפּ. און נעה מיר אזוי איינגעהויקערט אין צעהנטען צו שלמה רב חיים׳ס — מיינער גאָר א אלטער בעקאַנטער.

אָט דער שלמה מיינער האָט געוואוינט אמאָל אין גלופּסק, און די גלופּסקער האָבען איהם אויסגעהאלטען בכבוד גדול. נישט זיי האָבען זיך אויסגעבראכט אויף איהם מיט געלד, חס ושלום! נישט איין גראָשען אפילו. ווייל ביידע אויגען וואָלט זיך א גלופּסקער געלאָזט ארויסנעהמען פאר א גראָשען, סיידען מען רייסט איהם נישט פאר דער פאה. ראשית חכמה איז ביי איהם די מטבע, זי מאכט איהם פאר א גאַנצען יש, פאר אָן׳ערצי-מחוצף-פּנים, פאר׳ן גאַנצען פיהרער און דעה-זאָגער אין קהל. נאָר וואָס דען? ! רב שלמה איז א שרייבער, א מחבר הייסט דאָס, האָבען די גלופּסקער איהם געדינגט פאר א קרעניצע צו זיינע מעשיות, דאָס הייסט, ער פלעגט זיך גוט צוקוקען צו די גלופּסקער, בעטראַכטענדיג זייערע אלע מעשים, ווי דער שטייגער איז פון די נאַטורפאָרישער, וואָס זיי בעטראַכטען די טבע פון די בעשעפעניש און רעדען איבער „שקצים", רמשים און איבער אלע מיני חיות און בהמות. און בעקענענדיג זיך מיט דער טבע פון די גלופּסקער ברואים, מיט זייער שטייגער לעבען, מיט די אלע גענג און אויפּפיהרונג זייערע, פלעגט ער זיי דערנאָך בעשרייבען, אנידערשטעלענדיג א בילד א וואונדער-שענס מחיה נפשות, וואָס פלעגט האָבען א שאַרפען אָבגאַנג צווישען אידען, און דערפון האָט ער געהאַט נישקשה׳דיג זיין אויסקומעניש.

אין פלוג דאכט זיך, האָט זיך די גלופּסקער גאָרנישט געקענט עפּענען א מויל פאראיבעל צו האָבען אויף איהם דערפאַר, וואָרום וואָס ארט דאָס אייך, אז דער האָט א נוצען און איהר דערלעגט גאָרנישט דערביי. דאָך — הערט א מעשה! זענען זיי דערפון נישט צופרידען געווען, טאַקי נאָר מעשה סדום, — פאר וואָס? ווייסען מיר נאָך נישט ביז היינט. עס איז

דאָ אפילו א בפירוש׳ער דין אנגעגען אזא מעשה רע. בית דין איז טאקע איינענטליך מחויב געווען נויטען זיי דערצו, פערשטאָפּען זיי די מיילער מיט געוואלד, בינדען זיי אויף אלע פיער ווי די בהמות, און אנידערלעגען זיי פאר איהם, נא, שרייב! מאָל זיי אָב פון דיין הנאה וועגען און פון דעם עולם׳ס הנאה וועגען. נאָר ער אליין האָט זיך שוין אָבגעשאָקעלט פון זיי, פארוואָס? ערשטעס איז טאקי א צער בעלי חיים, מען טאָר נישט מצער זיין א לעבענדיג בעשעפעניש, אפילו א פלוי נישט, און צווייטענס איז איהם טאקי פשוט נמאס געוואָרען האָבען צו טאָן שטענדיג מיט די גלופסקער. קרעפּלעך עסט זיך אויך צו. און דריטענס אלע זאכען מוזען דאָך עפּיס האָבען א עק.

רב שלמה האָט זעהר גוט ארויסגעזעהן, אז די דאָזיגע קרעניצע, פונוואנען ער שעפּט, האָט אָנגעהויבען, מחילה, אונטערצועיפּוש׳ען און ווימלען מיט מיני קליינע בעפענישלעך, וואָס איז נישט כדאי מיט זיי זיך אָבצוגעבען, און געהערט האָט ער אויך, אז ס׳האָבען זיך געוויזען גאָר נייע מאָדנע בריאום׳לעך, אויפ׳ן קוק, דאכט זיך, ווי די אלטע, און פאָרט אנדעריש, עפּיס מיני חאמעלעאָנען אזוינע נאָך נישט גוט אויס־געפּאָרשט לעת עתה, ווער און וואָס זיי זענען, ס׳איז צו האָפען, אז מיט דער צייט וועט קומען דער געלערענטער מאַן, וואָס איהם וועט בעשעהרט זיין זיי גוט אויספאָרשען און בעקאנט מאכען מיט זיי די וועלט דעריבער האָט רב שלמה מפקיר געווען זיינע גלופסקער און איז פון זיי אוועק.

צו האָט רב שלמה זיך אָבגעגעבען מיט די נייע מאָדנע ברואים און איהם איז געראָטען גוט זיי אויסצולערנען, דאָס ווייס איך נישט. מעגליך, אז זיי זענען איהם אויך נמאס געוואָרען און ס׳וואָלט איהם גלייכער געווען אָבצושינדען א נבלה איידער מיט זיי האָבען צו טאָן. נאָר דאָס ווייס איך בעשטימט, אז ער האָט דאָרט היינט אין נומער... א אייגענע שול פאר יודישע קינדער.

נאָך אזא שווערען גאנג אין רעגען, אין שניי און טאַפּענדיג אין דער פינסטער א טיר, בין איך אריינגעגאנגען מיט דעם אויבערשטענס הילף מיט גרוים אָבשיי אין א הויז. ס׳פערשטעהט זיך, אז איך בין אריין הינטען־ארום דורך דער קיך, ווי דער שטייגער איז ביי א אידען, וואָס ווייס דרך ארץ.

דער אריינגאנג פון אידען אין א טיר איז, ווי דער שטייגער זיינער איז, שטיל, געבויגען מיט הכנעה, מען זאָל דאָס הערען עפּיס א שאָרך. און פּלוצלינג וואקסט ער אויס פאר׳ן בעל־הבית ווי פון דר׳ערד, עפּיס נאָר טאקי א בער, „וואָס טהוט טאָן לוגען צו זיין פערצוקונג”, צו דער־

טאפּען איהם פּלוצלינג, איידער ער וועט האָבען צייט פון איהם ענטרונען צו ווערען.

דער דאָזיגער אידיש׳ער שטייגער — דאָס איז א זכר צו דער ביטער־רער אָרימקייט אין גלות פון אייביגע צייטען. זינד קבצנים האָבען זיך א ווייז געטאָן ביי אונז אזוי, אז די נעהמער זענען מעהר פאר די געבער, האָבען זיי אָנגעהויבען געברויכען ביים זוכען זייער ברויט, געהענדיג אי־בער די הייזער, די אלע קונציגע איינפאלען פון די יעגער אויף דער יאגד, אלץ הינטען ארום, שטיל, עס זאָל נישט איבערבלייבען קיין צייט אויף ראַטעווען זיך דעם בעל־הבית, נעבעך, וואָס ציטערט אזוי איבער זיין געלד. און דער דאָזיגער שטייגער אריינגאנג, וואָס איז א ירושה פון דור דורות, איז געבליבען ביי אונז ביז היינט.

שטעה איך מיר אזוי א ווײלע אין פאָדער־חדר זעהר שטיל, טאפּענדיג זיך ביי דער קאַפּאָטע, ביי די פּאות, אונטערהויבענדיג אביסעל דאָס הי־טעל אויפ׳ן קאָפּ, גוט אויסצוגלייכען די יארמולקע אויף איהם, ווי דער סדר העולם איז, און אגב טאַקי חאַפּ איך א קוק אין דעם צימער מ׳ר אנטקעגען. מענש׳ען זיצען דאָרט ביי א לאנגען טיש, וואָס איז בעדעקט מיט א ווייסען טישטוך — א גרייז גראָהער מאן זיצט אויף א שטוהל אויבען־אָן, דריי מאנסבילען פון איין זייט טיש, א שענע אידענע מיט מיידלעך פון דער אנדערער זייט. אויף א קליין טישעלע שטעהט א זידענדיגער סאַמאָוואר, ארויסלאָזענדיג פון זיך גאנצע זיילען גראָהער פּארע, וועלכע רויטלען זיך ביים שיין פון דעם היינגלאָמפּ. א ליבער מחיה׳דיגע ווארים־קייט און ליכטיגקייט איז אין דעם הויז. מען טרינקט טיי, שמועסענדיג איינער מיט דעם אנדערען מיט גרויס הנאה.

אז איך האָב מיך גוט צורעכט־געמאכט אין פאָדער־חדר, בין איך אריין אהין אין זיין צימער און געבליבען שטעהן ביי דער טיר שטיל שווייגענדיג.

— ווער איז? ווער איז דאָ? רופט זיך אָב דער אלטער נישט ריהרענדיג זיך פונ׳ם אָרט.

— גאָרנישט... א איד איז דאָ... גוטען אָוונד! — ענטפער איך מיט א האלבען מויל, שטעהענדיג אלץ טאַקי נעבען טיר.

— וואָס זאָגט ער דאָרטען? — פרעגט דער אלטער פערוואונדערט, אויפשטעהענדיג שוין פון אָרט, און לאָזט זיך געהן צו מיר.

— וואָס ער זאָגט?... גאָרנישט... „גוטען אָוונד" זאָג איך.

— „גוטען אָוונד" איז זעהר שעהן, זעהר גוט, אָבער איך בעט אייך, רב איד, וואָס ווילט איהר?

— — וואָס וויל איך? גאָרנישט וויל איך... אזוי זיך... אריין, אז

יאָ אזוי, איך האַלט שוין אין געהן, טראַכט איך מיר, כדאי אריינצוגעהן זעהן זיך מיט אַ אַלטען בעקאַנטען. וואָס מאַכט איהר, רב שלמה, אוי שוין אַ צייט מיט יאָהרען, אַז מיר האָבען זיך נישט געזעהן, מיר זענען ביידע אַלט געוואָרען אין דער צייט. די האָר אייערע זענען שוין גאָר ווייס געוואָרען. פונדעסטוועגען האָט איהר זיך קיין סך נישט פאַרענדערט, איך האָב אייך באַלד דערקענט, אין דעם הויכען שטערען און אייער קורצע ראיה, די זעלביגע אויגען די פייערדיגע, די זעלביגע ליפּען, אויף וועלכע צאָרן מיט שמייכעל שוועבען אינאיינעם, דער זעלביגער ברען און דאָס זעלביגע מאַכען מיט די הענד ביים רעדען אזוי ווי אין דער יוגענד. איהר זייט איין אַלט־איינגעל, איך בעט איבער אייער כבוד! נו, און מיך, מיך דערקענט איהר נישט? — זאָג איך מיט אַ זיס שמייכעלע, אויסציהענדיג זיך פאַר איהם ווי גרויס איך בין, אָננעהמענדיג זיך פאַר'ן בערדיל.

— האַ, וואַרט נאָר, וואַרט אַ ווייליע — זאָגט רב שלמה שאַרף אָנ־קוקענדיג מיך — אָ, דערקענט: רב מענדעלי... אָך, ליעבער פריינד רב מענדעלי מוכר ספרים! ברוך הבא! וואָס זשע זייט איהר אזוי שטיל אריינגעקומען אין דער פינסטער דורך דער קיך, און שטעהט דאָ ביי דער טיר.

— וואָס הייסט, מען האָט דען בעדאַרפט קלינגען אויף אַלע גלעקער? נעהמט נישט פאַר אומגוט, רב שלמה, וואָס איך האָב מיט די שיך אריינ־געטראָגען בלאָטע אין שטוב.

—— עס מאַכט נישט אויס, בלאָטע, דאָס איז ביי אונז אידען אַ זכר לטיט פון מצרים אָן — ענטפערט רב שלמה אָננעהמענדיג מיך פריינד־ליך ביים אָרעם און שטעלט מיך פאַר איטליכען אין הויז, אָנרופענדיג ביי די נעמען די דריי מאַנספּאַרשוינען, און זאָגט: דאָס זענען אידישע שריי־בערס, מיינע גוטע געטרייע פריינד.

— אידישע שרייבערס און געטרייע פריינד! — וואונדער איך מיך שטאַרק ביי מיר. אַ בייסעניש, אַ רייסעניש פון קעץ אין איין זאַק איז מיר צוגלייך געקומען אויפ'ן געדאַנק און איך האָב משונה פערדרעהט די נאָז.

איך זעץ מיך ביים טיש און מען שטעלט פאַר מיר אַ גלאָז טיי. דאָס געשפּרעך צווישען עולם קלעפּט זיך עפּיס נישט, נישט אזוי לעבעדיג־הויך ווי פריהער, און באַלד ווערען אַלע ענטשווינגען, ווי עס נעהמט זיי גזב דאָס לשון, אַזאַ שווייגען מאַכט זיך געוועהנטליך אָפט אין אַ געזעל־שאַפט, ווען עס קומט אַ נייער פאַרשון. אין דעם שווייגען הערט זיך אַ שטילעם בילען פונ'ם בייזען הונט, וואָס ליעגט אינוועניג אין אונז מענשען, דאָס בעדייט: חשד, נישט־צופרידענהייט, פיינדשאַפט, אַ אָנצוהערעניש

יענעם אויפ'ן וואונק: טראָגט זיך, פעטער, צו אַל־די רוחות און לאָז מען פון אייך פטור ווערען.

גוט הערציג בעגעגען איינע די אנדערע נאָר בהמות. א בהמה, א שטייגער, שטעהט זיך ביים צעבער, קומט אָן א צווייטע און שטעקט אריין דעם קאָפּ אהין אין צעבער, — מילא גאָרנישט, שטעהן זיך ביידע און עסען רוהיג, גאָר פריינדליך. וואָס איז זיך דאָ צו וואונדערען. וואָרום דערויף איז זי דאָך א בהמה, א גראָבע, א נידעריגע בעשעפעניש אָהן פערשטאנד...

נישט אָבער אזוי זענען מענשען. זיי האָבען דאָך שכל, זענען דאָך קלוגעטשקע, בעגעגענען זיי איינער דעם אנדערען מענשליך, אויף זייער שטייגער. אָט דער מין שווייגען איז זעהר נישט אנגענעהם דעם ניי־אריינגעקומענעם. ער בלייבט צומיישט, פערלירט די שליטה איבער זיך, איבער אלע זיינע גלידער. די הענד, די פיס, די אויגען בעוועגען זיך עפּיס מישונה אָהן זיין וויסען. די נאָז שטעהט פול ווי א רינשטאָק, מחילה, און ווייסט נישט, וואָס מיט דיר צו טאָן. ס'איז נישט גוט, שווער ווי א שטיין אויפ'ן הארצען.

לאַנג לעבען זאָל רב שלמה, וואָס ער האָט זיך דערבאַרימט און רייידענדיג געמאַכט די געסט, אבי א אָנהויב, איז שוין דאָס ווייטערדיגע געגאנגען ווי א מזמור, גערעדט הויך אויף א קול. דאָס איז דאָך ידוע, אז מחברים זיינען גרויסע פּלוידערזעק, ריידען מעהר ווי ווייבער. ווי באַלד עס עפענט זיך זיי דאָס מויל, שיטען זיך רייד, ווי פון א לעבערדיגען זאק. איך האָב אויך געעפענט מיין מויל און האָב געוויזען, וואָס איך קען, גערעדט אָהן אויפהער. דאָס איז זיי געפעלען געוואָרען, און מיר זענען געוואָרען באַלד, ווי עס פיהרט זיך ביי יודען, אמת'ע ידידים... גוטע ברידער, הייסט עס.

— נחזור לעניננו — האָט רב שלמה זיך אָנגערופען — לאָמיר זיך אומקעהרען צו אונזער פריהערדיגען שמועס. פאַר רב מענדעלען איז זיך נישטאָ וואָס צו שעהמען, ער איז דערין זעהר געניט, ער איז א בקי אין דעם דאָזיגען ענין... אדרבה זאָל ער הערען און זאָגען זיין מיינונג.

— וועגען וואָס איז דאָ דער שמועס? וועגען וואָס האָמפּערט מען זיך דאָ אזוי? פרעג איך שוין מיט א רוהיג געמיט.

— וועגען וואָס האָמפּערען זיך מחברים? — ענטפערט רב שלמה — וועגען שרייבערס און ביכער! זאָגט איהר, רב מענדעלי, וואָס פאַר א מין זאך איז עס דאָס שרייבען? וואָס שטעקט דערינען אזוינס? אָט דאָס איז דער תוך פונ'ם ענין, וועגען וואָס מיר האָבען זיך דאָ פריהער געשפּאַרט.

— וחכמים אומרים, און וואָס האָבען זיי געזאָגט? — גיב איך אָב

כבוד די געסט, זיי זאָלען זאָגען פריהער זייער מיינונג וועגען דעם.

— דאָס איז אַ געטליכער גייסט אין דעם מענשען! — זאָגט איינער פון די מחברים און אַ צווייטער האָט צוגעבאַמקעט.

— און איך זאָג — רופט זיך אָן אַ דריטער, אַז דאָס שרייבען איז אַ זאַך, וואָס מוז האָבען פאַרברייטונג און קענטעניש. ווער עס האָט אַ מח און בילדונג, יענער שרייבט.

—דאָס שרייבען — לאָז איך מיך הערען מיט אַ וואָרט, אַזוי אַז דעם עולם זאָל עס אויפפאַלענד זיין — דאָס שרייבען איז נישט מעהר ווי אַ שגעון, אַ מין שלאַפקייט, אַזוי ווי, למשל, די תאוה ביי אַ סך יודען צו שטעלען זיך דאַוונען פאַר׳ן עמוד, כדי ארויסצואווייזען פאַר׳ן עולם דאָס קול־נגינה זיינע.

— רב מענדעלי וויל אַלץ מבטל זיין! — מאַכט רב שלמה צולעגענדיג אַ פינגער צו דער נאָז, ווי ער בייזערט זיך כלומרשט, און דאָס פנים זיינס שמייכעלט דערביי — לאָזט זיך דינען, רבותי.

— איך וויל נישט אריין אין די הויכע דרכים איבער דעם ערשטען חלק פון דער שאלה, איבער וועלכער מיינע חברים האַמפּערען זיך — וואָס דאָס שרייבען איז אַזוינס? איך וועל נאָר זאָגען מיין מיינונג אויף דעם אַנדערען חלק פון דעם ענין: צו וואָס דאָס שרייבען איז? האָרכט־זשע. דעם מענשענס פערשטאַנד איז דאָך דער מקור פון אַלע געדאַנקען, די געדאַנקען אָבער ווערען נישט רעכט פאַרטיג, קלאָר, ווי עס געהער צו זיין, סיידען נאָר דורך דער שפּראַכע. מיט איהר הילף נעהמען זיי אויף זיך לייב, בעקומען זייער געהעריגע צורה. אין דערינגען בעשטעהט טאַקי דעם מענשענס מעלה, וואָס ער קען רעדען. און היות דאָס רעדען מיט׳ן מויל אַרבייט אויס, ווי אַ קינסטלער אַ מאַלער, די געדאַנקען פונ׳ם גייסט אין זייער קערפּערליכער געשטאַלט, דעריבער דאַרף עס אויך האָבען מיטעל דערצו, וואָס זאָלען איהם שטעהען צו הילף, די אַרבייט זאָל זיין ריכטיג, מייסטעריש גוט. און אַזאַ מיטעל איז דאָס שרייבען, אָדער די שריפטליכע שפּראַכע. דער שרייבער איז מעהר מקפיד אויף זיין שפּראַך, ווי דער וואָס רעדט. ער זוכט, קלייבט צו די פּאַסענדיגע ווערטער, זעצט זיי ווי פּערעל איינס צום אַנדערען מיט ישוב הדעת, מיט דער כונה, אַז דער גייסט און די צורה זאָלען, ווי די נשמה מיט׳ן גוף, פּאַסען איינער צום אַנדערען, נישט מעהר — נישט ווענינגער וויפיעל מען בעדאַרף. בכן קומט אויס, אַז דורך דער שריפטליכער שפּראַכע פאַרבעסערט זיך מיט דער צייט דאָס רעדען מיט׳ן מויל, קלערער ווערט דער געדאַנק, און גרעסער דער פערשטאַנד.

— דאָס אַלסדינג איז נישט פאַר אונז געזאָגט געוואָרען, — איז ארויס מיט אַ קריטיק איינער פון דער חברה, — געהט טאַפּט איבער אינגאַנצען

די הײנטיגע ליטעראַטור אונזערע, מיטיינס־נעזאַנט, וועט איהר מעהר נישט געפינען נאָר לשון, א מוסר־זאָגען, עצות, פּלפּול, בויך־סברות, גוזמאות; ווילדע שבחים און מישונה'דיגע זידלערייען — אלסדינג טאַקי נאָר ווי ביי בטלנים אין בית המדרש אונטער'ן אויווען, און דאָס ווייזט אויף דעם דלות אין געדאַנקען און די אָרימקייט אין געפיהלען. לא די וואָס דער קאָפּ איז נישט פּרוכטבאַר, ברענגט נישט אַרויס קיין שום נייס, קיין שום לעבעדיג געדאַנק, ער פיהלט אפילו נישט, וואָס עס געהט איהם אָב. דעריבער איז דער מיינדסטער אפילו פון די שרייבער ביי זיך א גדול, קליגער פון דער גאַנצער וועלט, ביי איהם איז אלץ איך און איך... אַט אזוי זאָג איך, אזוי מיין איך, און אזוי ראַט איך... אלע זענען ביי זיך פערריסען. ווילדע מוסר־זאָגער, מישונה'דיגע ערפינדער, גרויסע בעלי־עצות, מיניסטער־קעפּ, איטליכען בעזונדער גלוסט זיך א באַרג סיני, שטעהן אויף איהם און אַראָבשרייען פון דאָרט זיינע געבאָט, וואָס הויבען זיך אָן מיט „איך" און לאָזען זיך אויס מיט „איך".

— אי, אי, אי! — שלאָג איך אָב דעם קריטיקער אזוי שטאַרק. ביי מיר אפילו האָב איך געוואוסט, אז ער איז גערעכט, דאָך האָב איך מיך נע'עקשנ'ט, געלייגט, זאָל נישט אויסגערעדט זיין, פאַר'ן כבוד פון אונזערע אָבגעפּיינטע חכמים, זאָלען געזונד זיין.

— די שרייבער איז ביי אונז — טרעט אַרויס מיט א קריטיק נאָך איינער פון דער חברה — זיי שרייבען נישט קיין וויסענשאַפטליכע זאַך גופא, נאָר וואָס? א י ב ע ר דער דאָזיגער זאַך. דאָס הייסט, זיי שטראָפען אַנדערע, ווערטלען זיך, און בעווייזען, אז ס'איז נויטיג, אז מען זאָל עס שרייבען. אין דעם ענין אויך, מיט וועלכען זיי בעשעפטיגען זיך, הויבען זיי נישט אָן צו וויסען און ווילען נישט וויסען, וואָס מען האָט איבער דעם שוין פריהער געזאָגט. איטליכער איז זיך א אָדם הראשון, אָנהויבענדיג פון בראשית, דער אלף־בית חוזר'ט זיך תמיד איבער אויף דאָס ניי. די פריהערדיגע חכמים אונזערע ווערען נישט געדאַכט, עס בלייבט ביי אונז פון זיי קיין זכר נישט. אויך די געשעהענישען אין אונזערע צייטען פערשווינדען ווי א חלום, פיעל געשעהענישען ווערען נישט פערשריבען אין אונזער צייט דעריבער נאָר, וואָס מען רעדט זיך איין א נאַרישקייט, אז דאָס איז א אַרבייט פאַר דעם געשיכטע־שרייבער אין דעם שפּעטערדיגען דור, ער וועט ערשט קענען צונעהמען די זאַכען ווי דער ריינער אמת, אָהן שום פּניות. נאָר דערווייל, ביז וואַנען דאָס וועט זיין, איז פיעל גע־שעהענישען פון אונזער צייט געהען פערלאָרען און, העט, העט, אין א צייט אַרום, אז עס וועט אויפשטעהן ביי אונז א אַלטערטומס־פאָרשער און וועט וועלען אויפבויען א בנין פון די איבערגעבליבענע צואוואָרפענע

שטיקלעך מאַטריאַל, משטיינס־געזאָגט, — וועט איהם מעהר פעהלען ווי ער וועט האָבען, און אינגאַנצען וועט עס זיין אַ בנין אויף הינערשע פיס־לעך, סיידען אַז מען זאָל גלויבען, אַז אידישע געשיכטע־שרייבער זיינען נביאים, זעהן בנבואה דאָס וואָס אַמאָל איז געשעהן, און מאַכען פון גאָר־נישט אַ זאַך. וועניגסטענס איז גענוג, אַז מען זאָל זיי געבען דאָס לעכיל פון אַ נאָדעל, און דעם העלפאַנד אויף דורכצופיהרען איהם דורך דעם לעכיל וועלען זיי שוין אליין בעשאַפען, אָבער גאָט ווייס, אויב אַזעלכע וועלען גאָר זיין אין די שפּעטערדיגע דורות. גאָר אָבער אַ היסטאָריקער מיט אַ מענשליכען פערשטאַנד שפּעטער, ער וועט בעשולדיגען די אידישע שרייבער אין אונזער צייט, און זיי שימפּפען, פאַר וואָס זיי האָבען נישט געברויכט דאָס לעבען פונ׳ם פאָלק פאַר אַ מאַטריאַל אין זייערע ספרים, ניט אָנגרייטענדיג גענוג שטאָף אויף צו בויען פאַר יענע, וואָס וועלען קומען נאָך זיי, און האָבען זיך נאַריש געמאַכט מיט „מאמרים“, מיט פּלפּולים, מיט וכוחים, מיט ביי־זאַכען, און מיט פאַנטאַזיעס, וואָס נישט געשטויגען און נישט געפלויגען. און אַממיינסטען וועט דאָס נישט געשענקט ווערען יענע, — האָט ער צוגעגעבען צו זיינע רעד מיט אַ וואונק טייטענדיג אויף רב שלמה׳ן מיט׳ן פינגער — יענע שרייבערס פון אונזער איצטיגער צייט, וואָס קענען גוט דאָס פאָלק, אויסגעבונדען פון קליין ביז גרויס און וויסען אַלע גענג זייערע, און האָבען זיך נעפּוילט דאָס אָנצושרייבען.

— רבותי, רב מענדעלי ציטערט, ער האָט מורא, איהר זאָלט איהם נישט פּאַרברענען מיט׳ן מויל! — זאָגט רב שלמה מיט אַ שמייכעלע, זעהענדיג ווי איך בין צומישט פון יענעמס ווערטער, און מינע מיך שטאַרק פאַר גרויס פאַרוואונדערונג — נישקשה, רב מענדעלי! אָהן סכנות. מחברים ווען זיי זיצען און לאָזען זיך אריין אין אַ שמועס, ברענט אַרום זיי אַ העליש פייער, עס ברענט, אָבער פאַרברענט ווערט קיינער, חלילה, נישט. דאָס זידט אין זיי דאָס בלוט, תלמידי חכמים צופלאַקערען זיך אפילו גאָר אין אַ געוועהנליכען שמועס, עס פליהען ווערטער פייערדיגע ווי גלי־הענדיגע קויהלען. איך קען אייך, מיינע חברים, איך ווייס, אַז איהר זייט אין הארצען גאָר נישט אַזוי שטרענג ווי איהר רעדט מיט׳ן מויל. אויך נישט אַלע שרייבערס, חס ושלום, האָט איהר דאָ געמיינט, נאָר אַ טייל פון זיי. און אויב היינט זייט איהר שטרענגער ווי תמיד, ווייס איך, פונוואַנען דאָס קומט: עס איז היינט אַ צייט פון געוויטער, עס קעהרט די וועלט. אַ שרעק! דערפאַר זייט איהר היינט מעהר אויפגערעגט. אַ ראיה האָב איך פון זיך אליין, איך בין היינט צורודערט און אויפגערעגט, עס איז נישט קיין עת־רצון, ברידער! אויך דאָס ווייס איך, אַז צווישען יענע, וועלכע עס וועט נישט געשענקט ווערען שפּעטער — ווי אונזער חבר האָט געזאָגט,

— דערפאר וואָס זיי האָבען זיך געפּוילט בעשרייבען אונזער לעבען, אין זייער צייט, מיינט מען מיך אויך, נור מיר קענען דינען פאר א פּארענט־פּערונג דאָס, וואָס ס'האָט מיט מיר זיך געטראָפען פּונקט אזוי ווי מיט מחמד'ס ארון, וואָס הענגט, ווי מען זאָגט, אין דער לופט, ווייל צוויי מאַגנעטען ציהען איהם פון אונטען און פון אויבען — איינער אהער און איינער אהין, און דערפאר...

רב שלמה האָט אָבגעהאקט אין מיטען שמועס, דערפיהלענדיג א קאלטען שטראָם ווינד, וואָס האָט פּלוצלינג זיך ארייַנגעהאפּט אין צימער אריין, שיער נישט אויסלעשענדיג די לאָמפּ, און עפּיס א געשפּרעך, א געטימעל צווישען דעם הויזגעזונד אין פאָדער־חדר. רב שלמה'ס ווייב און טעכטער האָבען באלד נאָכ'ן טיי־טרינקען זיך געפיהלט איבעריג, אין דער געזעלשאפט פון מאנסבילען, וואָס רעדען דברי תורה. זענען זיי אויפגע־שטאַנען און ארויס פונ'ם חדר.

די ווייבער פון תלמידי חכמים האָבען אודאי א גרויסען חלק לעולם הבא, ווייל דאָ, אויף דער וועלט, ביי זייערע מאַנען, האָבען זיי גאָרנישט און פּיעל זאכען איז ביי א תלמיד חכם פארקעהרט ווי ביי א געוועהנליכען מענשען: א געוועהנליכער מענש רעדט זעהר פיעל מיט זיין אייגענער ווייב, און א פּשיטא שוין — מיט א פרעמדענס. און א תלמיד חכם איז אפילו מיט זיין אייגענער ווייב רעדט ער אויך נישט. א געוועהנליכער מענש אויפ'ן שפּאַציר אויף דער גאַס — געהט ער פּאַמעליך איהר ביי דער זייט, און ביים ארייַנגאַנג און ביים ארויסגאַנג נאָך איהר. און א תלמיד חכם שפּאַנט, לויפט פאר'ן ווייב און ביים ארייַנגאַנג און ארויסגאַנג פערהאַפּט ער זיך געהן פאָראויס. א געוועהנליכער מענש טהוט אָן דאָס ווייב דעם מאַנטעל און בעדינט זי, און א תלמיד חכם איז דאָס ווייב טהוט איהם אָן און בעדינט איהם. א געוועהנליכער מענש, אז ער פארבעט צו זיך געסט אויף א קערטעל, איז ער מצרף זיין ווייב צום מנין און זי שפּיעלט אינאיי־נעם מיט זיי א גאַנצע נאַכט, און א תלמיד חכם אז די חברים זיינע קומען צו איהם, איז דאָס ווייב זיינס טראָגט זיי אונטער גלעזער טיי און בעדינט זיי, און ווי באלד זי האָט זיך אָבגעפּאַרטיגט, איז שוין פאר איהר מעהר קיין אָרט נישטאָ צווישען זיי, און זי געהט געשווינד אוועק.

און דאָס אייגענע מאַקי איז געווען מיט רב שלמה'ס ווייב און טעכ־טער זיינע. מיר תלמידי חכמים זענען זיך געווען פערטאָן אין אונזער זאַך אזוי, איז מיר האָבען זיך אָן זיי גאָר פאַרגעסען, נישט בעמערקענדיג, אויב זיי זענען דאָ אָדער נישטאָ. ביז עס האָט זיך דערהערט זייער קול אין פאָדער־צימער און דערפיהלט א קאלטער שטראָם, וואָס האָט זיך ארייַנגע־

ויסען אהין אין שטוב אריין, מיט א קלאפּעריי אין די טירען, האָבען מיר זיך אויפגעחאפּט — ווי פון שלאָף. נאָך אין א ווײַלע איז אריין איינע פון די טעכטער און געזאָגט דעם פאָטער אויפ׳ן אויער:

— טאטע, עפּיס א בחור איז געקומען. ער בעט זיך איבערנעכטיגען די נאכט אין דער שולע.

—וואָס? א בחור פון דער גאס און בעט זיך נעכטיגען! — מאכט רב שלמה בייז און פערוואונדערט — ס׳איז נישט אומזיסט, דאָ מוז עפּיס זיין, וויפיעל גנבות און נאָך אזעלכע זאכען קומט פאָר אין שטאָדט דורך אזעלכע אָנשטעלען, — זאָל ער אריין!

א אָרים בחור, פון א יאָהר זיבענצעהן, א דערשלאָגענער, האָט זיך שעמעוודיג געוויזען אין דער טיר. דאָס קאפּאָטקעלע זיינע, א צוריסענע, א געלאטעטע, דורכגענעצט פונ׳ם רעגען, טרייסעלט זיך און שטעהט אראָב־לאָזענדיג די אויגען.

— פונוואנען קומסטו, בחור? און וואָס ווילסטו אין האלבע נאכט — פרעגט רב שלמה מיט כעס.

— איבערנעכטיגען — שטאמעלט דער בחור שטיל — איך בין דאָ א פרעמדער.

— וואָס הייסט. א הכנסת אורחים איז ביי מיר אין מיין שולע — האָט זיך געווערטעל ר׳ שלמה — איך פערשטעה אזעלכע אָנשטעלען, געה דיר געזונטערהייט!...

אזוי ווי דער בחור איז אריין שטיל, אזוי איז ער ארויס שטיל, אָנ־בויגענדיג דעם קאָפּ נישט צו רעדען א וואָרט, נאָר א בליק געטאָן אויף אונז מיט די אויגען. — און אוי, רבונו של עולם. וויפיעל יסורים, צרות און פּורעניות, וויפיעל הארץ, געפיהל און געבעט׳ האָבען זיך אויסגעדריקט אין דעם דאָזיגען בליק!...

רב שלמה איז געבליבען זיצען פערבליפט נאָך דעם בחור׳ס אוועק־גאנג, פערטראכט און פערזאָרגט. דאָס פּנים זיינס האָט זיך פאַרענדערט, אזוי אז איך האָב נישט דערקענט דעם רב שלמה׳ן, וואָס איך האָב ערשט נישט לאנג געזעהן. פאַר מיר זיצט א אלטער, א שוואכער, גאָר א צובראָ־כענער שארבען, און דאָס געזיכט שטארק צוקנייצט.

אויף אונז איז אויך אָנגעפאלען א מרה־שחורה, דעו׳ גענעצט, דער ניסט, און קיינער רעדט א וואָרט ניט.

אין דרויסען שטורעמט, דער ווינד קלאפּט אין די פענסטער, בלאָזט אין די שפּאלטען, באָלזט און הוילט אין די קוימענס און רייסט, אריינצו־חאפּען זיך אין שטוב אריין.

זענען מיר אויפגעשטאנען, ארויס פון שטוב מיט א שווער געמיט, און צוגאנגען זיך איטליכער צו זיך אהיים.

אויפ׳ן צווייטען טאג האבען מיר זיך פערזאמעלט נאך א מאל ביי רב שלמה׳ן אין אוונד. רב שלמה האט געפיהלט קאפּוועהטאג און ער איז דעם גאנצען טאג נישט ארויס פון זיין צימער. דאך איז דאס ווייב זיינס אריינגעגאנגען צו איהם זאגען, אז מיר זענען געקומען, און באלד טאקי האט ער אונז פארבעטען צו זיך. דאס צימער איז נישט אזוי גרויס און ס׳איז דארטען עפּיס א נחת, ריין ציכטיג אין אלע ווינקעלעך, די ווענד און מעבעל, און די שאפּעס ביכער, זאגען: אז דא וואוינט א תלמיד חכם. רב שלמה זיצט אנגעלעהנט ביים שרייבטיש פערטיעפט אין די געדאנקען מיט האלב צוגעמאכטע אויגען, פאר איהם ליעגט א בויגען פּאפּיר פערשריבען און געמעקט אין פיעל ערטער, אויך א פען נאך נישט רעכט אבגעטריקענט פון טינט. ביים אריינגאנג, האט ער תחילת אונז נישט בעמערקט. דערנאך האט ער זיך א חאפּ געטאן און האט אונז פריינד־ליך צוגענומען.

מיר האבען מקיים געוועזן אין איהם די מצוה פון בקור־חולים, ווי דער שטייגער פון א אידען איז. דער שטייגער איז ביי אידען, אז זיי קומען מבקר־חולה זיין, לאכען זיי אויס פאר ליעבשאפט דעם קראנקען מיט דער קראנקהייט, אז ס׳איז גאר א איינרערעניש, בכדי מען זאל איהם פער־גרינגערען דעם וועהטאג. מען זאגט איהם אויך מוסר איטליכער אויף זיין גאנג. איינער זאגט: ווי נעהמט דאס א איד, דאכט זיך, א קלוגער, האט א ווייב מיט קינדער, זאל זיך נאריש מאכען, זיך אנידערלעגען קראנק. ווי געשיקט זיך עס! דער צווייטער זאגט: כ׳לעבען, ווארף אוועק דיינע וועהטאגען, טהו א שפּיי אויף דער קראנקהייט, בעסער האב אין זינען, אז ביי דיר איז דא אהן עין הרע דערוואקסענע טעכטער, און זעה, אז מיר זאלען באלד אין־גיכען, אם ירצה השם, טאנצען אויף זייערע חתונות. און ברייננגט איהם ראיות פון זיך אליין, פון דעם מאגען זיינעם, פונ׳ם פאלען אויף די קריזעס און פון די מערידען, וואס האבען איהם צרות אנגעטאן, פונדעסטוועגען... גארינגשט, בין געזונד, און ברוך השם.

אין דער צייט וואס יענע האבען דא פערפיהרט אזא שמועס, גע־בענדיג דערביי, טאקי ווי מעניטען, וואס זענען געפּרובט געוואָרען מיט קריינק. עפּיס מיני מאדנע רפואות, ערב־זייענדיג, אז ס׳וועט ווירקען, — האב איך מיינס אבגעמאכט בקיצור, זאגענדיג: אי, כ׳לעבען, רב שלמה! — נאר כדי מקים צו זיין א אידישען מנהג, און פטור. אין אזוינע מיני

זאַכען, ווי אויך אין ווינשעווען נחמות, ברכות, בין איך אַזאַ עם הארץ, וואָס דאָס גלייכען צו מיר נישטאָ.

רב שלמה הויבט זיך אויף פונ׳ם אָרט, געהט און נעהמט ארויס פון אַ קעסטעלע אַ קליין פעקעלע, בינדט איהם אויף, לעגט עס אַנידער פאַר אונז און זאָגט:

— קוקט, רבותי, זעהט, וואָס ליעגט פאַר אייך.

— קענעפּלעך זעהען מיר — זאָגען מיר אַלע גלייך ארויס — ווייסע ביינענע קנעפּלעך. אַלאַ, וואָס איז דאָס אַזוינס?

— דאָס זענען די קנעפּ פון מיין איינציג קאַפּאָטקעלע, וואָס איך האָב געהאַט אויף מיר צום לייב, ווען איך בין אין דער יוגענד פערוואָגעלט געוואָרען פון מיין היים אין דער ליטא, צוריק אַ פערציג יאָהר — זאָגט רב׳ שלמה שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ.

— אָבער וואָס פאַר אַ שייכות זענען די קנעפּ מיט אייער נישט-גע־זונד־זיין, און וואָס האָט איהר זיך גראָד איצט אין זיי דערמאָנט? איז אונז אַ גרויסע קשיה.

— אוי, ס׳איז שייך און שייך, זיי געהערען זיך זעהר גוט אָן! הלואי וואָלט איך אין זיי נעכטען נישט געווען פארגעסען — זאָגט רב שלמה מיט אַ ביטערען זיפץ, זעצענדיג זיך צוריק אויף זיין בענקעל, פער־מאַכט די אויגען און שווייגט אַ ווײַלע פערזונקען אין די געדאַנקען.

דערנאָך הויבט ער אויף דעם קאָפּ און ווענדט זיך צו אונז מיט אַזוינע דבורים:

— איך בין זיך מתודה פאַר אייך: רבותי, אַז איבער מיין הייסען כאַראַקטער בין איך נעכטען נכשל געוואָרען אין אַ האַרבע עברה, איך האָב ארויסגעטריבען אַ אָרעם יונגעל, אַ פערוואָגעלטען אַ פערלאָזטען, נעבעך, אַ נאַקעטען און אַ — הונגעריגען, וואָס האָט געבעטען רחמים איבערצונעכטיגען ביי מיר אין שולע אין אַזאַ פינסטערער רעגען־שניידע־דיגער נאַכט. ניין, רבותי, ער האָט נישט געהאַט דערביי קיין שום שלעכטע כונה, ער איז באמת אַ גר און אַ פערוואָגעלטער, און נאָך מעהר, ער איז זיכער פון די ישיבה־בחורים אין דער ליטא. דאָס איז מיר קלאָר געוואָרען באַלד טאַקי, ווי ער איז נאָר ארויסגעגאַנגען, פונ׳ם שטעהן זיינעם בהכנעה, פון זיין קליידונג, און טאַקי פון דער בקשה זיינער גופא. מיט אַזאַ מין בקשה וועט ניט קומען איינער אַ היגער. ס׳וועט איהם אַזוינס גאָרנישט איינפאַלען אפילו, נאָר דוקא אַ וואַנדערער פון ערגיץ אַ ווינקעל אין דער ליטא, וואָס די בתי־מדרשים און ישיבות דינען דאָרטען פאַר אכסניות פאַר די אָרימע בחורים. איך אַליין בין דאָך דערמיט געפּרובט געוואָרען נישט איינמאָל נאָר, אין מַיינע יוּנגע יאָהרען. די נעכטיגע נאַכט האָב איך

פערבראכט אין גרוים עגמת נפש, נישט געקענט קיין אויג צומאכען, אזוי שרעקליך האָט מיר דאָס הארץ געפּלאָגט, אזוי האָט מיר באנג געטאָן. די געשטאלט פון דעם דערשלאָגענעם בחור׳ל און צוגלייך אויך מיין געשטאלט, ווען איך בין נאָך געווען א יונגעל, געקליידט ווי ער, האָבען פאר מיר געשוועבט די גאנצע נאכט און מיר שרעקליך געפּייניגט. ציטערענדיג־טרעסלענדיג זיך שטעהט פאר מיר דאָס אומגליקליכע בחור׳ל. ער שווייגט. נאָר די אויגען זיינע דערצעהלען זיינע צרות, אויפ׳ן פנים זיינעם ליעגט אויסגעדריקט א געבעט: האָב רחמנות אויף א געפּייניגטען, אויף א הונגעריגען, נעהם אריין דעם פרעמדען, דעם נאַקעטען, און זאָל ער ביי דיר נעכטיגען אין א ווינקעלע! ער שטעהט מיט א צובראָכען הארץ און ווארט אויף הילף, אָבער אנשטאָט הילף טהוט מען אויף איהם א היק, און מען טרייבט איהם ארויס. שטיל און פארשעמט געהט ער ארויס אָנבויגענדיג דעם קאָפּ, ווי א שוואכער בייגט אָן דעם אקסעל, אז דער שטארקער וויל איהם שלאָגען — די געשטאלט אוועק, און מיינע קומט! קומט, שטעלט זיך מיר פאָר, דערמאָנט מיר פריהערדיגע יאָהרען און זאָגט: דערמאָן זיך נאָר, רב שלמה, אָט אזוי האָסטו דיך אויך אומגעוואָגעלט, אין דיין יוגענד, ארויסגעהענדיג פון דער ישיבה, און אזוי ביסטו אויך ווי פער־וואָגעלט פויגעלע געקומען אין איינע פון די שטעדטלעך, וואָס דאָ אין דעם געגענד, נאקעט און בלויז אין א צוריסען קאַפּאָטקעלע מיט ווייסע ביינענע קנעפּ און האָסט זיך געבעטען אין א בית המדרש, מען זאָל דיך לאָזען דאָרטען דעם קאָפּ אנידערלעגען. ווי־זשע ביסט דו עס אזוי שלעכט, רשע איינער, היינט אין גוטע אומשטענדען? ווי האָט דיך פערטראָגען דאָס הארץ היינט, אז דו ביסט געוואָרען א גאנצער פריץ, און ס׳איז דיר מיט דעם אויבערשטענס הילף גוט, צו דערווייטערען א עלענדען, א דערשלאָ־גענעם, נעבעך, וואָס דו אליין ביסט אמאָל געווען אין זיין שטאנד? אָנ־גענומען, אז דו האָסט אפשר נישט געקענט געבען איהם ביי דיר א נאכט־לעגער, האָסט דו געמעגט איהם געבען עפּיס געלד, ער זאָל קענען איבער־נעכטיגען אין א אכסניא. צו־וועניגסטען, אויב ניט א נדבה פון דער קע־שענע, האָסט דו דאָך איהם געקענט געבען א גוט וואָרט מיט׳ן מויל. און דו, נישט גענוג, וואָס דו האָסט נישט געגעבען נישט דאָס און נישט יעניץ, האָסט דו איהם אזוי מאוס ארויסגעטריבען. — אוי, נישט פאר אייך גע־דאכט, ברידער, אזא פּלאָגען זיך ווי נעכטען און אצינד נאָך אויך!

—פונדעסטוועגען נעהמט אייך נישט אזוי צום הארצען — טרייסט איך רב שלמה׳ן — עס טרעפט זעהר אָפט אזעלכע מעשים, בייזאכען, און קיינער מאכט זיך נישט דעראויס. לאָמיר נעהמען, א שטייגער, אָט די גרויסע סוחרים, די בעריהמטע באנקירען און טאקי אלע גבירים אונזערע,

וואָס בעהאַנדלען אַזוי שלעכט זייערע מענשען, נישט־ברחמנות׳דיג, ווער, (ואָל זיי צו קיין גנאי נישט זיין) זענען זיי אליין ? כמעט אַלע זענען זיי אויפגעקומענע משרתים, וואָס שפּילען היינט די ראָלע. אין דער יוגענד זענען זיי געווען משרתים אין קלייטען און אכסניות און האָבען געלייזט פון זייערע בעלי־בתים אין טאַטענס טאַטען אריין הונדערט מאָל אַ טאָג. אַזוי איז שוין געשטעלט אין דער וועלט פון זינט זי איז בעשאַפען געוואָרען, אַלע פערגעסען זיך, ווער עס האָט די בייטש אין האַנד, שמייסט, נישט צו געדענקען, אַז ערשט נעכטען האָט ער מיט זיין כבוד אליין פון דער אייגענער בייטש טאַקי געכאַפּט שמיץ. אַ קיילעדיג בייבעל, עזות און געלד נעהמען צו דעם זכרון. אויף אַלע פעהלער און פלוי אין דער נאָז פערדעקט די מטבע. בעקומט איינער געלד, האָט ער די וועלט און יענע וועלט.

— אייערע טרייסט־ווערטער זענען נישט קיין ענטפער — ענטפערט רב שלמה — דאָס שלעכטס הערט ניט אויף שלעכט צו זיין דעריבער נאָר, ווייל עס איז אַ געוועהנטליכע זאַך. כשר מאַכען אַ חטא דערמיט, ווייל מען געפינט איהם אָפּט ביי אַ סך מענשען אין דער וועלט, הייסט אַזוי פיעל, ווי מען זאָל זאָגען, אַ שטייגער, אַז אַ שטומפּיגע ראיה, טויבקייט און שטאַמלען איז נישט קיין פעהלער, ווייל אין דער וועלט זענען דאָ גוזמא־גוזמאות טויבע, שטומע און בלינדע. וואָרום אויב אַזוי, מוז דאָך אויסקומען, אַז סיי דער יצר טוב מיט זיין גוטסקייט און סיי דער יצר הרע מיט זיין שלעכטסקייט זענען נישט ווערט קיין דרייער. ניין, רב מענדעלי, אומזיסט די רעד אייערע. איך וויים ביי מיר מיין שולד און פּיהל, אַז איך האָב גע־האַנדעלט שלעכט.

— אָט דאָס האָסט דו טאַקי פון גאָט אַליין אַ מוסר דערפאַר, וואָס דו פוילסט זיך אויפשרייבען דיין לעבענס־געשיכטע — זאָגט איינער פון דער חברה — וויפיעל מאָל האָט מען דיר געזאָגט און געזאָגט, דו זאָלסט דאָס טאָן און האָסט נישט געפאָלגט.

— אָט דאָס דאָזיגע בחור׳ל איז טאַקי ווי אַ שליח פון גאָט געקומען אויפצוטרייבען דיך, אַז דו זאָלסט לסוף זיך דערמאַנען אָן דיינע פריהער־דיגע יאָהרען — העלפט אונטער דעם ערשטען נאָך איינער — אָט האָסטו אצינד נישט ווילענדיג טאַקי זיך דערמאַנט אין די קנעפּלעך פון די יונגע יאָהרען און הלואי זאָלסטו דו זיך אויך דערמאַנען נעמען אָנצושרייבען, ווי ס׳האָט זיך געלעבט אידען אמאָל, אין יענער צייט, כדי עס זאָלען נישט פערפאַלען ווערען ווי אין וואַסער אריין.

— ווער האָט אייך געזאָגט דעם סוד, וואָס איצט ביי מיר אין האַר־צען ! — טהוט רב שלמה אַ זאָג און דאָס פּנים פלאַמט איהם, — אויף

מיין געלענער נעכטיגע נאכט ליגענדיג פערטראַגען, אין שטוב איז שטיל און אין דרויסען שטורעמט א שרעק, איז מיר ווי א בלין אריין — דער געדאנק, אַט דער טרעפער, דער אויסלעגער, וואָס זיצט אין דעם מענשענס הארץ, — און האָט אויסגעלעגט, אז די מעשה מיט דעם בחור'ל איז א וואונק מיר פון אויבען, און פון יענער צייט אָן הערט ער נישט אויף צו־צוטרייבען מיך און זאָגט: שרייב! אין דעם מענשענס לעבען קומט פאַר אמאָל אזוינס, וואָס צווינגט אפילו דעם אפיקורס, וואָס לייקענט אין דער השגחה, גלויבען, א ס'איז פארהאַן א פערבאָרגענער, אזעלכער, וואָס אלס־דינג בעשטעהט דורך איהם, איטליכע זאַך אין איהר צייט, אויף אזעלכע בעדינגונגען, מיט וועלכע עס איז געשטעלט געוואָרען פון לכתחילה. עס זעהט אויס, אז אזוי איז דאָס מזל מיינס און אזוי איז שוין מיר בעשעהרט, אז מיר זאָל עס געהן אין דער וועלט אלץ מיט שטורעם. מיין לעבען איז א שטורעמדיגער ים, מיינע יאָהרען — רוישענדע כוואליעס און די נשמה מיינע — דאָס שליידערנדיגע שיפעל. און דאָס ערשטע מאָל, ווען איך האָב מיך אָנגעהויבען צו דערקענען, איז אויך געווען מיט שטורעם. — ס'איז פריהלינגס־צייט. פלוצלינג ווערט א חמארע און צווישען די גערטנער אויף פריש־גרינעם גראָז לויפט זיך א אינגעלע באָרפיס אין איין העמדעל מיט א היטעלע אויפ'ן קאָפּ. לויפט געשווינד, אָבשטעלענדיג זיך צו־ווײלען, די אויגעלעך וואַרפען זיך אין אלע זייטען, און די אויערלעך הערען־צו אויפ־געשטעלט ווי ביי א העזעלע. יענס קינד דאָס בין איך מיט מיין כבוד אליין. דאָס מאָל עפּענט זיך מיר צום ערשטען מאָל אויף די אויגען מיינע און איך ענטפּלעק מיך צו מיר אליין אינגאנצען ווי איך בין — איך ענטפלעק מיך און בלייב פערגאפט אויף דעם בילד, וואָס שטעהט פאַר מיר. איינער אליין געפין איך מיך דאָ, קיין לעבענדיג בעשעפעניש ארום נישטאָ. נאָר הימעל און ערד. א פלויט פון איין זייט, א פלויט פון דער אנדערער זייט. אָט גיט א זעץ, א קלאַפּ אויבען אין דער הויך. דאָס קול קייקעלט זיך, אין ענדע וועלט צעפאלענדיג זיך אויף א סך שטארקע קולות דאָרט. און פייערדיגע שלאנגען פליהען מיט א צוק אין הימעל. — אָט דאָס קלאַפּען רעדער פון גאָט'ס רייטוואָגען, טראַכט איך ביי מיר, גאָט פאָהרט עס דאָרט אין הימעל, טראסקעט מיט דעם בייטש אזש פונקען פליהען. א זייל פון שטויב הויבט זיך אויף פון דר'ערד, עס יאָגט זיך, עס דרעהט זיך ווי א דריידעל. גאָר באלד גיט א גאָס א רעגען, א ליעבער וואַרימער רעגען גאָר א דער־קוויקעניש, גרויסע טראָפּענס פויקען אז אויף גרינוואַרג אין די גערטנער: רעטעכלעך, ציבעלע, קנאָבעל יונגעטשקע בויגען איין די קעפּעלעך, ווי קינ־דער ביים מאַמען אין שויס, און צוואָגען זיך מיט פערגעניגען. אין דרויסען לאָיען פון הונדערטער ערטער קליינע רינקעלעך, נעהמען זיך אויפ'ן וועג

צונויף, פליסענדיג ווייטער, ווייטער, זוזענדיג אין די אויערען. און אַט טהוט זיך אַ ווייז די ראָד פון זיין רייטוואָגען, אַ ראָד אַ גרויסע דאָרט אין הימעל. נאָר אָבער אַ האַלבע זעהט זיך ארויס וואונדער־שען געפארבט, אַ פערגעניגען צו קוקען, און עפּיס אַ ליכטיג שיין אַנטגעגען. די זון געהט ארויס דאָרט פון אונטער דער ראָד. ווי אַ חתן פון אונטער דער חופּה, גיט אַ קוק צו דער ערד, שיינט זי, אַ ווינק צו די וואָלקענס—ווערען זיי רויט...

דאָס איז דער אָנהויב פונ׳ם דערקענען מיך אַליין, גאָט און די וועלט זיינע. מיט דונערען און בליצען איז מיר דאָס אַלסדינג ענטפּלעקט געוואָרען צום ערשטען מאָל און דאָס מענשליכע פערשטאַנד האָט אין מיר אַ שיין געגעבען דורך דעם שטורעם. אַט דאָס וואונדערליכע בילד האָט זיך מיר איינ־געשניטען אין האַרצען. אייביג וועל איך, וויל איך עס נישט פארגעסען די גאַנצע פּאַנאָראַמע פאַר מיר, און דעם לשון פון דער נאַטור ארום מיר האָב איך דאַמאָלסט פערשטאַנען און האָב עס געפיהלט מיט׳ן האַרץ פון אַ אומ־שולדיג קינד. איך האָב פערשטאַנען דעם לשון פון די קרייטעכצער און גע־וועקסען פון גאָרטען, דאָס ליעד וואָס די רינעלעך וואַסער פּלאַפּלען, און וואָס פראָש קוואַקעט ליגענדיג אין בלאָטע ביז׳ן האַלז, אויסשטעלענדיג אַ פּאָר גרויסע אויגען—האָב איך גוט פערשטאַנען, איך האָב דאָך איהר אָבגע־ענטפערט קוואַקענדיג אויך אויף אַ קול ווי זי. און אַז איך בין געקומען אין הויף פון אונזער הויז. איז ארויס דאָס קעלבעל פונ׳ם שטאַל אויסגלייכענ־דיג די ביינער, שראַב לאָזענדיג דעם קאָפּ און אויפהייבענדיג דעם עק און געמעקעט, און ס׳איז אויך ארויס די הוהן מיט איהרע קינדערלעך און גע־פּיקט אין מיסט פּישצענדיג, און דער האָהן געהט־מיט פּאַראויס קוממיות זעהר האָפערדיג און מאַכט קוקעריקו. אויך די קאַטץ זעה איך, ווי זי געהט אַראָב פונ׳ם דאַך, קאַראַבקעט זיך אויפ׳ן וואַנד און מיאַאוקעט. האָב איך געוואוסט וואָס זיי ווילען, און האָב איטליכען אָבגעענטפערט אויף זיין לשון: געמעקעט, געמיאַוקעט, געפּישצעט הויך אויפ׳ן קול. פערשטאַנען האָב איך נאָר נישט דעם פּאַטש, וואָס דער טאַטע האָט מיר געגעבען, און וואָס בעדייט דער מאַמעס געשריי אויף מיר, אַז זי האָט מיך דערזעהן פּיטש נאַס פונ׳ם רעגען; וואָס זיי זענען אויסען געווען דערנסמאָל און וואָס מיין רבי און אַנדערע מענשען זענען אויסען געווען פון מיר דערנאָך—דאָס האָב איך נישט געקענט פארשטעהן.

רב שלמה שפּאַרט זיך צו מיט׳ן קאָפּ צום פּאַרענטשיל פון שטול שוויי־גענדיג אַ ווייַלע. פונ׳ם אויסדרוק פון זיין פּנים און די אויגען איז געווען צו דערקענען, אַז ער איז שטאַרק צוקאָכט און מיר האָבען פערשטאַנען, פּאַר וואָס ער איז אַזוי צוקאָכט. זיין לעבען האָט זיך איהם געצויגען ווי אַ וועג

פול דערנער מיט שטיינער. אָט געהט ער באַרג אַרויף איבער הויכע שפּי־
ציגע סקאַלעס און אָט לאָזט ער זיך אַראָב אין טיפע אָבגרונדען. אַצינד
ביים עפענען די אַלטע פּעקלעך צרות און ביים אָנריהרען מיט אַ פינגער די
וואונדען, מכות, נאָך איינגאַנצען נישט אויסגעהייהלטע, מוז מען דערביי
פּיהלען שמערץ, אַ שמערץ זעהר אַ גרויסען. בערוהיגענדיג זיך אַ ביסעל,
הויבט ער אָן ווייטער צו ריידען.

— איך וויל אַצינד ענדיגען אייך מיין שמועס, וועלכער איז נעכטען
אין אָנהויב איבערגעהאַקט געוואָרען. שוין אַ לאַנגע צייט אַז די פען מיינע
געפינט זיך צווישען צוויי פערשיעדענע דעות פונקט קאַפּויר איינע פון דער
אַנדערער, ווי דער אָרון פון מחמר׳ן היינגט, לויט ווי מען זאָגט, צווישען
צוויי מאַגנעטען. אין דער צייט וואָס איינע פון די דעות ציהט זי אַהין צו
בעשרייבען אַלטע זאַכען וואָס פריהער, איז די וואָס אַגעגען האַלט זי אָב
ציהענדיג זי אַהער צו בעשרייבען וואָס אין אונזער צייט געהט פאָר. און
די דאָזיגע צוויי שפּאַרען זיך איינע מיט די אַנדערע אין מיר ווי צוויי קרע־
מער קריגען זיך איבער איין קונה, צונייטט מאַכענדיג דערביי איינער דעם
אַנדערענס סחורה. איינער זאָגט: גאָט זאָל אָבהיטען פון דער מאָדנער נייער
סחורה און פון די שעהנע תכשיטים היינטיגע צייטען ביי אידען! אַלץ וואָס
דו זעהסט איז נישט מעהר נאָר פורע שווינדעל, און אַ אויגען־פערבלענ־
דעניש, פאַרזילבערטע שערבלעך, אַ אויסגעבלאָזטע איי, צוגעפּוצט, פער־
פאַרבט פון דרויסען און שמוציג, פע, פון אינעווייניג. ס׳איז נישטאָ קיין
עכטער טיפּ מיט זיינס אַ ווילען, מיט זיין אייגענעם כאַראַקטער. עפּיס
גאָר אָנגעשטעלטע גולם׳ס, מיטיינס־געזאָגט, ווי קוקלעס אַזוינע, דאַכט
זיך, עפּענען ליפּעלעך, פּויקען, בלאָזען, קלינגען און גיבען פון זיך אַרויס
אַ קול נישט פון אַ לעבעדיגער נשמה, נאָר דורך עפּיס אַ פּריזינקעלע.
כ׳לעבען, לאָז זיי אָב, און נאָט אייך בעסער אַנטיקען אַלץ פּאַטערשע, וואָס
עס לעבט און עס האָט אַ אייגענעם ווערטה... אַגעגען זשע די שרייט: קומט
צו מיר, קוקט אָן מיין סחורה און קוקט נישט אויף יענץ, וואָס שמעקט
שוין מיט קברות־בלעטלעך, וואָס טויג אייך, רב איד, פערשימעלטע זאַכען
— אויף דערויף שרייט מען דאָך טאַקע אין דער וועלט, אַז אידען מייסטענס
רייסען זיך אָב פונ׳ם איצטיגען אין דער וועלט און דער קאָפּ ליעגט זיי
העט־העט אין דער פערגאַנגענהייט, זיי געהען אומגעקערט מיט דעם פּנים
אַ הינטער נישט צו זעהן פאַר זיך דעם וועג, שטרויכלען זיך און פאַלען.
אין אַלע זייערע הנהגות — ביי זיך אין שטוב, אין שוהל און אין דער
ליטעראַטור זייערער זענען זיי ווי די טויטע, טויטע זענען זיי ביים לעבען
און לעבען מיינען זיי נאָכ׳ן טויט. אַ איד אַז ער לעבט איז גערעכענט ווי
גאָרנישט, ערשט נאָכ׳ן טויט ווערט ער געהויבען מיט אַ שענער מצבה

— אלע מתים בעקומען דעם טיטול תם וישר, א נדיב, א חכם. רעטיך, צו־בעלע ווערען צעדערבוימער, א פלאטע — א לויתן אויפ'ן בית עולם. הכלל דער היינט איז ביי זיי גארנישט, אין אמת'ן אבער איז דאך דער עיקר לעבען פארט טאקי נאך אין דער הייסער מינוט, אין וועלכער מען געפינט זיך. דער מענש, וואס נויטיגט זיך ווי א לעבעדיג בעשעפעניש אין אזוי פיעל בעדערפעניש, איז מחויב ווי ווייט מעגליך אויסצווזוכען אזוינע מיטעל און זיי צו פערבעסערען אזוי, אז דורך דעם זאל איהם דאס לעבען אויף דער וועלט ניחה זיין. הייסט דאך עס, אז ער מוז דערינען ארבייטען אינ־איינעם מיט אלע מענשען אין זיין צייט.

— לאזט זיך, זייט־זשע מוחל — דינען, זאגט רב שלמה, זעהענדיג, א מיר ווילען איהם איבערשלאגען די רייד — איך וויים וואס איהר ווילט מיר ענטפערען. איהר ווילט זאגען: אליין פאר זיך גענומען איז נישט איינע פון דיביידע דעות ריכטיג, ווייל איטליכע פאר זיך איז דאך נישט מעהר נאר ווי איין זייט פון דער זאך, איבער וועלכער עס רעדט זיך. אלס־דינג אין דער וועלט האט צוויי זייטען און דער אמת בעדארף ארויסקומען פונ'ם אננעהמען די בײדע אינאיינעם. נאר אבער אזוינס קען נאר אדער א גרויסער חכם, א געזעצטער מענש, אדער פערקעהרט א ווארעאט, וואס ווארפט זיך אין אלע זייטען און פאר איהם איז רעכט, ווי א טאג ארבייטער, איטליכעס מין ארבייט, וואס קומט איהם צו דער האנד, נישט איבער־קלייבען. אנטראגען שטיינער, ליים, ציגעל צום בויען, אדער פאנאנדער־ווארפען א וואנד, גראבען אין מיסט און רייניגען א שטאל, — וואס מאכט דאס איהם אוים, אבי געארבייט און בעקומען געצאהלט. — איך אבער בין פון די מיטעלע מענשען, וואס האפען זיך נישט צו איטליכער ארבייט, און נעהמען זיי זיך שוין אריין אין קאפ עפים א זאך, האלט מען זיך דער־מיט שטענדיג, נישט אראב דערפון אויף א האר אין דער זייט. און דערצו נאך — בין איך זיך מודה פאר אייך. בין איך בטבע פויל — איך טראכט מעהר ווי איך טהו. אבי עס טרעפט זיך נאר עפים א שטיקעל עכוב, בע־פרייט איך מיר פון איהר זעהר גערן. דעריבער אז די דעות זענען מחולק אין מיר, האלטען זיך מיר ביי דער פען, ציהענדיג זי איטליכער צו זיך, פסק'ע איך ווי יענער מאן דאמר: נישט צו דעם, נישט צו יענעם, לאז זיך ליגען ביז וואנען משיח וועט קומען. און אט קומט ער... דער בחור. ער קומט אן פלוצלינג מיט דעם שטורעם און גיט מיך א דרעה צוריק צו דער פערגאנגענהייט. אצינד דער קאפ ליעגט מיר אינגאנצען אין יענער צייט, דארט וואו איך האב געלעבט אין דער יוגענד. אלט, זאט מיט צרות, מיט א האריץ אנגעפלאגט און פערוואונדעט פון פליהענדיגע פיילען אין לעבענס־קאמפף. געפרואבט מיט ביטערע שווערע יסורים, האב איך מיך אומגע־

קעהרט צו מיין וועלטעל וואס א מאל, און דער כח המדמה ברייננט מיר ארויף פון אונטער ערד זיין צויבער, ווי יענע כשוף־מאכערין פאר שאול'ן אין עין־דור, פארשיעדענע בילדער און צורות, מיט נאך פיעלע מיני משונה אלטע זאכען פון אמאליגע יאהרען. זיי קריכען ארויס און קוקען אויף מיר בייז, ווייל זיי פערשטעהן זעהר גוט, וואס דאס אומקעהרען זיך מיינט צו זיי בעדייט, און צו וואס זיי ווערען דא ארויסגעפאדערט — זיי ווייסען, אז דאס בין איך געקומען נעהמען זיי, און ווייזען זיי פאר דער וועלט אויף וואונדער. אוי וועה, יענץ וועלטעל מיינס איז זעהר א קליינס, דארטען בליהען נישט קיין פאמעראנצען, עס וואקסען נישט קיין רויזען, מען זעהט דארטען נישט קיין גרויס נחת, טייכען פון מילך און האניג גיסען זיך דארטען נישט און דער עולם דארט איז א געמיינער, נעבעך, אידען מיט בערד און פאות און מיט לאנגע קאפאטעס, דארע, קווארע, געבויגענע, קראנקע, צובראכענע, דערשלאגענע, פערשווארצטע, פערפינסטערטע, צי־טערען פאר דער שיין. עס טהוט מיר זעהר באנג, רבותי, בעאומרוהיגען די אלטע ביינער זייערע און מטריח זיין די דאזיגע מתים זיי זאלען ארויף אויף דער סצענע מיט זייער כבוד אליין. און ווער ווייס, צי וועלען זיי זוכה זיין צו א שעהנעם אויפנאהם. פיעל פון אונזערע אידעלעך זענען דאך, נעבעך, היינט זיך שטארק מצער איבער זייער נאז, וואס שטעהט און שרייט ארויס איטליכען, אז דאס זענען פון די בני יעקב! ווען זיי זאלען נאר האבען די מעגליכקייט, וואלטען זיי פערביטען זי אויף א אנדערע — און פלוצלינג טראגט דער רוח אן פון ערגעץ אידען אלטע, פערשימעל־טע, עפּים משונה־ווילדע מיט זייער שטעהן, מיט זייער געהן, מיט זייערריידען און מיט דעם גאנצען בענעהמען זייערען, מישטיינס־געזאגט, אנ־צוטאן זיי א בושה עפענטליך פאר א וועלט מענשען. ניין, ברידער, דאס איז נישט קיין שפאס, איך זאג טאקי ארויס אייך גאנץ ערענסט אזוינס, וואס האט מיר געמאכט עגמת־נפש, און וואס צוליעב דעם האט איהר מיך געטראפען זיצענדיג אזוי פערזארגט און פערטיעפט אין די געדאנקען. און באמת טאקי, וואס האט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען? איבערראשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאכען האבען מיר נישט קיין גראפען, פריצים און גענעראלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען, קיין ראמאנען מיט יפה־פיה'ס האבען מיר נישט געשפיעלט. שלאגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אדער זיין ווי עדות צוקוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאס בלוט, האבען מיר נישט געפּרובט, און טאנצען קאדריי־לען מיט נקבות אויף בעלער האבען מיר נישט געקענט. און אויף געיעג אין פעלדער, אין וועלדער צו חאפען בערען, זענען מיר נישט געגאנגען. גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים'ען אויפצודעקען נייע אינזלען

האָבען מיר נישט. מיט טענצערענס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין גע־שעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרימאַדאָנעס און אַנטאַן זיך די גרויסע פאַרגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור אַט די אַלע צימעסלעך צום ספּור המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אַט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז און אַנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד, מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות, מיט ווייבער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפּאַ־לענע און אָבגעקומענע, אַלע סאָרטען אָרימע לייט, ארומגעהענדיג איבער די הייזער ערב שבת, ערב יום טוב, ראש חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנ־טאָג און דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים, מקבלים, און צדקה־פּושקעס, אַלע מיני פּורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה׳דיגע פּרנסות, אַט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך און וועה איז צו אונז! אַ לעבען, משטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל ליכט; אַ לעבען וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ.

— אַ טעות, כ׳לעבען, רב שלמה — זאָגען מיר: — נו, לאָז שוין זיין אפילו ווי איהר זאָגט, אַז אין דעם אידענס לעבען פעהלט געווירץ, אָבער דערפאַר האָט ער אין זיך אַ מין אידישען טעם, וואָס ס׳איז נישטאָ זיין גלייכען. ס׳איז טאַקי אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערים, און די מבינים וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אריין און עסען דאָס מיט אַ מאָרנעם אַפּעטיט. אַט די ביטערקייט וואָס איז אין אונזער לעבען, אַט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע, און עס איז געשמאַקער דעם מבין פיעל מעהר ווי יענע פריקרע זיסקייט, פון וועלכע עס נודזעט אַמאָל גאָר צום ברעכען. לעקעכלעך, דאָס איז אַ מאכל נאָר פאַר קליינע קינדער. דאָס לעבען פון די כנסת ישראל, האָטש עס זעהט אויס שטאַרק מאוס פון דרויסען, אָבער שען איז עס אינוויינינג. אַ שטאַר־קער גייסט ליעגט אין דעם אידישען לעבען, אַ גייסט אַ געטליכער, וואָס ווי אַ ווינד וועהט ער שטענדיג, אויפהייבענדיג אין איהם חוואַליעס, כדי צו רייניגען זיי פון שמוץ און פוילקייט. די דונערען און בליצען, פאַגראָמען און שטורעמס, וואָס קומען אויף זיי אַמאָל, זיי לייטערען זיי, און גיבען זיי צו אַ נייעם קראַפט. דאָס אידישע פאָלק איז ווי דער פאַרצייטיגער גרי־כישער פילאָזאָף דיאָגענעס, דער קאָפּ זיינער פליהט איהם אין הימעל, דערקענט גאָטס גרויסקייט אָהן אַ סוף, און אַליין וואוינט ער דאָ צווישען די אומות העולם (ווי יענער אַמאָל אין זיין פעסעל) צונויפגעשטיקט אין אַ בעשטימט ענג אָרט. אונטער די בערגלעך מיסט אין חדר, ישיבות און בתי מדרשים גליהט דאָס פייערעל פון תורה, פאַרברייט ליכט און וואַרימקייט צווישען

גאנצען פאָלק. אַלע אונזערע קינדער, אָרים און רייך, קליין און גרויס, לער־נען און קענען די קליינע אותיות. אָט אזא לעבען, זאָגען מיר, איז רעכט און עס פאסט טאקי, אז ס'זאָל פערשריבען ווערען לדורות.

— צוגעגעבען אפילו ווי איהר זאָגט — ענטפערט רב שלמה — איז דאָך דאָס גערערט געוואָרען נאָר אקעגען דעם לעבען פונ'ם גאנצען פאָלק בכלל, אָבער מיין לעבען אליין, פאר זיך גענומען, מיט וואָס האָט עס פער־דיענט און וואָס פאר א נייעס איז אין איהם דאָ, ס'זאָל ווערטה זיין, מען זאָל עס בעשרייבען? עס האָט זיך פאסירט מיט מיר דאָס אייגענע, וואָס מיט טויזענדער אנדערע ביי אונז. גאנץ געוועהנטליכע זאכען. איז דען דאָ נאָך א אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאנצער שטייגער לעבען פון איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ'ם געבוירען ווערען ביז דעם שטאר־בען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז יודישע קינדער? די ערציהונג, דאָס לערנען, דאָס דאווגען און דער ניגון צו יעדער תפלה, צו יעדען פזמון, צו יעדער שטיקעל פיוט, צו יעדער סליחה, האָט זיין געשטעלטען, געוויסען נוסח, אפילו עסען און טרינקען האָבען אויך איין נוסח. איז עס דען וואו געהערט געוואָרען, אז אין א געוויסער שעה, פרייטאג צונאכטס, א שטיי־גער, זאָל א פאָלק יודען עסען פיש, לאָקשען און צימעס, שבת אין דער פריה — רעטיך און פעטשא, לעבער און ציבעלעס מיט אייער, א אויס־געפריעטע קאשע מיט א גרויסען מארך־ביין דרינען; אין דעם און דעם טאָג זאָל מען עסען קרעפלעך, אין יענעם טאָג המן־טאשען און אין דעם טאָג א געלען קוילעטש מיט זאפרען. הויבט איינער אָן זאָגען „כל מקדש" אָדער שרייען „חי וקים" אין בערדיטשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון און דאָס אייגענע קול אויך אין ארגענטינע, וואָס אין עק וועלט. מיר זענען א עדה פון מילבען, וואָס ווי איינע, אזוי די אנדערע, אלע גלייך. אין דער נאטור געשיכטע, זאָאָלאָגיע, ווערט גערעדט וועגען דעם מין מילבען בכלל, אָבער נישט וועגען איטליכער מילב בעזונדער.

— אין פלוג, דאכט זיך, רעדט איהר גאנץ גלייך — ענטפערט חברה איהם — דאָס יודישע לעבען זעהט טאקי אויס ווי מיט איין נוסח ווי ביי די מילבען. אָבער אין אמת'ען איז צווישען זיי דאָ א גרויסער חילוק: די מילב מוז פון דער נאטור טאָן אזוינס, וואָס ס'איז געשטעלט געוואָרען פאר דעם גאנצען מין מילבען, נישט צוקרימען אויף א האָר. ביי מענשען איז אָבער נישט אזוי. איין זאך וואָס ליגט אין דער טבע ביי א כלל מענ־שען, בעקומט ביי יעדערן פון זיי א גאנץ אנדער פנים, יעדערער טהוט זי אויף זיין שטייגער, אנדערש ווי דער צווייטער. ביי איטליכען מענשען לאָזט זיך בעמערקען א בעזונדער כאראקטער אין דעם רעדען, אין דעם שמייכעל, אין דעם ווינקען מיט די אויגען, אין דעם גאנג, אין דעם שטיי־

גער עסען און טרינקען, חאָטש די אַלע זאַכען זענען אַ מתנה פון גאָט ביי אַלע מענשען. און נאָך מעהר דערקענט מען דעם מענשען אין זיין סטיל, זיין שטייגער שרייבען. איין זאַך קומט ביי איין שרייבער ארויס אנדערש ווי ביים צווייטען. — אין שני נביאים מתנבאים, צוויי נביאים, זאָגען אונזערע חכמים, רעדען נישט איין זאַך, בסגנון אחד, מיט איין סטיל... אומזיסט אייער טענה'ן, רב שלמה! שרייבען אייער לעבענס־גע־שיכטע מוזט איהר.

— מהיכא־תיתי, פאַר זיך אַליין אפשר טאַקי יאָ, אָבער נישט פאַר אנדערע — זאָגט רב שלמה, ווילענדיג ווי־ס'איז זיך ארויסדרעהען — איך בין מוסכם אָנצושרייבען וואָס אין מיין לעבען איז פאָרגעקומען נאָר פאַר מיר, אָבער דאָס זאָל ווי די דאָזיגע קנעפּלעך ליגען ביי מיר צו דינען פאַר אַ זכרון אין די אמאָליגע יאָהרען מיינע און מיך אָבהיטען פון אַ זינד.

— ניין, רב שלמה — האָבען מיר אַלע געשריען — שרייבען און טאַקי דרוקען!

— אויב יאָ אזוי — מאַכט רב שלמה מיט אַ שמייכעל — אַז איהר זאָגט דרוקען, געהט זשע ווייטער און רעכענט אויס נאָך און נאָך מלאכות, וואָס אַ יודישער מחבר האָט צו טאָן, כסדר: שרייבען און צונויפנעהמען פּרענומעראַנטען און הסכמות; דרוקען און מגיה זיין, קנעלען, האָבען צוטאָן מיט דעם בחור הזעצער; מאַכען אַ גרויסען לוח־הטעות, אזויפיעל וויפיעל אין ביכעל זענען דאָ ווערטער; ארומגעהן איבער די הייזער, טיילען און אָנוואַרפען אויף יודען די ספרים, דערנידעריגען זיך פאַר איטליכען גאָרנישט, פאַר אַליאַד מענשעל, אריינלאָזען זיך אין וויכוחים מיט קמצנים און נאָך אזוינע מיני נפשות, וואָס ווילען זיך אויסדרעהען; בוקען זיך און קבצנ'ען לכבוד גאָט, לכבוד התורה ולכבוד דעם הייליגען לשון פון קודשא־בריך־הוא מיט די כנסת ישראל; געבען אַ סך ספרים בעקאַנטע במתנה און מוכרי ספרים אויף באָרג ביז משיח וועט קומען; און נאָך אַלע זאַכען פערקויפען דאָס רעשט ווי שמאַטעס אויף פּאַפּיער — אַ קאָ־פּיקע פאַר אַ פּוד! — ניין! ברידער, איך טויג נישט צו אזעלכע ארבייט.

— האָט איהר דען פערגעסען, רב שלמה, אַז ס'איז עפּיס דאָ אַ מענדעלי מוכר ספרים אויף דער וועלט, און לבטלה האָט גאָט איהם נישט בעשאַפען! — לאָז איך מיך הערען הויך מיט גדלות, ווי אַ געניטער אין אזוינע זאַכען. באַ! איהר האָט, זייט מוחל, נאָך נישט געענדיגט דאָס צעטעל פון אַלע מלאכות. דעם חילוף האָט איהר פערגעסען. דאָס מיינט מען דעם גלגול, וואָס יודישע ספרים ליידען בעוונותינו הרבים. עמיצענס אַ ספר ווערט דורך די מוכרי ספרים מגולגל אין אַ תחינה פון שרה־בת־טובים,

די תחינה ווערט מגולגל אין א קינה, די קינה אין מעשענע לייכטער, מע־שענע לייכטער אין א שופר, א שופר אין א סליחה, אין א מחזור, סליחות, מחזורים און וואלפציינדליך, אין א כל־בו און טלית־קטן׳ס. אט אזוי געהן זיי איבער פון איין גלגול צום אנדערען גלגול, ביז זיי ווערען צופליקט, צוריסען און ווערען שמאטעס. ס׳איז דא נאך א מיני חבורים, וואס פאר די זינד פון זייערע מחברים, ליעגען זיי ווי די שטיינער, רחמנא־לצלן, וואס טויגען צו גארנישט, סיידען צומאכען פון זיי שפיי־קעסטלעך, מען טהאר אבער נישט שפייען אויף שמות... נישקשה, רב שלמה, נעהמט שרייבט, און וואס נאכ׳ן שרייבען דארף זיין, דאס נעהם איך שוין אויף מיר. דער גאנצער ענין דא מיט אונז איז באמת טאקי מן השמים. זעהט, איך בין אויך, ווי איהר זאגט, געגאנגען צו אייך אין א שטורעם.

רב שלמה האט געשוויגען און מיר פריינדליך געדריקט די האנד, ווי איינער זאגט: טאקי זאל זיין ווי איהר ווילט!

געזונד זאל זיין רב שלמה, וואס האט געהאלטען ווארט און אין א יאהר ארום מיר אריינגעשיקט פיעל פון זיינע געשריבענע זאכען, וועלכע איך וועל מיט דעם אויבערשטענס הילף לאזען אבדרוקען אין א קורצע צייט כסדר איינע נאך די אנדערע.

שלמה ר׳ חיים׳ס

(א בילד פון אידישען לעבען אין דער ליטא)

— פון —

מענדעלי מוכר־ספרים.

1.

א צעהן ווייערסטליך פונ׳ם שטעדטיל ק... אין דער ליטא ערגיץ, געפינט זיך א מין קליין דערפיל עפיס, ארומגערינגעלט מיט גרויסע וועלדער, צווישען וועלכע עס פלייצט א היבשער, א שיינער טייך, וואס לעבין איהם שטעהט א מיהל, און דעריבער הייסט דאס דערפיל מליניצא. אויף איין זייט טייך קוקען ארויס פון צווישען גרינוואַרג און בייטער א דרייא קליינע הייזליך פאר דרייא פויערישע פאַמיליעס, דיא איינציגע איינוואוינער דאָרט. און אויף דער אנדערער זייט טייך שטעהט הארט לעבין וואלד איין־איינציגע שטוב פון קאלעבדינע ברעוונעס מיט קליינע פענסטער און א הויכען, אלטען דאך. דאָרט זיצט חנא מליניצער מיט זיין הויזגעזינד, דער ארענדאר פון דער מיהל, וואס דיא חזקה אויף דער ארענדע נעהט איבער אין זיין משפחה פון טאטעס צו קינדער. אין גאנצען זעהט מליניצא אויס וויא א נעסט, וואס ליגט פערבאָרגען אין א ווינקעל, אָפגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ׳ם טראַקט, נאָר קליינע־שמאלע וועגליך שלענגלען זיך דורך דעם וואלד דורך טאָהלען און בערגליך און פיהרען צו דערפער, וואס ליגען צווייעט ארום און ארום. און ווען מענשען זיינען דאָ זעלטען, עס רעש׳ט נישט, עס קאָכט נישט וויא אין שטעדט, דערפאר שווימעלט און גריבעלט דאָ אין דיא וועלדער, אין דיא זומפען און פעלדער אלערלייא בעשעפעניש, חיות און עופות; דערפאר לאָזט זיך דאָ הערען אלערלייא קולות: א געזאנג פון פייגעל,

א קראקען א קוואַקען, א שמוצערען א גרילצען זומער, א וואיען א היילען פון הונגערינע וועקף ווינטער, און א מאל א ברומען פון א פערבלאָנדזיטען בער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראַנט זיך א רוישען פת׳ם וואסער ביי׳ם אראָפפאַלען אויף דיא רעדער, א סלאַפען, א מאָהלען פון דער מיהל.

ס׳איז אחרון של פסח — א שיינער, א ווארמער וועסנע־טאָג. דיא גילדענע זון האט ביי׳ם אויפגעהן צעריסען, צעטריבען דיא גרויע וואָלקענס אין דער קופט און מיט איהר ליכטיג פנים אראָפגעקוקט פונ׳ם בלויען הימעל מילד פריינדליך אויף דער ערד. גאָטס בעשעפעניש, אַלע פון גרויס ביז קליין, האבען אויפחאַפענדיג זיך פונ׳ם לאַנגען ווינטער־שלאָף לעבעדיג פרעהליך, זיך גענומען איטליכער צו זיין זאַך. פריש־געלע בלומען שטעקען ארויס דיא קעפליך פון צווישען יונגע־גרינע גראָז, קוקען ארויס און מאַכען חן. ווערבעס ביי׳ם טייך האפען זיך אָנטאָהן זייער נייער גרינע זופיצע, שפּיגלענדיג זיך אין דעם וואסער ריין קלאָהר וויא זילבער. פון דיא ווייטע ווארמע לענדער, דאָרט אין דער פרעמד, קומען עופות טשאַטעסוויים צוריק אהער אין זייער רוה אריין. ווילדע גענז פליסקען זיך ערגיץ צווישען וויספעס דאָ אין טייך. ווילדע קאַטשקעס דרעהען זיך ארום דעם טשערעט, ארויס, אריין מיט א געהילך, א געשווישטש. שוועלבעליך פלאַטערן, שוועבען אהין, אהער אין דער לופט, שטאַרק פערטראָגען אין דעם בויען, פעררירטען נייע און אַלטע נעסטער. ברוך־הבאָ! דאס אַלטע בעקאַנטע פאַר־פאָלק בושעלס איז אויך למזל דאָ אין א גוטער שעה. זיא, דיא בושעליכע, שטעהט אויף איין פוס, דאס קעפּיל אין דער זיים, שטעהט בעטראַכט איהר אַלטע נעסט אויבען אויף א שפּיטץ בוים, און ער אויף דיא לאַנגע שטעלצען שפּאַצירט זיך האפערדיג אויף דעם זומפף דאָרט, צר קוקענדיג זיך צו א קאַליזשע, וואו עס שפּרינגען, קוואַקען זשאַבעס, און פלוצים פּיק־פּיק, א חאַפּ אין דעם רויטען ווייטען פיסק אריין... ס׳איז א לעבען, א פרייד, א פליהעניש, א זוזשעניש, א געזינגערייא, א געשווישטשערייא אומיטום.

ס׳איז יום־טוב, ס׳איז וועסנע־צייט!....

דאס גאַנצע הויזגעזינד דעם ארענדאַרס איז אַצינד אין דרויסען. חנאָ זיטצט צוזשפּילעט אויף דער באַנק לעבין דער שטוב, קוקט אויף נאָט׳ס שיין וועלטיל און געהניצט . . . ער האט, נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין, באלד נאך מיטאג גע־חאַפּט א דרעמיל. דיא עלטערע קינדער ארום איהם שטעהען און שמועסען תוך־זאכען: ווענען א גרעבליע, וואס עס האט ערגיץ נישט ווייט פון דאנען אָפּגע־ריסען; ווענען דעם פאָהרען אהין אין שטעדטיל מאָרגען פריה, איינצוקויפען דאָרט

ואר דעם פריין און אויף פאר זיך נייסינע זאכען; ווענען דער שקאפע, א זקנה פון א יאהר דרייסיג, בלינדליך אביסיל, וואס לינט, מחילה צעליינט אויפ'ן גרינעם גראז אקענען, קויקעלט זיך און גלייכט זיך אויס דיא אלטע קראנקע ביינער, וכדומה נאך אזעלכע וויכטיגע זאכען אין דעם בעל־הבתישקייט. דיא יונגערע לויפען ארום פרייא און זיינען שטארק בעשעפטיגט: א טייל שטעהען אויפ'ן בריקעל לעבין דער מיהל, קוקען וויא דאס וואסער לויפט דורך דיא אפענע זאסטאווקעס, פאלט אין איין גוס, וויא איין שטיק גלאז, אראפ טיף אונטען מיט איטפעט, מיט געררויש און צעשפרינגט אין טויזענטער קליינע שפריטצליך, שפילענדיג אקעגען דער זון אין אלערלייא קאהלירען, וויא בריליאנטען. ווידער א טהייל שטעלען־אונטער שיסעליך לעבין בערעזענע ביימער, פון וועלכע עס רינט, דורך א געמאכט שפעלטיל אין זייא, א געשמאקער, קלאהרער זאפט. אלע זיינען פרעהליך, זעהען אויס יום־טוב'דיג. צוציק, דער הונד, א דיקבייכיגער מיט קורצע פיס און שווארצע פלעקען אויף דער שמוטציג־ווייסער פעל, איהם פרייעט זיך אויף דאס הארץ, פיהלט אויך, אז היינט איז יום־טוב. ער האט היינט נישקשה געחאפט שיריים אונטער דעם טיש, אפגע־לעקט א ביין. ער פעררייסט דעם ווידעל, טאנצט, שפרינגט משונגערווייס אהער, אהין, אונטערפישטשענדיג עפיס אויף א מין משונה הינטיש קול.

אויף א פריי־גרינעם פלאטץ אין וואלד הינטער דער שטיב, זיצט אויף א שטיק קלאטץ פון א גרויסער אומגעפאלענער סאסנע חנא־טליניצערס ווייב, א שעהנע בעטאגטע יודענע, אינאיינעם מיט איהר טאכטער, א ווייביל פון עטליכע און צוואנציג יאהר. אקעגען אויפ'ן גראז זיטצען אנגעלעהנט צווייא קינדער איהרע— א מיידיל, א שיינהיים, א בלאנדינקע מיט געקרויזטע לאקען פון א יאהר פינפצעהן, און א יונגעל אויף א פאר יאהר יונגער פון איהר. ס'איז עפיס נאר ניט דאס פנים, דאס אויסזעהען בייא דיא דאזיגע דא וויא בייא יענע דארט פאר דער שטוב. יענע און דיא זיינען עפיס וויא אנדערע מענשען. יענע זיינען אויפגערייטט, יום־טוב'דיג און דיא זיינען פערא מערט, פערזארגט, זיטצען עפיס וויא תשעה־באב צו דיא קינות דיא מאמע און דיא טאכטער ביידע זעהען אויס שטארק צעטראגען. ביידע האבען אויפ'ן הארץ זעהר פיעל און שטיקען זיך מיט א ווארט, איינע ווארט דיא אנדערע זאל אנהויבען צו ריידען.

— נו, לאה! — האט לסוף נאך א היבשער צייט שווייגען דיא מאמע גזייף וויא אין דער וועלט אריין א זאג געטהאן — האבען מיר שוין, ברוך־השם, דעם יום־טוב אויף איבערגעקומען. נו וואס ווייטער, לאה?

— ווייטער איז צרות, דיא אַלטע צרות. אזוי, אזוי, מאַרנען פאַהר איך מאמע!

— אז דוא ווערסט בלייבען צונאַסט נאָך א פּאָר טעג, לאָה, וואס קען עס דיך אַרען? — זאָגט דיא מאמע און דיא אויגען פערלויפען איהר מיט טרערען.

— איך קען נישט, איך קען נישט! — ענטפערט לאָה, א מאַך געבענדיג מיט דער האַנד.

— זיא קען נישט! — מאַכט דיא מאמע בעוואַשענדיג זיך מיט טרערען — ס'איז איהר ביטער שווער לעבין דער מאמען!...

— וועהסט דאָך, מאמע, אַז איך בין צו דיר געקומען.

— געקומען, זאָגט זיא ... יא, דוא ביסט געקומען, א שיינעם דאַנק דיר. נאַר. . . דאס מאמעס האַרץ פּיהלט — פיהלט, אַז דער מאַכטער איז שווער. זיא זיטצט דאָ וויא אויף שפּילקעס. זיא שווייגט און דיא אויגען איהרע ריידען, איטליכער בליק איז א שטאָך, איטליכע מינע איז פול מיט פערדראָס, ביטער וויא גאַל. געוואלד, איך האַלט עס נישט אויס, עס שניידט מיך ביז אין דער זיבעטער ריפּ!

— מאַמע!...

— וועה איז דער מאמע, וואס האָט דיא וויסטע מאמע געקענט מאַהן, בעסער מאַכען? ס'איז מיר אויסגעקומען חאַטש ליינען זיך, שונא־ציון און שטאַרבען, אויסגעהן פאַר הונגער, און וואס וואָלט געוואָרען פון דיא ברעקליך קינדער?

— און היינט, וואס וועט היינט פון זייא ווערען? — מאַכט לאָה, מיט א זיפץ פונ'ם האַרצען.

— היינט? וויא דיא מעשה איז, איידיל איז א כלה און דוד'ל...

— איין איבערביינדעל, א ביימע איטליכע אין דיא אויגען. . . און איידיל, מישטעהנס געזאָגט, איז א כלה! ס'איז נאַר א וועהטיג צוהערען... איידילע, וואס איז דיר? ! — טהוט זיך לאָה א חאַפּ צו דער שוועסטעריל וואס האָט פלוצים זיך א קרום געטהאָן און בלייך געוואָרען וויא דיא וואַנד — דיר איז נישט גוט, טהוט וועה? ווייטער אין דעם האַרצען?...

— נישקשה, לאָה, גאַרנישט. גלאַט אזוי זיך א שטאָך.

— געה, נשמה, — רופט זיך אָן דיא מאמע — געה אין שטוב אריין און לייג זיך צו. געה, דוד'ל, מיט איהר און דעקט זיא דאָרט גוט איין מיט מיין שאַל.

ביידע קינדער הייבען זיך אויף און נעהען אוועק אומעטיג מיט אראפגע־לאזטע קעפ.

— שיינע תכליתים! איידיל איז א כלה, יא נעביך א כלה, א וויסטע כלה! — זאגט לאה בעטריבט, שאקלענדיג מיט׳ן קאפ — א יונגע רויז, ערשט אנגעהויבען בליהען און שוין פערדארט...

— לאה, איך האלט עס נישט אויס! א הארץ האב איך פול מיט מכות און דוא שיטסט מיר נאך זאלץ אויף דיא וואונדען. געוואלד וואס בין איך שולדיג, וואס האב איך געקענט טהון? געוואלד רחמנות, האב רחמנות!

— נו, נענוג נענוג, מאמעניו!... קום בעסער זעהן וואו איז ערניץ שלמה. וואהין ווערט ער עס אזוי אפט עפיס וויא פערפאלען?

— זאל איך אזוי וויסען בייז. דעם היינטיגען ווינטער, וואס ער איז דא ביי מיר, האט ער פערבראכט אין לערנען. פלעגט אויפשטעהן פארטאג לערנען גמרא פאר זיך, און בייא טאג — מיט דיא קינדער. דיא מאמע האט גאר אנגעקוואלען פון אזא זוהן. דאס הארץ האט מיר זיך געפרעהט קוקענדיג אויף איהם. דיא לעצטע צייט אבער איז ער עפיס וויא איבערגעביטען געווארען. דיא גמרא אין דער זייט, תמיד פערטראכט, שרייבט, טענטעלט, איך זאל אזוי וויסען פון צער וואס ער טענטעלט אזוינס. און זינד ס׳איז ווארם געווארען, עס האט אנגעהויבען אומיטום צו וואקסען, צו שפראצען, בלאנקעט ער זיך שטענדיג איינער אליין אין וואלד ארום. אליין פערטראגען, פערפלאמט. טאמיר וויסט־דוא וואס? אין מיטעל וואקט געוועזען חתונה מאכען, נאר ער איז אבער א פנים, א שלימזול...

— אין וואס, מאמע, זעהסט־דוא עס ארויס?

— ס׳איז א וועהטיג צו זאגען. דרייא כלות איינע נאך דער אנדערער האט מען מיר נערעדט פאר איהם. איך בין געפאהרען זייא אנקוקען. און וואס לאזט זיך אויס? איינע איז א בלינדע אויף איין אויג, דיא צווייטע מיט א צוגעפלעטשטער נאז און דיא דריטע הינקט־צו אויף א פיסיל. דאס מזל זיינס איז שוין א פנים, אזוי... מילא חתונה מאכען — נישט, וואס דען־זשע? ווייטער אין דיא ישיבות אריין, זיטצען און לערנען דארט, דערפון וויל ער נישט הערען. לאז מיך צורות, זאגט ער, מיט דיינע ישיבות, מיט דיינע תכליתים! נענוג נעשווארצט דאס פנים, נענעסען טעג, נענוג געקוועטשט דיא באנק, נעריבען זיך. רייבען זיך ווייטער דארט ביז איך וועל מיך אויסרייבען און ווערען א שמאטע — פע! נענוג אויס־געריבענע שמאטעס בייא אונז אהן מיר אויך... דוא הערסט א לשון אביסיל

פון א בחור, א זיבצעהניעהריגען בחור! — שא, אט געהט ער אט איז ער אליין! טאָטיר וואָלסט־דוא, וויא א שוועסטער, געפּריוום מיט איהם א רייד טאָהן, גלאַט אזוי זיך.

א בחור׳ל מיט שווארצע געגרייזעלטע האָר, א הויכע שטערן און ברע־נענדיגע אויגען ווייזט זיך פונ׳ם וואלד. ער לייענט געהענדיג עפּיס א ביכעל, שטארק פערטיפט אזוי, אז ער זעהט נישט וואס ארום איהם.

— הא, וואס איז עפּיס אזוי פערטראכט שלמה! — טאכט די שוועסטער מיט א שמייכעלע, אָפּשטעלענדיג איהם אויפ׳ן וועג.

— א־א, כאָה! — טהוט זיך שלמה א חאפּ און באלד טאקי קוקט ער אריין ווייטער אין ביכעל.

— עפּיס ביסט־דוא העט־העט דאָרט, נאר ניט אויף דעם עולם — זאָגט לאה, ארויסלייגענדיג די האנד איהם אויפ׳ן ביכעל — וואס איז, איך בעט דיך ד אָ ר ט אזוינס?

— דאָרט איז נישט וואס דאָ — ענטפערט שלמה, אָנקוקענדיג די שוועסטער — דאָ איז צרות..

— אויס יום־טוב, שלמה! רופט זיך אָן לאה און אין די אויגען שטעלען זיך איהר טרערען — מאָרגען פאָהר איך, דאס וואס ס׳איז דאָ צוריידען לאָמיר ריידען היינט. קום.

די מאמע געהט אונטער איין אויסרייד אוועק אין שטוב אריין, איבער־לאזענדיג די קינדער אליין, און זייא, דער ברודער מיט דער שוועסטער שפּאצירען ארום, אהין־אהער, ביידע ארייננעטהאָן אין א ווייטען א ברייטען שטיעס, און וויא עס זעהט אויס נאר ניט אין קיין פרעהליכען שטיעס.

דערווייל פאלט צו די נאכט. שטילער, שטילער ווערט דאס גערויש, דאס געווימעל ארום און ארום. איינס נאך דאס אנדערע צינדען זיך אָן שטערענדליך אין דעם הימעל. וואלד און פעלד שוויינט, אלסדינג דאָרט רוהט. עס גלעט זייא, פערוויגט זייא דאס מילדע ווארמע וועסנע־ווינטעל. דער סאלאָווייא זינגט זייא א שיין לידעל, זשאבעס קוואקען, דערצעהלען זייערע אלטע מעשיות — און גאָטס בעשעפעניש שלאָפט. עס שלאָפט אונטער דעם שאָטען פון ביימער און טשערעט אויף דער טייך, איבערגעדעקט מיט טומאן. שא, שטיל, נאָר וואס א מאָל טהוט זיך א וואָרף פון אונטען א פיש און דערלאנגט איהם א פאטש.

בייא חנא טליניצער אקעגען איז דאס גאנצע הויזגעזינד אצינד אויף —

מען פטרט ארויס דעם פסח פון שטוב, און דאס ארויספטר'ן איהם, חאק און פאק מיט אלע זייגע כלים, מאכט אָן אויף דעם יודענס נשמה עפּיס א מרה־שחורה. אך, רבונו־של־עולם, וויפיעל חן עס ליגט אין דעם פסח'דיגען פארעווען טאָג, אין דעם גרויסען בייכיגען ביימיל, אין דיא מאקערטעס, פלעשליך און גלעזליך! דאס איינענע גלעזיל, וואס אלע נעכט פון א גאנץ יאָהר, איז אזעלכעס פראָסט א קעלישיקיל, הליכה הזה, דיא נאַכט פון פסח, איז עס א כוס... עס שיינט עס רעדט עפּיס ווערטער, עס דערמאָהנט א מאָל אויף אין אלטע צייטען, וועלכע עס האט איבערגעלעבט, און עס הערט זיך א גרים אייניקליך פון זיידעס, באָבעס... דער איבערגאנג פון יום־טוב צו וואָך לאָזט זיך איבערהויפט שווער פיהלען דעם יודען, נאך שווערער, נאך איז איהם אויפ'ן נעטימה ביי'ם געזעגענען זיך מיט דעם פסח — אוים פריץ, ווייטער א יאָך!...

מאָרגען גאנץ פריה האט פון טליניצא זיך געלאָזט א וואָגען, וועלכען עס האט געשלעפּט מיט איהר כבוד אליין דיא אלטע שקאפּע, וואס איז געלעגען נעכטען צוליינט מחיכה, קויקלענדיג זיך פראנק און פרייא אויפ'ן גרינעם גראָז. אויבען אין וואָגען אויף פעסליך זאָבען מיט א גרויסער קישען זיטצט לאָה. איינער פון חנאָס זיהן זיטצט אויף דער סעלניע, מיט א בייטשיל אין דער האנד, גלאט אזוי זיך, פון יוצא ווענען, נישט צו בעליידיגען דערמיט חלילה דיא זקנה נעביך, וואס איז כמעט צווייא מאָל עלטער פון איהם און האט נאך דעם זיידען זיינעם, עליו השלום, געפיהרט. זיא נעהמט זיך איהר ווענג געלאסען, העצקענדיג זיך שיין פיין, וויא איהר שטעהט אָן, און צוציק דער הונד, לאָזט, וויא א טרייער געזעלע זיא נישט אָפּ: דאָ דרעהט ער זיך איהר אקעגען, פלאָנטעט זיך איהר צווישען דיא פיס; דאָ היינגט ער זיך איהר אויפ'ן האלז אונטערשפּרינגענדיג און אָנהאָווקענדיג איהרע פולע אויערען, דערנאך טהוט ער זיך הענדום־פּענדום א יאָג, פערלויפט איהר דעם ווענג העט וויים און שטעלט זיך ווארטען אויף איהר דאָרט, ארויסשטעקענדיג א צונג און מאכענדיג מיט דיא זייטען. שפּילענדיג און העצקענדיג זיך אזוי איז דער וואָגען אין א פּאָר שעה ארום אריינגעפאָהרען אין ק... גלייך אויפ'ן מארק.

3.

צווישען דעם רינג הייזער אויפ'ן מארק, דער שענסטער פלאטץ אין דעם שטעדטיל ק . . . שטעהט א הילצערנע שטוב מיט א גאניקעל, כמעט איין פאסאן, איין געשטאלט מיט דיא אלע אנדערע הייזער דארט, נישט מעהר, וואס זיא איז אפגעטינקעוועט, וויים אפגעשמירט פארענט אויף דער גאס ארויס. דאס קליין־שטעדטילדיגע, אלטפעטערישע לעבען איבערהויפט און דאס געבייא פון דיא הייזער איז, קען מען זאגען, וויא דאס לעבען און דאס בויען געסטען בייא פייגעל, פראסט איין שטייגער, איין שניט פאר אלע גלייך. עס ווערט געגוג זיין, פון א זכר וועגען אפצומאהלען איין הויז פונ'ם רינג הייזער אין שטעדטיל ק . . . למען ידעו דורותיכם. . .

לאזען קינדס־קינדער וויסען אין וועלכע הייזער דיא זיידעס זיינען געזעסען און האבען אפגעלעבט זייערע יאהרען אינאיינעם מיט קינדער, קליינע און גרויסע און פארפאלקען אויף קעסט !

ביים עפגען דיא טהיר קומט מען גלייך פון דער גאס אריין, אזוי וויא מען שטעהט און געהט, אין א חדר, א גרויס, א לאנגס, דער עיקר דירה, וואס הייסט איינענטליך שטוב. אין דער הינטערסטער וואנד פון שטוב, אינוועניג אקעגען דעם אריינגאנג, פיהרט א טהיר אין א פינסטער הויז, אהן פענצטער, אהן א באלקען — איין ארט פאר האלץ וכדומה נייטיגע זאכען אין דעם בעל־הבתישקייט און א מאל איז עס אויך א שטאל פאר דער בהמה, בשעת דיא גרויסע פרעסט ווינטער אדער ווען זיא איז קעלביג, א שטיינער, און קען נעביך נישט נעכטיגען, וויא געוועהנטליך, אין דרויסען. בייא דער זייט פון דער דאזיגער הינטער־טהיר לינקס, שטעהט א גרויסער אויבען, אויף צוקאכען און באקען, און אונטער דעם פריפעטשיק איז דא איין ארט (א קאטוך) פאר עופות, וואס לייגען דארט אייער און קוואקען, וואס נעכטיגען דארט בייינאכט, קריכען גאנץ פריה פון דארט ארויס און שפאצירען זיך פרייא אין שטוב ארום, פול אין איטליכעס ווינקעלע, אויף טיש און אויף ביינק. הארט לעבין דעם אויבען שטעהט א רובע פון גרינע קאפלעס, א הויכע, א לאנגע מיט צווייא ביינק: דיא פליישיגע און דיא מילכיגע באנק. אט דיא דאזיגע ביידע אויבענס און א ווענטיל מיט טהירליך נאך זייא, וואס ציהען זיך איבער דער גאנצער לענג שטוב, צעטהיילען זיא אין צווייא חעלפטען, איין העלפט איז דיא הויפט־דירה, וועלכע איז דא בעשריבען, אין דיא אנדערע בעשטעהט פון אלקערליך פאר

זיך און פּאָר שכנים. אקעגנען דער רובע היינגט פּת'ם סופיט אראָפּ א לייטען קוימענדיל, עפּיס וויא א מין גלאָק מיט צווייא דראָטענע קייטעליך, איינס אַקעגען דאס אנדערע, אונטען ביים ראַנד, צו וועלכע עס ווערט צוגעקיימעלט עפּיס א מין אייזערנע סקאָוואָראָדע (א לוטשניק), אויף וועלכער עס ווערט צוגעליינט א פייעריל פון דארע שפּענדליך צובעלייכטען אלע אָווענד דיא שטוב, חוץ פרייטאג צו נאכט. וואס דענסטמאָל ווערט עס בעלויכטען פון חלב'דיגע בענטשליכט אין מעשענע לייכטער אויפ'ן טיש און אין דעם זעקס־רעהרענדיגען קופערנעם היינג־לייכטער אויבען מיט איין אָדלער. דער דאָזיגער „לוטשניק“ גיט, וויא דיא זון, ליכט וואַרמקייט דעם גאַנצען הויזגעזינד און טראָגט אריין פרעהליכקייט, לעבען אין שטוב. ארום איהם פערברייגנט מען דיא ווינטער־נעכט אין געזעלשאַפט מיט עפּיס איין ארבייט, אָדער גלאַט אזוי זיך א נעשפּרעך. וויבער, הייםישע און אַ־מאָל אויך איינע אָדער א פּאָר נאָהענטע שכנות אין דערמיט, זיטצען זיך אויף דער פּליישינער, אויף דער מילכינער באַנק, פליקען פעדערען און בעריידען דיא וועלט. שבת־צו־נאַכט ווערט צוגערוקט א טיש, מען לייענט פיר פון „ספר־הישר“, פון „גדולת יוסף“ — און מען עסט געקאָכטע קארטאָפלעס. חנוכה שפּילען דיא קינדער אין דריידיל, דיא עלטערע אין קאָרטען — און מען עסט לאַטקעס. און גלאַט אזוי א נאַכט, ווען מען פרעגעלט שמאַלץ, זיטצט מען אויפגערייטט, דערצעהלענדיג מעשיות — און מען עסט גריוועו.

אויך לאָזען דיא קינדס־קינדער וויסען, אז אויף מעביל האבען דיא ייידעס זיך שטארק נישט אויסגעבראכט. א יידענס שטוב איז אויסגעשטעלט געוועהנטליך אזוי: לאַנגע הילצערנע ביינק בייא דיא וואַנד, אויבענאָן א לאַנגער פּיערפּיסיגער, רויטגעפּארבטער טיש, שווארצע און ווייסע קעסטעליך, איינס איבער דאס אנדערע געהיפערט, אין דערמיט טיש אויף צושפּילען אין דאמקעס. דאָרט אין א ווינקעל פון דער העלפט וואַנד ביז צו דער סטעליע, שטעהט פעסט איינגעפּאסט א ווינקעל־שאַפקלע מיט געגלייזטע טהירליך, פון וועלכע עס קוקען ארויס א בעכער מיט קידוש־גלעזליך, א הדס'ל פון דראָט־ארבייט, א חנוכה־לעמפּיל, א פּושקעלע פּאר דעם אתרוג סוכות, א מייערקעפּיל אויף־הידושים, א טאַץ מיט שעלכליך אויף איינגעמאכטס, טעמבעקאָוועס און ווארשאַוער־זילבערנע לעפעל. גאַנץ הויך אויף דער וואנד היינגט א שפּיגעל, אין וועלכען ס'איז נישט מעגליך זיך אָנצוקוקען ביז מען שטעלט זיך נישט אויף א ביינקעל, און נאָך אלע מיה זעהט מען אין איהם אויס גרין און געל מיט געשוואָלענע באַקען פון ציינווועהטיג. ס'איז זיך גלאַט אזוי א שפּיגעל פון־שיינקייט וועגען, נישט חלילה צושפּיגלען זיך. פעו! . . . דערפאר

אז מען איז שוין ארויף אויפ׳ן ביינקעל זעהט מען חאַטש דאס נעמעהל אויף דיא פּאַרטרעטליך, וואס היינגען איהם בייא דיא זייטען: עפּיס א יוד א גאון אין טליח און תפילין, א מין יענעראל אויף א פערד, האלב צוביסען פון פלינען אויף א „מזרח" מיט צאצקעליך און משונה ווילדע חיות, וואס זיינען נאך לעת־עתה אין אונזערע לענדער נישטאָ.

אויך לאָזען קינדס־קינדער וויסען, אז א זיידענס שטוב אין דעם שטעדטיל ק... איז מסוגל צו אלע מינים בעדערפעניש אין דעם מענשענס לעבען. א חוץ וואס זיא דינט פאר א קעך, פאר איין עס־צימער, אויך פאר א שלאָפציטער, וואו מען שלאָפט אויף צונויפגערוקטע ביינק בייא דיא וואנד און בייא דיא אויוועגס, איז נאך אין איהר געוועהנטליך דאָ א שיינקיל אויך. א גאנצע וואָך, פאר דעם ביסעל שטאָרט־גוים, דלפנים, איז דאָ נאָר בראנפען און ביינעל: בשעת דיא ירידים אָבער אין דיא מארק־טעג, איז שוין אויסגעשטעלט פון פיינעל־מילך: געקאָכטע אייער, שטיקלעך לעבער, הערינג און פיש מיט דרילעס אויך. ווינטער בשעת דיא קאָ־ליאדעס זייערע פערקלייבען זיך אהער אלע אָוענד אויסגעפּוצטע שיקסעס מיט בחורים־שקצים א פולע שטוב, אזוי איז שוין פון אייבינ אָן געשטעלט. זייא זיטצען, קנאקען ניס, בלאָזען זיך, לאכען, פּכוידערען, זינגען, שטיפען און פארזיטצען זיך שפּעט ביז מען שפּריצט זייא אָפּ מיט וואסער און שטופּט זייא ארויס, אזוי איז אויך שוין פון אייבינ אָן געשטעלט. און ווען דיא שטוב טויג פאר א טעאטער א פשיטא שוין טויג זיא פאר א קאזארמע. קיין בעסער אָרט אויף צומושטירען סאָל־דאטען וויא אין דעם זיידענס שטוב ווינטער אין דיא אָבענדען איז גאר נישטאָ. ס׳איז ווארם, ס׳איז ליכטיג, מען זעהט וויא צו געבען — א פּאַטש...

אָט אזא מין שטוב איז אויך יענע אָפּגעטינקעוועטע צווישען דעם רינג הייזער, וואס האט געגעהרט צו ר׳ חיים׳ן — א שיינער געהויבענער בעל־הבית, א פארנעהם אין דעם שטעדטיל.

צו זיין א שיינער יוסטער בעל־הבית איז אין ק... געגונג געווען צו האבען א שטוב, א קוה און עפּיס א שטיקעל פּרנסה דערצו, אָבער צו זיין א פארנעהם, נעאכט, געליבט איז קארג א רייכקייט, אפילו א סך א גרעסערעס דערפון. אין דער לימא א מאָל, היינט אפשר שוין נישט אזוי, האט מען געליינט כבוד נישט אזוי אויף געלד וויא אויף תורה. א גראָבער יונג א רייכער בלייבט נאך אלע זאכען פאָרט טאקי א גראָבער יונג, וויא דעם עוקם׳ס ווערטיל טאקי: פון א חזיר־שוועגציל קען מען קיין שטרייטיל נישט מאכען. שפּרינגען אויבענאָן, זאָגען דעות — דאס

לינט שוין אזעלכע, אן זיין גרייכען כסביב, זינט דיא וועלט איז בעשאפען געווארען,
מען מוז נאך אפיטר אמאל צוזעהן אזוינס, הערען און שווייגען, נאר נעהמען אנידער־
זעטצען אזעלכע אויבענאן און קוקען זייא אין טויל אריין מיט'ן גוטען ווילען, ליעב
האבען זייא באמת פונ'ם הארצען — א, נייז, זוכה זיין דערצו בעדארף מען זיין א
למדן, גוט און פרום, האבען זכות־אבות. יחוס איז נישט דאס בייטעל נאר דער
קאפ, דאס הארץ. אט אזוי איז אין דער ליטא איבערהויפט, בפרט נאך אין דעם
שטעדטיל ק . . . איין ארט פון תורה פון אייביגע יאהרען, וואו דיא איינוואוינער
זיינען כמעט אלע לומדים, וואו דער בית־המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי־
הבתים און בעלי־הביתליך, וואס זיטצען און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים,
פרושים פון דער פרעמד, וואס פערלאזען ווייב און קינד, קנייטשען דיא גמרא און
עסען טעג; וואו אלע פארנאכט, ביז מנחה למעריב, פערקלייבען זיך ארום
בעזונדערע טישען בעלי־מלאכות או נאך אנדערע פונ'ם עולם, צוהערען א גוט
ווארט פון דיא פירזאגער דרום — בייא איין טיש „מדרש", ביים צווייטען „עין־
יעקב", ביים דריטען „פסוק", ביים פערטען „חובת־הלבבות" וכדומה אזעלכע חקירה
און מוסר־ספרים; וואו שבת און יום־טוב ווערט פונ'ם בעל־מיסר לעבען דעם
ארון־קודש, נעזאגט פלאמענדיגע דרשות, וואס צינדען אן דאס הארץ פון דיא
כנסת־ישראל מיט הייליגער ליעבע צו דער שכינה, וואס זיינען געווירצט מיט
טרייסט־ווערטער פון דיא נביאים, מיט משלים, קלוגע, שארפע גלייכווערטליך פון
דיא חכמים, מיט א קול, מיט א ניגון וואס דערקוויקט, צונעהט זיך אין אלע אברים.
אין אזא שטעדטיל אז מען איז זוכה צו זיין א פארנעהם, מסתמא איז עס נים
אומזיסט, מסתמא איז מען גוט, פרום און געלערענט, מיט אלע מעלות.

און ר' חיים האט דיא אלע מעלות אין זיך געהאט. מען קען זיכער זאגען,
ווען ר' חיים'ס „פאנדיש", זיין גאנץ פארמעגען בייא זיך אין שטעדטיל ווארט ערניין
אנדערש זיך אנגעזעהען וויא נאר נישט, אקעגען־זישע וואלט דער איינענער ר' חיים
מיט זיינע מעלות אין א גרויסער שטאדט געוואקסען, געווען פיעל מאל גרעסער, נאך
געהויבענער.

נאך אין דיא רעכטע יונגע יאהרען, ווען אנדערע, נישט קיין יודישע קינדער,
טראכטען ערשט חתונה האבען, איז שוין ר' חיים געווארען א ווירע און שרה
זיין ווייב א באבע למזל. לויט דעם חשבון יאהרען, גערעכענט צוריק, פונ'ם
זיבעטען קינד לעת־עתה ביז דעם עלטסטען זוהן, שוין א טאטע, אויך קעסט נאך
דערוייל, האט ר' חיים חתונה געהאט, א־פנים, ועהר פריה, כמעט נאך נאר א

קינד. עס האט געהייסן, וויא שרה פלעגט ליעב האבען אפט צו דערצעהלען, אז זיא איז נאך געוועזן א קליין מיידעלע און ער, דער מאן, א קליין יונגעלע, האט מען זייא פלוצלים אפגעשטעלט א חופה, אין דער בהלה, נישט היינט געדאכט. נאר וועז בהלה, וואס בהלה? — דאס מאכט א יודען נישט אויס, אזויבע אדער אזעלכע, אלץ איינס. ווער קען זיך זייא אלע אנגעדיינקען? ! מעגליך אז דאס איז געשעהען בשעת דער גזרה, מען זאל נעהמען יודישע קינדער פאר רעקרוטען. דענסטמאל האבען יודען זיך געקלינגט, אין חאפעניש, אין איילעניש אפצושטעלען חופות ברעקליך קינדער, גאנץ שכל'דיג אזוי: וויא באלד אז דוא, שנעק איינער, קענסט זיין א זעלנער, קענסט דוא דאך זיין א בעל־הבית אודאי !...

ר' חיים איז געוועזן, וויא מען זאגט, אי צו גאט, אי צו לייט. זיין צייט איז געוועזן אפגעגעבען צו דער פרנסה, צו תורה און אויף צו שטעדטישע זאכען. יאהרענלאנג האט ער געהאלטען דיא טאקסע פונ'ם פלייש אין דעם שטעדטיל. יאהרענלאנג אוועקגעוועזן א קאזאנער רב דארט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאר. פלעגט אויך זאגען אומזיסט א שיעור גמרא מיט פוסקים פאר יונגע לייט. זיין הויז איז געוועזן תמיד פול, דער אריין, יענער ארויס. קיין זאך האט זיך נישט געטאהן אהן איהם, וואו ערגיץ א שפארעניש, א לאדעניש איז ער געוועזן דער פערמיטלער. בשעת עפיס א נויט אין כלל־זאכען פלעגט מען אנקומען צו זיינס איין עצה און וועגען אלסדינג מיט איהם זיך מיישב זיין.

נאר צו וואס א ים בדייען? איין סצענע דא, למשל, וועט זאגען בעסער פון אלע ווערטער. שא !...

3.

ס'איז ווינטער, שבת־צונאכט, נאך הבדלה. אויפ'ן „לוטשניק“ אונטער'ן קיימענדיל, ברענט פרעהליך א פייעריל, וואס פון צייט צו צייט ווערד עס אונטער־געהאלטען מיט דינע טרוקענע שפענדליך. דעם פייעריל אקעגען, ביי א טיש, צו־גערוקט צו דער ווארמער רובע, זיצט דאס הויזגעזינד, א שכנה פון דער צוויי־טער שטוב, פול מיט נייעס וויא א פויק, איז אויך דא, מעןווארפט זיך איבער מיט א ווארט און מען פליקט פעדערען. דערבייא טאקי לייענט איינער פון דיא קינדער פיר דיא מעשה פון יוסף הצדיק מיט דיא ברידער אויף עברי־טייטש. מען האט הנאה, מען וואונדערט זיך אויף דער גבורה פון יהודה — פון זיינס א געשרייא ווערט שיער נישט א תל פון גאנץ מצרים; דיא קאטץ זיצט צושארענדיג זיך צום

אויוועז, לעקט א לאפקעלע, מאכט מיט דיא אויערליך און חאט, ווי א עס זעהט אויס, אויף הנאה. אין אויוועז הייצט זיך, עס קאכט זיך וועט'שערע. נאר קודם־כל זירט דארט א טעפיל קארטאפלעס אויף איבערציהאפען דערווייל. ר' חיים נעהט הין און צורק איבער דער שטוב, נאך אין דער שבת'דינער קאפאטע און זינגט זיך „אליהו־הנביא“ מיט גרויס נעפיהל. און ווי א ער קומט אויס דעם סוף „במהרה יבוא אלינו“, ניך און באלד קומט ער צו אונז, עפענט זיך דיא טהיר און לייטיש'ע מענ'שען פונ'ם שטעדטיל קומען אריין — א גוטע וואך, א גוט יאהר!

און דאס פארשטעהט זיך אליין, אז לייטיש'ע מענ'שען גיבען איינער דעם אנדערען אפ כבוד ביי'ם אריינקומען, האלטענדיג א שעה אפען דיא טהיר אפילו ווינטער, נאר אומצוקוקען דערווייל אין שטוב פאר קעלט, אזוי אויף ביי'ם זעטצען זיך. ס'איז אוועק היביש צייט אין רוקענייש, אין ווינקענייש, אין בעטענייש, פלאנ־טענדיג זיך דערווייל דער יענעם אונטער דיא פיס, ביז דיא לייטיש'ע מענ'שען האבען זיך לסוף אויסגעזעצט. שרה איז מכבד דיא געסט נאר פריינדליך מיט טרינקען „שפעציעס“— מיני קרייטעכצער, וואס א כפרה פאר זייא טהעע - און מיט שטיקלין קאנדעלצוקער, וואס א כפרה דערפאר היינטיגער צוקער... מען זיצט זיך, מען בלאזט און מען טרינקט, איינער פעררייבערט זיך דיא פיפקע — א פארצעלייען לולקעלע מיט א זילבערן דעקעל און א לאנגען געפלאכטענעם ציביק. א פאר הוסטען זיך אויס, טאפען זיך בייא דיא נעז, בייא דיא בערד און עס הויבט זיך אהן א שמיעס. אהין אהער, דאס א ביסעל, יענס א ביסעל ביז מען קומט ארויף לסוף אויף אזא שמיעס!

— אח־חא־חא, דיא גזרה פון דיא קליידער איז דאך טאקי א מיאוסע זאך!— מאכט אלע מיט א זיפץ — יודען זאלען זיך אנטהון דייטש: א קארטוז מיט א דאשיק... ס'איז דאך עפיס משונה א שרעק! און געוואלד צו וואס, רבונו־של־עולם, צו וואס? !... וואס קען „זייא“ דארט, זייא וואס קען ארויסקומען דערפון, אז יודען וועלען זיך שוין אנטהון דייטש?... עס מוז דאך עפעס אלץ מיט א גאנג.

— מען שמיעסט, דרינען שטעקט א שפיצעל — רופט זיך אן מיט א קנייט־שעלע יענער פונ'ם פיפקעלע, פארציהענדיג זיך שטארק און ארויסלאזענדיג פונ'ם מויל רינגעליך רויך — וואקסען זאל עס נאר וואקסען... פון וועמען מיינט איהר?— פון סאנטיפיורען!

— נאט איז מיט אייך, ר' בער! וואס רעדט איהר?

— אט דאס וואס איהר הערט. אבער ר' ברוך הלל'ס מעג מען גלייבען? ער קומט ערשט פון דיא ירידין און האט דארט מיט זיינע אייגענע אויערען...

— איך האב אויך עפעס אזויגס געהערט — פאלט אריין אין דיא רייד א ריחרעווידינער, צאפלינדינער יוד, פערבייסענדיג א ליפ — הא, ווארט נאר ווארט, וואס האב איך געהערט ?

— שלאגט נישט איבער, ר׳ יוסיל — מאכט דער עולם — שא!... א־נו, ר׳ בער!

— מען שמועסט, הייסט עס — הייבט אן ר׳ בער געלאסען, פאמעליך און קייענדיג איטליכס ווארט ביז ער ברייננט עס ארויס פונ׳ם מויל — אט וואס: אז מאנטיפיורע האט געזעהען ס׳איז פע... איז ער געקומען מיט אזא פראיעקט: אדוני מלך, זאגט ער, פערקויף מיר דיינע יודען. איך וועל געבען פאר זייא אזויפיעל און אזוי פיעל מיליאן.

— הונדערט טויזענט, האב איך געהערט, הונדערט טויזענט מיליאן! — פאלט ר׳ יוסיל ווייטער אין דיא רייד אריין. געמיינט דערמיט נישט אזוי דיא סומע געלד וויא ארויסצרווייזען דא דעם עולם. אז ער ווייסט אויך וואס טהוט זיך אויף דער וועלט, נישט ערגער פון אנדערע.

— טיכא וואס מאכט עס אויס — טהוט ר׳ בער א זאג פערדרעהענדיג מיט דער נאז און דערצעהלט ווייטער — מהיכא־תיתי! ענטפערט דער מלכות בקיצור, מען מאכט באלד טאקי א תקיעת־כף אין מאנטיפיורע גיט דערווייל איין ארערראויף.

— חלילה, הונדערט טויזענט מיליאן באלד טאקי, באלד במזומנים — צושאקעלט זיך ר׳ יוסיל וויא ביי׳ם שפארען זיך מיט עסיצין איבער א שטיקעל גמרא.

— אי, זייט־זשע מוחל, ר׳ יוסיל, שא! בעטען איהם אלע מחילה, ער זאל שווייגען.

— בקיצור ער גיט דערווייל איין אדעראויף — דערצעהלט ר׳ בער ווייטער, רוהיג געלאסען, נישט מאכענדיג זיך אויס ר׳ יוסיל׳ס רייד — והמותר איז ער זיך מתחייב סילק׳ן צום טערמין ביים נעהמען דיא ס ח ו ר ה — דיא יודען הייסט עס. דערמיט איז מען זיך צוגאנגגען. זייא געזונד! — פאהר געזונד! נאך אנבייסען נעהמט זיך דער מלכות, וויא דער שטיינער איז, אין סענאט און איז שטארק אויפגעראמט. — אדוני מלך, פרעגט איהם דער מיניסטער, וואס איז דיא מעשה, וואו ביסט היינט עפיס אזוי אויפגעראמט ? — אזוי און אזוי, ענטפערט דער מלכות מיט א שמייבעלע, געמאכט א געשעפטיל, פאר אזויפיעל און אזויפיעל פארקויפט היינט מיינע יודעליך. — אדוני מלך! טהוט זיך א חאפ דער מיניסטער זעהר

דערשראָקען, וואס האסט־דוא נעבהוי ? ס׳איז א מקח מעות !... און באלד מאכי פיהרט ער איהם ארויט פון די קאנטאָרסקע ביכער א קלאָהרען חשבון, אז דאס פראָצענט, וואס אזא סחורה — יודען הייסט עס, טראָגט אין א געוויסע צייט יאָהרען איין, טרעפט העט־העט מיט א שמיצעל אריבער דעם מקח פאר דער גאנצער כחורה. — וואס־זשע טהוט מען ? מאכט דער מלך. נערעדט איז דאָך נערעדט און פון א מלכות א וואָרט איז דאָך א גזרה. אדרבה זאָג, האסט דאָך א קאָפ פון א מיניסטער, פאל עפּיס אויף א הסברה. — אדוני מלך ! רופט זיך דער מיניסטער אָן, נאכדעם וויא ער האט א ווייל׳ע נעטראכט, ס׳איז דאָ איין עצה. גיב ארויס א בעפעהל, אָבער מאכי באלד, יודען זאָלען זיך אָנטהון דייטש. גראם־שטראם ! מאכט דער מלכות, וואס איז שייך דאס דערמיט ? — ס׳איז רעכט ! זאָגט דער מיניסטער האלב עפּיס אויפ׳ן ווינק — וויא באלד דייטש, איז דאָך שוין, פערשטעהסט־דוא מיך, גאר עפּיס אנדערש... מיט דיר איז דאָך נענוג אויפ׳ן ווינק — א״א, שכל׳דיג ! גיט זיך דער מלכות א חאפּ, דוא ביסט ווערטה פאר דער עצה א נילדענעם מעדיאל. — הערט־זשע רבותי, דעם שפּיטץ — מאכט ר׳ בער, נעהמענדיג זיך אויסרייניגען מיט א דרעטעלע דאס פּיפּקעלע פונ׳ם אש — אַקוראַט צו׳ם טערמין קומט מסתמא מאַנטיפיורע ...

— ניין, נישט אזוי, ער קומט נישט, ער לאָזט פריהער מעלדען — קען זיך ר׳ יוסיל נישט איינהאלטען, צעשאָקעלט זיך און פאלט ווידער אריין אין די רייד.

— שא, זייט־זשע מוחל ! האלט זיך איין א ווייל׳ע און שלאָגט נישט איבער, ר׳ יוסיל ! — בעט דער עולם, וואס איז זעהר ציקאווע צוהערען דעם סוף — נו, ר׳ בער, נו־נו !

— קומט ער, הייסט עס — הייבט ר׳ בער אָן ווייטער דעם שמועס, ציהענדיג די ווערטער וויא יענעם אויף צו להכעיס און שמאַכענדיג פאר הנאה — קומט ער, אזוי וויא איך זאָג אייך דאָ, צו׳ם טערמין און מאכט כהאי לישנא : אדוני מלך ! נא דאס מותר נעי״ד און לאָמיך, כפי השליך־צעטיל, נעהמען די סחורה — יודען הייסט עס. — אך ! מאכט דער מלכות, טהיכא־תיתי... נעה דיר, זייא מוחל, און וואו דוא ווען דערזעהן א יודען נעהם דיר איהם, בשם א הי ישראל, די סחורה דיינע... מאַנטיפיורע לאָזט זיך לאנג נישט בעטען און נעהט. פאר נעהט אין איין שטאָדט — נישטאָ, נאך אין א שטאָדט — נישטאָ. בקיצור אין ברדיטשוב — אויך נישטאָ. קיין סימן אפילו נישט פון א יודען. אלע יודען זיינען אָנגעטהון דייטש — דייטשען !

— אָווא, אָווא! — מאכט דער עו"ם פערוואונדערט — אזוי, זאגט איהר, אזוי שמיעסט דיא וועלט!

— עט! — מאכט ר' חיים מיט א שמייכעלע — נישט תמיד איז אמת וואס טראָגט זיך ארום אין דער וועלט. ס'איז זיך א ממרא..

— אזוי צו אזוי, דערווייל איז שפּל — זאָגט דער עולם מיט א קרעכץ — דיא גזרה איז דאָך טאקי א גזרה! מילא דיא קאפּאָטע יאק קאפּאָטע, וועם מען אין איהר מאכען א האק, דער גוטער יאָהר וועט ז'א נישט נעהמען מיט א שפּארט פון הינטען אויך, אָבער א קארטוז — רבונו־של־עולם א קארטוז!... ר' חיים, פּאָלט עפּיס אויף איין עצה, הא, וואס טראכט איהר, ר' חיים?

— איך טראכט — ענטפערט ר' חיים נאך עטליכע מינוטען שווייגען, רייבענדיג זיך דעם שטערען — איך טראכט, וואס פּאָרט האבען אין א נויט דיא חכמים מיט זייער חכמה נישט געמאכט. מע טאָר א שטייגער שבת נישט טראָגען, נא, ציה איבער א שנירעל און טראָג. מען טאָר נישט נעהמען פּראָצענט, נא דיר א היתר־עסקא און נעהם! — ס'איז דאָ איין עצה, יודישע קינדער! זאָגט מיר, רבותי, וואס איז אזוינס א קלאַפּאָווע היטעל (א חצי־שבת'ל)?

— וואס הייסט? — וואונדערן זיך אלע אין איין קול — א יודיש קלאַפּאָווע היטעל איז א קלאַפּאָווע היטעל, א וואַכענדיג היטעל מיט קלאפּען! פון ביידע זייטען האט עס אויפגעשטעלטע, מיט קליאָטשע אָנגעשטאָפּטע קלאפּען, פון רויב־ווארג, פערשטעהט זיך, און פאָרענט איז עס בעליינט, פון איין קלאַפּען צום אנדערן, מיט א שמאָל שטיקעל רויבווארג, גוט צונענעהט אונטען, אויך צום ווערביל אויבען. ווער ווייסט עס דען נישט א יודיש קלאַפּאָווע היטעל?!

— מילא — שמייכעלט ר' חיים מיט א קנייטשעלע — מה רעש? וועט יענס שטיקעל פאָרענט, נישט צונענעהט זיין צו'ם ווערביל נור מיט דער אונטערסטער זייט אליין, אזוי אז עס זאָל זיך קענען אָפּלעגען: וויל מען איז דאס וויא היינט א היטעל, כשר יודישליך, וויל מען ליינט מען עס אָפּ, קוטט עס אויס א דאשיק, איז מען יוצא לכל הדעות און פּטור. און וואס קען מען צו א יודען מיט אזא היטעל האבען? — א דייטש!....

— טאקי וואו תורה דאָרט חכמה. מאריך ימים ושנים זאָלט איהר, ר' חיים, זיין! — זאָגט דער עולם גאנץ צופרידען, אָנגווינשענדיג איהם א פולען קאָפּ.

דאס דאָזיגע מין היטעל מיט דעם אָפּגעלייגטען דאשיק איז דערנאך אָנגע־נומען געוואָרען בכל תפוצות ישראל און גילט נאך עד היום ביי אלע פרומע

יורען דאָרט אונטער דעם נאמען „נאפאָלעאָנקע“. דיא וועלט אָבער בעדארף וויסען אז נולד איז דאס היטעל נעוואָרען אין דעם שטעדטיל ק . . . און אין דער היסטאָריע בעדארף עס שטעהן פערשריבען אויף דעם נאָמען ר׳ חיים׳ס, דער ערשטער, וואס האט עס ממציא געוועזן. — נאפאָלעאָן, פערגעסט, האט געטראָגען פון אזא פאסאָן א היטעל, גאנץ זיכער אָבער, מען מעג שווערען, אז ר׳ חיים האט מיט נאפאָלעאָנען זיך כלל נישט אָנגעטראָפען און קיינמאָל זיין היטעל אפילו אין דיא אויגען נישט געזעהן.

צו ר׳ חיים׳ן פלעגט מען אָנקומען אויף בשעת נישט־דא־געדאכט עפיס א קראנקהייט. קיין דאָקטאָר אין שטעדטיל איז נישט געווען, חוץ א רופא וואס האט מעהר נישט געוואוסט וויא שלאָגען צו דער אָדער, שטעלען פיאווקעס, באנקעס, אויף נאָלען און שערען. וויא באלד עפיס א שלאפקייט, האט זיך געוויזען דער רופא מיט דעם גאנצען קליפערנעציינג און געארבייט אויף אלע כלים: צוקאָראַ־דאשעט ריק און לענד, האלז און געניק, צו־ווינשענדיג דערנאך עפיס אויף דייטשערס, „צרגענעזונג!“ און אז דיא ברכה זיינע האט נאך אלע מיטעל נישט געהאָלפען, דעם קראנקען איז נאך געוואָרען ערגער, פלעגט מען קומען מיט א געבעט צו ר׳ חיים׳ן, ער זאָל מוחל זיין געהן, דעם חולה „צו בעטראכטען“ — און ר׳ חיים, וואס האט ער געקענט טהון, איז געגאנגען בעטראכטען. ביים עולם איז איינגערעדט געווען, אז ר׳ חיים איז א מעטער, א גרויסער מבין אין דאָקטאָריע. ער אליין ווידער האט זיך געהאלטען טאקי דרינגען פאר א שטיקעל מבין. פון וואנען האט אזוינס צו איהם זיך גענומען? דארויף איז דאָ א טעם. ר׳ חיים אליין איז בטבע געווען א שוואכער, א שלאפער מענש. חוץ דער יודישער קראנקהייט „מערידין“, א ירושה פון דיא עלטערן, האבען איהם אין לעבען נישט אויסגעלאָזט נאך אנדערע מיני וועהטינען: שטעכעניש אין דיא קריזשעס, א שפארעניש אונטערן לעפעלע, קוועטשעניש, מאדטקייט אין דיא גלידער, וואס היינט הייסט עס עפיס „נערוועז“, איבער וועלכע ער האט א מאָל, בייא א געלעגענהייט, זיך מיישב געווען מיט גרויסע דאָקטוירים ערגיץ, און צו׳ם גרעסטען טהייל אָבער זיך נישט וויסענדיג געמאכט — עט, גארנישט א מיחוש, עס וועט אזוי זיך איבער־געהן. איינמאָל אָבער איז ער טאקי שטארק פערשלאפט געוואָרען, בעקומען א היטציגע קראנקהייט עפיס, אזוי אז מען האט צו איהם עטליכע מאָל אראָפגעבראכט א גרויסען דאָקטאָר פון דער סביבה, דאכט זיך דעם שלאָס־דאָקטאָר, וואס ביי׳ם דוכס, אליין, און דאס אויסגעהען זיך זיינס פון דער קראנקהייט איז געווען בעד־שיינפערליך א וואונדער וויא פון טויט לעבעדיג. דאס אלסדינג האט געמאכט

ר׳ חיים׳ן פאר א נעניטען. איהם נענעבען דאס רעכט א מבין צו זיין אויף קריינק, שוין נישט צו ריידען פון רפואה־ביכליך פאר׳ן פּאָרק, אין וועלכע ער פלעגט אריינ־קוקען, פון אלע רעצעפּטען, וואס האבען מיט דער צייט בייא איהם זיך אָנגעקליבען. פרעגט נישט, זאָגט מען, דעם דאָקטאָר, פרעגט דעם קראַנקען, — און קראנק איז דאך ר׳ חיים אין זיין לעבען פיעל מאל געווען, אין באמת טאקי פאר וואס זאָל דאָקטאָריע ערגער זיין פון אדוואָקאטסטוואָ, א שטיינער? אין יענער שטאָדט, נישט וויט פון ק... איז דאָ א ר׳ אַהרן, דוקא נישט אזא למדן, אין דיא שקאָלעס ערגיץ נישט געלערענט, פון דעסטוועגען גילט ער אין דער סביבה פאר א „זאקאָנישטשיק“ נאר א מורא! בייא עפּיס א קרעטציל, א מיאוסען עסק, ווענדעט מען זיך צו איהם, נאָר טאקי דערפאר אליין, וואס ער, ר׳ אַהרן, איז אין זיין לעבען אין פיעל תפיסות איבער־געזעסען, פאר בלבולים אין גנבות, פאר פאַרשע מסירות וכדומה נאך בלבולים אזעלכע בעה״ט זאָל מען ווערען, און איהם איז אויסגעקומען דורכדעם גוט בעקאנט צו־ווערען מיט „נאטשאַרסטוואָ“, וויסט דיא אלע ניינג, וואס מען האט צו טהון, וואס צו שרייבען, וואס צו ריידען מיט אלע דרעהדליך, שפּיטצליך און אָבשנימצליך.

ר׳ חיים אָבער איז געווען א דאָקטאָר נאָר צו געוויסע קריינק, פון וועלכע מען קען חלילה כינען, אָדער מען לינט שוין טאקי אין בעט, קיין כח נישט האָבענדיג זיך צוריהרען. צו אנדערע, גלאט אזוי זיך וועהטיגען זיינען שוין געווען אנדערע אין שטעדטיל, וואס האבען געטוינט איטליכער צו זיין זאך. אויגען־וועהטיג, א שטיינער, דארויף איז געווען א ר׳ פישיל. ער האט געהאט בכוד עפּיס א וועסעריל, פון וועלכעס ער פלעגט געבען עטליכע טראָפּענס אויף א רפואה, אומזיסט, נאָר פון מצוה וועגען. צו מאָנערקייט, אויסדארעניש האט פעטרוכא, דיא אלטע גויע געגעבען עפּיס מיני קרייטעכער אזוינע. צו דער ניכפּה, צו א מאנקאָליע, א רוישען אין קאָפּ — דארויף איז געווען א מייסטער יאש דער טאָטער. אויף איין עין־הרע אָפּשפּרעכען, ציינוועהטיג פארריידען, ניסען וואקס, מיט אייער אויסקויקלען — דערצו איז געווען איין בריה גיטעל דיא זאָגעריך, און צו קדחת, טאיאָווע אָדער קדחת־רביעית, פלעגט זעהר גוט העלפען דער מלמד ליפּא ראובן׳ס וואס איז באמת געווען א גרייליכער (זעלטענער) מענש, נישטאָ, האט עס געהייסען, וויט אין דער וועלט צוזוכען זיין גלייכען.

6.

ליפא ראובן׳ס, א יוד אין דיא מיטעלע יאָהרען, איז איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע נאַטור האט אריינגעלייגט אלע גוטע מתנות: גייסט, הארץ און געפיהלען; נאָר פערגעסען אָבער זייא צוגעבען איין קליינינקייט — מזל! ביים ארויסגעהען פון נאַטו׳ס הענד אהער אויף דער וועלט האט זייא דער רוח, וויא א קערנדיל תבואה, פערטראָגען ערגיץ אין א העק, אין א וויסט אָרט, וואו ס׳איז נישטאָ דיא אַלע מיטעל, וויא געהעריג איז צו וואקסען. דער גייסט אין זייא רייסט זיך, זוכט זיך ערגיץ איין אָרט וואו צו ווייזען זיך פרייא, צעפיהרען אביסעל דיא הענד — בייא א מהייל אָבער ווערט ער, נאך אלע אומזיסטע מיה, נאך דעם אויסגליטשען זיך אויף שטיינער אין דעם וועג, אלץ שוואכער, און זייא ווערען איינגאנצ אָפּהענדיג. זייא לינען, פוילען, נעהמען זיך אמאָל אויף פאר קריינקונג צו דער משפחה, מוינען צו גאָרנישט און הייסען בייא דער וועלט: טויגעניכטסען, פערקווירענע מענשען. ווידער בייא א מהייל הערט דער גייסט פאָרט טאָקי נישט אויסצורייסען זיך ארויס, עפּיס קאָכט עס, בורטשעט עס אין זייא, ס׳איז א שטענדיגע קאָכעניש, א ראנגלען זיך, איין אינווענינסטע נישט־צופרידענהייט. פון עסעניש געהען זייא פונ׳ם לייב אראָפּ, זיינען עפּיס פערטומערט, פערטראכט, דער גייסט לאָזט זייא נישט רוהען, זייא חאפּען זיך צו אלסדינג, דאָ צו דער, דאָ צו יענער זאך, נאָר איטליכע זאך קומט אויס עפּיס משונה, עפּיס ווילד וויא דיא נאַטור אליין, וואס נאך רוי, נישט בעארבייט — דאס זיינען יענע מיני קינסטלער, וואס, וויא דיא וועלט זאגט, אין דער האנד הונדערט מלאכות און ווענינ ברכות׳ן.

ליפא ראובן׳ס איז געווען א דארער, א קורצזיכטיגער מיט א בלייך פנים, א שטילער, א גוטער און זעהר בעליעבט בייא איטליכען אין דעם שטעדטיל. זיין כאראקטער, זיין וואוינונג, זיין שטיינער לעבען. זיין טהון און אלץ מיט אנאנדער האט בעשיינפערליך געוויזען, אז אין איהם איז דאָ דאס פינטעלע, דער ברען פון א קינסטלער. ער האט געהאט א האנד צו שניטצען, צו מאָהלען, צו שרייבען און צו קריטצען אויף קופער און אויף שטיינער, נישט צו מאכען זיך דערויס א פרנסה, נאר גלאט אזוי, ווייל דאס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האט בעדארפט, געמוזט מיסטערן. בייא דעם שטעדטילדיגען עולם־יודען האט ער געהייסען א בריה צו אלסדינג, א קענער,

עפּיס נאר א שרעק — און ווי האבען בייא איטליכער געלעגענהייט זיך מיט זיין בריה־שקייט בעוויזען. מען האט איהם מכבד געווען מיט שניידען דעם אפיקוידעס, מאכען א „מזרח", שלאגען מצבות, קריצען חתימות, מידליה, כליה, פרעגען איהם מסרית זיין, מיט זיין נאמען זיך צו מאכען פאר ווייא טיפסטערען, אויף קיינערשטיינלעך, אויף הענטען, אויבנעמען פאר ווייטען התנים תפילין־זעקלעך. און אז ער האט שוין יא צו אלע זאכען און אין דערצו נאך א גוטער מענש אויך, שרעם איטליכען צורליעב. אזוי ווי, אומזיסט, פאר וואסערשען יאלע ווייבער געבענד אזוי ווערין זיין, נישט צו בעוויזען זיך מיט איהם אויך — צו קרבות א שטיינער? מען האט איהם געבעטען האט ער געשריבען עפּיס איינס אויף מאנטלען, אדער אויף מעלער מיט טינט, וואס צעפיה־ענדינג עס דערנאך מיט וואסער נים מען עס דעם קראנקען טרינקען — און עס העלפט!... צו דיא אלע זאכען האט ליבא ראובן'ס נאך צוגעקנעלט אויך.

פאר א מלמד האט איהם געמאכט ר' חיים!

שלמה ר' חיים'ס, א יונגעלע פון א יאהר זיבען, האט פון דער קינדהייט זיך געווען פאר א וואוילער א געבענטשטער, מיט א שארף קעפּיל צום לערנען. און אין יאהר האט ער זיך איבערגעלערנט בייא משה שלייען נים עברי, געלערנט גיך ווייא א וואסער און אנגעהויבען חומש, ווי דער שטיינער איז פון „ויקרא". וואס אנדערע קינדער בעדארפען דארויף אויסקרעכצען איין הדר א צוויי־דרייא יאהר. ביים גאנצען הויזגעזינד ר' חיים'ס ווייא אויך בייא פרעמדע, ארייננערעכנט צו איהם אין שטוב, איז שלמה'לע געווען זעהר בעליבט פאר זיין קלוגערהייט, פאר זיין פאלגען אמאל אויף קלאמער־קשיות, און נאך מעהר — פאר זיינע אנשטעלען. ביי איין איהם געלונגען בעמבע עפּיס אזוינס איבערגעזאפּט באלד ביים ערשטען בליק קענעמס א מינע א ווארט, וואס עפּיס נישט אזוי, משונה ווייא בייא אנדערע. ער פלעגט וואונדערשיין נאכמאכען אבי וועמען מיט אלע פאססעמנקעס — ווייא יענער רעדט, ווייא יענער שטעהט און געהט. אזוי אז מען פלעגט זיך האלטען בייא דיא זייטען פאר געלעכטער. זעהענדיג און הערענדיג איהם בעוואונדערט ליעב האט ער געהאט נאכצומאכען גימעל דיא יאנעדעם, ווייא זיא קושט דיא מזוזה ביים אריינקומען אין שטוב, אנגעטאהן אין דער יופּע אויף איין ארבעל; ווייא זיא פער־ציהט דיא ליפּעלעך, זאגענדיג: „א גאט העלפט!" מיט חן; ווען זיא גיט א בייז דעם רוקען ווייא א קעסעלעלע. אזוי אז איין אלבער קומט איהם ווערדיג, דיא אנדערע העכער, דאס קעסעלע אין דער זייט. אונטערגעהאלטען מיט דער האנד, און א

פינגער אויף דער באק; ווי זיי קניימישט דאס פניטיל, א סמאַרע מיט דעם נעזיל, פערנלאַצט דיא איינעליך און רעדט מיט תחינה־לשון, אלץ: „געלויבט און געשבערט דער אלמאַכטינער, ברוך הוא וברוך שמו, וואס באשירעמט זיין פאָלק ישראל!“ אריינוואַרפענדיג אין דערמיט שטיקליך פונ׳ם „נחלת צבי“ און רבינו בחיי. — דיא מאמע פלעגט מיט אנדערע גלייך טאקי אויך לאַכען, נאָר דערבייא מיט א פינגער אויף דער נאָז כלומר׳שט אין כעס צו איהם מאַכען:

— ווארט נאָר, ווארט, שיין בחור׳ל איינער! איך וועל נישקישה דערצעהלען דעם טאַטען, וועסט־דוא שוין וויסען, נישקישה, ווער עלטער איז, וויא איין עלטערען נאָכצוקרימען זיך. — זאָל איך אזוי וויסען בייז, אויב איך פארשטעה, וואס פאר א מין שלאַק דאס איז, רבונו־של־עולם!...

דער טאטע אָבער איז אויף דעם קינד א מבין געווען. ער האָט, גוט פערשטאַנען, אַז בייא א געהערינען סדר לערנען דאס אלסדינג, וואס מען בעדאַרף, און בייא א רעכטען מלמד אין דיא הענד, קען פון אזא קינד, מיט דער צייט, ווערען א ליים. לערנען אלסדינג, וואס מען בעדאַרף, האט בייא יודען צו יענער צייט, און בפרט נאך אין אזא שטעדטיל וויא ק... נישט געהייסען שפראַכען, חכמה־זאַכען, דאס וואס היינט. צו גמרא און פוסקים זיין נאך א בעל־תנ״ך אויך, פערשטעהען אביסעל דקדוק — איז מען שוין א פארטינער מענש, א ווילדער בריה איינער אין דער וועלט, מעהר דערפון איז נאר נישטאָ, טאקי איין איבעריגע זאך. נאָר ווער אָבער האט, חוץ דעם אָנהויב פון איטליכער סדרה, געלערענט קינדער תנ״ך? מען האט זיך עפּיס געשייעט, עס האט עפּיס געשמעקט מיט אפיקורסות. ס׳איז טאקי א גרויס וואונדער, נישט צופערשטעהן אזוינס... נאָר וויא דיא מעשה איז, אזוי איז עס געווען, און אזוי איז עס בייא א טהייל יודען נאך היינט. גרויסע רבנים, פארצייטען און אויך היינט, האבען נישט געוואוסט און וויסען נישט רעכט גוט עד־היום, וואס שטעהט אזוינס אין תנ״ך, און פון רעכטוועגען שא! מען קען זיין א גרויסער למדן פסקנען שאלות אָהן פסוק אויך... ר׳ חיים׳ן אָבער האט זיך געגלוסט פאַר שלמה׳לען זיינעם מאַכען איין אויסנאהמע, פרובען לערנען איהם דוקא גאַנץ תנ״ך, מיט דעם תרגום אויך, כסדר פון אָנהויב ביז צום סוף. ר׳ חיים אליין האט געקענט תנ״ך, און געשריבען מליצה. פון זיינע בריוולך פלעגט מען לעקען דיא פינגער. ער האט געהייסען צווישען זיינע אלע בעקאַנטע א „בעל־לשון“... נאָר וואו נעהמט מען אָבער דעם מלמד דערצו? אָט דאס האט ר׳ חיים געטראַכט און איז לסוף געפאַלען אויף ליפא ראובנ׳ס. איהם האט עס

ר׳ חיים נעמאכט פאר א מלמד, צוזאמען מיט זיין שלמה׳לען, סתיר־געווען איהם צוצונעהמען נאך עטליכע קינדער, כדי ער זאל קענען וויא־עס־איז מיט ווייב און קינד, וויא אלע יודישע קינדער, עס אזוי זיך לעבען...

און דער זיווג האט עולה־יפה געווען! דער רבי און דער תלמיד האבען זיך איינער דעם אנדערען זעהר גוט געפאסט. דער רבי האט געקנעלט געטרייא, און דער תלמיד — געלערנט געשמאק. דער שטיינער איז געוועהנטליך געווען, בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיצען אויף זיין ארט מיט עפיס איין ארבייט — מאהלען אדער שטעכען א חתימה׳לע. נאר דאס האט אבער נישט גע־שאדט צום גאנג פונ׳ם לערנען, ער האט ניש־קשה, זיך גוט צוגעהערט, פערקעהרט דאס לערנען איז געגאנגען נאך פיעל בעסער. דיא ארבייט איז פאר איהם געווען דאס איינציגע וואס פאר א פראסטען בעל־מלאכה א גוטער טרינק בראנפען, זיא האט איהם בעגייסטערט, בעלעבט, געמאכט בערייזדעווודיג. ערשט דענסטמאל האט ער דערקלעהרט אלסדינג שארף קלאהר, פונ׳ם מויל האבען זיך איהם געשאטען פעריל, אין דיא אויגען האט געפינקעלט א הייליג פייעריל, ער האט געקוקט מיט ליעבשאפט עפיס אזוי גוט, אזוי גוט... און דעם תלמיד פלעגט עס געבען א נעהם, א ברען, אונטערגענעבען איהם א חשק, ער האט געשלינגען איטליכעס ווארט, אויפשטעלענדיג דיא אויערליך. דאס לערנען איז נישט געווען, וויא בייא יענע, ערגיץ אנדערש א שטיינער, א שווערע מ׳שא, א ריין אפקומעניש. וואו דער רבי מ׳ט דעם תלמיד ליידען געביך ביידע גלייך: איינער שלאגט אין קאפ אריין מיט געוואלד, איז דערבייא אויפגעבראכט, הימצט זיך א שרעק און דער אנדערער, וואס זאל ער געביך טהון, מאכט זיך בלומר׳שט וויא איהם איז עס אין קאפ אריין, ציטערט, פלאטערט — און ביידע ווינשען איינער פונ׳ם אנדערען פטור צו ווערען... ניין! דאס איז געווען גאר עפיס וויא א שמיעס צווישען צווייא פריינד, אין וועלכען איין הארץ פיהלט דאס אנדערע — א שמיעס וואס מאכט פערגניגען אי דעם, וואס רעדט, אי יענעם, וואס הערט, ביידע פערשטעהען זיך זעהר גוט, און עס וויל־זיך צוברייננען אזוי דיא צייט נאך און נאך...

שלמה׳לע האט מיט דער צייט אליין געוואקסען, געוואקסען, וויא א בלימעלע אונטער א גוטער השגחה, און ווערענדיג אלץ וואס ווייטער פערשטענדיגער הערט ער נישט אויף פונדעסטוועגען צו בלייבען, נאך זיינע יאהרען נאך, א קינד. שלמה׳לע אין תורה און שלמה׳לע אין דרויסען זיינען עפיס גאר אנדערע, פערשידענע מענשען. לערנענ ער איז געלערענט, ער איז מיט דעם גאנצען קאפ אריינגעטהון אין לערנען.

ער דיינקט, טראכט, וויל גרינדליך איטליבע זאך פערשטעהן; נאר קוים צונער מאכט דעם ספר איז ער וויא איבערגעביטען געווארען, ער לעבט, שטיפט — א יונגעל מיט דיא ביינער. איבערהויפט האט שלמה׳לעם חאראקטער פון קינדוויוס אויף זיך געווירען עפיס וויא א צונויפגעשטעלטער פון פערשידענע מינים, נישט פון איין שטיק מאטעריע. עפיס האבען צוויא נשמות — א מלאך מיט א רוח, גע־שטעקט אין איהם ביידע אינאיינעם. ער איז געווען אי איינגעשפארט, הארט וויא א שטיין, אי וויידך וויא א טייג, לאזענדיג זיך פיהרען אמאל בייא דער נאז; אי בייז, אי מילד, גוט וויא דיא וועלט; אי ביטער־גאל, אי צוקער־זיס; אי ערענסט, אי א קאטאוועס־טרייבער; אי אומיטין־פערטראכט, אי לוסטיג־פרעהליך. שלמה׳לע איז בטבע געווען א הייס־בלוטינער, אנצינדענדיג זיך וויא א שוועבעלע, וויא באלד נאר עפיס האט איהם געטהון א ריהר. דיא פייערדינע רייד פון דיא נביאים, דיא דערצעהלונגען זייערע איבער גאט, איבער דיא וועלט, האבען אויפגעוועקט זיין כח־הדמיון און איהם געגעבען געגוג שטאף צו דיינקען, צו טראכטען. — „איך האב געזעהען גאט, זאגט ישעיה הנביא, וויא ער זיצט אויף זיין הויכען שטול, דיא פאלעס צעשפרייט, פערנעהמען דעם הייליגען פאלאץ. שרפים ברענענדיג מלאכים, שטעהען איבער איהם, איטליכער מיט זעקס פליגעל... און עס רופט איינער צום אנדערען און זאגט: קדוש, קדוש, קדוש — הייליג, הייליג, הייליג איז דער גאט צבאות, פול איז דיא וועלט מיט זיין כבוד! און עס ווינט זיך, עס ציטערען דיא זייכען דארט פונ׳ם שרייענדיגען קול, און דאס הויז ווערט פול מיט רויך. אוי, זאג איך, וועה איז מיר, איך בין פארבייא! איך בין דאך א מענש מיט איין אומריין מויל און צווישען א פאלק מיט א בייז אומריין מויל געפין איך מיך". שלמה׳לען זיינען דיא דאזיגע ווערטער שטארק אין קאפ אריין. ער הויבט אן צו טראכטען איבער גאט, זיך פירצושטעלען מלאכים מיט פליגעל, און וויל אלין וויסען זעהר פיעל אזוינס וואס פיקט איהם דעם מוח, פאדערט א דערקלעהרונג פרעגען דעם רבי׳ן — דערצו האט ער נישט תמיד געגוג סוטה געהאט איינמאל האט ער יא זיך געפרווט מאכען מיט איהם א רייד, רויט־ווערענדיג דערבייא פלאם־פייער, נאר דער רבי האט אויסגעהערט מיט א שמייכעלע, שווייגענדיג א קרים זיך געטהון, וויא איינער רעדט: עט!... אויף זיינע שאלות בייא אנדערע, עלטערע מיט בערד, פלעגט ער בעקומען תמיד איין ענטפער: שא, שקאץ! א יונגעלע טאהר נישט פרעגען. א יונגעלע בעדארף נור פאלגען, טהון וואס גאט הייסט — לערנען, דאווגען, אז נישט, וועט דער אויבערשטער שטראפען, שמייסען דארט מיט אייזערנע רימער — און פאר א רום האט שלמה׳לע געציטערט, נישט אזוי פאר דעם וועהטיג, וויל אז מען שמייסט

טהוט וועה, וויא פאר דער שאנדע — פע, ס'איז א חרפה!... שלמה'לען איז פיר־עקומען גאָט עפּיס נור וויא א בייזער פריץ מיט א קאנטשיק אין דער האנד, פאר א מינדסט קלייניגקייט ווערט ער אָנגעצונדען, איש־להבה — שמייסט! בייא א מינדסט עברה'לע: איבערהיפּערן א שטיינער אין דאַוונען עפּיס א וואָרט, נישט ענטפערען אָמן, א טרונק וואסער טהון א מאָל אָהן א „שהכּל", האט ער געחאפּט א ציטער און געטראכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פארבייא!" —

און ווער שמיעסט ימים־נוראים, וואס, כּפי יודען זאָגען, אפילו א פיש אין וואסער ציטערט דענסטמאָל — איז שלמה'לע געוועזן אין איין שרעק. דער גאנצער ענין פונ'ם אויפשטעהען צו סליחות, דאס האַפּעניש, לויפּעניש אין שול, אויפ'ן פעלד, דאָס יאָממערען־וויינען, דאס טרויערדיגע ניגון'דיל ביי'ם דאַוונען, דאס אומעטיגע פּנים'ל פון דער מאמע און פונ'ם גאנצען הויזגעזינד, גלייך וויא עס הענגט איבער זייא דיא רוט און מען קען זייא, מחילה, מקיים־פּסק זיין — אָט דאָס אלסדינג האט אויף איהם אָנגעמאכט א שרעקליכע פינסטערע מרה־שחורה, ס'איז איהם נישט ניחא געוועזן דער גאנצער יום־טוב, דיא פיש מיט דעם צימעס, עס האט איהם זיך נור געדאכט, וויא ער, דער אויבערשטער, זיצט אויף דעם הויכען שטול, דיא פּאָלעס איבער דעם מקום־קדוש, ברענענדיגע מלאכים ארום איהם, פליהען ברייננען ספרים, שרייבען, רעכנען איטליכענס עברות מיט א רעש, א גע־פילדער, און עס ווינט זיך דיא וועלט, עס ציטערען דיא טויערען פונ'ם הימעל פון זייער געשרייא — און ער טראכט: „אוי, וועה איז מיר, איך בין פאר־בייא!"...

נאָר אזוי וויא אין דער וועלט איז שוין אזוי געשטעלט, אז ס'איז נישטאָ, אין איהר אינגאנצען גומ'ס, אָהן עפּיס שלעכטס, און ריין שלעכט, וואס דרינען זאָל נישט שטעקען עפּעס גוטס, איז דאריבער אויך מיט דיא ימים־נוראים געקניפּט און געבונדען געוועזן זאכען אזעלכע, וואס האבען געלינדערט אביסעל דעם שרעק, צוגעגעבען א זיסקייט דער ביטערע מרה־שחורה. דיא ווינטינסטע פון יענע אלע זאכען זיינען עס דיא „ישובניקעס", דיא ארענדארעס פון דיא דערפער, וואס פלעגען אויף דיא הייליגע טעג קומען מיט זייער הויזגעזינד אין שטאָדט אריין. דאס אָנקומען זייערס האט אויפגעריהרט דאס שטעדטיל, אָפּגעמינטערט, אָפּגעפרישט אביסעל דעם עולם, און עס האט געהאט עפּיס א טין בעזונדער טעם — בצפּיחית בדבש, האָניג מיט פעפער און ציבעלעס אינאיינעם.

דיא היסטאָריע פּאָדערט, אז דיא זאך זאָל דאָ אביסעל מעהר דערקלעהרט

„ערען, זיסט, וועט אפ'שר אין איהר פעהלען זעהר א וויכטיג בלעטיל, און פאר דיא שפעטערדיגע דורות — אוי! ווער ווייסט? — קען דיא זאך בלייבען נישט פערשטענדליך.

5.

פונ'ם חודש תשרי הייבט זיך אן א צעטיל ימים־טובים: דיא ביידע ערשטע טעג פונ'ם חודש איז ראש־השנה, דער צעהנטער טאג — יום־כפור, זייא הייסען ימים־נוראים, שרעקליכע טעג, און אינאיינעם מיט דיא טעג, וואס צווישען זייא הייסען זייא אויך עשרת־ימי־תשובה — צעהן טעג צייט, חרטה צו האבען אויף דיא זינד: וויינען, בעטען און אויסבעטען א גוט יאהר. רענכסטמאל איז אויפ'ן הימעל א יריד, עס קאכט זיך דארט א שרעק.

„ונתנה תוקף קדושת היום, און דערצעהלען ווען מיר — אזוי טהוט זיך דער מחזור דארט א זאג — דיא שטארקע היילינקייט פונ'ם טאג. דען שרעקליך פארכטיג איז ער צונליך, אין איהם שטיינט הויך דיין קעניגרייך. אויף גנאד איז, נאט, דיין שטול געשטעלט, דוא זיצט מיט אמת אויף איהם צו ריכטען דיא וועלט. יא, אמת! דוא ביסט דער ריכטער און פארקלאגער, דוא ווייסט און ביסט דער עדות־זאגער. דוא שרייבסט און חתמ'סט, צעהלסט און רעכענסט אלץ מיט צאהל, נעדיינקסט פערגעסענע זאכען וואס העט אמאל. דוא עפענסט אויף דאס קאנטעבוך, עס לייענט דרויס אליין זיך איטליכסווארט, פון יעדען מענשען איינענ־הענדיג שטעהט דיא חתימה זיינע דארט. מיט'ן גרויסען שופר טהוט מען דארט א בלאז, אוואו! א דינע שט'מע לאזט זיך הערען — שטיל, שא. מלאכים יאגען, אין איינע שרעק אהער־הין און זאגען: עס־איז אט־א דער יום־הדין, אייך אפצר־רעכנען זיך מיט'ן גאנצ'ן נערימעל, א־דא אין הימעל! דען וורייל אין דיינע אויגען ריין און פיין, איז ביי'ם געריכט נישט מעגליך זייא צו זיין, און אלע אויף דער וועלט ווייא ברייט זיא איז און לאנג, נעהן דיר פערבייא ווייא שעפעליך א גאנג. ווייא זיינע לעמער קוקט דער פאסטוך איבער נוט, ער לאזט שאף זיינע דורכגעהן אונטער'ם רוט, אזוי אט נעהמסט דוא אלע ב'שעפעניש אפיר, דוא רעכענסט, צעהלסט און לאזט פאסירען זייא פאר דיר. בעשטימסט פאר יעדען זיינס פאראויס, און גיבסט זיין פסק יעדען ארויס, ראש־השנה ווערט אויף זייא דארט אנגעשריבען, יום־כפור אפגעחתמ'ט אונטערשריבען. וויפיל זאלען אומקומען, וויפיל זאלען צוקומען, ווער זאל לעבען און ווער שטארבען, ווער אויסלעבען זיין צייט זאל ביז צום עק, און ווער

פון דאנען פאר דער ציים אוועק. ווענמען אין וואסער, ווענמען אין פייער א טוים א שווערען, ווער דורך א שווערד, ווער דורך א חיה זאָל דערהרג'ט ווערען, וועמען פאר הונגער, וועמען פאר דאָרשט און נויט, וועמען דורך שטורם און וועמען דורך מגפה א טויט. וועמען דערשטיקעניש, אין האלז א ביין, און וועמען — אין קאָפּ א שטיין, ווער זאָל צו הויז זיך רוהיג בלייבען, און ווער אין דער פרעמד זיך ארום צוטרייבען, ווער זאָל זיך לעבען שטיל, און ווער אין דולעניש פיל, ווער אין פריידען, ווער אין ליידען, ווער אָנווערען, ווער רייך ווערען, ווער האלטען זאָל אראָפּ, און ווער ארויף דעם קאָפּ".

און וויא דער יריד, דער רעש אויפ'ן הימעל, אזוי רעשט זיך אויך דאָ אויף דער ערד. נאך מיט א חודש פריהער טהוט אין דיא שולען א בלאָז דער שופר און וואָהרענט: יודען, עס נעהט דער יום־הדין! און יודען הויבען בעצייטענס אָן זיך ארומקוקען, מאַכען א קלאָהרען חשבון פון זייערע מעשים א גאנץ יאָהר, און טהוען אלע מיטעל, וויא ארויס ריין פונ'ם משפט, וואס שטעהט זייא פיר — זייא זאָגען סליחות, זוכען זיך גוטע אדוואָקאטען אין צדקה, אין אלטע זכות־אָבות, צו זיין מליצי יושר, פירשפרעכער אויף זייא פאר זיין הייליגען כסא־הכבוד.

טהון תשובה, בעטען, מיט צדקה שמירען —
דאס העלפט א שלעכטען פסק צו קאסירען.

דיא ארענדארעס פון דערפער ארום און ארום קומען מיט קינד און קייט, האק און פאק אין דיא שטעדט אריין, אינאיינעם מיט כל־ישראל צושטעהן דאָרט פאר גאָטס געריכט און אויסבעטען פאר זיך און פאר דער גאנצער וועלט מענשען, נאר אָהן א שום חילוק, א גוט יאָהר, א דערלייזונג פון אל־דאָס בייז.

דאס שטעדטיל ק.... איז נאר נישט דאס שטעדטיל, וואס א גאנץ יאָהר, וואו מען זעהט קיין פרישען מענשען נישט און וואו דאס לעבען פליסט געוועהנט־ליך וויא א שטיל וואסעריל רוהיג, עפיס וויא פערשלאָפען. א פאר טעג פאר ימים־נוראים חאַפּט עס זיך אויף, עס ווימעלט פון נייע פּארשוינען, וואס קומען פונ'ם ישוב, פיהרליך אָנגעזעצט מיט ווייבער און קינדער אויף גאנצע בערג בעבעכעס, איבערבעטען, זעקליך שפּייז און שטיינען מיט עופות ציהען זיך איבער דיא גאסען. בעלי־בתים, יונגליך, ווייסע חברה, נעהען און לויפען אקעגען, איטליכער אקעגען זיין ארענדאר, וואס שטעהט בייא איהם יום־טוב אויף סטאנציע. פון ביידע זייטען שיטען זיך רייד הויך אויף אלערלייא קולות — פון דאנען שאלות: פאר וואס אזוי שפּעט? פאר וואס אזוי און פאר וואס אזוי? און פון דער אנדערער זייט

מעשיות, וואונדער און נסים גרויסע: עס האט געלאָפּנעט אין וועג איין אקס, געפאַלען א פערד, אָפּגעריסען א בריק, א מעוברת ווייביל האט זיך פערוואַלט אין מיטענדרינען געהן צרקינד, זיך איבערגעקעהרט א וואָגען, סע בעדארף גומל בענטשען, קוים מיט דעם לעבען ארויס.... דאָרפס־הינט ביים אָנקומען מיט זייערע בעלי־בתים רייצען אויף דיא אלע שטעדטעלדיגע הינט, עס ווערט צווישען זיי א א געבילערייא, א געשלעגערייא, גלייך וויא זייא זיינען נישט ברידער פון דער הינטישע זרע, מיט איין הינטיש מויל, איינע הינטישע ציין. און באמת טאקי איז דאָ צווישען זייא א גרויסער אונטערשייד. דער דאָרפס־הונט איז דאס, וויא גאָט האט איהם בעשאַפען, ווייסט נים קיין פּאָליטיקע, חוץ דעם בעל־הבית און דיא שטוב קען ער נישט קיינעם, בילט אויף איטליכען אָרים און רייך אלע גלייך. חאַפּט טאקי א ביין, אז יענער נים, חאַפּט און בילט פאַרט ווייטער טאקי, בילט מיט זיין אייגענעם קול נישט פערשטעלט, ער איז פּראָסט אָהן אָנגעשטעלען. דער שטאָדט־הונט אקעגען איז שוין עפּיס געשלאכה'ט, אויסגעפיינט, אביסעל פאליש און האט מורא פאר א שטעקען — בילט אויף איין אָרימאַן, אויף אזעלכען וואס קען זיך נישט וועהרען, פאר א שטאַרקען האט ער אָפּשייא, פאר א רייכען, שיין געקליידט — אזאס! מיט א שטיקעל ברויט שוחד פערשטאָפּט מען איהם דאָס מויל, שא! ניט יענער פון דער אַנדערער זייט, א ווילד פרעמדער נאר, א גרעסער שטיקעל, טהוט ער שוין איהם צוליב, פאָכט וואס מען הייסט. ער שפּאַצירט זיך אָפּט ארום, שמעקט וואו עפּיס א קערטעשיל, וואס מען קען חאַפּען א לעק, מאכט בעקאַנטשאַפטען, דרעהט מיט דעם וויידיל, שטעהט אויף דיא לאפּקעס און בילט אמאָל עפּיס נאר נים מיט זיין קול, גלאט אזוי זיך מען זאָל נישט פערגעסען, אז ס'איז דאָ א הונט... אז ער האט ציין און קען, אין א נויט־פאל, הינטען ארום א ביס טהון אויף.... אָט דיא דאזיגע ביידע מיני הינט אָנקוקען קענען זייא זיך נישט איינער דעם אַנדערען. דיא גאַנצע צייט, וואס זייא ביידע געפינען זיך אין דעם שטעדטיל הערט מען דאָרט א בילען, א האווקען, א שרייען אויף דיא ציין, עפּיס א „הינטיישער וואָפּראָס", שטענדיגע קריעג און שטענדיגע געשלעג, דער קאָפּ אזש ווערט דול! וואָרטשון א שטיינער, א דאָרפּס־הונט אָהן הכמות, ווייסט נישט מעהר וויא צו היטען דיא שטוב, לינט זיך אויסגעצויגען אין דרויסען פאר דער טהיר, קוקט בייז וויא א רוח מיט פערלאָפענע פון בלוט, האלב צוגעמאכטע אויגען, רייבט, קראַצט דעם בויך אין דער ערד, שטיל אונטערפייפשענד: פאר גרויס הנאה, פלוצים רוקט זיך אונטער קאַשטאַן, א הויבער, א דארער, איינער פון דיא שיינע בעלי־בתישע שטאָדט־הינט. ס'איז איהם פון דערווייטענס אין דער נאָז ארייין א ריח פון יודישע

פיש, אויף וועלכע ער איז א גרויסער בעלן, אויף א ריח פון געבראָטענעס, וואס קאָכט זיך לכבוד יום־טוב דאָרט אין שטוב, און ער לאָזט זיך, וויא נעוועהנטליך, צוקומען נאָהענט, שמעקען, נישטערען, טאָמיר וועט דאס מזל איהם דיענען א חאַפּ טהון עפּיס. וואָרטשונען אָבער איז דיא זאך נישט געפעלען — וואס געהסט־דוא עזות־פּנים, אין מיין גבול אריין? און וואס איז עס גלאַט פּאַר א מאָדע, הונט איינער, ארומגעהען איבער דיא הייזער, ארייגשטעקען א מאָרדע וואו מען בעדארף נישט? ! ער גיט זיך אויף איהם פון הינטען פּלוצים א וואָרף, טהוט א ביס און רייסט איהם אוים א זשמענע האָר. קאשטאַן ווערד אזש פערצאפּעלט, פערלײַנט, מחילה, דעם וויידיל, חאַפּט דיא פּיס אויף דיא פּלייצעס — און אוועק אוועק מיט א קוויטש... דאס איינענע איז אויף מיט פּ י ל ק ע ן, א שווארץ הינטעל מיט איין אויסגעקרימטען ריקען און הינקענדיג פּיסעל, וואס לעבט פון קצבה — פון יודישע פּאָמייניצעס. ער לאָזט זיך וויא דער שטיינער זייגער איז, צו א יודענס שטוב, וואס זאָל ער דאָ איבערטראכטען? פּלוצים טהוט איהם א חאַפּ טרעזאָר, א געזונטער, א קודלאַטער דאָרפס־הונט, און ברעכט איהם א ביין, אזוי אז ער פערגעהט זיך נעביך פּאר וועהטיג, לויפט שפּרינגענדיג, דאס הינקענדיג פּיסעל אין דער לופטען, דאָס געזייסיל אין דער זייט אויסגעקרימט און הײַלט, רויעט אויף א גריקצענדיג קול. אזא פּסק חאַפּען אויך נאך אנדערע שטאָדט־הינט. ס׳איז זייא פערשטערט דאס לעבען — נישטאָ קיין צוטריט צו א יודישע שטוב! דערפאר אָבער, דערטאַפּען זייא א דאָרפס־הונט בייא זיך, ערגיץ אויף דער גאס, מעג ער שוין זיך געזעגענען מיט דעם לעבען. זייא וואַרפען זיך אויף איהם פון אלע זייטען, שאַרפען דיא ציין, צופּען און רייסען. עס ווערד א געקוויטשערייא, נישט אויסצר האַלטען. קונדסים מישען זיך אויך אריין, הידען אונטער, וואַרפען שטיינער, מאמעס שטעהען אין דיא טהירען, רופען, שרייען און שעלטען. יודען אויף דער גאַס חאַפּען א ציטער, ראַטעווען זיך און לויפען גאר אין איין אָטעם, האַלטענדיג זיך בייא דיא פּאָלעס.

הכלל עס רעשט זיך, עס קאָכט זיך, דאס שטעדטיל איז אויף, ס׳איז וויא מען זאָגט, ליהודים! דאס לעבען אין דעם שטעדטיל געהט שוין שטארקער, עס זעהט אויס, וויא א שטעהענדיג טייכעל, וואס ווערנע־צייט צוגיסט זיך עס, פּלייצט ניך, האַסטיג מיט א געררייש.

און בשעת דעם גערייש ווייזט זיך פון דערווייטענס א לאַנגער וואָגען פול אנגעזעצט מיט חנאָ מליניצערס הויזגעזינד. דיא אַלטע שקאַפּע, וואס האט אביסעל

זיך צוגעשטעלט אויפ'ן וועג. טהוט זיך צינד אן א כח, ארייגפאהרען אויף דעם מארק קוטסיות, האפערליך, מיט דער פאמפע. און לכבוד דעם שטעדטיל ולכבוד דיא פארשוינען, המסובין בכאן אויפ'ן וואגען, פערדרייכט זיא דעם וויידיל, שטעלט אויף דיא אויערען, הייבט פיסליך און העצקעט זיך לעבעדיג פרעהליך מיט א טאראראם, א נעקלאפעריי פון דיא רעדער. צוציק לאזט זיך פאראויס מיט דער בשורה — אז מען פאהרט! היטענדיג זיך, פון דעסטוועגען, דיא ביינער בייא א בענגעניש מיט זיין גלייבען, און הינטישע מילער נישט ארייגצופאלען. יענע איהם א שמעק — שלום עליכם, און ער יענע א שמעק — עליכם שלום! מאכט ער אפ בקיצור, א שמעק נאר פון יוצא וועגען, דרעהט זיך באלד טאקי אויס און לויפט ווייטער, דיא „זקנה" נאך איהם, האין־האין בייא ר' חיים'ס שטוב, וואס פון א היבשע צייט יאהרען שטעהט דארט איין חנא פון דער מיהל מיט ווייב און קינדער — א גרויס פעקיל, אהן עין־הרע!

פאר שלמה'לען שטעלט זיך דענסטמאל א וועלט מיט נייע עסקים ס'איז דא ברוך־השם וואס צו טהון, אויף וואס צו קוקען, וואס צו בעטראכטען. לאז זיך שוין נאט אנשרייבען דארט, וואס ער וויל, דערוויייל אבער אז מען לעבט בעדארף מען לעבען.

קודם־כל חאפט שלמה'לע זיך ארויף, באלד טאקי נאך חנא'ס אנקומען אויף דעם וואגען, עטליכע קונדסים אריין מיט איהם, א פאר שטעהען, אנהאלטענדיג זיך פון הינטען, צווישען דיא רעדער — און היידא! מען ציהט בייא דיא לייצען, מען שמייסט, מען מאכט מיט דיא ליפען, שרייעט אין איין קול: „וויא־וויא! און מען טהוט א פאהר אביסעל פערבייא דער שטוב. דערנאך נעהמט מען צום סמיק צוציקין, מען טהוט מיט איהם א רעד עפיס אויף איין אנדער מין לשון, ארייג־לאזענדיג זיך מיט איהם אין דיא הויכע דרכים פארהערענדיג איהם וואס ער קען, פריהער פון דערוויייטענס, מיט אפשייא אונטערוואורפענדיג איהם שטיקליך ברויט, שפעטער אלין נעהענטער ביז מען פערקירט דעם דרך־ארץ, און עס ענדיגט זיך, וויא דער שטייגער איז, מיט א שטיין און מיט א קוויטש ...

שלמה'לע אינטערעסירט זיך אויך שטארק מיט דיא נייע מיני דארפס־פארשוינען, אלסדינג אין זייא קומט איהם אויס עפיס משונה. טיידלעך אין נייע גראבע שיך און זאקען אין נייע סיטצענע קליידעליך פון א מיתה־משונה קאליר מיט גרויסע רויטע קווייטען, גלאטצען אויס גרויסע קעלבערנע אויגען, א פינגעריל אין דעם מויל — און קוקען. יונגליך אין חאלאטליך, אין נייע קנאקענדיגע לייב־

סערדאקליך און לייוועגדע פלידערליך, בלאָזען זיך, שעהמען זיך, דאלובען דיא נאָז — און שיסען פלוצים אוים, אין קילאַק, א נעלעכטער, ווישענדיג בשעת מעשה טאַקי מיט דעם ארבעל, מיט דער פאָלע דיא נאָז, מחילה. היינט דאס ריידען זייערס, דאס עסען, איז אויך עפּים אומנעלימפּערט — דאכט זיך נערעדט, און ס׳איז עפּים נאר נעבעבעט, דאכט זיך נענעסען, און ס׳איז עפּים נאר נעפרעסען. א קייען אביסעל, מישטעהנס־נעזאָגט, א מאכען מיט דיא באַקען, א זופּען מיט א הילך! דאס אייגענע פּנים, דאכט זיך, דאס אייגענע פלייש, און פאַרט עפּים נישט אזוי וויא בייא שטאָדט־לייט — עס שמעקט עפּים מיט דאָרף. דיא ווילדע גאַנז, א שטיינער, איז דאָס אייגענע טאַקי וואס דיא הייטישע, איין פלייש, און דאָך עפּים אנדערש — איין אנדער טעם, איין אַנדער קאָליר. חנאָ אליין איז איינענטליך נעוועזען נישט קיין גראָבער מענש, נאָר צווישען איהם און ר׳ חיים׳ן איז נאָר קיין פערגלייך. דער חילוק צווישען זייא ביידע האט שלמה׳לען נעוואָרפען זיך אין דיא אוינען — חנאָ אקעגען דעם טאַטען האט נאָר עפּים קיין פּנים נישט! ס׳איז אויך א גרויסער חילוק צווישען טויבע־סאָסיען, חנאָ׳ס ווייב, און דער מאמע זיינער. טויבע־סאָסיע איז א ברייטביינענדיגע, א יאָדערדינע; איהרע הענד, איהר פּנים זיינען עפּים מגושם: פערברענט, פערבראָטען פון דער זון. נעהט זיא — איז נע־גאַנגען, טען פיהלט, אז זיא שטעלט א פוס, רעדט זיא — איז נערעדט מיט לעפצען, אויף דער נעמבע. זיא איז גוט נאָר אָבער פּראָסט. זיא איז פרום, וויינט בייא ליכט־בענשען, חליפעט וויא באלד זיא דערהערט פון דער פירזאָגערין א קול, חאָטש זיא פערשטעהט ניט קיין וואָרט. אקעגען־זשע שרה, דיא מאמע זיינע, איז איין איידעלע, א שוואכע. האט קליינע, ווייסע הענד מיט דינע בלויע עדערליך, א פערפרומט בלייך פּנים מיט דינע ליפּען — אין גאנצען עפּים א רוחניות, און אז זיא נעהט דאכט זיך זיא שוועבט. זיא איז א וואויקקענענדיגע, קען אלע תחינות פון ארץ־ישראל, ווייסט אויך דעם „מעין־טהור", אלע דינים פון „חנ"ה", וואס נעהערען זיך אָן מיט איין אשה, לייענט דעם „צאינה־וראינה", דעם „מנורת־המאור" און נאך אזעלכע ספרים. ווייזט ווייבער אין שול צו דאוונען, וואס צו זאָגען, ווען צו שפּרינגען קדושה, לייענט זייא אויף פיר, און האט מיט זיך דאָרט, אין דער ווייבערשער שול, א קימענע אָדער טראָפּענס אזוינע, אויף־צומינטערען אי זיך אי אַנדערע בשעת דעם חלשה׳ן....

און באמת טאַקי, אז שרה פלעגט לייענען האט מען נעקענט טאַקי חלשה׳ן. איהר לייענען איז נעוועזען פול מיט נעפיהל, איהר נגון׳דיל דערבייא האט נעריהרט, נעציפּט בייא דער נשמה, א שטיין אפילו וואָלט פון איהרע טרערען אויף

צונגֿסען געוואָרען. ס'איז כדאי אויף א ציקאווע[ר]ט צו שטעלען דאָ האַמש אביסעל פון דער תחינה ערב יום־כפור, בייא דיא ווערכענע ליכט טאַבע:

שרה לייגט קנייטליך. ווייבער, שכנות מיט געבראָכענע הערצער שטעהען ארום איהר. זיא לייגט און לייענט זייא דערבייא פיר מיט א ריהרענדער שטימע מיט פונ'ם האַרצען:

„רבונו של עולם, דערבארמדיגער גאָט! דיא ליכט וואס מיר ווערען מאַכען אין שול אריין פאר דיין הייליגען נאָמען ווענען און פאר דיא הייליגע ריינע נשמות, זאָלען דערוועקען דיא הייליגע אבות ואמהות, זייא זאָלען אויס זייערע קברים פאר אונז בעטען, אז קיין בייז, קיין צרות, קיין לייד זאָלען אויף אונז נישט קומען, און אונזער ליכט און אונזער מאַנענס ליכט און קינדערס ליכט זאָלען נישט אויסגע־לאָשען ווערען פאר דער צייט, חס ושלום.... וויא איך וועל לייגען דעם פאָדעם פון דיא קנייטליך פאַר אונזער פאטער אברהם, וואס דוא האסט איהם מצי־לעוועט פון דעם פייער אין קאלכאויוועק, אזוי זאָלסט־דוא אונז רייניגען פון זינד, אונזער נשמה זאָל קומען ריין פון שוכד צו דיר, וויא זיא איז געקומען ריין אין אונזער גוף אריין. — אין דעם זכות וואס איך לייג דעם פאָדעם פאַר אונזער מוטער שרה זאָל גאָט ברוך־הוא אונז געדענקען דעם זכות פון איהר צער, אז מען האט איהר ליבען זוהן יצחק געפיהרט צו דער עקדה. לאָז זיא א גוטע מליצה זיין, אז מען זאָל ניט האַפּען בייא אונז אונזערע קינדערליך, זייא זאלען פון אונז נישט אוועקגענומען ווערען און נישט פערוואָרפען ווערען ווייט פון אונז וויא דיא בלודנע שעפעליך. — אין דעם זכות, וואס מיר לייגען דעם פאָדעם פאַר אונזער פאָטער יצחק, זאָלסט דוא זיך איבער אונז דערבארמען, אז מיר זאָלען קענען מגדל זיין אונזערע קינדער. זייא קענען האלטען בייא א רבי'ן, עס זאָלען, וויא דאס ליכט, אונזערע קינדערס אויגען לייכטען אין לערנען, אין דער ליעבער תורה.... פאר דעם פאָדעם, וואס מיר לייגען פאַר אונזער פאָטער יעקב, וועלכען דוא האסט געהאָלפען פון דיא שונאים, ביינעשטאַנען איהם אין זיינע נויטען, אזוי זאָלסט־דוא אונז העלפען פון כל המשחיתים והמקטרגים, זייא זאָלען נישט קענען אָנריידען אויף אונז שלעכטס, אויסטראַכטען בלבולים, צו פערשווארצען אונזער נאָמען.... מיר זאָלען אין דעם יום־הדין האבען א גוטען משפט מיט אונזערע מאַנען און קינדער, מיר זאָלען חלילה נישט זיין קיין אַלמנות און אונזערע קינדער קיין יתומים.... בזכות שלמה וואס האט געבויעט דאס בית־המקדש און תפילה געטהאָן, ווען אפילו נישט קיין יוד, א פרעמדער נאר פון איין אנדער אומה, אז ער וועט קומען אין בית־המקדש

אריין און דיך בעטען, זאָל זיין געבעט אויף אָנגענומען ווערען — אין דעם זכות, רבונו של עולם זאָל נישט פערשלאָסען ווערען דער טויער פונ'ם הימעל פאַר מיין געבעט און לאָמיר געדאַכט ווערען מיט מיין מאַן און מיט מיינע קינדער און מיט אַלע לייט צום גוטען אין דעם נייעם יאָהר. אָמן!"

לאָז נאכדם לאכען, ווער עס קען, לאָז ער זאָגען, אויב עס דיינט זיך איהם דאס מויל, אז דאס איז נארישע זאַכען. — אָהער ליכט, אָהער אַ סך אַזעלכע ריינע נשמות־ליכט! אַ סך אָהער אַזעלכע ברענענדיגע געפיהלען, ריינע הערצליכע ווערטער, הייסע טרעהרען, געבעט און ליעבשאַפט צו תורה און חכמה, ליעבשאַפט צו מענשען, צו אַ גאַנצער וועלט מענשען! און דאס אַלעס ביי וועמען איז עס? ביי יודענעס, בייא פּראָסטע יודענעס. וואס אָנקוקענדיג זייא פון דרויסען דאַכט זיך, זייא זיינען גאר נישט; וואס אָנקוקענדיג זייא פון מארק דאַכט זיך זייא זיינען משונה פערגרעבט .. הלואי אַ סך אַזעלכע ווייבער מיט אַזעלכע געפיהלען און אַזעלכע ווערטער!

דאס מעגען הערען יענע, יענע.... און וויסען וואס אַזוינס אַ יודיש הארץ בעטייט, מעגען הערען און — שטומען!

6.

א פּאָר יאָהר איז דרינען זינט שלמה'לע האט אָנגעהויבען לערנען תנ"ך, אין גאַנצען איז ער נאָך אַ קינד, און וואס פּאָרט, רבונו של עולם, האט ער שוין נישט איבערגעלעבט, וואו איז ער אין דער דאָזיגער צייט שוין נישט אויסגעווען? ם זקי נאָר עפּיס וויא איין אַלטער, וואס וואָלט אוועקגעלעבט משותלח'ם יאָהרען! — ער איז געווען אין ארם־נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פּרס ומדי און שושן הבירה דאָרט, און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויף אין דער וויסטעניש, אין מדבריות און אָנגעזעהען זיך, אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאַכען. כאָז מען פון דעסטוועגען קיין טעות ניט האבען, נישט מיינען, אז עס האט זיך געמאַכט עפּיס איין אומגליק, און ר' חיים האט געמוזט עוקר זיין, זיך ארומ־וואָלגען מיט זיין הויזגעזינד נעביך, אָדער אַ שרפה, אַ מגפה, אַ בייזע מהומה, נישט דאָ געדאַכט, איז אָנגעשיקט געוואָרען אויף דעם שטעדטיל, און דיא איינוואוינער זיינען זיך צעלאָפען, האבען, וויא דער שטיינער פון יודען איז אין גלות, זיך צעשלעפּט אַער אהין, איבער דער גאַנצער וועלט. חלילה, קיין צער קיין בייז! דאָס

שטעדטיל איז וויא פריער א שטעדטיל, דיא איינוואוינער וויא פריהער איינוואוינער, ר׳ חיים איז ר׳ חיים, אלסדינג וויא פריער, איטליכער, ברוך־השם, אויף זיין ארט און שלמה׳לע האט פונ׳ם שטעדטיל קיין פוס אפילו נים ארויסגעשטעלט. — וואס־זשע דען? דאס איז אזוינס, וואס פאר אלע אנדערע פעלקער איז עס א סוד, נאר ניט צום פערשטעהן, נאר בייא יודען פערקוופט זיך עס זעהר אפט. בייא יודישע קינדער נאר געשעהט אזוינס, אז מען זאל זיטצען טאג וויא נאכט פערשפארט אויף איין ארט, נישט צו וויסען, וואס דא ארום געהט פיר, וואס מען ברויכט צו לערנען, צו טהון, בכדי צו לעבען מיט לייטען גלייך; מען זאל אויסגעטהון זיין פון אלסדינג דא, מבטל זיין אלע זאכען, וואס זיינען נייטיג פשוט אין לעבען אריין און איבערטראגען זיך אינגאנצען מיט דיא ביינער און אלע געדאנקען העט ווייט אין איין אנדער עולם, אין אנדערע צייטען; מען זאל נישט זעהען פאר זיך דיא וועלט, דאס וואס פאר דער נאז, און אפגעבען זיך אינגאנצען נאר מיט אזעלכעס, וואס העט א סאל, צו וועלכס מען בעדארף נישט האבען אזוי דיא אויגען און דיא אנדערע מענשליכע נראבע חושים וויא א שארפען כח הרמיון — א הוילע נאקעטע נשמה אהן לייב אהן לעבען!

שלמה׳לע נאך א יונג קינד, א היהנדעלע, וואס ליגט נאך אין דעם איי, נישט צו וויסען דאס ארט, דאס לאנד, וואו ער איז, נייטט דאס פאלק, דיא מענשען, צווישען וועלכע ער געפינט זיך; וואס פרעגט איהם בהרם פון א לעבען דא צו זאגען — ער, שלמה׳לע, בעקלאגט זיך אין דיא געדאנקען ארום ערגיץ אין דיא ווייטע מקומות דארט! ער איז פערוואגעלט אין מצרים, אין דיא לענדער פון סיחון, עוג מלך הבשן און נבוכדנצר מלך בבל, דער קאפ ריגט איהם אין דעם ים־סוף, אין דעם ים־המלח, אין דעם טייך פרס און דעם ירדן. פאר איהם נעפינען זיך מיני מענשען, מיט וועלכע מען בעדארף ריידען לשון־קודש, עפיס נאר תרגום, מען זיטצט זיך בייא זייא אין געצעלטען, מען רייט אויף מויל־אייזלען און קעמלען, מען טרינקט פון א „לאגעל״, מען געהט בארפיס און טראגט נאזבאנדען, אלסדינג וויא דער שטיינער איז. אונזער נאטור דא, מיט איהרע מיני געוועקס, חיות און עופות נעהער זיך מיט שלמה׳לען נישט אן. וואס מאכט עס איהם אויס פעלדער מיט תבואה — קארען, רעצישקע, קארטאפעלעס, פון וואנען ער עסט א „קרופניק״ מיט ברויט אלע טאג? וואס ווייסט ער א סאסנע, בערעזענע און דעמבענע ביימער! ער ווייסט נאר בייא זיך אין הארצען: וויינגערטנער, טייטלען, פיינען, מילגרוימען און איילבירטען, פיסטעגהאלין און בונסענביימער. פון לבעדינע מיני בעשעפעניש ווייסט ער: א ווילדטהיר, א לינדעגוורם און א פיפערנאטער, א

לעמפערט, א אינד, וואס טהוט מאַהן גלוסטען אויף קוואלען וואסער, א שור־הבר און א מירקילטויב. הכלל שלמה'לע איז נאָר א געבירטיגער דאָ און אליין איז ער עפּיס וויא נייעט קיין הינער, לעבט ערגיץ דאָרט, דאָרט... זיין צייט איז פּארצייטען און זיין וועלט איז א יענע, וואס א מאָל, דאָ איז ער א גר און דאָרט — איין אַלט־געזעסענער; ער קומט א היים, נאָר אויף א ווייל, וויא א גאַסט אויף דער סטאַנציע, עסט־אָפּ, נעבטיגט איבער — און מאַרש אַהין, ווייטער מאָקי אַהין!....
זיין לעבען איז, וויא דאס לעבען פון טויזענדער אנדערע שלמה'ליך, נאָר פון א זכר וועגען — אַזוי און אַזוי איז געוועזען דענסטמאָל, בימים ההם, אין יענע צייטען.

נאָר לעבען מיט דעם זכר אליין דערפון, וואס איז געוועזען; בלייבען בייא א געשיכטע און דרעהען זיך, דרעהען זיך אויף איין אָרט, ווייטער נישט אויף קיין האָר — אַזעלכעס הייסט נישט געלעבט נאָר געטרוימט. אונזערע עלטערן, וואס זיינען געזעסען ב״א דיא טייכען פון בבל און דער קאָפּ איז זייא געלעגען נאָר ערגיץ אנדערש, האבען שפּעטער ערשט, ביים צוריק־קעהרען זיך פונ׳ם גלות, דערפיהלט אליין און אין שמחות דערצעהלט, לויט עס שטעהט אין דעם שיר־המעלות, אַז נישט געלעבט האבען מיר, נאָר היינו כחולמים, מיר האבען געחלומט.

און וויא באַלד אַזאַ לעבען וואס איז א חלום, וואס־זשע איז פאַר א וואונדער, אויב אין איהם גרייכט זיך אַזוינס, וואס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, אויב עס דרעהען זיך אַרום אין איהם רוחות, שלעק, און ס'איז גאַנץ רעכט אויף בהמות מיט מענ־טליכע צורות, וכדומה נאָך אַזעלכע ווילדע בעשעפעניש!....

ווע נייטט דיא ציצית, דיא מזוזה און קריאת־שמע, דיא דאָזיגע דרייא גוטע שמירות, וואס האבען ־לם ז״לען אביסעל בערוהיגט, וואָלט ער חלילה יונג פון דער וועלט געגאַנגען פאַר גרויס מורא, וואס ווילדע בעשעפעניש האבען אויף איהם אָנגעמאַכט.

ס'איז כדאי צו וויסען חאָטשע נור א טהייל חלומות פון שלמה'לעס יונגענד, וויא אַזוי און דורך וועמעס ס'איז איהם ענטפּלעקט געוואָרען דער סוד פון רוחות, גלגולים און פיעל אנדערע שרעקליכע זאכען נאָך נאָר אין דיא קינדישע יאָהרען.

אין דעם שטעדטיל ק... פלעגט צייטענווייס זיך א ווייז טהאָן, וויא פלוצים פונ׳ם הימעל אַראָפּגעפאַלען, א יוד מיט א ווילדער גרויער באָרד, איין אויג א בלינדס, דאס אויסזעהן זיינס שטאַרק שטאַרק משונה און געקוקט האט ער ביין פון אונטער דיא גאַנגע ברעמען, האלטענדיג אביסעל איינגעבויגען דעם קאָפּ.

זיין אָנקומען האט זיך נעלאָזט הערען אין דעם גאַנצען שטעדטיל, אלע אין איין קול: דער בעל־שם, רבי אליה בעל־שם! יודען פלעגען ניט קענען זיך זאט אָנדערצעהלען פון רבי אליה׳ס גרויסע וואונדער פון זיינע סגולות און קמיעות — דאָרט און דאָרט האט ער ארויסגעטריבען א גלגול, דענסטמאָל און דענסטמאָל האט ער געהאט צו טאָהן מיט „זייא“, מיט דיא נישט־גוטע, וואס האבען פאַר איהם דאס נייך־יוהרינגע. ציטערען פאר זיין פּיפס. דערבייא איז דערקלעהרט געוואָרען דער טעם פון זיין בלינד אויג, אזוי: אז ער רופט צונויף דיא שדים וועגען עפּיס א זאך, שיט ער אויס א זעקעלע מאָהן און חייסט זייא מיט א שפּרונג, ביז איין מאָהנדעל צונויפ־קלייבען, ווארום אָהן עפּיס איין ארבייט, לאָזען זייא איין רגע שטעהען ליידיג קענען זייא מזיק זיין. איינמאָל האט ער זיך פארגעסען מאָהן אויסצושיטען האבען זייא איהם איין אויג אויסגעדראַפּעט.

אָט דעם רבי אליה׳ן, איבער וועלכען עס האט זיך ארומגעטראָגען אזעלכע שרעקליכע מעשיות, אז שלמה׳לע האט דערזעהן, איז איהם פאר שרעק דער מאַמעס מילך ענטפאלען. אמת טאַקי וויא רבי אליה פּאַרעט זיך מיט רוחות, דערבייא איז ער נישט געווען, נאָר דאס בלינדע איינעל האט איהם בעוויזען גאַנץ קלאָהר, אז דיא מעשה אַרפנים איז טאַקי אזוי — אלא נישט, פאר וואָס־זשע איז ער בלינד?... שפּעטער אביסעל מיט דער צייט, איז איהם בעשעהרט געווען צו זעהן אזוינס אליין טאַקי, מיט זיינע אויגען.

ווינטער בייא נאַכט, ארום ניין א זייגער, פלעגט געוועהנטליך שלמה׳לע און זיינע חברים געהען פון׳ם חדר מיט פּאַפּירענע לאַמטערנעליך אין דיא הענד, מיט געפּילדער און געזאַנג, פייפענדיג אין דיא קולאַקעס און צופּויקענדיג מיט דיא באַקען. קוים איז מען אויפ׳ן וועג צוגעקומען צו דער גרויסער קאַלטער שול, וואו עס דאַווענען אלע נאַכט מתים, לויט יודען מיט בערד זאָגען, האט פּלוצים עפּיס וויא אָפּגענומען דאס לשון. מען איז אין איין שרעק איבערגע־אַפּט: דאס שטיקעל וועג פארבייא איהר, האַלטענדיג זיך בייא דיא ציצית און שרייענדיג, בייא זיך אין הארצען, שמע־ישראל! דערנאָך אז נאָט האט געהאָלפען מען איז פון דער סכנה ארויס, האבען יודישע קינדער, וויא דער שטיינער איז, זיך געשטארקט, געעפענט א מויל און געזונגען שירה האָפּערדיג בעהאַרצט.

איינמאָל, אין א שטאַרק קאַלטער ווינטער־נאַכט, אז שלמה׳לע איז בעהאַרצט, וויא געוועהנטליך, אריינגעלאָפען אין שטוב, האט מען איהם באלד אָפּגעשטעלט מיט א ביידראָוסיטינער מינע, און דער „גוט׳ן אָווענט!“ איז איהם געבליעבען שטעהן

וויא א ביין אין האלז. ער וויל ארויס מיט עפעס א וואָרט, נאָר מען ווייזט איהם ווינקענדיג מיט א פינגער אויפ'ן טויל — שאַ! ער זעהט, ס'איז עפּיס נישט גלאַט. אין שטוב איז טונקעל, דיא מאמע איז נישטאָ, פון דיא טאַנסביכלעך אויף קיינער נישטאָ, דיא קינדער זיטצען צושטערט, איטליכער פאר זיך אין א ווינקעלע. וואס זאָל ער נעביך טאָהן? ער געהט, פון קיינעם נישט בעמערקט, אויף דיא שפּיטץ־פינגער און קלעטערט ארויף שטיל וויא א קעטצעלע אויפ'ן אויווען, חאַטש צו דער־ווארעמען אביסעל דיא נשמה פאר קעלט. פונ'ם אַקירעל אויף יענער זייט אויווען — א חדר'ל פאר א פאָר־פּאַלק, פאר דעם עלטערן ברודער מיט דעם ווייב — טהוט איהם עפּיס שטארק א שיין, ער ציהעט לינענדיג זיך אויס מיט דעם קאָפּ אהין, נימ בגנבה א בליק און בלייבט פערגאפט, נישט קענען א ריהר זיך צו טהון מיט קיין אבר. דאס ווייבערשע בעט דאָרט איז פערהאנגען, זעהט ער, מיט א פאָרהאנג, אָנגעזעטצט פון אויבען ביז אראָפּ מיט בריוולין־שפּילקעס, וואס פונקלען אקענען דער שיין פון אוואַניש־ליכט, (א גראָב־חלבדינ ליכט מיט א באוולענעם קנייט'ל), דיא באנק, וואס לעבין דער רובע דאָרט, איז אָבגערוקט און אויף איהר אָרט איז אויסגעגראָבען אין דער ערד א גריבעל. איינער עפּיס פון א ווילד אויסזעהען האלט א שווארצען האָהן, רייבערט קרייטיכער אזוינע און מאַכט משונגענע הוויות. טהוט א זעטץ דעם האָהן אין קעפּיל און לאָזט ארויס אויף משונה קולות עפּעס נישט קיין מענשליכע ווערטער: „איה־ביה סטיט'ה, אנרפטי, מרום, שמריאל“, ער דרעהט מיט דיא אויגען, בלאָזט שעפּשט־שעט: „מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ, מצפּץ“, א טופּ נעבענדיג מיט דיא פיס, א מאַך מיט דיא הענד, וויא ער ראַנגעלט זיך מיט עמיצען, און בייא איטליכעם „מצפּץ“ דערלאנגט ער א דרעה, א זעטץ דעם האָהן אין קעפּ'ל אזוי, אז ער פערגעהט זיך נעביך חאָרחלענדיג. פון אונטער דעם פאָר־האנג הערט זיך אויף א שרייען, א קרעכצען, וואס רייסט אויס א שטיק הארץ. דער ווילדער פארשוין צושאָקעלט זיך שטארק בייז, ציהעט איין דעם אָטהעם אין זיך, קוועטשט זיך און לאָזט ארויס וויא פונ'ם בויך עפּיס משונה'דיגע ווערטער: „תלמכא חישה ובסוסביק פסלטניא“, חאַפּט דעם האָהן ביים גאָרגעל, דרעהט מיט איהם וויא צו כפּרות, טהוט איהם א וואָרף אין גריבעל.... פארשיט און — דאס ביינקעל שטעהט באלד טאַקי ווידער אויף זיין אָרט.... פון אונטער'ן פאָרהאנג נעהן ארויס א בימער געשרייא, צוגלייך טאַקי א קוויטשעלע מיט א געוויין — מזל טוב! זאָגט עפּיס א יודענע און דיא מאמע, צונעהמענדיג אביסעל דעם פאָרהאנג און ארוישמעקענדיג דיא קעפּ, א יונגעל, הלואי אויף לאַנגע יאָהר!

— מזל טוב! — מאכט יענער פארשוין, סאפענדיג וויא א גאנז — איך האב געהאט היינט מיט „זייא" א גוט שטיקעל ארבייט. פון היינט אָן וועלען שוין בייא דער קינפעטאָרען דיא קינדער זיך האלטען און קיין „בענעטעניש" וועט זיך, גאנץ זיכער, מעהר נישט טרעפען.

דעם פירוש פונ'ם דאָזיגען גאנצען ענין און פון „בענעטעניש", איז שלטה'לע אין עטליכע טעג ארום געוואָהר געוואָרען דורך „גרויסע", וואס האבען וועגען דעם צווישען זיך געפיהרט א ברייטען שמיעס און דערבייא גאנץ ערנסט מיט אויס־געצווינגענע פנימער דערצעהלט א געשריבענע מעשה, וואס דיא האָר שטעלען זיך קאפויר זיא הערענדיג.

„אין דעם קליין שטעדטיל גאלינג, נישט ווייט פון חעלעם, איז געוועזען איינער מיט דעם נאָמען ר' גבריאל. אז דאס ווייב זיינס איז געלעגען געוואָרען למזל מיט א יונגעל, האט ער געשיקט בעטען דעם חעלמער רב, רבי אליה בעל שם, ער זאָל קומען מיט זיין כבוד מהל זיין דאס קינד. דיא מעשה איז געשעהען אין הודש סיון, דאָנערשטיג. רבי אליה איז אין דעם טאָג טאקי אָווענט־צייט געקומען גאָהענט צום שטעדטיל, האט ער דערזעהען מכשפים און מכשפות מעהר פון הונדערט טויזענד. איטליכען פונ'ם מויל געהט ארויס א פלאם־פייער, ארום זייא ברענט אויך א פייער, און זייא אלע שפילען זיך אָט מיט דעם דאָזיגען קינד טאקי, וואס איז געבוירען געוואָרען. אז דער רב האט א קוק געטאָהן, ע"הע, אזוי איז דיא מעשה, טהוט ער א זאָג דעם משרת זיינעם: גיכער גיב מיר אהער וואסער פון מיין פלעשיל! פאר'ן וואשען דיא הענד האט ער געזאָגט א שפרוך מיט דעם שם און גענומען זיבען מעסערס, זיבען ברעטליך, צוויא חלות מיט זיבען שיך, אין איטליכען שוך אריינ־געשטעקט א מעסער, דערנאך טהוט ער אויס דיא שיך פון זיינע פיס, וואשט צוויא מאָל דיא הענד, שטעלט אויף דעם נראָבען פינגער פון דער רעכטער האנד און זאָגט אזוי: מיט דעם כח פונ'ם הייליגען שם, אזעלכע און אזעלכען, בין איך מבטל דעם כישוף פון דיא מענער און ווייבער, דיא מכשפים און מכשפות. עס זאָל נישט שאדען דעם קינד, און מיט דעם דאָזיגען שם האט רבי אליה דערהרגעט אלע מכשפים. באלד טאקי נעהמט ער דאס קינד, אָפפיהרען עס צו זיין פאָטער און מוטער, און תיכף וויא ער קומט אריין צו זייא רעדט ער ארויס דעם הייליגען שם „שמשיהו" האבען אלע מענשען אין שטוב באלד דערזעהען, אז יענס קינד, וואס לינט לעבין דער קינפעטאָרען, איז נאר שטרוי און קליאָמשע — א פערבלענדזשעניש, בעהיט זאָל מען ווערען! עס האט זיך נאָר געדאכט, אז א מענש מיטעהנס

נעזאָגט, ער נעהמט דאס אמת'ע קינד, וואס ער האט מציל נעווען פון די קליפות, און ניט עס אָפּ צוריק דער מוטער" *).

פון דענסטמאָל אָן איז שלמה'לע שטארק צודרעהט, עס דאכט זיך איהם, ס'איז אינגאנצען דאָ — א פערבלענדזעניש! אָט האפט דעם, יענעם דער רוח, אָדער דער רוח האט זייא שוין לאנג נעהאפט, עס דאכט זיך נאָר בריות, און באמת איז זייער נשמה פון קליאָטשע. ער אַליין איז אויך קליאָטשע....

7.

א מייסטערין שרעקליכע מעשיות אזעלכע צו דערצעהלען איז נעווען יאחנע־סאָסיע, אָדער לייבציכע, וויא זיא האט נעהייסען. זיא האט, זאָל זיך איהר גרינג שלוקערצען דאָרט, מיט איהרע מעשיות זעהר פיל אויף שלמה'לע' נעווירקט.

לייבציכען, קען מען זיכער זאָגען, האט נאָך בעשאפען אויף דער וועלט מיט דער איינציגער כונה אליין, כדי אויסצודריקען מיט איהר נעשטאלט גאנץ קלאָר, אין העכסטען גראד, א טהייל פון יענע תפצות, וואס געפינען זיך בייא ווייבער איבערהויפט צו ביסליכווייס נאָר. ווען א גרויסע מאָדניצע אין פאריז, אָדער אין ברדיטשוב א שטיינער, שטעלט מיט זיך פיר וויא זיא שטעהט און נעהט, א לעבעדיג בילד פון דער ווייבערשער תאוה — פוטצען זיך, דאס הייסט, אינגאנצען איז זיא א גאָרנישט, נאָר א פוטץ, אזוי האט לייבציכע אויך פירגעשטעלט מיט איהר מיכלען דיא ווייבערשע תאוה — צוריידען און בעריידען, נישט אויסצולאָזען קיינעם און קיין זאך אין דער וועלט. אוועקגענומען בייא איהר דיא דאָזיגע איינציגע מעלה, וואָלט זיא נעמענט גאר ניט געבוירען ווערען; קיינעם חלילה וואָלט עס נישט געאַרט. — לייבציכע פלעגט, וויא א נאָהענטע שכנה, קומען צו שרה'ן ר' חיים'ס ווייב, לייען אמאָל דאס, אמאָל יענס, און כמעט אלע פריהמאָרגען נעהמען פונ'ם פריפיטשאָק א קויל פייער בייא איהם. שוועבעליך, וויא היינט, האט מען דענסטמאָל ווייניג געוואוסט, מען פלעגט נעברויכען אנדערע מיני מיטעל און פייערנצייג. לייבציכע פלעגט דאס קויל פייער אריינשארען אין א טעפּ'ל, בלאָזען עס צווישען דיא קאלטע קוילען דאָרט, און דערבייא אויסשיטען גאנצע זעק רייד. איין מאָל אין וואָך האט געמוזט צווישען דיא דאָזיגע צווייא שכנות זיך מאכען א רונג.

*) ספר "תולדות אדם" מאת הר"ר אליהו בעל שם, סימן פ"א.

געוועהנטליך פלעגט דער רוגז ארויסשפּרינגען אין א מארק־טאָג, איבער עפּיס א מציאה, נאָר מעהר פון א טאָג האט ער קיינמאָל נישט געדויעט. מאָרגען גאנץ פריה איז שוין לייבציגע מיט דעם פייערטעפּיל געקומען, איז געוועזן זיס ווי א צוקער, געבלאָזען אין טעפּיל און גערעדט א שרעק.

אין דיא לאַנגע ווינטער־נעכט פלעגט זיא אָפט קומען זיצען בייא שרה׳ן מיט עפּיס איין ארבייט, מיינסטענס מיט א זאַק אין דער האנד און האלטען זיך עצות, צי ס׳איז שוין צייט אָנצוהויבען דיא פּאַטע, אָדער אויף וויפיל איינליך אָפּ־צולאָזען דיא זאַק. דערבייא האט זיך איהר נישט צוגעמאכט דאס מויל, גערעדט, בערעדט, דערצעהלט משונה וואונדערליכע מעשיות, וואס זיינען זיך פּערלאָפען אין דער וועלט, אויך מיט איהר אליין און מיט איהר זיידען עליו־השלום, שווערענדיג זיך מיט כל השבועות, אז אלסדינג, וואס זיא דערצעהלט, איז אמת. פון איין מעשה איז זיא איבערגאנגען אין דער אנדערער, און אמאל האט זיא אויסגעטיישט צווייא מעשיות אינאיינעם. פון וואס מען זאָל נישט געוועזן ריידען איז זיך עס נישט אויסגעגאנגען אָהן לייבציגעס א מעשה. האט מען גערעדט פון עפּיס א שלאַפקייט, קרחת א שטיינער, איז לייבציגע ארויס מיט דער שפּראכע:

— שאַ, אָט האט איהר אייך, יודישע קינדער, נאָר א פרישע מעשה: פסח קלאָטץ, אָט דער ישובניק קלאָטץ, א רויטער, א געזונטער, נאָר טאקי א פויער. זיטצט ער זיך, פסח, איבער א גרויסער שיסעל זויערמילך, אריינגעטאָהן אינ־גאנצען מיט חשק אין דער אכילה. וואס דען־ז׳שע זאָל א גראָבער יונג טאָהן? ווי פסח זיטצט זיך דאָ אזוי, דיא נשמה זיינע אין שיסעל, קומט אריין אין קרעטשמע צו איהם עפּיס א פרישער פּארשוין. ווער דער פּארשוין איז? דאס וועט זיך שוין ארויסווייזען ווייטער, שפּעטער אביסעל. שטעהט ער זיך דער פרישער פּארשוין אקעגען קלאָטץ׳ן, קוקט־קוקט, נישט אראָפּצונעהמען פון איהם דיא אויגען. און ווי פסח שעפּט אָן א גרויס לעפעל זויערמילך און טראָגט עס צום מויל, איז מיין פּארשוין טהוט איהם א פּאטש איבער דער האנד און דאס לעפעל מיט דעם זויערמילך פאלט אריין באַך אין שיסעל. דוא זעהסט, מאכט דער פּארשוין צו איהם, אָט דאס קליינעטשקע שווארצענקע פּינטעלע, וואס שווימט דאָ ארום אין שיסעל? ניין, דאס איז נישט קיין פּראָסטע פּינטעלע. ס׳איז דיין מזל, וואס איך האב מיך דאָ בעצייטענס אונטערגעחאפּט איידער דוא האסט עס אראָפּגעשלונגען. דאס נוטעטשקע פּינטעלע איז עס. ווילסט וויסען ווער, וואס? — נאַ! דאס קרחת האט זיך עס פּערוואָרפען אין א שווארץ פּינטעלע און געוואָלט מיט דעם זויערמילך

אינאײנעם דיר אין בויך ארײן. ער נעהמט באלד טאקי א פאחיריל, גיסט אהין אינװײניג ארײן דאס זװערטילך מיט דעם פינטעלע און הײנגט עס אויף איבער דעם אויבען. פסח קלאָטץ שטױסט זיך שוין אָן װער דער פּארשױן איז, אײנער פון דער נוטער כנופיא איז ער. ער האט איהם זעהר שײן בעדאנקט. דערנאך איז פסח קלאָטץ נעפאָהרען אין שטאָדט ארײן און נעבענשט גומל.... װעט איהר דאך מיך פרעגען, װאס איז, יאחנע־סאָסיע, דער סוף מיט דעם פאחיריל? אוי, אזא סוף מיט אלע אונזערע שונאים געזאָגט געװאָרען! עס איז אױסגעטריקענט געװאָרען װיא א שפענדיל, פון א מינדסטען בלאָז האט עס מיט איהם געװאָרפען װיא א קדחת. דער רוח האט שיער נישט צונענומען דאס קדחת, אזױ האט עס געליטען, ליגענדיג דאָרט פערשפארט. בעדארף זיך מאכען, אז מען זאָל מיט א שפילקע א שטאָך טאָהן אין דעם פאחיריל איז דאס קדחת װיא א רוח ארױסגעפלױגען. אזױ פליהען זאָל איך, רבונו של עולם, אין פיעל גוטס, אָמן!

זינט דער דאָזיגער מעשה זאָגט זיך שלמה'לע אָפּ, פאר שרעק, פון זװערטילך. עס בעקומט איהם נישט איבערהױפּט דאס עסען, דיא בעסטע שפּײז אפילו. ער קוקט זיך צו אין טעלער צו א מינדסט שװארץ פינטעלע און ציטערט — אָט טהוט איהם א נעהם דאס קדחת!

אײנמאָל אין א װינטער־נאכט זיצט זיך שרה מיט לײבציכען לעבין אױבען און פליקען בײדע פעדערען. אקעגען זײא אויף דער באנק זיטצט דיא קאטץ, פערקלײנענדיג אונטער זיך דיא הינטערסטע פיס, מאכט מיט דעם װײדעלע און קוקט מיט א פּאָר גרינע אױגען. אויפ'ן „לוטשניק" ברענט א פײעריל, דיא קינדער, א מאָל דער, א מאָל יענער, װארפען אונטער דארע שפענדליך. אין שטוב איז װארם, מחיה, עס רעדט זיך עפּיס געשמאק, אזױ געשמאק.

— װאס פון דער קוה, שרה, רעדסט־דוא? — פאלט לײבציכע ארײן שרה'ן אין דיא רײד — דיא קוה גיט עפּיס װײניג מילך, זאָגסט־דוא, דיא קוה? דאס נעהמען דיא מכשפות צו דאס מילך. אײן מיטעל דערצו איז, קאָכען דאס „צערעלקע" (א שטיקעל לײנװאנד אויף איבערזײען דאס מילך). אז איך בין נאך א מײדיל געװען האט זיך נעטראָפען בײ'ם זײדען, מיר אויף צולאנגע יאָהר, א מעשה, אין דעם יאָהר טאקי, װאס מיט דעם גאָנער, א ליכטיגען גן־עדן זאָל ער האבען — דער זײדע. ס'איז גאָר אזא מעשה נישט דערהערט געװאָרען אין דער גאנצער װעלט. מען האט איהם נישט געקענט ריהרען פונ'ם אָרט, אזױ שװער איז דער גאָנער געװען, א הונדערט פונט, און אפשר נאך מעהר. ער האט בעדארפט

נעבען אודאי עטליכע מעס שמאלץ, און גריוועו נאר אהן א צאהל. צוריקטראגענדיג איהם פונ׳ם שוחט, א נעקוילעמער שוין, נימ ער זיך פלוצים א שמעל אויף די פיס, מהוט זיך א לאז, מיט א פייף איבער דער גאנצער גאס, און ווערט פער־שוואינדען. ווער גאנער, וואס גאנער — א גלגול איז דאס גאר געוועו!.... טפו, איך מיש איין מעשה מיט דער אנדערער, פליישיגס מיט מילכיגס. פון מילך וויל איך דא גאר דערצעהלען. א מיידיל אז איך בין נאך געוועו, האט די רויטע קוה דעם זיידענס, עליו־השלום, אויפגעהערט במעט צוגעבען מילך, איז געווארען מאגער, דאר־קוואר מיט ליידינע אייטער. די באבע טעמע, זאל א גוטע מליצה זיין, האט זיך שטארק געערגערט. גנעה, זאגט זיא, גיב פרעסען א קוה, אז זיא וויל נישט געבען קיין מילך. מכות איהר... פעטריכע, זאל זיך מיהען נישט מיהען דארט, האט צוקרינענדיג זיך מיט איהרע א חברתה, א מכשפה, אויסגעזאגט דעם סוד, אז דאס איז איהר מלאכה, און פאר א טרונק בראנפען געהייסען אט וואס: „טעמא, מאכט זיא, נעהם צעליינ אוועגט־צייט אויפ׳ן פריפיטשאק א פייער, שטעל ארויף דארט אויף א טרינישקע א טעפיל, אין טעפיל טהו אריין די „צעדעלקע״ און די האר פון א פלעדערמויז מיט די קרייטעכצער, וואס איך גיב דיר דא. טהיר און לאדען זאלען זיין גוט צוגעמאכט, חוץ דיר, זאל קיינער אין שטוב נישט זיין. אויב דוא האסט שטארק מורא, מעג יאחנא־סאסיא מיט דיר בלייבען. אז דאס טעפיל וועט אנהויבען קאכען וועסט־דוא הערען א קלאפ אין דער טהיר, שפעטער אביסל קולות מיט א געבעט: טעמא עפען די טהיר! און דוא שא. דאס וועט די מכשפה קייקעלינדיג זיך אייפ׳ן בויך, קומען בעטען זיך, און אננעהמען דאס קול פון דיין יאן, און נאך אנדערע אלערלייא קולות, דוא אבער ציט.... עפען נים למען־השם ולמען־השם״. כך־הוה. איך געדענק עס וויא היינט. ס׳איז אוועגט־צייט, אין שטוב איז פינסטער, איך מיט דער באבען, מיר אויף צו לאנגע יאהר, שטעהען מיר ביים פריפיטשאק. דאס טעפיל אויף דער טרינישקע, אונטען ברענט א פייער, קוים הויבט אן דאס טעפיל טיאף, טיאף, הערט זיך אין דער טהיר קלאפ, קלאפ. די באבע ציטערט, שטשירעט אוים אויף מיר איין אויג, פארבייסענדיג מיט די ליפען. מיר אין הארצען קלאפט אויך — טיאף, טיאף, גאר גארנישט, שא! פלוצים הערט זיך א קול וויא פונ׳ם זיידען, אבער אקוראט אזוי, מען האט געמיינט שווערען, מיט א געבעט: טעמע, לאז מיך אריין, טעמע! די באבע פארבייסט נאך שטארקער מיט די ליפען, ווינקט מיר מיט א פינגער אויפ׳ן מויל, דאס הייסט — שא יאחנע־סאסיע! איך לייג אלץ אונטער שפענדליך. דאס טעפיל קאכט פון דרויסען הערען זיך קולות: ווידער ווא דעם זיידענס קול מיט נטען און מיט

בייזען. דאס איז געוועזן זיא, דיא מכשפה'טע, עס האט איהר א פנים גוט געדרעהט אין בויך פונ'ם קאָבעניש אין טעפּיל. שפּעטער אביסעל א חריוקען פון א חזיר, א היילען פון א הונד, א מעקען פון א ציג, א מיויקען פון א קאטץ. דערנאך, דערנאך, הערסט־דוא, שרה, וואס איך וועל דיר בעסער זאָגען — טהוט פּלוצים א זאָג לייבציכע, פארקוקענדיג זיך אויף דער קאטץ, וואס ליגט זיך אויסגעשטרעקט אקעגען אויף דער באנק, דרעהענדיג דעם ווידעל און מאכענדיג מיט דיא פאָדערסטע לאפּקעס — דוא הערסט, עס געפעלט מיר עפּיס נישט דיין קאטץ. איך האב מורא, אוי א וועהטיג איז מיר נישט, דאס איז א גלגול!.... א קאָטא!

— א־קאָטא, א־קאָטא, א־קאָטא!....

דיא קאטץ דערשרעקט זיך, לויפט און פאלט אריין אין דעם טאָפּ פּעדערען, שפּרינגט געשווינד ארויס, איינגעטינקט אין פעדערען וויא א שווארץ־יאָהר. עס ווערט א געשרייא, א יאָנעניש, זיא פוטץ אויף טיש און אויף ביינק, און אלע נאך איהר. ס'איז א צאָרען, א מהומה אויף דער בידנער קאטץ נעביך גאר פּלוצים, אומגעריכט!....

פון דענסטמאָל־אָן דאכט זיך שלמה'לען גלגולים. דער גאָנער איז נישט קיין גאָנער, דיא קאטץ איז נישט קיין קאטץ, אויך דער מענש, להבדיל, איז נישט קיין מענש, דיא דאָזיגע וועלט דאָ איז אינגאנצען טאקי גאָר — איין עולם הדמיון!

8.

דאָ אויף דעם עולם איז שלמה'לע א למדן, ווייסט נישט פון א לעבען צווישען, דערפאר דאָרט - אויף יענעם עולם, וואָהין ער פארפליהט דורך דעם לערנען, איז ער א ווילדער חכם, סען אלסדינג וויא א גרויסער למדן, אזעלכעס אפילו, וואס איז פאר אנדערע היינט גאר א סוד; ער לערענט גמרא, פארנעהמט זיך מיט דינים ומשפטים און נאך אנדערע זאכען דאָרט. ער איז א דאָרטינער מיט אלע געגנ. מיט דעם שטיינער רעדען, מיט דעם שאָקלען זיך, אינגאנצען מיט דיא ביינער, מיט לייב און לעבען. פאר איהם איז דאָרט א וועלט מיט עסקים — ס'איז דאָרט א מחלוקת איבער איין איי, וואס דיא הוהן האט יום־טוב געלעגט. לוים נעהמען מעשר, כהנים נעהמען תרומה, זיינען מקריב קרבנות, און יודען — שטייסט

מען מלקות.... שלמה'לע איז שטארק פארנומען. וואו פאר איהם צייט, ווען צייט? נישטא קיין צייט! — דער קאפ איז איהם דול.

איינמאל, נאך א גרויס דולעניש, אז שלמה'לע איז וויא א גאסט פון יענער וועלט אהיים ארונטערגעקומען, עפיס איבערצוחאפען, האט ער באלד ביים אריינגאנג אין שטוב דערהערט א יאמער א קלאג, וויא מע בעוויינט א טויטען. דיא מאמע ברעכט דיא הענד, טענה'ט עפיס און וויינט אויף א ניגון. דוד'ל און איידעלע, צוויא ברעקליך קינדער, שטעהען פון דערוויטענס אין א ווינקעלע און רעווען, קוקענדיג אויף דער מאמע, מיט אפענע מיילכליך. לאה, דיא עלטערע שוועסטער, זיצט אויף דער מילכינער באנק ארונטערגעלאזט דעם קאפ און איז שטארק פאר־אימערט. שלמה'לען ניט א טיאכקע דאס הארץ, אין דיא אויגען שטעלען זיך איהם טרערען, און ער הויבט אן באלד מאקי אויף צו וויינען.

— אוי, א גזר־דין, א גרויס אומגליק, אוי־וועה, האט אונז געטראפען! — טענה'ט דיא מאמע, פארגנעהענדיג זיך פון טרערען.

— מא—אמע, מא—מע—ע! רעווען דיא קליינע קינדער און קראטצען דיא קעפעליך מיט ביידע הענטליך.

— אי—איס—היק! שלוכצט שלמה'לע, דער דארמינער חכם, און שנייצט דיא נאז.

— ווייי, שלמה'לע, וויין! — זאגט דיא מאמע מיט תחנה־לשון, אז זיא האט איהם בעמערקט, און לייגט ביידע הענד איהם אויפ'ן קאפ ארויף — טהו, אל־מיכטיגער פאטער, דיא טרערען פון ריינע אומשולדיגע קינדער מאהן אין דיין לאנעל. אוי, אומגליקליך קינד, וויסט איז אונז, פינצטער איז אונז — פינצטערע שקאלעס ... יודישע קינדער נעהמען אין דיא שקאלעס!

— גיוואלד! — שרייעט שלמה'לע, פארגנעהענדיג זיך אונטער דער מאמעס הענד.

שלמה'לע דער „דארמינער" האט געהערט, אז אויף דער וועלט „דא" געפינט זיך בייא „זייא" עפיס שקאלעס. וואס מען טהוט דארט אזוינס? דאס האט ער נישט געוואוסט. געהערט נאר, אז מען שמייסט א שרעק. אצינד, דער־וויסענדיג זיך, וואס דער מאמעס געוויין בעטייט, — אז ס'איז דא א בעפעהל, מען זאל יודישע קינדער נעהמען אין דיא שקאלעס, איז איהם ענטפאלען דאס געזונט. עס האט איהם זיך געדאכט, אט שטעהען זעלנער, מען נעהמט איהם, מען פיהרט איהם, מען שמייסט.... און דאריבער האט ער געביך געשריגען — געוואלד!

דיא מאמע־זשע ווידער האט געווײנט נישט אזוי דערפאר, וואס מען שמייסט, שמייסען שמייסט מען דאך אין חדרים להבדיל אויך, נאר גלאט אזוי, ווייל שקאלעס איז א מיאוסע זאך. דער נאמען שקאלעס אליין איז שוין פע, א שרעק, ס׳איז דאך איין עק פון דער וועלט, אויס יודישקײט. וואס קען חלילה פון יודישע קינדער ווערען?

יודען אין שטעדטיל זיינען ארומגעגאנגען אהן קעפ, מען האט געזיפצט, גע־קרעכצט און גערעדט פון דיא שקאלעס. דערבייא געמומעלט אויף עפּיס א דייטשיל, א ליכענטהאל, וואס פון איהם און נאך אזעלכע וויא ער, „בערלינער“, קומט דאס גאנצע שפיל ארויס. מען האט געמאכט אסיפות און געטראכט, וואס טהוט מען עפּיס דערצו. ס׳איז געבליבען: מען זאל גוזר־תענית זיין, זאגען תהלים, רייסען קברים און איינלעגען דיא וועלט. מלמדים נעביך זיינען געווען נעפּלעווט, שטארק דערשלאגען, האבען געציטערט פאר זייערע קנעלונגען. דיא שקאלעס וועלען זייא דאך דערנעהען דאס לעבען, מאכען דעם טויט. אז גאט אליין וועט זיך דא נישט אריינמישען, נישט טהון עפּיס א נס, וועלען זייא דאך בלייבען אויסגעשטעלט. עס פערשטעהט זיך, דאריבער, וויא שטארק נעביך זייא האבען געפּילדערט, אונטער־געהידעט דעם עולם. אלע טאג פריה און פארנאכט זיינען דיא שולען פול געווען פון יודען. מלמדים האבען געפיהרט אהין קינדער פון דיא חדרים. מען האט געזאגט געוויסע קאפּיטליך תהלים, געוויינט, געפאסט. דער ערשטער תענית שלמה׳לעס איז געווען יענער, וואס וועגען דיא שקאלעס. ווייבער זיינען געגאנגען אויף קבר־אבות, געמאסטען פעלד און פארגאסען טייכען טרערען. — ס׳איז געווען א פאר־ווינטער זומער! אפילו דאס ביסעל גוים אין דעם שטעדטיל זיינען אויך געווען עפּיס וויא צודרעהט. דיא גוים און יודען פונ׳ם שטעדטיל האבען געלעבט צווישען זיך זעהר גוט — איינער פונ׳ם אנדערען געצוינגען דאס שטיקעל פרנסה, איינער ביים אנדערען האט געוואוסט וואס עס טהוט זיך, און איינער דעם אנדערען זיך געלאזט דערקענען סיי אין לייד, סיי אין פרייד. איז א חתונה געווען, א שטיינער, בייא א יודען, האבען בעקאנטע גוים, געשיקט איהם דרשה־געשאנק: דער א הוהן, יענער עטליכע צעהנדלינג אייער, איינער א ברויט, דער אנדערער א קוילעטש, איטליכער נאך זיין שטאנד, און דאס איינענע טאקי אויף פארקעהרט דאריבער האט דאס געוויין, דאס געפּילדער, דענסטמאל בייא יודען אננעמאכט א מרה־שחורה אויף דיא גוים און זייא האבען זיך געוואונדערט וואס זאל עס אזוינס בעטייטען!

— אי, ריצקא, קאזשי, שטשא נאשי זשידקי טאמיטשקי פלאטשוש, קריטשאט טואלד, יאק בודטא איך ריעזשוט?

— עווסאָ חאַפּונאַ וויני פּונאַיעמסאַ, שטשאָבי חאַפּן איך ני חוואַטאַיע.

— אַ־ני! דאָ חאַפּונאַ שצאָ ראַליעסאַ. טאָזשע מיסיאַצי דוואַ אַלבאָ טרי בודע דאָ איך סודנאָוואַ דניאַ. טרעבאַ פּיטאַטי, שטשאָ צע מאַקיי? באַציש אָט חיקאַ!

— סטאָפּ חיקאַ! קאַזשי־נאָ, שטשאָ עווטאָ טי מאַקי בינאַיע אַי נירקאַ פּלאַטשעס, אַ?

— אוי־וועה טעקיטאַ, נעסצענסיטצע! נימאַ מצאַסי. אָט בערקאָ! פּיטאַי או בערקאַ. ניחאַי קאַזשי בערקאָ, וועה איז מיר! — ענטפערט חיה־נרונאַ, לויפענדיג באַרג אַראָפּ צום בית־עולם אין איין אָטהעם.

— אָי, בערקאָ! טשויעש, אַ־אַ שטשאָ מאַק זשידקי חניקאַיוט, האַ?

— עטאָ אוי, צעלאָוויצי דאָבריע, אוי ליחאָ.... בודוט חאַפּאַט חלאָפּצעווו נאַשיך אוב שקאָלי! — שטעלט זיך בערקאַ דערצעהלען דיא גוים, וויא ער קען, דעם נאַנצען ענין פון דיא שקאָלעס. ס'איז עפּיס אויסגעקומען טאַקי אַז אַך און וועה צו דיא שקאָלעס, וואס פאַר אַ פּנים זייא האבען נעביך נעהאַט, אריינפאַלענדיג צו בערקאַ'ן אין טויל. דיא גוים אָבער האבען איהם פערשטאַנען, זיך איבערגעצלמט און דרייא מאָל אויסגעשפּיגען, וויא דאס איז טאַקי איין אומגליק.

ביז וואַנען אָבער זכות־אָבות וועט בייזשטעהן, זיך מיהען פאַר דעם כסא־הכבוד און דער איבערשטער וועט אַ נס טהון, דערווייל האבען יודען זיך נעטהון דיא אַלטע סגולה — חתונה מאַכען יונגע קינדער. ס'איז געוואָרען אַ בהלה. שדכנים, נוטע פיינע מענשען, האבען נישט נעשפּאָרט קיין מיה, נעאַרבייט, אויס ליבע צום פאָלק ישראל, אויף אַלע כלים. מען האט נעחאַפּט און אָפּגעשטעלט חופּות קליינע יונגליך מיט יונגע מיידליך, עס זאָל הייסען, אין דעם פאַל ווען חליכה שקאָלעס, הערהע, אָפּנעמאָהן אויף טערקיש — נישטאָ קיין קינדער, נאָר לויטער בעלי־בית'ליך, קליינע יודליך!... און בכדי טאַטעס פון קליינע מיידליך זאָלען זיך נישט איינשפּאַרען, זיך נישט שטאַרק איבערנעהמען מיט זייער סחורה, איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מיידליך וועט מען אויך נעהמען עפּיס אין דיא קאַלאָניע ערגיץ. אַז שלמה'לע איז אַרויס טרוקען. נישט חתונה נעהאַט דענסטמאָל אין דער בהלה, איז דאס מכתמאָ נאָר אַ נאָט־זאַך — פאַר איהם איז אין דעם שטעדטיל נישט נעוועזן זיין בעשעהרטע, און אקעגען נאָט קען מען נישט נעהן, עס העלפט נישט אקעגען איהם קיין חכמות. מיט וואס דען אַנדערש לאָזט זיך עס דערקלעהרען?.... דיא מאַמע האט דאָך חשק נעהאַט, דער טאַטע, אמת טאַקי, האט זיך נעקרימט, וויא איינער רעדט:

פע ! נאר נארישקייטען. אין אזוינע זאכען איז דער וועלען פון דיא ווייבער שרעקליך שטארק, ברעכט אייזען. און פון שלמה'לעס זייט וואלט נישט נאר קיין סניעה נישט געווען, אדרבה עס וואלט איהם נאך נאר משונה הנאה געטאהן. איין מאל, פאר וואס זאל ער ערגער זיין פון אנדערע יונגליך, פאר וואס אנדערע יונגליך קומט עס יא כלות און איהם נישט ? — אי, האט ער עס מקנא געווען א חתן־בחור'ל, עפיס איז אזעלכער א גאנצער מיוחס. קיין בערדיל, אמת, האט ער נישט, שמייסען אין חדר שמייסט מען איהם וויטער טאקי אויך, פון דעסטוועגען איז ער פארט עפיס וויא א שטיקעל גרויסער: ער מענשעלט זיך, קוקט אויף זיינע חברים אראפ מיט נאוה, אט־אט, נאך אביסעל, איז ער שוין אליין א טאטע.... און צווייטענס, האט זיך איהם, נאר אהן דיא אלע זאכען, גלאט אזוי זיך געוואלט האבען א כלה. ס'איז עפיס א גאנצער עסק — איך, בחור'ל, האב מיר א כלה, זיטץ מיר און טראכט מיר בייא זיך — כלה ! מען בעדארף נישט פערנעסען, אז שלמה'לע איז דאך געווען א דארטינער, א גאנצער ירושלמי, קליינע חתן־כלה איז דארט אין לאנד גאנץ געוועהנטליך, היינט האט ער דאך אין דער גמרא מכח פאר־פאלק־זאכען עפיס נעלערענט אויך, דערצו נאך געהאט א פייערדינען כח־הדמיון, דאס פאטשישע פינקעלע, וואס גיט אמאל פלוצלים, וויא פון דער העלער הויט, א בריה....

נאר וויא דיא מעשה איז, שלמה'לע האט אין דער בהלה נישט חתונה געהאט, געבליבען וויא פריהער א יונגעל. גם זו לטובה ! ווארום וויא דערנאך האט זיך ארויסגעוויזען איז אומזיסט געווען דיא בהלה. יונגליך אין דיא שקאלעס אריין האט מען מיט געוואלד נישט גענומען, מיידליך אין דיא קאלאניעס — אויך נישט. חדרים זיינען געבליבען חדרים און מלמדים וויטער טאקי מלמדים, אלסדינג וואס פריהער. אין אנדערע גרויסע שטעדט האט מען אפילו געמאכט יודישע שקאלעס, נאר אהן סכנות ! קינדער זיינען דארט וועניג געווען, און מישטעהנס־געזאגט וועלכע ? ארעמנקע עפיס, פון דעם געמיינעם עולם — אויך מיר מענשען !

אויף ליכענטה ז"ל איז עפיס וויא פערשווינדען געווארען. פון דער קאמפאניע איינער איז אין דעם שטעדטיל ק.... וויא פון דיא שקאלעס, קיין זכר נישט געבליבען. מען האט איינגאנצען אין זייא פארגעסען. שלמה'לע וואלט נישט געוואוסט פון זייער געבייך, אויב אזעלכע זיינע נאר אויף דער וועלט ערגיץ דא, ווען עס זאל זיך נישט געווען שפעטער מאכען אט דיא דאזינע מעשה :

ויהי היום איז אין א שיינעם זומער־טאג געקומען אין דעם שטעדטיל א

גרייד־גרויער יוד, נידעריג געוואקסען מיט א בייכעל און מיט זעהר א ליעבליך פנים. עס האט געהייסען בייא איטליכען אין שטעדטיל: מיר האבען א גאסט — רבי נחום רויזעווער, רבי נחום איז געקומען זיך געזעגנען!....

און אלע האבען זעהר גוט פערשטאנען, וואס „געקומען זיך געזעגנען" הייסט אזוינס.

אז רבי נחום פונ'ם שטעדטיל רויזעוו האט אויסגעגעבען דיא יונגסטע טאכטער זיינע און איז געבליבען אויף דער עלטער איין אלסן האט ער זיך פירגענומען פאהרען בלי־נדר שטארבען אין ארץ־ישראל. נאר אזוי וויא ביז דעם שטארבען בעדארף דאך א מענש האבען צום לעבען און א יוד — דערצו נאך חתונה האבען אויך, הייסט דאך עס, מען בעדארף האבען געלד, וואס־זשע טהוט מען? בכן האט רבי נחום געטהון דאס, וואס אנדערע יודען אין אזא פאל טהון — ער איז עטליכע יאהר ארומגעפאהרען צווישען יודישע קינדער, פון איין שטאט אין דער אנדערער זיך צו געזעגנען, דאס הייסט נעהמען שיינע נדבות און מאבען בעשטעלונגען, אויב עס לאזט זיך נאר, אויף ווייטער אויך, אם־ירצה־השם. אזא פרנסה וויא „געזעגנען זיך" רעכענט זיך בייא יודען שוין נאר נישט־קשה דינג, אזעלכער, וואס פאהרט אהין שטארבען, איז בכבודינער פון אלע אנדערע מיני מקבלים, בטלנים און אויך פון נשרפים א שטיינער, ער שמעקט שוין מיט קברות־בעטליך — מיט ארץ־ישראל, ער איז שוין א קאנדידאט אויף א ירושלמי!.... רבי נחום איז ארומגעפאהרען אזוי עטליכע יאהר און האט צו יודען חלילה נישט דערלעגט. מען האט איהם פארבעטען דער אויף א וועטשערע, יענער אויף ווארמעס, און ביים געזעגנען זיך, איהם געגעבען אין האנד אריין אויך. רבי נחום פון זיין זייט האט זייא צוגע־זאגט דערפאר זעהר פיעל הבטחות. — דעם אזוי, יענעם אזוי, איינעם — בעטען פאר איהם אויפ'ן קבר פון מאיר בעל־הנס, און דעם אנדערען — ארץ־ישראל ערד.... רבי נחום האט נישט פארשעהמט דאס שטעדטיל ק... וואו ער האט געהאט בעקאנטע און עטליכע ווייטע קרובים, און אין א שיינעם זומר־טאג איז ער געקומען זיך געזעגנען אהין.

געוועהנליך עסט מען זומער אין שטעדטיל וועטשערע בייא דער שיין פון דער לבנה, אויב זיא איז דא, און אויב ניט — בייא א חלב'דיג גראשען ליכטעל. מען מאכט עס אפ בקיצור, און א גוטע נאכט — שלאפען! באלד טאקי, אדער נאכ־דעם וויא מען לופטערט זיך אין דרויסען אביסעל אויס. אין איין זומער נאכט אבער, זעהר א ליכטיגע, האטש פעריל צוקלייבען, איז בייא ר' חיים'ן אין הויז געווען א

פאַרענדערונג: דער טיש איז געגרייט גאנץ פיין, ליכט ברענען אין מעשענע לייכטער, עפּיס יום־טוב׳דיג. — דאס האט ר׳ חיים פאַרבעטען צו זיך רבי נחום רויזעווער אויף וועטשערע. עס האט זיך געצווינגען ביים טיש א לאנגער, א ברייטער שמיעס איבער דעם כותל־מערבי און דער מערת־המכפלה, איבער דעם הר־הזיתים און דער מוטער רחל׳ס קבר, איבער חורבות און קברים, און מען האט פאַרביסען מיט א שמיעס איבער פייגען, טייטלען, מילגרוימען און באָקסהאָרען. אַלע האבען זיך בעלעקט, דיא אויגען האבען געפלאַמט, געפונקעלט פאר גרויס הנאה. רבי נחום איז זעהר בערעדעוודיג, רעדט און רעדט, גלייך וויא ער איז שוין דאָרט געווען, אלסדינגג געזעהן מיט זיינע אויגען, און אַלע קוקען איהם אין מויל אריין, קוקען מיט ליבשאַפט, מיט גרויס דרך־ארץ און זיינען איהם אין הארץ שטאַרק מקנא, וואס איהם איז בעשעהרט דאָרט צו זיין. עפּיס אזוי גרינג זאָגט זיך עס: ארץ־ישראל, י ר ו ש ל י ם! דאכט זיך אין פלוג א לאנד—א לאנד, א שטאָדט — א שטאָדט: הייזער, ערד, שטויב, מיסט, בלאָטע, נאָר ניין! עפּיס איז עס אנדערש. וואס אנדערש, וויא אנדערש? דאס לאָזט זיך גאר ניט זאָגען. עפּיס איז עס נישט מגושם גראָב, נאָר א רוחניות. מען בדאַרף עס פיהלען. היינט נעמען — אויף לשון־קודש, שטעדט, ערטער, וואס שטעהען אין דער תורה!...

דער שמיעס איז דערנאך איבערגעגאנגען אויף אנדערע, פּראָסטע זאכען. רבי נחום איז דאָך אויסגעווען עפּיס א וועלט, זיך געזעגענט מיט אזוי פיעל יודען, אָהן עין־הרע, און אָנגעזעהן, אָנגעהערט זיך זאכען גאָר א ים! ווילנא האט אין דעם שמיעס געשפּיעלט דיא הויפּט־ראָליע, מעהר וויא פון אנדערע שטעדט האט מען זיך אינטערעסירט מיר איהר. רבי נחום האט דערצעהלט חידושים פון איהרע משונה בעריהמטע רבנים, פון איהרע ווילדע קצינים און שרעקליך גרויסע גבירים, פון קלויזען, ישיבות און אָרמע בחורים — אַי־אַי! אויסלאָזענדיג מיט האלבע־מלכות עפּיס, אין א געסיל ערגיץ דאָרט, וואו ס׳איז סכנות, און מען שייעט זיך געהען דאָרט בייא נאכט — שוין אויף א נידעריג אומוטיג קול: אָי־אָי! און נאר צום סוף איז ער ארויס שטארק אָנגעלאָדען אויף ב ע ר ל י נ ע ר עפּיס. — אָט דיא יודען פון דיא שקאָלעס דאָרט פון לילענטהאלס בנופיא, האט ער געזאָגט, פאַרדרעהענדיג מיט דער נאָז, גענומען דערצעהלען מעשיות, חוזק מאכען פון זייא, אז דאס זיינען עפּיס ווילדע ברואים, זיטצען בייא זיך, ווען קיינער זעהט נישט, אָהן היטלען און עסען אָהן געוואשען! דיא תורה זייערע בעשטעהט אין לשון, אין קורצע שורה׳ליך מיט מליצה, אלץ: אהה, אהה, וועהגעשריגען!.... איינער, דער עלטסטער זייערער, עסט, זאָגט מען, שנויצען מיט ברויט. מען זאָגט, ער

שמעקט אריין א חלב'דיג ליכט אין דער קאַשע און עסט.... שיינע ברואים, מיישטעהנס־געזאָגט — לאָזט אויס רבי נחום מיט א קרעכץ — אָה־האָ־האָ!

מיקא הארבע־מלכות יא! דאס האט זיך נאך געליינט שלמה'לען אין מח. האלבע־מלכות זיינען מסתמא קליפות, דיא נוטע נקבות וויא לילית און רוסאָלקעס. א שטיינער, איבער וועלכע ער האט זיך גענוג שרעקליכע מעשיות אָנגעהערט, וויא אזוי זייא פערפיהרען מענשען מיט זייערע תנועות און זיינע הונדערט מאָל ערגער פון דעם טייפעל, פונ'ם אשמדאי אליין. דעריבער איז רעכט, וואס דיא ווילנער שייען זיך נעהען בייא נאכט אין יענע וויסטע געסליך. אָבער בערלינער, נישט קיין לצים, נאָר יודען מיט א קאָפּ, מיט הענד און מיט פיס. יודען, וואס אָהן היטלען און וואס עסען אָהן נעוואשען — אזעלכעס איז נאָר נישט צום פערשטעהן!.... סטייטש, וויא נעשיקט זיך עס, א יוד — און אָהן א היטעל! סטייטש, סטייטש א יוד — און נישט וואשען זיך צום עסען!! משונע זיינען זייא צי חסר־דעה? ווייסען זייא דען נישט, וואס פאר א פסק עס קומט דערפאר דארט — פעך, שוועפעל און אייזערנע ריטער!.... און נאָר אָהן דיא אלע זאכען, וואס פאר א פנים האט עס נלאָט א יוד אָהן א היטעל? — נאָר אזעלכס אָבער האט דאך געזאָגט רבי נחום, א יוד וואס געזעגענט זיך, וואס פאָהרט קיין ארץ־ישראל. אזא יודען מוז מען גלויבען. אין־ברירה, בייא שלמה'לען האט שוין געמוזט זיך לעגען אין מוח אי אזעלכעס אויך, און דער נאמען בערלינער האט זינט דענסטמאָל גע־האט בייא איהם דעם טייטש: א יוד אָהן א היטעל, וואס וואשט זיך נישט אוּ עסט ברויט מיט שנויצען.

9.

שלמה'לען נעהט למזל דאס עלפטע יאָהר. דיא תורה פאר איהם בייא ליפּאַ־ראובן'ס לאָזט זיך אויס און ער נעהט איבער אויף דעם טאטענס הענד, לערנען אונטער זיין השגחה. — ללמוד, לערנען אליין, וללמד לערנען אויך מיט אנדערע, בפרט נאך מיט איינענע קינדער, דאס איז איינס פון גאָטס געבאָט, וואס יודען זאָגען עס, בעטען דארויף אין דאווענען אלע טאָג, און אז וואויל איז דעם, וואס איז אין שטאנד עס מקיים צו זיין. ר' חיים פלעגט אזוי טאקי מיט זיינע קינדער זיך נוהג זיין. מיט איטליכען בעזונדער פון דיא צווייא עלטערע זיהן האט ער געלערנט, נאכדעם אז זייא זיינען ארויס, איטליכער אין זיין צייט, פונ'ם חדר, ביז דער חתונה. וויא בעשעפטיגט ער איז געווען פלעגט ער אָפּרייסען א שעה אָדער א פּאָר שעה

צייט אין טאָג, צו לערנען א בלעטיל גמרא מיט זייא און מיט זייערע חברים, איך פאל אז זייא האבען אזעלכע געהאט. אזוי האט ער געלערענט אויך מיט זיין איידעם, לאהי'ס מאן, דיא ערשטע צייט נאך דער חתונה, און מיט נאך יונגע בעל־הבית'ליך צו איהם, נאר אומזיסט. און אזוי איז אויך געקומען שלמה'לעס צייט לערנען תורה ביים טאטען. דער שטיינער לערנען זיינער איז געווען אזוי: אלע פריהמארגען, באלד נאכ'ן דאווענען, פלעגט דער טאטע, זיטצענדיג אויף זיין שטאט אויבענאן אין קלויז, לערנען מיט א הם א פ־ק אדער צווייא פרקים משניות כסדר. נאך דעם אנבייסען פלעגט ער בלייבען אי דער היים, צוגרייטען אין אלקיריל דארט דאס לייענען, וואס דער טאטע האט איהם אין דער גמרא פארגעבען מיט תוספות און מהרש"א. ער האט עס בעדארפט דערנאך איבערזאגען, אין דער היים טאקי, אמאל בייא טאג, אמאל בייא נאכט, וויא דעם טאטען איז אויסגעקומען, און נאר אמאל פלעגט דער טאטע אויפוועקען שלמה'לען פארטאג אויף, און אוועק־געהן מיט איהם לערנען אין קלויז.

אמת טאקי, דאס אויפשטעהן פארטאג, בשעת דער שלאף איז אזוי גע־שמאק, איז שלמה'לען אנגעקומען נישט אזוי גרינג. נאר איז ער אבער שוין אויפ־געשטאנען, אראפ פונ'ם געלעגער האט עס איהם זעהר הנאה געטהאן. דאס אויף־זיין, דאס געהן אין קלויז און דאס לערנען האט איהם גרויס פערגניגען געמאכט. ווער ס'איז א יוד, א יוד מיט דעם פינטעלע, דער קען פיהלען דעם טעם פון אזא פערגניגען. אין דעם יורענס קאפ מאהלט זיך דיא נאכט מיט וואונדער־שעהנע ביכדער. עס שטעלט זיך איהם פיר אין דער נאכט געטליכע זאכען, יענע וואונדער־ליכע ערצעהלונגען פון דיא הייליגע ספרים, וואס ריהרען בייא דער לעבער — און ער ווערט אזש צושמאלצען פאר הייסע ברענענדיגע געפיהלען.

„נאך דעם ערשטען משמר, ארום האלבע נאכט - אזוי שטעהט געשריבען— ווייעט א צפון־ווינטעלע, און דיא וואכען פון דיא מלאכים בייטען זיך דארט אין הימעל. עס נים, אט דאס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל א ריהר — און ער טרייעט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאך פון א בוך ארויס דיא מענשענס א.ע מעשים וואס ווערען אפגעטהון בייא טאג. פון איהם דארט ניט עס א טארע אונטער דיא פליגעל דעם האהן דא. ער חאפט זיך אויף און קרעהט הויך אויף א קול. אי אויבען אי אונטען ווערט א געטימעל; דער האהן קרעהט אויף דער ערד, און גבריאל אויפ'ן הימעל. דענסטמאל לאזט זיך גאט פון דרייא הונדערט און ניינציג הימלען אראפ אין גן־עדן אריין. כתות מלאכים לויפען פאראויס און זאגען שירה:

עפענט טויערן ברייט זיך אויף,
עפענט הויך זיך ביז ארויף —
א איהר אייביג פעסטע טהירען,
קומען לאָז דאָ נאָט שפּאַצירען!

עס זינגען אויך דיא ביימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך ארויס זיסע שמעקענדיגע ריחות פון בשמים. אט איז ער שוין אריין, נאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אליין — שאַ! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף דיא הייליגע נשמות פון צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פּלוצלים לאָזט ער ארויס א געשרייא, א ברומען וויא א לייב, דאס ווײנט ער, קלאָגט אויפ׳ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, דיא וויסטע שטאָדט, אויף ציון, דיא ביטערע אלמנה, אויף דיא קינדער ישראל זיינע, וואס אין גלות — און צווייא הייסע טראָפּענס טרעהרען פאלען איהם אויס דיא אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אריין....

אזוי ווײנט גאָט דרייא מאָל אלע נאכט דאָרט אין זיינע הימלען. נומע־פרומע יודישע קינדער לאָזט עס נישט איינשלאָפען. זייא שטעהען־אויף ביי־נאכט פון דיא געלענערס, „ריכטען אָפּ חצות", וויינען זיך אויס פאר דעם זיסען, בארמהערצדיגען פאָטער אין הימעל, און דאס יודישע הארץ פיהלט עפּיס דענסטמאָל א מין בעזונדער טעם — זיס ביטער און זויער אינאיינעם.

שלמה׳לע נעהמט פארטאָג איבער דער גאס, דאס שטעדטיל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואך. עס דאכט זיך איהם: דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אצינד עפּיס גאר א שרעק! טהוט פון ערגיץ א בלאָז, דאכט זיך איהם יענס צפון־ווינטעלע, דאס גוטע ווינטעלע, וואס ווייעט אונטער דיא פליגעל פון מלאכים, וואס האט א מאָל אויך געבלאָזען אויף דוד־המלך׳ס פידעלע, איהם צוקאָפּענס ביי־נאכט אויפ׳ן געלעגער, און עס האט זיך געשפּילט זיסע געטליכע לידער. זוושען ערגיץ ביימער אין א גאָרטען — דאס זשוזשען דאָרט דיא ביימער אין גן־עדן; קרעהט ערגיץ א האָהן — דאס זאָגט ער שירה, און זיינען איהם דיא האָר, דאס פּנים, פייכט פון טוי־טראָפּען — דאס זיינען גאָטס טרעהרען, דאס ווײנט ער, יאָמערט אויף זיינע פארוואָגעלטע קינדער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער ישראל!.... עס צושפּילעט זיך שלמה׳לען דיא נעביטען, זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאס הארץ צוגעהט איהם שיעור פאר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף א ניגון.

מיט דעם ארויסגעהען שלמה׳לעס פונ׳ם חדר געהט ביסליכווייס בייא איהם פיר א פאר־ענדערונג אין דעם לעבען. אצינד פיהלט ער זיך שוין פרייער צו פער־בלייבען אביסעל מעהר דא אויף דעם עולם. עפיס טהוט א ווייהע אין איהם איין אנדער גייסט, העלער אביסעל ווערט איהם אין מוח, ער הויבט זיך אן ארומ־צוקוקען — און דערזעהט פאר זיך עפיס אזוינס, וואס פריהער האט ער עס, דאכט זיך, אויף געזעהן, נאר עס האט איהם זיך אויסגעוויזען גאר אנדערש, אבער עס האט גלאט אזוי זיך איהם געוואָרפען אין דיא אויגען, נישט צוטאכען אינוועניג אין דעם קאָפּ קיין פיטצעל רושם. עפיס טאקי נור א מענש־א בהמה, א לייטענער גולם, מישטעהנס־געזאָגט: שטעהט און ווייסט נישט אויף וואס ער שטעהט, זעהט און ווייסט ניט וואס ער זעהט. נענגוג איז דאך זיין וועלטיל דא אזוי אויך קליין, האט ער עס נאך מעהר פערקלענערט — פון דיא אלע גאסען אין שטעדטיל איז פאר איהם געווען נור דער שול־הויף: פון אלע הייזער — דער חדר, דער קלויז, דער בית־מדרש, וואו ס׳איז דער טויער צום הימעל; פון אלע מענשען — איינ־וואָהנער — נור דאס ביסעל יודען, און דאס אויף דוקא דיא וואס פון זיין בית־מדרש, יענע אקענען וואס פון דעם אדער פון איין אנדער קלייזעל זיינען שוין עפיס בע.... און באמת טאקי, כפי עס שטעהט געשריבען, איז דאך דיא וועלט אקענען יענער וועלט נישט מעהר וויא א פאר־הייזעל אסענען א פאלאטין, און וואס מאכט עס א יודען אויס, שוין נאר א גרויסען מיט א באָרד אפילו אז דאס פאָר־הייזיל איז עפיס נישט אזוי, אביסעל איינגליך? מילא הייקערט מען זיך אביסעל איין, מאכט מען זיך א קאפּעלע ניט וויסענדיג און שטערבעט אפּ דאס לעבען וויא עס איז, פון יוצא־ווענען, אבי איבערקומען. לעבט דען נישט דער וואָרעם, להבדיל׳ אין חריין, און ס׳איז איהם געוויס גוט און זיס, אויף כפרות דיא וועלט מיט דער גאַנצער „עולם הזה“ ? !....

שלמה הויבט זיך אן ארומצוקוקען וויא איינער וואס שטעהט אויף פון שלאף, אין דיא אויגען נעהט איהם אויף א ליכט און אלסדינג קומט איהם פיר עפיס גאר נייא, נכייך וויא ערשט פונ׳ם איי ארויסגעקראָכען. עס שטעהט זיך א שטעדטיל אויף א הויכען בארג, חוץ דעם שול־הויף זיינען דא נאך גאסען, וואו ס׳איז אויף א לעבען, עס געפינען זיך נאך אי געסליך אזוינע, דוקא נישט קיין יודישע, וואס זיינען, נאָט זאָל ניט שטראָפען פאר דיא רייד, אפשר טאקי רייגער און שעהנער, מיט גערטנער, ביימער און שאָר־ירקות. — דיא טאָהלען „בארג־אראָפּ“ זיינען ערטערווייס אויף בעזעטצט בעוואקסען מיט גרינוואַרג. זייא ציהען זיך ווייט ארום דער שטאָדט, צו־וואַרפענדיג זיך אין פערשידענע פּאַנאָראַמעס:

נערמנער, פעלדער און וועלדליך פון נים, אויף געמזיזאכציען, גריבעזואקסענע זומפען מיט פליוטניק (זשאַווער) און הוישענות, צווייגען וועלכע עס רינען קוואלען וואסער, עס שווימלען און נריבלען מיני עופות. אויף יענער זייט טאהליען ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדליך און וועלדער. שלמה'לע שטערט אוים א פאר אוינען, קוקענדיג דארויף אינגאנצען פארגאפט, מיט אזא מינע, גלייך וויא ער זעהט עס דאס ערשטע מאל.

שלמה'לע דערנעהט זיך שפעטער, אז דאס שטעדטיל נעהער נאר צום גרויף וויטגענשטיין, יודישע קינדער זיינען נור שכנים דא, זיטצען אויף צינש; אז דיא נים דא, הערט א מעשה, זיינען בעלי־הבתים אזוי גוט וויא זייא, און אפשר נאך מעהר. חאבען אויך א שטיקעל ווערטעל: היינט פון־וואנען, איז איהם א גרוים וואונדער. זאל זיך עס צום שטעדטיל נעהמען דיא קדושה, דער ק״ק, וויא עס הייסט? דער מארק מיט דיא קלייטען, מיט דיא סוחרים און מעקלערס, מיט דיא שיינקען, אכסניות מיט דיא גישתים און פאקטורים — דיא אלע זיינען אמת טאקי, אין דער גוטער יודישקייט. אבער דיא ערד, דיא פעלדער ארום־און־ארום זיינען דאך גויעשע, זייערע להבדיל!.... א בעוויין דערויף האט ער אין דיא יאגעדעס, און דיא נים, — יודישע קינדער נעהמען מיט טעפליך, קריגליך קלייבען יאגעדעס אין וואלד, רייסען נים און עס ציטערט אויף זייא דיא הויט: אט קומט עשו נעהמט עס אוועק און איז נאך מבבד מיט א קלאפ אויך. ס'איז זייא פארשטערט נעביך דאס לעבען, דער וואלד מיט זיינע ביימער מיט זיינע שטעקענדיגע קרייטעכצער איז פאר זייא נור א ריינע אפקומעניש, א שרעק. זאל ערגיץ פאלען א בלעטיל, ענטפאלט זייא דאס געזונד, זאל ערגיץ א פיפס טאהן א פויגעל טהוט זייא א טיאכקע דאס הארץ. איטליכער שרייעט אין דיא געדאנקען „שמע־ישראל״, זיפצט נעביך און מחוט תפלה שטיל אינווענינג אין זיך, גלייך וויא זייא וואלטען געוואנדערט אין דער מדבר ערגיץ.... ער אליין איז דאך נעפריווט געווארען, געוועזן איין אזא צרה, נישט היינט געדאכט, אז ער איז נעגאנגען איינמאל מיט א פאר חברים רייסען גרינס אויף שבועות, קוים האט ער אפגעריסען א צווייגעל עפים פון א בליהענד בארענביימעל ערגיץ דארט לעבין א פלייט פון א גארטען, אזש צווייא שקצימליך טהוען זיך א לאז איהם אקעגען און וואלטען זיכער איהם נעמזבט דעם טוים. א נס וואס נאט האט איהם נעגעבען פים, האט ער זיך צושיידנעמען מיט אלע זיינע קרעפטען און באלד טאקי נעשווינד מיט איםפעט אוועק, אוועק, איבער לאזענדיג זיינע חברים אויף גאטסבעוואהר.

שלמה'לע קוקט זיך צו און זעהט — אָווא, א חידוש חלעבין, עס זיינען דאָ יודען, וואס גיבען זיך נישט אַזוי אָפּ מיט דער גמרא, האבען אין זינען אנדערע זאכען און לעבען אויף! ער האט געמיינט, א ווערט יודען ווייסט נישט מעהר וויא לערנען, וויא אויפצוטוהען א פשטיל, וויא צו פּאלען אויף מהרשא'ס א קשיא. מען אינטערעסירט זיך נור איינער ביים אנדערן צו־וויסען וואו האלט דער אין „ביצה", יענער אין „מכות'; נאך „בין־הזמנים" ארבייט מען אויף אלע כלים און מען טהוט זיך א נעהם לערנען — און לסוף זעהט ער, אז ס'איז עפּיס נישט אזוי די מעשה! תחילת איז איהם דיא זאך אפילו אביסעל פריקרע, וואס הייסט?... נאָר דערנאך טראכט ער בייא זיך: טא; מסתמא בעדארף דאָך נעטענייאָ אויף זיין וועלטיל האבען אזעלכע יודען אויך.

און ועטמעס ארבייט האט עס נעקענט זיין, אריינלעגען שלמה'לען א פינגער אין מויל, ארויפצופיהרען איהם אויף אזוינע זאכען? סטייטש, וועמעס אנדערש ווען נישט דעם יצר־הרע'ס! אז אין דעם טענשען שטעקט א יצר־טוב און א יצר־הרע, דאס איז קלאָר וויא דער טאָג, אלע ווייסען עס, א קינד אפילו. דיא פראגע איז נאָר, ווער פון דיא ביידע קריגט דעם מענטשען פריהער אין דער נשמה אריין — דאס הייסט, בשעת קומענדיג אהער אויף דער וועלט אין דעם מענשענס נשמה, א גאָלד, אָדער אונטערגעשלאָגען מיט הינד? ווער פון דיא ביידע איז בערייַדעווּ־ריגער, קליגער, פּאָליטישנער, פארשטעהט בעסער וויא זיך־בעליבט צומאכען, וויא אָפּצואַרבייטען איין עסק? און וויא דיא מעשה איז, אזוי צו אזוי, איז דען דאס איינענע מאָקי בייא אלע מענשען גלייך, אָדער ניין? — נאָר ענטפערען אויף דיא דאָזיגע אַלע זאכען איבערהויפּט, דאס זאָלען מוחל זיין יענע חקרנים, וואס זיינען מחויב צו־וויסען אלסדינג, אפילו אזעלכעס, וואס נישט געשטויגען, נישט געפלויגען.

דאָ אָבער נעהמט דיא ריידע איבער שלמה'לע ר' חיים'ס. דיא בעקאנטשאפט מיט זיין יצר־טוב און יצר־הרע הויבט זיך אָן דאָ אין דער דאָזיגער מעשה מיט איהם ערשט דענסטמאָל ווען ער ווערט פרייער אביסעל, ארויסצוהאפען זיך פון דאָרטי פון יענעם עולם הייסט עס — אהער אויף אונזער עולם — וואס דאָרט, אויף יענער וועלט, עס נעהמט מיט א יודיש קינד, פיר, דאס נעווענדט זיך נישט אין איהם, נישט אין דעם יצר־טוב און נישט אין דעם יצר־הרע זיינעם, דאָרט געפינען זיך רבי'ס, משגיחים, בעהעלפערס, מיני נפש ת אזוינע, און אזוינע, וואס פּיהרען איהם, לערנען איהם, קענען אליין אָהן יענע זייער שטעדטיל בעשטעהן און שלאָגען איהם חכמות, זאבאבאָנעס זייערע אין קאָפּ אריין. דאָרט נעפינען זיך אויך מזיקים, מתבלים מיט אייזערנע ריטער ... שלמה'לעס ערשטער שטעל דאָ אויף

דער וועלט, נאך נאר ביים אנהויב, בעווייזט שוין, וואס פאר א מין יצר־הרע דיינער איז, וואָהין ער קוקט, וואס ער טראכט, וואס ער זאָגט, און עס לאָזט זיך שוין בע־ צייטענס פאָראויסזעהן, וואס פון איהם וועט אויסוואקסען שפּעטער. א קעפּיל האָ־הע־אָ!....

שלמה׳לע איז בטבע געווען א חייסבלוטינער, אין איהם איז געלעגען פאר־ באָרגען א פּאָטעטישער פונק, און דעריבער האט דער יצר־הרע זיך געקלינט אויפ־ צובלאָזען דעם דאָזיגען פונק, איינגעבען איהם שכל, געפיהל, ליבשאפט צו דער שעהנער נאטור — א גוט מיטעל אוועקצורייסען פון יענעם עולם, ארויסצושלאָגען דאס דולעניש פונ׳ם קאָפּ.... אָט נאר דורך וואנען־ארום! פריהער מיט דער פּאָליטיקע, דיא שמד־שטיק אין דער יראָה אריינגעלעגט, אלץ גאָט און זיין היילינ געבאָט — זעה, בהור׳ל, זייא מקים א מצוה, שטערכעט ער איהם, זעה „גאָטס־ וואונדער“ אין דיעם אויסגעשטערנטען הימעל, אין דעם רעגענבויגען און אין דיא פונקעלדיגע טוי־טראָפּענס אויף דעם גרינגוואָרג אין גאָרטען. הער „גאָטס קול“ אין דונער, אין בליטץ, אין שטורמווינד און אין דעם ווייען פון א שטיל לופטעלע, אין דעם זשוזשען פון בינען זשוקליך, און אין דעם שוועבען פון מיקען... שלמה׳לע לאָזט זיך איינריידען, פארקוקט זיך אויף אלסדינג, שפּילט זיך און איז דערווייל מפסיק פונ׳ם לערנען. וואס ווייטער, ווייטער ציהט עס איהם אהין אין דיא פרייע גרינע פעלדער, אין דיא געדיכט פערצווייגטע וועלדער. — לכה דודי, רעדט איין דער יצר־הרע, קום שפּאַצירען! שלמה׳לע גנב׳ט זיך ארויס פון שטוב און נעהט אויפ׳ן קבלת פּנים צו דער שעהן חנ׳עוודינער נאטור, וויא א חתן אקעגען דער כלה!....

דיא כלה וויטעט זיך, לאָזט זיך איהם הערען שטיל אויף א שושקענדיג קול׳כיל פון צווישען שאָקלענדיגע זאנגען ווייץ און קאָרן; ווינקט איהם דורך זשוואוועד־ ריתרענדיגע צווייגען פון הויך־געוואקסענע ביימער; שמייכעלט, מאכט חן דורך א שיינענדיגען זייל שטראהלען, דורכברעכענדיג זיך צווישען דעם גרינעם ים בלעטער. זיא ווייזט איהם איהר שעהנע־רייכע גארדאָראָבע, מאכט איהם א חשק אויסציהען זיך אויף גרינע סיט קווייטען־בלומען געשטיקטע קאַווּיאָרען, און מיט א ווייך־ געשפּרינקעלטע קישעלע פון מאָך צוקאָפּענס; שיקט איהם א קוש, גרייזעלט איהם דיא האָר דורך א מילד־וואָרם ווינטעלע און לאָזט פאר איהם ארום־און־ארום שפּילען א וואונדער־שעהנע קאפּעלע — עס קנאַקט דער סאלאוויא, צוגיסט זיך אין טרעלען, דער ציזיג, דער שטיגליטץ מיט דער גאנצער חברה משוררים זייערע חאלטען איהם אונטער אויף פיסטליך, געליינקליך און בייקול׳כליך. ערגיץ פון דערווייטענס רופען זיך אָפּ געטבעס: א מעקען פון ציגען, א הירזשען פון פערד,

פיטערענדיג זיך דאָרט אויף דער פּאשע און עפּיס וויא א שופר־בלאָזען פון קיח. פיינעליך זינגען, שפּרינגען אויבען אויף דיא ביימער, באביטשקעליך, געפּוצט־געצירט באלאָווע דרעהען זיך, טראָגען־זיך אין דער לופט, גרילען, היישרעקען שמוצערען, טאנצען, הייבען פיסליך אויף דער ערד אונטען. עס איז א לעבען, א וועלט נישקשה דאָ אויך!.... שלמה׳לען טהוט עס אינוועניג א בריה, ער ווערט אזש צושמאָלצען פאר הייסע־זיסע געפיהלען. זאָל מען געווען מגדל זיין איהם וויא געהעריג איז, וויא עס פאסט אזעלכען מיט גוטע מתנות פון זיין ליבען נאָמען, וואָלטען דיא געפיהלען זיינע ארויסגענאָסען זיך אין שרייבען, אין מאָהלען, אין שפּילען, א שטייגער. שלמה׳לע אָבער האט דיא אלע זאכען, חוץ תנ״ך און גמרא, נישט געוואוסט, נישט געהערט אפילו, אז אזעלכע זיינען אויף דער וועלט גאר דאָ. מליצה־ביכליך האט ער אין דיא אויגען אפילו נישט געזעהן, דעריבער פלעגט ער אין דער הייסער שעה צוגיסען זיך אין א טרעלעליי־קען — אין א נגון׳דיל פון זמירות, און א וויינענדיגס צו א „בעדעקענס“, אָדער געזאָנגט „ברכי־נפשי“ הויך אויף א קול, צוקייענדיג איטליכס וואָרט, און געפיהלט דערבייא עפּיס גאר א בעזונדער טעם.

דאכט זיך אין אָנהויב גאנץ גוט, וואס קען מען, הא, צו אזא יצר־הרע האבען?....

10.

מילא נאטור־שמור איז נאך צו דערליידען. חנם ס׳איז דאָך א נארישקייט, נישט ווערטה צו פארליערען דארויף א מינוט צייט אפילו. גלאט אזוי זיך אָהן א שום נוצען; נאָר דאס וואס איז נישט שעהן, פאסט נישט פאר א יורען, א בעוויבטען, א טרוד אין דער פרנסה, קען מען עס נאך וויא ס׳איז מתיר זיין א יונגעל: מהיכא־תיתי, שפּאציר דיר א מאל הינטער דער שטוב — אויף דער נאַ־טור, וויא הייסט עס בייא זייא דאָרט, וואלגער זיך אויף דער ערד, אויפ׳ן גראָז און קוק דיר אָב אָט איז א זשוקעל, א משה־רבנו׳ס קיהלע, א פייגעלע, א שמיינעלע! פאָרט נישט מעהר וויא א נאריש יונגעל, אָבער אלסדינגג, שיינעץ, מיט א מאָס. פארגעס נישט, יונגאטש, אז א יודיש קינד בעדארף לערנען, אז א יונגעלע, דוא שנעק איינער, בעדארף אין זינען האבען דיא גמרא, עפּיס איז דאָך, שקאָץ, א גמרא „ביצה“, „כתובות“ אויף דאָ אויף דער וועלט!.... יא, ווען אזוי, וואָלט מען צו שלמה׳לען גאר נישט געקענט האבען, מילא איז ער זיך אביסעל... ווייס איך וואס?

נאר נישט! דיא צרה פאקי איז דאך אָבער וואס ער האט נישט געוואוסט קיין מאָס, האט זיך אביסעל מאקי פארגעסען, פלעגט פערפאלען ווערען א מאָל און פערשפעטיגען אחיים צו מיטאָג. דער טאטע האט עס נישט בעמערקט, ווייל שטענדיג איז ער בעשעפטיגט, פלעגט תמיד, חוץ שבת און יום־טוב, עסען בעזונדער נישט אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד. דיא מאמע ווידער האט געהאט צו טהון מיט דעם בעל־הבתישקייט, פערנומען געווען מיט איהרע זאכען. און אז זיא איז אקעגען איהם איינמאל ארויס מיט דער שפראך: וואָהין ווערט עס א יונגעל׳ע פארפאלען? דערבייא איהם געשראָקען, אז זיא מוז עס נישקשה דער־צעהלען דעם טאטען — האט שלמה׳לע זיך געמאכט תם, געענטפערט מיט אזא מינעלע, וויא איינער וואס איז גאָט דיא נשמה שולדיג, סטייטש, ער איז דאך געזעסען דיא גאנצע צייט אויבען, הער־הע, אין דער ווייבערשער שול און געלערנט!

אָט דענסטמאָל ערשט, אז שלמה׳לע איז שוין פערקראָכען אביסעל ווייטליך, האט דער שלימזלניק, דער יצר־טוב זיינער, זיך אויסגעשלאָפּע, איהם גוט אוישייגעצען — אזוי און אזוי קונדים איינער! לא־די וואס געהסט ארום שלינג־און־שלאנג, אָפּגעריסען זיך פּת׳ם לערנען, ביסט־דוא נאך צו אלע צרות א ליגנער אויך — נארסט אָפּ, ועמען נאך? אין איינענע מאמען! דער גיהנם איז דאך פאר דיר קארג....

אוי, א וועהטיג א גרויסער, דעם גיהנם האט דאך שלמה׳לע גוט געקענט פונ׳ם „שבט מוסר“ און נאך אזעלכע ספרים, וואו יענע בעשרייבען דיא זיבען מיני חעלישע פייערען, אין וועלכער עס פרעגלען זיך, עס קומען אָפּ דיא אָרמע בעלי־עברות; אויך דיא משונה ווילדע מלאכי־חבלה מיט דיא אייזערנע ריטער; בע־שריבען איטליכעס פיצעלע בעזונדער, גלייך וויא זייא וואָלטען דאָרט געווען אליין, אלסדינג געזעהן מיט איינענע אויגען! — אוי־וועה, ס׳איז דאך עפּיס גאר ניט גוט! וואס טהוט מען? —

שלמה׳לע טהוט תשובה!.... ער דאווענט, בעט, גיסט אויס זיין הארץ פאר גאָט שטיקערהייט מיט געפיהל, און זאָגט איהם צו הרים־וגבעות; נעהמען זיך בלי־נדר ווייטער צום לערנען, זיין, אם־ירצה־השם, א יוד, טאקי וואס א יוד הייסט — חוץ דעם בית־מדרש נישט אָנצוקוקען דיא וועלט, פע־פע!....

דאס איז אָבער נאָר געזאגט. פערפאלען! איז אין א מענש דאָ געשמאק, געפיהל, בעהיט זאָל מען ווערען, לאָזט זיך עס נישט אזוי גרינג מיט דער האנד

אוועקסאכען. איז איהם געפעלען, מעשה־שטן, דיא מגושם־שעהנע ווערק נאָטס, פשוט אין דער פאָרמע, אין דער געשטאַלט וויא זייא זיינען, וועט קיין מוסר־ספר נישט קענען עס איהם פערמיאוסען, מאכענדיג דערפון אש, עפר ועפר.... עס וועט איהם, לא־עליכם, אלץ וואס ווייטער מעהר אריין אין טעם, עס וועט איהם, נישט פאר יודישע קינדער געדאכט, עפיס נאָר וויא א מאגנעט ציהען, ציהען, ציהען ... שעהנע צורות, גוטע זאכען, דעם זינדיגען מענשען דערמיט צו פער־פיהרען, זיינען פאר דעם יצר־הרע אויף דער וועלט דאָ גענוג, איבערגענוג — ווילסט נישט דאס, נאַ־זשע דיר, נשמה׳ניו יענס, דאס כלומר׳שט איז פע, נאַ־זשע דיר, שלמה׳לע, א פראדיל, א שעהנעס, א פיינס, מלא־חן!....

פראדיל, נאך נאר א קינד, מיט שלמה׳לען אין איינע יאָהרען, שטאמט פון לייטישע עלטערן, ר׳ חיים׳ס שטיקליך מחותנים, וואס האבען מיט עטליכע יאָהר צוריק זיך בעזעצט אין דעם שטעדטיל ק.... פראדיל פלעגט זעהר אָפט קומען צו ר׳ חיים׳ן אין הויז, זיך שפילען מיט דיא קינדער דאָרט, איז בעליבט געווען ביים גאנצען הויזגעזינד פאר איהר גוטסקייט, פאר איהר שעהנקייט — און שלמה׳לע האט זיך אויס איהר נארנישט געמאכט, גליך וויא זיא איז גאר אויף דער וועלט נישטאָ. פראדיל — פראדיל, איינע וואס האט געהייסען פראדיל! מיט א מאָל אָבער וואקסט פאר איהם אויס פלוצלים, וויא פון דער העכער הויט, א פראדיל, א בילד־שעהנע, גאר אנטיק — און עס גיט איהם עפיס א ציה, א טיאָכק דאס הערצעלע, עפיס לויפט איהם וויא א הייסער שטראָם דורך דיא אלע גלידער, רויט און בלייך ווערט ער אויף איינמאָל! עס ציהט איהם, עס גלוסט זיך איהם אויף איהר צוקוקען און קוקען, נאָר גוואלד, רבונו־של־עולם, וואס טהוט מען מיט דיר? ס׳איז דאָך א גרויסע עברה!... ער ראנגעלט זיך מיט דעם יצר־הרע, וויא א יוד, א ווילדער עקשן: ניין, מען טאָר נישט, ניין־ניין, וועסט עס בייא מיר נישט פועל׳ן — און חאפט לסוף נעביך א קליין קוקעלע! שפעטער אביסעל — שוין עטליכע, וואס ווייטער, ווייטער ווערט דאס ראנגלען זיך זיינס מיט דעם יצר־הרע שוואכער, דיא מורא פאר גאָט שוין נישט אזוי גרויס וויא דיא מורא פאר לייט — אוי, כאָז חאָטש א זייטיגער מענש עס נישט בעמערקען חלילה. אין הונדערטען פאל, טאָמיר שטויסט זיך עמיצער אָן איז איהם ניחא בעגראָבען זיך לעבעדיגער־הייט. ער האט אָנגעהויבען פאר מורא זיך ארומצוקוקען וויא א גנב, חושד זיין בייא זיך איטליכען אין שטוב טאָמיר האט דער עפיס אָנגעשמעקט, טאָמיר ווייסט יענער וואס אין הארץ בייא איהם טהוט זיך אזוינס, גליך וויא ער וואָלט געווען פון גנבָה,

דורכזיכטיג, מען זעהט זיינע געדאנקען, זיינע געפיהלען; אלסדינג וואס אינווענינ אין איהם געהט פיר.

דיא סורא זיינע איז אָבער געווען אומזיסט. ווען אפילו עס זאָל מעגליך געווען אריינצוקוקען איהם אין הארץ, וואָלט מען נאָר געקוקט וויא דער האָהן אין „בנראָדם", נישט צו וויסען דעם פירוש פון זיינע געדאנקען דאָרט. ליעבעס, דאס איז נישט פאר דעם יודישען מוח, דאס איז פאר איהם תרגום. בייא יודען איז נאר אזוינס נישט דערהערט געוואָרען, בפרט נאך דענסטמאָל אין יענער צייט, און נאך וואו? — אין אזוינע קליינע שטעדטליך וויא ק... און נאך בייא וועמען? — בייא מענשען פונ'ם בעל־בתישען שטאנד!.... פאלש איז דער חן און נאריש דאס שעהנקייט, זאָגט דער פסוק, ליעבעס איז אויך נישט קיין אייבינ געוועהר. בויען דארויף דאס פאמיליענלעבען, דאס איינענע גליק און דאס גליק פון קינדער, איז וויא שטעלען א בנין אויף א הינעריש פיסעל, היינט ביסט דוא שעהן, בליהסט וויא א רויז, מאָרגען ביסט־דוא פערדארט; היינט נעה איך אוים נאך דיר און מאָרגען — נאך עמיצען אנדערש, נעה דיר צו אלדע שווארץ יאָהר!.... חתונה האבען, קינדלען, דאס איז בייא יודען א גאָטס געבאָט. עהרליך האלטען א ווייב, זיא ליעב צוהאָבען, ווייל זיא איז א ווייב, א בעל־הבית'טע, א מאַכע פון קינדער, און זאָרגען זיך פאר דעם הויזגעזינד — דאס איז א הייליגער חוב, א מצוה, וואס דארויף איז זיך א יוד מקריב. און אָט דאס טאקי האט צוגעגעבען דעם פאָלק ישראל א שטיק געזינד, דאס אייבינע לעבען; אָט דאס איז אונזערע עלטערן אלע מאָל בייגעשטאנען אין דיא נויטען. איז שלעכט, ביטער, פינסטער, טרויעריג דאָרט אין דער וועלט, דערפאר איז גוט, זיס, ליכטיג, פרעהליך בייא זיך אין הויז צווישען אייגענע — לעבין ווייב און קינדער!... יא, אזא זייפענבולבעלע וויא ליעבעס, וואס פלאצט, צושפריננט פון א בלאָז, האט מען בייא יודען אין יענער צייט נאך נישט געוואוסט. דאס איז איין מאָל. היינט צווייטענס ווען אפילו יא ליעבעס, בייא מענשען אפילו פון הייטמינער וועלט, וואָלט בשום אופן זייא נישט געקענט איינפאלען, אז בייא קליינע קינדער זאָל נאר געמאָהלט זיין אזוינס! קינדער זיינען קינדער. יונגליך, מיידליך, וואס מאכט עס אוים, אָדער זייא שפילען זיך אינאיינעם מיט צאצקעס צווישען זיך, אָדער דיא ניאנקעס, באָנעס, גובערנאנטקעס שפילען זיך, צאצקען זיך מיט זייא, קושען זייא, האלזען זייא, און — נארנישט, פרענט זייא בחרם!...

זאָל דאס איינענע מאקי, וואס בייא שלמה'לען, זיך געווען מאכען מיט איינעם, א דערוואקסענעם מענש, וואָלט עס אונזעגליך אין איהם געבליבען פער־

באַרנען. עס וואָלט זיך ארויסגעוויזען איהם אין דעם פּנים, אין דעם ריידען וכדומה נאָך אין אנדערע זאכען, עס וואָלט דערפון געוואוסט בפירוש, נישט אנדערש טאקי, דער אנדערער צד אויך. ליעבען וויא געוועהנטליך איז א שרפה, וואס ווערט אונטערגעהאלטען פון מאטריאל מגרשמ׳דיגע זאכען. עס ברענט, עס קנאַקט ביז פונ׳ם מאטעריאל ווערט האָלאָוועשקעס און דאס פייער לאָזט זיך איס מיט א טשאד, א רויך.... שלמה׳לעס ליעבע אקענען, דאס איז א ריינע, אינוועניגסטע, אין זיך אליין ; דאס איז יענס געטליכעס פייעריל, וואס האט געברענט און דער דאָרענבוים איז נישט געוואָרען פערברענט ; דאס איז א בליץ פון נייסט, א חשק, א גלוסטען צו שיינקייט, וואס לאָזט זיך דערקענען אין דעם רויט־פארבינגען הימעל ביים אויפגאנג פונ׳ם מאָרגענשטערען, אין פוקען־זיך פון דער רויז, אין פרישע פורפער־ליפען, אין חן־גריבעליך, אין דעם מילדען שמייכעלע און אין דעם ווארעמען בליק פון ברענענדיגע אויגען.... דאס איז יענע ליעבע, וואס ברענט וויא א „נר־תמיד" אין הארצען בייא פּאָעטען — פון גאָט געלייטזעליגטע מענשען ; וואס ווארעמט דיא נשמה, ניט א מאָל א נעהם אויסצוגיסען זיך אין געבעט, אויס־וויינען זיך פאר גאָט שטילערהייט....

עס פערשטעהט זיך, אז שלמה׳לעס ליעבע איז, אזוי גוט וויא פאר אנדערע, אויך פאר פרעדלין געווען א סוד ! אבי ער ווייסט וויא שטארק אָנגעלייגט בייא איהם איז, אז זיא קומט צו גאסט, וויא עס טהוט איהם הנאה, אז ער חאפּט בגנבה אויף איהר א קוק, אז ער עסט זיא מיט דיא אויגען הינטערוויילעכס, און וואס, הא, נועט ארויסקומען, איהם אָדער איהר, אז זיא וועט עס אויף וויסען ? — פאָרט וואָס ?.... און גאָט אליין וואס קען עס איהם ארען ? — טראכט שלמה׳לע, טרייסטענדיג זיך אין הארצען — מה רעש, אז עס טהוט זיך א מאָל א קוק ! אָבער מיט איהם, מיט דעם לערנען, מיט דעם דאווגען געהער עס זיך כלל נאר נישט אָן, זיינס בעקומט דאָך דער רבונו־של־עולם פּינקטליך : א שחרית, א מנחה, א מעריב טאָג־טעגליך צו דער צייט, און א נדבה, זאָל נישט אויסגערעדט זיין — עטליכע קאפּיטליך תהלים א מאָל אויף !....

נאָר ווער ווייסט, אפשר אין דעם זכות טאקי איז שלמה׳לען בעשיינפערליך געשעהן א נס פון גאָט, אז ער איז געשטאנען אין א סכנה איינמאָל, אליין דעם סוד זיינעם אויסצוגעבען.

שבת־נחמו, וויא דער וועלט איז בעקאנט, איז א טאָג פון שמחות, סעודות בייא יודישע קינדער אין דיא שטעדטליך. נאך מיט א וואָך, אָדער א פּאָר

געבען פריהער שטיסען קינדער, פעקליכאיים, צווישען זיך אַם, צושאַכען יענעם שבת א סעודה דערפון, וואס איטליכער וועט בעצייטענס מיט דעם נוטען מילען זיינס ברענגען צו דעם, בייא וועלכען חברה האט איינגעקליבען. און באלד מאכי הויבט זיך אן איין עסק פון טראַגענייש, וואס מען קען נאָר, כשר צי בגנבה, בייא זיך אין דער היים דערטאַפּען. איינער ברענגט א שטיקעל קיכעל, א גרינעם עפּעל, א מער — בשתיקה פונ'ם בינטעל וואס צום ציטעס; דער אַנדערער א גרויסע, געלע אוגערקע, א האַלב איי, אָפּגעשפּאָרט נעביך פון זיין מיטאָג: דער דריטער דאס, דער פירטער יענס. א דאר שטיקעל ברויט, א רעטיכיל, א ציבעלע, א שוועגציל פון א הערינג איז אויך א סחורה. אזוי טהון דענסטמאָל קינדער, קונדסים, און קינדער, בר־מצוה בחורים — האבען התונה. אָט אין אזא שבת־נחמו, ביי־טאָג נאָך דעם שלאָף, איז געווען, אָהן עין־הרע, פרעהליך, א רעש, א געפּילדער פון קינדער, יונגליך און מיידליך, דאָרט אויפ'ן פרייעס פּלאַץ לעבין ר' חיים'ס שטוב. בייא א טהייל קינדער איז דאס מויל, דיא ליפּען געפארבט, מיט וואָנטשעס, פון געקאָכטע שווארצע יאַגאָדעס און האבען א פּנים וויא מ'שונה ווילדע בריות, עפּיס נאר א שרעק! ווידער בייא א טהייל פּייערט א באַק, צודראַפּעט אביסעל דיא נאָז — צייכענס פון דיא גבורות זייערע אין דער מלחמה. עטליכע זיינען בייא דער סעודה פריהער נישט צופרידען געווען מיט זייערע חלקים. איטליכער קוקט וואס בייא יענעם און זיינס איז נארנישט — עפּיס אזוינס, וואס קיי־שפּיי, פּויל, בימער, טפוי זאָל עס ווערען! הענד האט דאָך נאָט נעגעבען, נענעל אויך, נעז, אָהן עין־הרע, בייא יודישע קינדער זיינען אויך דאָ, נו האט מען זיך אביסעל, וויא דער שטיינער איז — צודראַפּעט. טאַקי נאָר אביסעל, ווייל דער טאָג שטעהט נישט, נישטאָ קיין צייט, מען בעדארף זיך שפּילען. אויף פּראַדיל האט זיך נעפונען צווישען דיא קינדער, זיא איז געווען וואונדער־שעהן, עפּעס נאָך שעהנער וויא תמיד, און שלמה'לע האט זאט אָנקוקען זיך אויף איהר נישט געקענט.

אויף דער לאַנגער, נידעריגער באַנק דאָרט פאַר דער שטוב זיצען ווייבער שכנות, בעקאַנטע, צווישען זייא שרה, אויך ניטיל, פּראַדעלס מאַמע, און דיא גוטע לייבציכע. מען זיצט חלילה נישט ליידיג — מען רעדט, מען רעדט זיך אויס, איטליכע וואס אויף דעם הארץ. איינע א מעוברתע, א דיקע מיט געלע פּליאַמעס אויף דיא באַקען קלאָגט זיך, אז עס שפּאַרט איהר אונטער'ן לעפּעלע, א פּנים פונ'ם משאָלענס. זיא שוויצט, פּאָכט זיך מיט דעם עק פארטוך, פערוואָרפענדיג צרונטער דעם קאָפּ, איין וואָרט, איין געשרייא: אָי, וואו נעהמט מען א קאַרגאַ־

טרינק וואסער! ס'איז דאָ אויך יענע יודענע מיט דער ספּאָזמע, וואס נעניצט נאר א שרעק, שפּייט און ווישט מחילה דיא נאָז. איינע א דארע, הויט און ביין, נאך הייזעריג פון דיא תשעה־באָב׳דינע קינות, רעדט מיט דעם גאנצען כח אויף א צוריפּעט־פּארדומפּפען קול, קוים וואס זיא חאפּט דעם אָטעם, קייכט, הוסט, ארויס שטעקענדיג נעביך דיא צונג. א גאנץ לייטישע, שעהנע יודענע מיט פערזאָטענע אוינען אָהן ברעמען קוקט אריין א קינד, וואס בייא איהר אויפ׳ן שויס, אין קעפּיל, גוייזענדיג עס אויף אנדערע לעבין איהר, אויף א ציקאָוועשץ, וואס פאר א מיטעל וועלען זייא ראָטען.... לייבציכע קען, שונא־ציון, זיך נישט צורייסען, אזוי פיעל ארבייט האט זיא אצינד. א קאטאָוועס עפּיס מיט אזא עולם ווייבער איבערצוריידען, איטליכער זאָג א וואָרט, דערצעהל א מעשה, נאר נישט לאנג געטראכט! היינט האט דאך גאָט געגעבען אוינען אויך, אז זייא זאָלען אומיטום קוקען, נישט אויסצר־לאָזען חליכה קיין שום זאך, בייא אזוי פיעל ארבייט וועט נאר קיין וואונדער נישט זיין, אז לייבציכע פערפלאָנטעט זיך אמאָל, מישט אויס, וויא מען זאָגט, „קאשע מיט מאָהן“ עטליכע מעשיות אינאיינעם, אין דער האָפנונג אז מען וועט זיך אָנ־שטויסען, נישקשה, און איטליכע וועט פונ׳ם אויסמישעניש ארויסנעהמען דאס, וואס איז איין אָנצוהערעניש אקעגען איהר.

— למען־השם, זיך נישט נעקוועטשט! אז דעם מגיד, נעדענק איך, איז דאס צוננעל אראָפּגעפאלען, האט ער, דער זיידע, איהם געזאָגט עליו השלום: שא, האלט זיך, זייט מוחל, איין, קוועטשט זיך נישט אזוי — ריידען.... אז עס הויבט אָן צושפּארען, נישט נעפּריווט זאָל מען ווערען, שפּארען אָט דאָ אונטער דעם לעפעלע, איז איין ברירה: עפּעז א מויל, ברען־אָפּ, גיב ארויס וואס דאָרט אין דיר איז און האלט נישט.... אָהאָ, האלט ער זיא עס אביסעל! נאכגעיאָגט, נעד־חאפּט און האלט זיא, דאס שעהן בחור׳ל, יא־האָ־האָ!

אָט דיא דאָזיגע לייבציכעס ווערטער זיינען געזאָגט געוואָרען אקעגען דער הייזערינער און דער מעוברת׳דיגער יודענע. און חאפּענדיג דערוויי׳ל א קוק אויף דיא קינדער דאָרט, וואס שפּילען זיך אין זשמורקעס, זעהט זיא, וויא שלמה׳לע יאָגט זיך נור נאך פּראדלען, אלץ מיט איהר, מיט איהר און לאָזט זיא פונ׳ם אוינ נישט אָפּ.

— אוי, גיטעלע, איך האלט עס נישט אויס! — מאכט לייבציכע, שאָק־לענדיג מיט׳ן קעפּעלע פון דערווייטענס צו פּראדעלס מאמע — אוי, איז זיא שעהן,

איער פראדעלע, ס׳איז איהר אין פנים נישט ארייגצוקוקען וויא אין דער ליכ־טיגער זון!

— נים איהר נאר קיין עין־הרע נישט! ענטפערט אפ נימעל, וואס האלט אין א שמייעס מיט א פאר ווייבער איבער דער ראליע זייערער.

— טפוי־טפוי! — שפיים לייבציכע, פארדרעהענדיג דיא נאז מיט א ווינק אויף יענער מיט דער ספאזמע — א נעניצען אביסעל, א שפייען!.... ביים אפ־שפרעכען א גוט אויג דיא באבע מיר צו לאנגע יאהר, מיידעלוויים. שעהן בין איך געוועזען וויא נאר דיא וועלט, מען האט זיך אויף מיר נעתאנגען. מאכט זיך א מעשה בהוצלים נאר אומגעריכט... שא, שרח׳ניו דוא ביסט דאך עס מחויב צונעדענקען — דרעהט זיא זיך נעשווינד אוים צו שלמה׳לעס מאמע — קוק נאר אן דארט, אין מחשבות׳ן, דיין בחור׳ל! לויפט איהר נאך וויא א קוח א קעלבעל, פראדלען. האז? זעהר א שעהן פארעל... הלואי אין ניכען, רבונו־של־עולם, זאל יאחנע־ספאסיע דיר זאגען מזל־טוב! נעדייתק מיינע ווערטער.

— איך איינפאל אביסעל, נאך אזוי יונג!

— ביסט עס, שרח׳ניו, מחויב צו נעדענקען דיא מעשה א מאל, א מאל בשעת דער בהלה. וויפיעל, הא, מיינסט־דוא איז מיר דענסטמאל נעוועזען צו דער תתונה? מיינער איז נישט מעהר נעוועזען וויא א יאהר אכט־ניין, און אפשר טאקי נאך וויינינער.

— אוראי מיט עטליכע יאהר צוריס, בשעת דער בהלה פון דיא שקאלעס, נישט היינט נעדאכט, ווען דענסטמאל פראדיל זאל זיך אונטעררוקען, הער־העט! וואלט נעוועזען טאקי דיא רעכטע צייט. מסתמא איז דאך עס נישט בעשעהרט. אציגר איז עט, נאר־ישקייטען...

— יאחנע־ספאסיען זיינען נאך, ברוך־השם, דיא אוינען נישט ארויס... אט זעה איך זעה! — דיא ראזינע לעצטע פיער ווערטער האט שוין לייבציכע נעזאגט דער יודענע מיט דיא פערזאמטענע אוינען, וואס האט איהר אנגעטהון כבוד, גלייך וויא דיא אלע אנדערע דא, און דאס קינד מיט דעם קעפיל כמעט אונטער דער נאז איהר אונטערגערוקט. לייבציכע האט וויא א נעניטע עס בעטראכט, דערויף פאמעליך נעבראזען, אנגעהויבען צו דערצעהלען מכת דעם א לאנגע מעשה, און פארקראכען ווייט, אזוי אז זיא האט דערוויל אין שלמה׳לען זיך פערגעסען.

שלמה׳לע האט געמענט בטנשען נומל. ווען נישט דיא מעשה, וואלט ער, חס־ושלום, וויא דיא בידנע קאץ נעביך אמאל, טרוקען פון לייבציכען נישט ארויס!...

II.

מען קען זיך שוין פירשטעלען, וואס פאר א טעם „ביצה“ קען האבען נאָכ־דעם אז מען טהוט א לעק פון יענע זאכען, צו וועלכע דער יצר־הרע ניט אונטער א חשק. נעה פארשפאר זיך, לערען און טראָג זיך איבער מיט אלע גערדאַנקען תעמ־העט אין אזא צייט, אין אזא אָרט, גאנץ וייט און פרעמד פון דיר, בשעת פאר דיא אוינען שטעהט דאָ גאָטס וועלטעלע מיט שיינע גוטע זאכען, וואס ציהען דיך ביא דער נשמה: נא, פארגעך, נישקשה, און ווייס פון דיין חיות צו זאָגען! שלמה׳לע איז אצינד עפּיס וויא דערוויטערט געוואָרען פון „יענעם עולם“, אין וועלכען ער איז געווען אריינגעטהון פריהער מיט לייב און לעבען — דער קאָפּ זיינער ליגט שוין נישט אין דער גמרא וויא א מאָל. עס גלוסט זיך איהם דאס, יענס און ער האט אין זינען הבלי־העולם. דאס שטיקעל „לייענען“ פאר דעם טאַטען מאכט ער נאך וויא ס׳איז, זיפט אָפּ א בלעטיל גמרא אין־האפעניש, אין־אייכעניש עס אזוי, אבי נעפּטר׳ט, איבערגעקומען, און שפּאצירט זיך דערנאך דעם גרעסטען טהייל טאָג ארום. ער זוכט זיך אויס נייע מיני ניינג, נייע מיני חברים, זיין גלייכען, נישט זיין גלייכען, יונגער צי עלטער פון איהם וואס מאכט עס אויס? אבי זייא זיינען איהם צום הארצען, עס פערברייינגט זיך מיט זייא דיא צייט, עס שמיעסט זיך, עס טראכט זיך און עס פיהלט זיך עפּיס אזוי גוט, אזוי געשמאק....

שלמה׳לע חאפּט זיך עפּטערס אריין צו אייזיק דעם שמידט אין קוזנע, בע־זאָנדערענס ווען אין־דרויסען אין נאס, קאלט און איהם איז עפּיס אומיטינגליך אויף דעם הארצען. ער זיטצט זיך דאָרט אין א ווינקעל און קוקט פארטראכט. אין קוזנע איז טונקעל, אקענען איהם פּאַכט הייזערינגליך א לעדערנער, געלאמעטער בלאָז־זאק. ער טהוט א בלאָז און א זייל פונקען שפּרינגען, טאנצען וויא דיא רוחות אין אויבען. עס קומט איהם דערבייא פיר יענע מעשה אין חומש, א־מאָל, א־מאָל — וויא אברהם־אָבינו זיטצט מרה־שחורה׳דיג און דרעמעלט. דיא זון געהט אונטער. עס איז א נעבעל — און אָט אין איין אויבען, רויך און א פלאַם־פייער... דיא פונקען שפרינגע און שלמה׳לעס געדאנקען פארפליהען ווייטער־ווייטער; עס מאָהלט זיך איהם עפּיס משונה׳דיגע צורות, דרעהענדיג זיך צווישען דיא פונקען און דראפּענדיג זיך פון דאָרט אויף דיא אָפּגעשיינטע וועגד אקענען. עס בייטען זיך דיא געשטאלטען, ארויס־אריין, ביז עס טהוט איהם שיינענדיג זיך א וויין פראדיל! ער נוערט צוקאָכט, נעהמט זיך מיט גרויס חשק זיא צו בעטראכטען, קוקט־קוקט

און דערזעהט בעשיינפערליך דיא ליכטיגע צורה פון אייזיקען, וואס הידעס־אונטער פארגרעסערט אלץ דאס פייער. פלוצים, אין דער הייסער מינוט מאקי, חאפט אייזיק פון׳ם העליש־פייער ארויס מיט צוואנגען א גליהענד שטיק אייזען, און האלטענדיג עס אזוי אויף דער „קאוואדלע“ מיט איין האנד, שלאגט ער עס מיט דעם האמער אין דער אנדערער האנד, בישעת א נעזונטער, ברייט־ביינעדיגער, צו חראבטעמער בחור, בעוואפענט מיט א גרויסען, שווערען האמער קלאפט דארויף אקעגען. אייזיק איין קלאפ, דער בחור צוויי; איידק א דרעה דעם אייזען אהער, דער בחור — קלאפ; אייזיק א דרעה אהין און דער בחור קלאפ־קלאפ, אז׳ס פונקען פליהען... ס׳איז דא פאר שלמה׳לען וואס צו זעהען, א מאל עפּיס אנדערש, ס׳איז דא פאר איהם אויך וואס צו הערען — דיא ארבייט האט ליעב א המצאה, א ווערטיל, עס זאל נעטהון ווערען לעבעדיג, פרעהליך. דארט ווערט אויך דערצעהלט שרעקליכע מעשיות, וואס דאס לייב גרוילט הערענדיג זייא. און מענשען צום ריידען איז ברוך־השם נישטא קיין מאנגעל. ס׳איז דא נענוג, אי איינענע, אי פרעמדע, וואס קומען געבען ארבייט: דער קומט מיט א שטיפעל האס, יענער קומט מיט א צעבראכענע מילעכדיגע קליגנעל, איין איבערגרדרעהטען שלאס. איינער קומט פירקאווען א פערד און דער אנדערער ארויפציהען איין אייזערנע ריף אויף א ראד. — אייזיק אליין איז בטבע געווען זעהר בערייטוודיג, א צונעלאזטער מענש, מיט אבי וועמען זיך אריינגעלאזט אין א ברייטען שמועס. בעזאנדערס האט ער ליעב געהאט אריינלאזען זיך אין חקירות, געבען יענעם צופארשטעהן דעם שפּיטין פון א זאך, און דערקלערען פאר וואס איז יענס אזוי און איז נישט אזוי? פאר וואס נעזולעכער, א שטיינער, זיינען אין דער נאז אונטען, נישט אויבען; דיא קופּט צו אטהייטען איז דאך פון אויבען פרישער, ריינער וויא פון אונטען מחילה? אזא קשיא האט ער זיך געסענט פרעגען, פארקנייטשענדיג זיך גאנץ ערענסט, און דערנאך פארענטפערן עס מיט א גוט שמייכעלע, אזוי: דאס איז, פארשטעהט איהר מיך, גאנץ שכל׳דיג; כדי דער רעגען זאל אהין נישט אריינרינען, אין דער נאז, פארשטעהט איהר מיך. נאך און נאך קשיות אזעלכע פלעגט ער פרעגען, וואונדערענדיג זיך אויף דעם סדר־העולם, אויף דייא ווערק גאטס און זיין פיהרונג אין דער וועלט, אלץ: פאר וואס, פאר וואס? און לסוף אויסדריינגען על פי חקירה, אז אזוי וויא עס איז, אזוי מסתמא בעדארף זיין, אזוי מסתמא איז גאנץ גוט, נאט נישקשה איז נערעכט! דיא קאטץ האט דעריבער שארפע נענעל כדי זיא זאל זיך קענען דראפען אויף דיא גלייכע ווענד, דאס פערד האט דעריבער א ווידעל כדי אראפשטייסען פון זיך דיא פליגען, און דיא פליגען ווידער האבען

דעריבער פלינעל כדי נעשווינד טאקי אוועקצופליהען.... לערנען האט אייזיק דער שמידט דוקא נאָר נים געקענט, פונדעסטוועגען האט עס איהם כלל נישט געשאַדעט צו דיא חקירות זיינע, צו הייסען ביים עולם: אייזיק דער חקרן. לערנען מיט חקירה זיינען א פנים גאר צווייא בעזונדערע זאכען.

נענוג שיין האט דאָך אייזיק דער שמידט דיא גאַנצע וואָך זיך אויסגענומען שטעהענדיג אין א צעלעכערטען לעדערנעם פארטוך, אָהן א קאַפּאָטע בייא זיך אין קוזנע און זאָגענדיג דאָרט חקירות, נאָר נאָך שעהנער אויסגעזעהען האט ער שבת און יום־טוב פארנאכט אויפ'ן שולהויף. ער שטעהט זיך דאָרט אָנגעטהון אין א לאסטיקענע זופיצע, אויפ'ן קאָפּ א שטריימיל, גלייך מיט אנדערע בכבוד'יגע בעלי־בתים, און דרשה'ט פאר א רעדעל מענשען ארום איהם, אריינשטעקענדיג איין האנד אין דעם גארטעל ביז דעם גראָבען פינגער. אלץ וואס ווייטער פארגרעסערט זיך דאס רעדעל, עס ציהעט איטליכען עפּיס וויא א מאגנעט צוגעהען נעהענטער, צולייגען איין אויער און הערכען, וואס זאָגט אייזיק דאָרט עפּיס אזוינס. עס געהט דאָרט א שמיעס איבער צימעס, דערנאָך א חקירה: וואס צימעס? וואס טייטש צימעס? מען קומט פון דעם ענין ארויף אויף פאסטערנאק, און אייזיק נעהמט זיך דערקלעהרען על פי חקירה, פאר וואס פארלירט פאסטערנאק דעם טעם באלד נאָך דעם ערשטען דונער. ער פארפּוטעט זיך אין דער חקירה און פארקריכט אויף קראָפּיווע: פאר וואס קראָפּיווע זייעט מען נישט און עס וואקסט? — הערסטו! טהוט ער זיך א דרעה צוריק, הערסטו, אָט דעריבער טאקי וואס מען זייעט עס נישט וואקסט עס אליין. אויף דיא אייגענע מעשה, פארשטעהט איהר מיך וואס מיט נאראָנים ... נאָט נישקשה פארשטעהט, פארשטעהט איהר מיך, אז אזעלכס בעדארף אויף דער וועלט זיין, פארשטעהט איהר מיך. אין דעם רעדעל ווערט פרעהליך, מען האט משונה הנאה און מען לאכט. דיא חדוה אָבער איז נאָך גרעסער ווען עס קומט אמאָל אוים א שפּארעניש דאָרט צווישען אייזיק דעם שמידט און לייזקען, דעם צווייטען חקרן אין דעם שטעדטיל. לייזקע איז א געוועזענער ארענדאר, א ישובניק, וואס אויף דער עלטער האט ער זיך בעזעצט אין דעם שטעדטיל, כדי צוגעפינען זיך צווישען יודען, הערען א „ברכו", א „קדושה" און לעבען וויא נאָט האט געבאָטען. לייזקען איז דיא נאָז פארלייגט, עפּיס אָנגעדראָלען, דעריבער אז ער רעדט קומט אוים געפּאָנפּעט און א מאָל אויך עפּיס וויא געפייפט. לייזקע קען בעל־הבתיש לערנען, קוקט אריין אין אלטע יודישע חקירה־ספרים און צווישען איהם מיט אייזיקען איז תמיד א שפּארעניש. לייזקע פאררופט

זיך אלץ אויף אנדערע חקרנים, אויף א ר י ס ט ו, אויף דעם „ספר־הברית“ וכדומה נאך אזעלכע, און ער אליין איז נישט אזא בעל־מוח; אייזיק דער שמידס אקעגען שטעלט נור אויף זיין שכל, ווייסט נישט פון קיין אריסטו און נעהט אין חקירה אויף זיין אייגענעם דרך. בעזאנדערענס בעריהמט איז זייער שפארעניש איבער באנקעס — פאר וואס שטעהט א באנקע צו פעסט צום לייב און פאלט נישט אראפ? לייזקע זאגט:

— אזוי איז דיא מעשה, רבותי! דורך דעם שטעק מיט דער ברענענדיגער ליכט, וואס מען טהוט אין דער באנקע ווערט זיא, אט א־פנים, אויסגעליידיגט פון דער לופט. היינט געדיינקט־זשע, יודען! אזוי וויא מיר האבען א קייטא־לן, אז דיא נאטור האט פיינד ליידינקייט, בכן־רבותי, ציהעט זיך דאס לייב, אט א־פנים, פארנעהמען דאס ליידיגע ארט אין דער באנקע.

— וואס מיר שטעק, וואס מיר ליידינקייט־שמיידינקייט! — זאגט אייזיק מיט א שמייכעלע גאנץ רוהיג, נעהמענדיג זיך פאר'ן בערד'ל — און פריהער וואס איז דען, זאלט איהר מיר געזונד זיין, דיא באנקע געווען, נישט ליידיג? לופט האט דען א ממשות? אדרבה, פריווט זיך אויסציהען אויבען אין דער־הויך אויף דער לופט. אויב ס'איז אזוי. און נאר א־חוץ דעם, וואס איז עס גלאט פאר א לשון — אויסגעליידינט דורך א שטעק מיט דער ליכט!

— דאס איז נישט מיין לשון — פאנפעט בייזליך לייזקע — אזוי זאגט אריסטו. איהר הערט? אריסטו!

— אווא, אריסטו! א קאטאוועס אביסעל אריסטו! א רב איז ער דען, וואס פסק'ט שאלות, הא?

— אבער אז אזוי שטעהט דארט אין אונזערע יודישע חקירה־ספרים! — זאגט לייזקע שוין שטארק אויפגעבראכט.

— וואס טויג מיר, וואס בייא אייך, זאלט איהר מיר געזונד זיין, שטעהט אלץ דארט, דארט! איך אליין שטעה, ברוך־השם, אזוי פיעל יאהר שטעה איך אין קוזנע ביים אויבען. דארט ברענט א פייער, אביסעל א גרעסערעס פון אייער ליכט, און פונדעסטוועגען גארנישט, נישט דאס וואס דיא באנקע.... פאר וואס?

— ע־ע, וואס האט מען צו ריידען מיט א יונגעל! — טהוט לייזקע א זאג, א מאך געבענדיג פאר גרויס פארדראס מיט דער האנד, און נעהט אוועק, נישט אויסהערענדיג, וויא אייזיק דערקלערט דעם עולם אויף זיין דרך דעם שפיטץ, וואס אין דער באנקע שטעקט.

אייזיק דער שמידט, א יוד, א זיידע, ברוך־השם, וואס האט שוין דערלעבט אייניקליך פון זיין עלטסטער טאָכטער, בייא איהם אויף קעסט מיט דעם מאַן א וואויל־לערנער, איז מיט אלע פּאָסטעמקעס זיינע געווען טאַקי נור עפּיס א יונגעל – איין אלטער־יונגעל, וואס איז א חידוש צווישען יודען. נאָך דער גרויסער מרה־שחורה, וואס דערוואקסענע יודען, בעווייבטע, מאַכען אָן מיט זייערע ערענסט־פינסטערע פּנימער, מיט זייער זאָרגען אָך־און־וועה, און ביטער־זויערען טוסר־זאָגען תמיד, איז אייזיקס פריינדליכע־פרעהליכע צורה געווען שלמה'לען אזוי טהייער גוט, אזוי צום הארצען וויא דיא ליכטיגע זון ביים בעווייזען זיך איהרס פון דיא פינסטערע חמארעס, און דער גאַנצער שטיינער שמיעס זיינער מיט אלע זיינע אנדתּא איז איהם געווען אזוי געשמאַק, גאר א דערקוויקעניש, וויא א שטיקעל חקירות נאָך א משונה־פּריקרע הארב בלעטיל נמרא. דאס יודיש קינד, וואס קוים שטעלט זיך עס אויף דיא פיסליך יודעלט מען עס שוין, מאַכענדיג אויס איהם א קליין יודעל; וואס זיין יונגנד פארשווינד ניך וויא א חלום און ווערט, אז־אָך־און וועה צו איהם, פאַראומערט, נעעלטערט פאר דער צייט — אָט אזעלכס נעביך פיהלט זיך עפּיס וויא ניי־געבאָרען אין דעם געזעלשאפט פון א מענשען, וואס איז צו איהם צוגעלאָזט, וויזט איהם א גוטע מינע, וואס איז אליין אויך נאָך גאר א קינד, וואס רעדט מיט איהם איין לשון, און געהט איהם אריין אין דער נשמה מיט זיינע מעשיות. דאס קינד לעבטצט נאָך אזעלכען, נאָך זיינס א וואָרט, וויא א דאר גרעזעלע בשעת דיא גרויסע היטצען נאָך א טראָפּען וואסער, און ווערט צו איהם צוגעזאָטען מיט לייב און לעבען. נאָר אזעלכע יונג־אלטע מענשען אָבער איז זעהר שווער בייא אונז צו געפינען, וואס ווייטער־ווייטער וועט פון זייא נישט זיין אפילו אויף קיין שהחיינו. אין שלמה'לעס צייטען איז נאָך, אויף זיין מזל, געבליבען א פּאָר לייט אזוינע אין זיין שטעדטיל — אייזיק דער שמידט, איינער, און הערצעל קייכעס דער סטאָליער, דער צווייטער. ביידע האבען געווירקט אויף שלמה'לעס גייסט, דערהאלטען אין איהם דאס יונגע פייעריל, ביידע זיינען איהם געווען זעהר טהייער און צו ביידע האט איהם דאס הארץ שטארק געצויגע.

הערצעל קייכעס איז געווען וויא אייזיק שוין אין דיא יאָהרען, א טאַטע פון קינדער, אויך א דארער א בלייכער וויא ער, מיט דעם אונטערשייד נאָר: אייזיק איז א הויכער און הערצעל א קליינינקער, נידריג געוואקסען. אייזיק איז געווען תמיד רוהיג, געלאסען, גערעדט אויף איין שטימע גלייך, נישט געדרעהט, געשריגען זיך נישט געיאָגט, געהיטצט און נישט ארויס פון דיא כלים, אזוי וויא עס פּאסט

טאקי פאר א חקרן. אקענעך־דישע הערצעל איז א שפירט, ביים רעדען ביים זיך איהם דיא שטימע און ער נים פון זיך ארוים משונה'דינע קולות, א מאל אויך מיט א קווטש. דער שטיעס זיינער איז נעהאקט, נעבראכען, לאזט זיך אויס, פאר גרוים איילעניש, מיט א ווינק, א מאך מיט דער האנד. נאר עפים נישט אזוי וויא ער וויל, קאכט ער, זידט און צאפעלט מיט אלע גליעדער, איגנאנצען טאקי א פאעט מיט דיא ביינער, אזוי משונע, אזוי קאפריזנע, אזוי אויפגעבראכט וויא א פאעט. און באמת האט אין איהם טאקי עפים אזוינס געבורטשעט — עס האט אין איהם געשמעקט א גייסט פון א קינסטלער. דער דאזינער גייסט זיינער האט אינוועניג אין איהם וויא דער סמבטיון נישט גערוהט, זיך געריסען מיט אלע קרעפטען ארוים, זיך צו ארויסווייזען אין אלערלייא האנד־ארבייט. דיא סאלערייא איז בייא איהם געוועזן נישט אזוי, וועגען דער פרנסה וויא צוליעב דעם פארגניגען, וואס ער האט דרינען געהאט — צו מאכען א כלי. ער האט געקענט אוועקזיצען איבער א שטיקעל ארבייט מעהר וויפיעל מען בעדארף. פארציהרען עס מיט צאצקעס, שניטצערייא, חאטש יענער האט נאר אזוי פיל נישט פארלאנגט, נאר צוליעב דעם אליין, עס זאל זיין שעהן... ער האט געזעהען ליפא־ראובן'ס מאהלט „אושפיזין״, אויפצוהענגען עס אין סכה, אריינדרעהענדיג אהין, וויא אין נח'ס תבה, אלערלייא חיות און עופות, נעהמט ער און מאכט „א רבי יוסי״ — א געמעהל אזעלכעס, וואס שטעלט פיר א מעשה פון דער גמרא: „וויא רבי יוסי (אויסגעמאהלט מיט א גרייז שפיטציג בערדעלע אין טלית און תפילין) דאוועגט אין איינער פון דיא ירושלים'דינע חורבות און הערט דארט א בת־קול, וואס ברומט וויא א טויב (שטעהט אויסגעמאהלט עפים אביסעל משונה), זאגענדיג: „אוי, וועה איז דיא קינדער, וואס פאר זייערע זינד האב איך חרב געמאכט מיין הויז, פארברענט מיין היילינגען פאלאטץ און זייא האב איך פארטריבען אין גלות צווישען דיא אומות ו״ מבינים אין דעם שטערטיל האבען זאט אנקוקען זיך נישט געקענט אויפ'ן געמעהל און געזאגט, אז עס איז איינס טאקי אין דער וועלט. רבי יוסי איז נאך יאק רבי יוסי, אבער דיא טויב, דיא ברומענדינע טויב, רבונו־של־עולם, ס'איז עפים נאר א גוואלד!.... הערצעל האט אויך געשפילט פידעל, נישט אויף חתונות חלילה, דארויף איז דאך געוועזן דער יודישער כליזמר, פייטעל, אויף דיא וואכענדינע טעג, און קאנדראט דער גויעשער אויף שבת, בייא דער כלה אויף דעם „גאר־שפיל״ — נאר גלאט אזוי זיך האט ער זיך געשפילט. זומער פארנאכט, אז דיא שטאדט־בהמות זיינען שוין געקומען פון'ם פעלד, ליגען זיך, שוין אויסגעמאקקעט, אויף דער גאס; אוים דיא קוטענס ציהעט זיך פאמעליך עפים וויא פארשלאפע

העל־גרויע זיילען רויך, ווייבער שטעהען בייא דיא פריפעטשיקעס, קאכען ועטשערע; ערגיץ פון־דערווייטענס, פון א טייכעל פארטראגט זיך א קוואקען פון זשאבעס און זשוקליך טראגען זיך זשושענדיג ארום אין דער לופט — דערנעבען אמאל צוגיסט זיך געוועהנטליך הערצעל אויף א פידעלע, שטעהענדיג אין־דרויסען, בייא זיך אויפ'ן גאניקעל, באָרפיס, אין איינע תחתונים, מחילה. קינדער מיט שטיקער ברויט און האלבע אייער פארזאמלען זיך ארום איהם; שטאָפען אָן פולע מיילער, שטעלען אויף דיא אויערליך, גאפען און הערען. הערצעל פידעלט און זינגט אונטער, פידעלט און מאכט זיך נארעש מיט דיא קינדער, מהוט א פידעל און שמעלט זיך אָפּ, עס ארט איהם עפּיס, ווייטער א פידעל און — הע־הע! ער איז שוין אין כעס. אין דער־ערד אריין דיא פידעל, אויס שפּילען, הערצעל האט זיך צושפּילט — און באלד לאָזט זיך איבער דער גאנצער גאס הערען וויא א תקיעה־גדולה א לאנגער, א משונה־ווילדער קוויטש!.... הערצעל האט אויך ליעב געהאט אָפּגעבען זיך מיט זייען און פלאנצען בייא זיך אין גארטען. עס האט געהייסען בייא איהם איז דאָ א ביכעל, א „ספר־הרפואות“, וואס געהט אין דער משפחה זיינער איבער בסוד־סודות פון טאטעס צו קינדער, אין וועלכען עס שטעהט בעשריבען דיא טבע פון אלע מיני גראָזען און קרייטעכצער מיט דיא סגולות זייערע צו איטליכער קראנק־היט בעזונדער, א שאָד, נאָר, חלעבען, וואס איז שטארק פארבאָטען מיט אלע פארבאָטענישען, אָסור־חזיר, דערמיט זיך צו בענוטצען. זיסט, וואָלט ער פשוט טאקי געקענט מחיה־מתים זיין. אויף כפרות פערילא, אלטע גויעס, מאָטערקעס מיט זייערע קרייטעכצער! הערצעלס שטייגער לעבען איז איבערהויפּט נישט געווען לייטען גלייך וויא בייא אנדערע יודען — קיין שיינקעל אין שטוב בייא איהם נישטאָ, חוץ קיה איז נאך אין שטאל דאָ א פּאָר אָקסען, א פערד אויך, א פּויער, טראַחים, אויף שכירות, אויך, אויף צו אקערען, בעארבייטען דיא פעלדער, וואס זיינען איהם איבערגעגאנגען בירושה פון זיינע עלטערן. א הונט, עס פארשטעהט זיך, איז אויך געווען, דער איינציגער יודישער הונט אין דעם שטעדטיל. אין שול אריין איז הערצעל געגאנגען זעהר זעלטען, נישט דערפאר ווייל ער איז געווען אין אפּיקורוס, האט נישט מורא געהאט פאר גאָט, חלילה! אדרבה, ער האט גע־גלויבט אפילו אין רוחות, מורא געהאט, געציטערט וויא געוועהנטליך א יוד נאָר וואס דען? גלאט אזוי זיך, נאר אָהן א שום טעם. דאס איינענע טאקי מיט עמיצען אנדערש, ער זאָל פארפעהלען נור א מנחה, וואָלט מיט איהם געהאט צר מאָהן א וועלט מענשען — סטייטש הולטייא אָנזעטצען א מנחה! הערצעל אָבער האט זיך נעמענט אָנזעטצען הונדערטער מנחות און נארנישט. קיינער האט זיך

דארויס נאר נישט געמאכט, ווייל ער איז פאררעכענט געווען בייא איטליכען פאר א יונגעל, א צוטראָגענע מין בריה, מישטעהנס־געזאָגט. היינט טאקי האט מען נאך מורא געהאט, צו־וואס זאָל מען זיך דאָ נארען, פאר זיין קוויטש אויף. איז ער גע־קומען א מאָל אין שול איז זיין בעסטע אָרט געווען צווישען יונגליך ווייסע חברה, הינטער דער בימה, עס ווערט דאָרט א לעבען, א גערעדערייא, א געשטופערייא, און דאווענען נישט קיין וואָרט, דער שמש מעג זיך, פון יוצא ווענען, שרייען: שא! און שיינע בעלי־בתים מעגען פאטשען אויף די שטענדערס, טיאוס־קרומענדיג זיך, און מאכען: אי, אי!

הערצעל־קיילעס איז געווען פאר שלמה'לען אקוראט וויא געווינט. די דאזינע צווייא, פארשידען אין די יאהרען, זיינען געווען עפיס וויא איינס און זייערע געפיהלען. דאס וואס שלמה'לען האט עפיס אין געמאנטעט, איינוועניג אין איהם געבורטישעט; אזוינס וואס לאָזט זיך נישט דערקלערען, א מין ציהעניש אזעלכס וואס אָהן א נאָמען; עפיס אזוינס, וואס איז נישטא בייא אלע פערזאָנטע, שעהנע יודען אין דעם שטעדטיל, מיט וועלכע כ'איז איהם עפיס איינג, עס קוועטשט איהם, ישטיקט אידם נור צום חלש'ן — אָט דאס האט ער, דיא נשמה זיינע, דער־שמעקט, מעשה־שטן, אין הערצעל־קיילעס. און לויט וויא עס ווייזט זיך שפעטער ארויס, האט דער יצר־הרע קיין בעסערן חבר פאר שלמה'לען טאקי נישט געקענט אָפזוכען.

ענדע

12

אייזיק דער שמיד און הערציל קיילעס דער סטאָליאַר, וועלכע האָבען זיך גערעכענט ביים שטעדטעלדיגען עולם פאַר בכבוד׳דיגע בעלי־בתים, זענען דערמיט געווען א חידוש צווישען די אַלע אַנדערע בעלי־מלאכות דאָרט, אין יענער צייט, דאָס אייגענע טאַקע, וואָס א יוד מיט א אויבעל־דענכמאַל, אָדער א יוד מיט א „פּאָטאָסוואָ״ דערנאָך, און א יוד מיט א טיטעל „סאָוויעטניק״ היינט, ביי וועלכע „שרייבערלעך״ איז אָנ־געשטאַנען צו עסען פּיש שבת, בימים ההם, און שררות צו טאַנצען אויף בעלער בזמן הזה. ס׳איז דאָך באמת טאַקע א וואונדער: בעלי־מלאכות — און א פּנים פון מענשען! יודען — און אזא כבוד!...

יאָ אזוי טאַקע! ווי יודען ביי די אומות־העולם אזוי זיינען די בעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד ביי יודען. מעגליך, אז היינט נאָך ליגען זיי אויך אין דער ערד, אָבער פאָרט ניט אזוי טיעף ווי אמאָל. היינט זענען בעלי־מלאכות צווישען יודען דאָך נישט פערהאַסט. דער עולם פער־האַלט זיך אקעגען זיי שען, פריינדליך, ווי עס געהער צו זיין. מיוחסים נאָר, צוויי־פּנים׳דיגע, זענען אקעגען זיי אין הארצען אנדעריש ווי מיט׳ן מויל,

אויך טאקי ווי עס געהער צו זיין. נאָר א מאָל אָבער, און בפרט נאָך אין אזא מקום תורה און יחוס ווי דאָס שטעדטעל ק... זענען בעלי־מלאכות געלעגען אין דער ערד טיעף ניין איילען — זעהר שטארק דערנידעריגט. האָבען א בעל־מלאכה אין דער משפחה, א שניידער, א שוסטער, א שטיי־גער, איז געווען א פלעק, א שאנדע. עס האָט זעהר אָפט געשאדט צו א שידוך. אין בעלי־בתי'שען גראד פלעגט מען אין שידוכים זוכען יחוס, פלעגט אויסגראָבען פון דער ערד רבנים, לומדים, שוחטים, חזנים, בטלנים, און בעגראָבען דעם בעל־מלאכה, טאָמער האָט ער זיך געפונען אין דער משפחה. דאָס הייסט פארלייקענט זיין געביין: עט, ווייס איך וואָס, גאָרנישט, פערד'ס פוס־פיטקעווע! א שענקער, א ארענדאר, א בעל־אכסניה, א קרעמער, א מלוה, זיי דאַגעגען זענען געווען נישקשה. אדרבה, זעהר פיינע מחותנים, אין שטאָדט געהייבענע בעלי־בתים מיט א ברייטער דעה אומעטום: אין באָד, אין שוהל, להבדיל, און אין קהל־שטיבעל. דערקלעהרען לאָזט זיך עס דערמיט, וואָס קיין אנדערע נישקשה־דיגע פרנסות פאר לייטישע יודען זענען א חוץ די נישט געווען. דערפון האָט מען געקענט לעבען פאר זיך און א מאָל פאר אנדערע אויך — מיט א נדבה, מיט א טובה און א גוט וואָרט. האָבענדיג צוליעב זייערע געשעפטען בעקאנטשאפט מיט פריצים, גרויסע לייט אין די הויכע פענסטער, איז מעגליך זיי געווען צו העלפען איינעם אָדער דעם כלל אין א נויטפאל. ניט איין מאָל נאָר איז די ישועה געקומען דורך א פריצישען בעל־אכסניא, דורך א ארענדאר און דורך א מלוה, א באנקיר הייסט עס היינט. סתם ארענדארעס אין דערפער — איז זייער הויז אָפען געווען פאר אָרעמע אורחים, וואָס זענען אויפגענומען גע־וואָרען מיט עסען און טרינקען און מיט א נדבה אויך. מיינסטענס פלעגען ארענדארעס אויסוועהלען פאר זייערע טעכטער חתנים די בעסטע בחורים פון די ישיבות. אָט אויף אזא שטייגער זענען יענע געווען דאָס, וואָס יששכר און זבולון א מאָל אין זייער צייט. זבולון האָט געהאנדעלט און אונטערגעשטיצט יששכר'ן, וואָס האָט בעגעהרט לערנען תורה.

קהל האָט געהאלטען בעלי־מלאכות אין דער מורא, אָבגעזונדערט פון בעלי־בתים אין פיעל זאכען פונ'ם שטייגער לעבען. א בעל־מלאכה האָט נישט געטהאָרט שבת אָנטאָן א זיידענע קאפאָטע, טראָגען אויפ'ן קאָפּ א שטריימעל. אין בית־המדרש, אין קלויז, איז זיין אָרט געווען אויף דער לעצטער באנק, הינטער דער בימה. צו דער תורה פלעגט מען איהם אויפ־רופען „החבר", נישט קיין „מורנו", אי דאָס זעהר זעלטען, צולעצט צווישען די געשטופּעוועטע עליות. דערפאר האָט מען איהם אָבגעגעבען אינגאנצען די ביידע „תוכחות" ווי גרויס זיי זענען. ביי איהם בלייב עס. אויף אסיפות מיט די פיינע־בריות וועגען שטאָדט־זאכען איז זיין פוס נישט געווען. זיין

דעה האָט מען נישט געפּרעגט. פאַר עזות וכדומה עפּיס אַ פערברעכען, האָט מען איהם אויסגעשייגעצט, אויך אויסגעפּאַטשט, און אַ מאָל טאַקי מקיים פּסק געווען אין קהל־שטיבעל. זיינע קינדער פלעגט מען „חאַפּען", „אָבגעבען" אין דער דינסט, אַ כפּרה פאַר בית־המדריש'ניקעס, טאַטענס־קינדער. זעהר גוט טאַקי שיקט זיך דאָ צו זאָגען „טאַטענס־קינדער", ווייל צו קינדער פון בעלי־הבתי־שען שטאַנד פלעגען אַ מאָל שטעהן צוגעשריבען כלומר'שט ווי ברידער, כדי צו זיין פאַר זיי די כפּרה־הינדלעך, אָרעמינקע, ווילד־פרעמדע, ניט זייערע קרובים, ניט זייער טאַטענס קינדער. —

אַליין פאַר זיך זענען די יודישע בעלי־מלאכות אין יענער צייט געווען, ניט היינט גערעכט, געפאַלען. דאָס אויסלערנען זיך עפּיס אַ מלאכה איז פון אָנהויב־אָן זעהר שלעכט געווען אָוועקגעשטעלט. און דערפון איז ארויס־געקומען זעהר פיעל נישט קיין גוטע זאַכען. אַ לערען־יונגעל ביי אַ ליאַדע בעל־מלאכה'לע האָט בעדאַרפט יאָהרענלאַנג אָוועקטראָגען פּאַמייניצעס, העלפען אין בעלי־בתי'שקייט דער בעל־הבית'טע און האַפּען פּעטש און קלעפּ ווי האָלץ. אז געלערענט די מלאכה האָט ער מכות, האָט ער זי מכות טאַקי געקענט. ער איז געווען דערנאָך אַ פּאַרטאַטש, אַ פערביטערטער, אומגליקליכער מענש. פאַר צרות ליעב געהאַט דעם טרונק. די האַנד זיינע איז געווען פריי אויף אַ קלאַפּ, מכבד געווען אַמאָל אפילו דאָס אייגענע ווייב אויך. אז אָך־און־וועה די לערעניונגלעך, נעבעך, וואָס זענען צו איהם, אין זיין צייט, אין די הענד אריין! און ווער, מעשטיינס־געזאָגט, זענען עס געווען די יונגלעך, וואָס זענען אריין צו אַזעלכען לערנען די מלאכה? יתומים, אָרעמינקע, פאַרוואָהרלאָזטע, ניט געלערענט אין קיין חדר, ניט געקענט קיין עברי — עם־הארצים; דאָך ווי שלעכט די לאַגע פון די בעלי־מלאכות איז געווען, האָט זיך צווישען זיי געפונען זעהר פיעל גוטע, פאַרשטענדיגע מענשען, אויך אַזעלכע מיט האַרץ, געפיהל און לעבע־דיגע פרעהליכע קבצנים.

ווי אָרעם, פאַראומערט דעם בעל־מלאכה'ס דירה האָט אויסגעזעהן פון דרויסען, אַזוי לעבעדיג־פרעהליך איז דאָרט צייטענווייז געווען פון די פּועלים בשעת דער ארבייט. עס שטעהט זיך, אַ שטייגער, איציק דאָס שניי־דעריל מיט אַ פּרעסיל אין דער האַנד איבער אַ שטיקעל ארבייט, הויבט־אָן אויף אַ קוויטש אַ מאַרש, צוקלאַפּענדיג צום טאַקט מיט'ן פּרעסיל, און חברה פּועלים, בחורים, ארום טיש, ארבייטענדיג געשווינד מיט דער נאָדעל, העלפען אונטער, דער אויפ'ן געליינקעל, יענער אויפ'ן ביי־קולכעל, איטליכער מיט וואָס ער קען, און עס שפּילט זיך אָב אַ „מלך עליון" טשאַקענדיג, לעבעדיג, אַזש מלאכים מעגען זיך פרעהען. און טאַקי באַלד דערנאָך פערקרימט זיך איינער, נאָכמאַכענדיג אויף אַ אומעטיג קול דעם ברחן, ווי ער זאָגט גראַכ־ען

צו אַ בעדעקענס. אַ טייל בחורים שפּילען־צו ווי די כלי־זמר אַ שטיל טרויע־ריג ניגון׳דיל, די איבעריגע פאַרגעהן זיך ווי די ווייבער אין אַ געוויין. ס׳איז אַ יאָמער, אַ קלאָג — און פון דער קאַצען־מוזיק לאָזט זיך אויס אַ „כשר־טאַנץ״! חברה געהט, זיצענדיג ביי דער אַרבייט, מיט דער כלה אַ כשר־טאַנץ. אָנשטאָט „שבת״ טהוט איינער דעם אַנדערען אַ קניפּ, אַרוק־אַראָב פון הינטען דאָס היטעל און מען שרייט־אויס זינגענדיג: וויוואַט! די בעל־הבית׳טע, די שניידערקע, שטעלט אַניִדער אויפ׳ן טיש אַ גרויסע פולע שיעל אָבגעקאָכטע קאַרטאָפעל, הייסע־זודיגע מיט דער שאָלעכטס, און מען מעג געהן אָנקוקען אויף בילעטען, מיט וואָס פאַר אַ גיכקייט די קאַרטאָפעל ווערען אָבגעשיילט, אין מויל אַריינגעחאַפּט און אַראָבגעשלונ־גען. מייסטערהאַפט! אַזעלכע בריה׳ס אויף קאַרטאָפלעס־עסען, ווי שניי־דער־יונגען וכדומה זענען, איז שווער אויף דער וועלט צו געפינען. זיי האָ־בען דרינען זיך אויסגעאַרבייט, בעקומען אַ ידיעה, ווייל דאָס, קאַרטאָפעל הייסט עס, איז זייער שפּייז, משטיינס־געזאָגט, טאָג־טעגליך.

דאָרט ביי די פּועלים ווערען אָפט געזונגען לידלעך, אייגענע אַרבייט טאַקי, וואָס געהן דערנאָך אַרום אויף דער וועלט, צווישען עולם, פאַלען אַריין אין מויל צו מיידלעך, דינסטמיידלעך און בעקומען דעם נאָמען „פאָלקס־לידלעך״. פּועלים, וואָס פלעגען וואַנדרעווען, אַרבייטען ביי גוים אין די דערפער, האָבען אין זייערע לידלעך אַריינגעמישט גוי׳אישע ווערטער, אַזוי אַז ס׳איז אויסגעקומען האַלב יודיש, האַלב רייסיש. דער „תוך״ פון די לידלעך איז געוועזן זעהר פערשיעדען. ס׳איז געוועזען אַזוינע איבער ליעבעס, אַ דינסטמיידעל, אַ שטייגער, פאַרביינקט זיך אין דער פרעמד נאָך איהר געליעבטען, דערמאָנט זיך וויינענדיג אָן די גוטע, זיסע מינוטען, ווי זיי פלעגען פאַרברייננגען צוזאַמען ווי אַ פּאָר טויבען אויפ׳ן שפּאַציר, אַ מאָל אין געדיכטע וועלדער און אַ מאָל צווישען ווייץ און קאָרן, אָדער סתם אַ מיידעל גיסט אויס איהר האַרץ, ציהט זיך מיט דער נשמה צו עפּיס אַ חתן, ווי אַ קליין קינד מיט די הענטלעך צו דער שיינענדער לבנה. אויך לידעלעך פון אַ שנור איבער אַ בייזע שוויגער, פון אַ יתומה איבער אַ שטיפמוטער, לידלעך פון יודישע רעקרוטען, ווי זיי געזעגענען זיך מיט אַלע זייערע ליעבע פאַר׳ן אַוועקגאַנג אין דינסט אויף לאַנגע, לאַנגע יאָהרען. בעוויינטע געזעגענען זיך מיט ווייבער און קינדער, יונגלעך, קליינעטשקע, נעבעך, ביים „דיאַדקע״ אויף די הענד, אין ברייטע, לאַנגע פעלצלעך, צוויי מאָל אַזוי פיעל ווי זיי, געזעגענען זיך מיט טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער. אַזעלכע הייסען אין די לידלעך בידנע יתומים׳לעך, וואָס ווע־רען, ווי פון אַ בוים אָבגעריסענע בלעטלעך, פערוואָרפען העט־העט ווייט אין די קאַלטע ערטער, ערגיץ אין אַ העק, צווישען פרעמדע, גראָבע פּויערען,

צו פּאַסען דאָרט ביי זיי חזירים, און גאָט ווייסט וואו זייער געביין וועט אהינקומען. טאַטע־מאַמע וועלען אפילו נישט זיצען „שבעה". צווישען די לידלעך איז דאָ פּיעלע איבער נגידים, קהלס־לייט און כלי־קודש, אין וועל־כע זיי רעכענען זיך אָב מיט די אַלע פּיינע בריות פאר די צרות און לייד, וואָס זיי שטעהען פון די לייט אויס, און לאָזען אויס צו זייער קאָפּ אַל־דאָס בייז מיט שאַרפע ווערטלעך און שפּיציגע שטעכווערטלעך. יענע הייסען ביי זיי: יאָלדען, שמעלקעס, דאָס אויבערשטע פון שטויסעל, צימעס, לאָקש, קאַפּהאָהן־דאָס, שענגע־ריינע־מורינו׳עס. מען קען מיט רעכט זאגען, אז ביי די בעלי־מלאכות האָט געטליעט א פּאַטעטישער פונק. זיך געלאָזט פּיהלען א יונגע פרישע נשמה, און דערמיט טאַקי לאָזט זיך דערקלעהרען זייער אומגאַנג ווי חברים מיט קינדער, זייער ליעבשאַפט עד היום צו שרייבער, פּאָעטען.

קינדער זענען פון דער נאַטור אויך שטיקלעך בעלי־מלאכות, זיי האָבען ליעב צו מייסטערען, שניצען, בויען, מאָלען וכדומה. דאָס יודישע חדר־יונגעל, א שטייגער, נעהמט זיך מיט חשק שניצען פּאָרמעס און גיסען דרעהדלעך אויף חנוכה, מאַכען המן־קלעפּלעך אויף פּורים, מאָלען רייזלעך און קלעפּען אויף די פענסטער שבועות. נאָר אָנשטאָט אונטערצוהאַלטען דעם חשק ביי קינדער צו מייסטערען, דערשטיקט מען איהם נאָך באַלד אין אָנהויב מיט שטרענגע מיטעל — לאָזען זיי בעסער לערנען, זאָגט מען, נישט פּאַרנעהמען זיך מיט נאַרישקייטען. טרעפט זיך אָבער א מאָל, אז קינדער קומען צו בעלי־מלאכות, זענען זיי זיך פּשוט מחיה פאַר גרוים פאַר־גענִיגען צו זיצען און צוקוקען זיך, צוהערען זיך, ווי יענע אַרבייטען, ווי יענע ריידען, זינגען, זאָגען גלייכווערטלעך. נאָך דעם אומער, פינסטערע צורות, בייזע פּנים׳ער און פאַרקלאָגטע נשמות, וואָס זיי זעהען פאר זיך שטענדיג אין חדר, אין בית־מדרש און אין דער היים, איז א פרייע מינע, א פרעהליך פּנים, א גוט וואָרט, פאַר זיי גאָר א דערקוויקעניש, די אויגע־לעך קוקען, די אויערלעך האָרכען און דאָס הערצעלע קוועלט, איז זיך מחיה!

יונגלעך זענען בעלי־מלאכות, בעלי־מלאכות זענען יונגלעך. אי די אי יענע האַלט מען אין דער מורא, זיי זאָלען האָבען תרבות. די — תרבות פאַר טאַטעס און יענע — תרבות פאַר בעלי־הבתים!

אז אייזיק דער שמיעד און הערציל קייליעס דער סטאָליאַר זענען אויס־גענומען געוועזען פון׳ם כלל דערנידעריגטע בעלי־מלאכות אין שטעדטיל, האָבען זיי דערמיט געהאַט צו פערדאַנקען זכות אבות. זיי האָבען גע־שטאַמט פון א שענער משפחה, זיך געדעכענט פאַר קרובים מיט די פיינסטע לייט אין שטעדטיל. די טאַטעס זייערע, אָנגעזעהענע, יוסטע בעלי־הבתים, האָבען איבערגעלאָזט זיי בירושה הייזער אויפ׳ן מאַרק, דער שענסטער

פלאַץ אין שטעדטיל, און שענע שטעט אין מזרח־וואנד, אין שוהל דאָרט. ביידע זענען געווען שכנים מיט רבי חיים׳ן. אייזיק׳ס הויז איז געשטאַנען אין דער רעכטער זייט פון זיינער, און הערצעל קיילעס הויז — אין דער לינקער זייט. די דריי שכנים האָבען געלעבט גוט צווישען זיך, פלעגען איי־נער צום אנדערען קומען אויף שמחות און גוט־יום־טוב ביטען. אייזיק׳ס זוהן, מאיר־איצע, א וואויל יונגעל, מיט א קעפעל צו מייסטערעווען שפיל־צייג, אויפטאַן הסברות און גראגערס, המן־קלעפּלעך, האָט געלערענט מיט שלמה׳לען אין איין חדר. און הערציל־קיילעס זוהן, בן־ציון, איהם האָט רב חיים גענומען אומזיסט פאר א הבר צו זיין עלטערען זוהן, מיט וועלכען ער פלעגט לערנען א שעה אָדער צוויי שעה, ווען נאָר ער האָט צייט געהאט. פון א זיידענע קאַפּאָטע און א שטריימעל שבת און יום־טוב, רעדט מען שוין נישט, אז זיי האָבען געטראָגען. די שאלה איז נאָר, ווי קומט עס, אז טאַטענס קינדער אזוינע זאָלען זיין בעלי־מלאכות? לייט זאָגען: „א קליפה איז אין זיי אריין, אין דער יוגענד, זיי אָבגעריסען פון לערנען און פארדרעהט דעם קאָפּ מיט נארישקייטען, מיט יונגעלשע זאכען. יונגלעך זענען זיי געווען און יונגלעך זענען זיי געבליבען. עס האָט אין זיי גע־בורטשעט די קליפה, געבורטשעט, געבורטשעט, און וואָס איז פון זיי גע־וואָרען צום סוף? גאָרנישט, בעלי־מלאכות! נאָר... פאָרט טאַטענס קינ־דער".

אָט צו אזעלכע אלטע־יונגלעך האָט שלמה׳לען דער יצר־הרע געטראָגען. דאָס איז געווען דעם יצר־הרע׳ס לעצטער שטוים שלמה׳לען, ביים ארויס־שטופּען איהם פון „יענעם עולם". אצונד וועט ער שוין, ווי א קוואָצקע, שטענדיג איבער „ביצה" נישט זיצען!

13

אכ‍ת טאַקי, ווי אלטע יונגלעך זענען ביידע, אי אייזיק דער שמיד אי הערציל קיילעס דער סטאָליאר, פאר שלמה׳לען געווען ווי געוואונשען; נאָר, וואָס אָנבעלאַנגט אייזיק דעם שמיד, האָט שלמה׳לעס הארץ געצויגען ניט אזוי צו אייזיקס פּערזאָן ווי צו זיין קוזנע. די קוזנע האָט עפּיס גע־רעדט איהם צום הארצען, געוועקט אין איהם זיסע־אָנגענעמענע געפּיהלען א סך מעהר ווי אייזיקס חקירות. אָקעגען־זשע הערציל קיילעס, איז ער אליין טאַקי, ער מיט זיין פּערזאָן, ווי ער שטעהט און געהט, מיט זיינע תנועות, און אלע זיינע קאַפּריזען, אלץ מיט־אנאנד, ווי ביי קיינעם ניט אין שטעדטיל, האָט שלמה׳לעס הארץ צו זיך געצויגען. הערציל קיילעס

אליין איז געווען, ווי זאל מען עס זאגען, עפּיס א מין קוזנע — עס האט אין איהם גענליהעט, געברענט א פייער.

די ליידיגע צייט זיינע פונ׳ם לערנען טיילט שלמה׳לע, לויט דער ווע־טערונג און די פערשיעדענע צייטען פונ׳ם יאהר, צווישען אייזיק דעם שמידס קוזנע און הערצ׳ל קייקעס. אסיענצייט, א שטייגער, אין די בלאטעס, אדער בשעת אזוי א מיאוסע פּאגאדע, אז ס׳איז נאס און קאלט, בלאזט פון אלע זייטען, דער הימעל איז אנגעדרורעלט, שלעפּט אויף זיך ארויף, מעשה־קבצן, א שטארק אבגעבליאקעוועטען מאנטעל פון א מיתה־משונה־קאליר, מיט פלעקען, מיט לאטעס אויף לאטעס פון גרויע, שווארצע, מונ־קעלע וואלקענס און ווארפט אן אויף איטליכען א מרה־שחורה מיט זיין פינסטערען פּנים — דענסטמאל טרייבט עס שלמה׳לען אין קוזנע אריין, ער פערקלייבט זיך דארט צווישען אנגעווארפענע געצייג אין א ווינקעלע, בלייבט זיצען פערשטארט שטיל, פערטראכט און קוקט. עס הידעט דער בלאז־זאק, עס פלאמען די קויהלען, אייזענס גליהען, פונקען פליהען — שלמה׳לע איז פערגאפט, פערצויבערט, עס טראגט איהם דער קאפ, פער־פליהט עס עט־עט אין די ווייטע עולמות אריין, עס טרעטען פאר איהם ארויס געטליכע בילדער, שענע געשטאלטען פון וואונדערליכע מעשיות, אלטע אגדתות — אלסדינג וואס דאס הארץ גלוסט. פון די פלאמענדע קויהלען אינ׳ם אויוון, קוקען צו איהם ארויס שווארצברענענדיגע אויגען. דער אויפגעבלאזענער זייל פייער דארט ווערט ביז אין הימעל אריין א הויכער לייטער, די פונקען — פליהענדיגע מלאכים ארויף און אראב אויף איהם. קלאפּ־קלאפּ, אויף דעם גליהענדיגען אייזען קלאפען די האמערס — און עס דאכט זיך, דארט, דארט ברעכען זיך פון פערצויבערטע פּאלאצען די שלעסער און עס געהען ארויס פונ׳ם לאנגען שלאף אויפגעשטאנענע בת־מלכות, שענע, שיינענדיגע, און פון צווישען זיי לויכט ארויס ווי דער מארגענשטערען פראדיל, זיין פראדיל! דער בלאז־זאק הידעט־הידעט — און שלמה׳לע ווערט אנגעצונדען, רויט ווי פייער... אט אין אזא מרה־שחורה׳דיגע פּאגאדע פלעגט שלמה׳לע, ער אליין מיט לייב און ביינער, זיצען אין קוזנע, פערשלאגען אין א ווינקעל, נאר די נשמה זיינע, זי פלעגט זיך אויפהויבען און פערפליהען אין אנדערע וועלטען, וואו ס׳איז איהר ליכטיג, ווארם, שען, וואו עס שפּראצט, עס בליהט און עס לאזען זיך זעהען זעהר גוטע וואונדער־שענע זאכען. שלמה׳לע, הייסט עס איז א בורא, ער בעשאפט און לעבט אין זיינע, מיט דעם כח־הדמיון בעשאפענע וועלטען — און די נשמה זיינע האט הנאה.

איז אבער גאטס וועלט, דא ביי אונז, מילד, שען, דער הימעל לויטער, די זון שיינט — ציהעט עס, ציהעט שלמה׳לען אבצוגעבען זיך איהר, אין

אזוי ווי זי איז אינגאנצען מיט לייב און לעבען און אלע חושים טאקי. און דענסמאל טרייבט עס איהם צו הערציל קיילעס, וואס איז מיט זיינע גענג און זיין שטייגער לעבען איהם צום הארצען, מעהר פון אלע יודען־אין שטעדטיל, וואס זיין הויז און דאס גאנצע בעל־הבתי׳שקייט זיינס שמעקט עפּיס מיט דארף, מיט א פרישען ריח פון פעלד. דען וואו איז עס דערהערט געווארען, אז א יוד, א שטאדט־בעל־הבית, זאל זיך אבגעבען מיט עופות, מיט בהמות, האבען ביי זיך אקסען, פערד, א גוי, להבדיל — טראחים, צו בעארבייטען די פעלדער, און א הונד א צוגאב דערצו אויך? א יוד, וואס זיינע מבינות שטעקט אין א אתרוג, אין הושענות, זאל זיך נאריש מאכען, שטעקען ציעפּקעס אין עפּעל און בארענבוימער ביי זיך אין גארטען! א יוד, א שטאדט־בעל־הבית, וואס בעדארף מעהר נישט וויסען דעם מארק, דעם בית־מדרש און שבת בייטאג נאכ׳ן טשאלענט שלאפען, זאל מעשה־קונדס, ער מיט זיין בחור׳ל, גאר געהן אפּט שפּאצירען!

שלמה׳לע ווערט ביי הערציל קיילעס אין הויז א היימישער, מיט זיין זוהן, בן־ציון, רבי חיים׳ס אמאלדיגער תלמיד, ווערט ער א נאהנטער חבר,ביידע האבען זיך ליעב דאס לעבען.

בן־ציון האט אין זיך געהאט דאס, וואס א שטאדט־יונגעל און א דארפס־יונגעל אינאיינעם. ער האט געקענט אריינקוקען אין די קליינע אותיות׳לעך, אבלערנען א בלעטעל גמרא און קיין חשק ניט געהאט צום לערנען, אבגעבען זיך מיט דעם בעל־הבתי־שקייט, אין הויז, אין פעלד מיט גרויס ליעבשאפט. בטבע איז ער געווען א גוטער, א שטילער, האט מעהר געטהאן ווי גערעדט. שלמה׳לע פלעגט איהם פארשטעהן אויפ׳ן וואונק. עס זיצט זיך, א שטייגער, בן־ציון, אין א זומער־טאג, ביי זיך אויפ׳ן גאניקעל. די זון באקט, א שרעק. דער הונט ליגט איהם צו די פיס, אויסגע־צויגען אויפ׳ן בויך, מאכענדיג מיט די זייטען פאר היץ. צייטענווייז טהוט ער א הויב דעם קאפּ, א עפען דאס מויל — א לאפּ־חאפּ א פליג! איהם ביי דער זייט זיצט די קוואצקע מיט צושפּרייטע פליגעל, פון אונטער וועל־כע עס לאזט זיך הערען א פּיסק פון קליינע הינדלעך. דאס רוהעט מען דא פונ׳ם אנלויפען זיך אין דרויסען ביז אצינד. דער מארק איז אבגערוימט, מען זעהט קיין לעבעדיגע בעשעפעניש דארט נישט — בהמות זענען אין פעלד, קינדער, להבדיל, זענען אין חדר, און גרויסע געניצען אין שטוב, אין קלייט, לעכצענדיג נאך א קאלטען טרונק וואסער. אויף דער גלייכער וואנד ערגיץ דראפּעט זיך א קאץ, בלייבט אינדערמיט שטעהן, אויסדרע־הענדיג דעם קאפּ, קוקט, טראכט, איז זיך מישב, וואס זאל זי טאן, צי ארויף ווייטער, צי אראב? שלמה׳לע רוקט זיך דענסטמאל ווי א קעצעלע ארויס פון שטוב, נאכדעם ווי ער האט ווי ס׳איז אבגע־פּטר׳ט, צוגעגרייט דאס

שטיקעל לייגען פאר׳ן פאטער. עפיס ביינקט זיך איהם, ציהט עס איהם, די אויגעלעך קוקען, קוקען אהין, וואו דער הימעל לאזט זיך אראב, וואו עס ציהט זיך א טונקעל־גרינע ליניע פון שפיצען הויכגעוואקסענע בוימער. ער טהוט א בליק — א, עס זיצט בן־ציון! מיט איין שפרונג איז ער נעבען איהם. ביידע שווייגען און איינער דעם אנדערן פארשטעהט, וואס ער וויל. בן־ציון טהוט א וואונק, א סמארע מיט דער נאז, הייבט זיך אויף און לאזט זיך געהן, און שלמה׳לע מיט א שיינענדיג פנים׳ל נאך איהם. דאס לאזט מען זיך ארויס פונ׳ם שטעדטיל ווייט אויפ׳ן שפאציר.

אויפ׳ן וועג, הינטער׳ן שטעדטיל, געהט בן־ציון אריין צו זיך אין שייער, נעוואהר ווערען צום אנגעלעגטען פרישען היי דארט. ס׳איז פרייט, קיהל מחיה, דער ריח פון היי צוגעהט אין אלע גלידער. די ביידע חברים טהוען זיך דערוויף א ווארף און גלייכען אויס די ביינער, ליגען און קוקען ווי די שוועלבעלעך פליהען ארויס־אריין, ארומדרעהענדיג זיך מיט א שוויש־טשער ארום די נעסטען זייערע דארט אונטער דעם שטרויענעם דאך. זיי אקעגען שטרעקען זיך ארויס אפענע געלע פיסקלעך פון יונגעטשקע נאקעטע פויגעלעך, וואס ווילען עסען.

פונ׳ם שייער געהט מען און מען קומט צו א גלייכען פרייען פלאץ, וואו עס ציהען זיך אוועק ווייט אין דער לענג, אין דער ברייט פעלדער מיט אלערליי תבואות. עס זעהט זיך דארט פונדערווייטענס א געמעהל, ווייס־רויטליך בליהענדע רעטשקע, איינגעפאסט אין א ראם פון גאלד־געלע ווייץ ארום און ארום. בלויע בלימעלעך צווישען קארן פארנעהמען די אויגען, און פליהענדיגע, שפרינגענדיגע גאטס בעשעפעניש דארט זוזשען אן פולע אויערען. בן־ציון בעטראכט דארט זייערס א פעלד מיט האבער און איז העכסט צופרידען. לאזט זיך פון דארט געהן ערגיץ אין דער זייט, שלמה׳לע נאך איהם. ביידע רויט ווי א צוויק, ביידע פארגניגט, ניט צו רעדע קיין ווארט און קומען צו א לאנקע. דארט פיטערען זיך פערד, גע־פענטעט אויף די פעדערסטע פיס. דערביי ברענט א פייעריל אונטער א אלטע ווערבע, וואו טראחים באקט קארטאפעל און מאכט אן אונטערוואר־פענדיג דארע צווייגלעך, א רויך, צו פערטרייבען די קאמארעס. איין פערד, וואס נאהענט, דערזעהענדיג דעם בעל־הבית, הייבט אויף דעם קאפ הויך, שפרינגט אמאל דריי מיט די פעדערסטע געפענטעטע פיס און טהוט א הירזשע — ברוך הבא! הייסט עס. בן־ציון געזעגנט זיך מיט איהם, א קלאפ געבענדיג עס הינטען אויף דעם רוקען, זאגט אן עפיס טראחימען און געהט ווייטער, שלמה׳לע מיט איהם, און פארגעהען טיפליך אין א וואלד.

נאך פון דער ערשטער בעקאנטשאפט מיט׳ן וואלד האט שלמה׳לע

בעקומען פאר איהם דרך־ארץ. אי ליעב געהאט איהם, אי מורא געהאט האָט ער פאר איהם. אין דער יוגענד נאָך האָט ער זיך אָנגעהערט שרעק־ליכע מעשיות: אין וואלד זענען דאָ גזלנים, אין וואלד זענען דאָ חיות רעות — וועלף, בערען, שדים, נישט־גוטע זענען אויך אין וואלד דאָ. מיידלעך זענען א מאָל אין וואלד געגאנגען מיט פולע שיסעלעך אָנגעקליבענע יאגע־דעס, איז צוגעקומען א בער, זיך גענומען פרעסען די יאגעדעס, און די מיידלעך זענען קוים מיט'ן לעבען אנטלאָפען. היינט איז גלאט א סכנה פאר יודישע קינדער דאָרט פון שקצים'לעך מיט הינט.

דאָס ערשטע מאָל ארייננקומענדיג מיט זיינע חברים אין וואלד האָט איהם געטיאָכקעט דאָס הארץ, זיך ארומגעקוקט אין אלע זייטען און ביי א מינדסטען שאָרך פערביסען די ליפען און געמאכט — שא!

שפעטער, שפעטער, אויף זיינע שפאציר־גאנגען מיט הערציל קיילעס, מיט בן־ציון'ען און דעם הונט, להבדיל, איז ער צום וואלד געוועהנט גע־וואָרען. אז מען פלעגט זיך בעגעגענען דאָרט מיט שקצים, פלעגען איינע די אנדערע זאָגען: „דאָברי דען!" און פוןביידע צדדים די הינט פלעגען איינע די אנדערע זיך בעשמעקען, בעלעקען. פאר שדים איז אויך נישט געווען וואָס צו שרעקען זיך. הערציל קיילעס האָט געהאט צו זיי א שפרוך. — „זיי" האָבען א מאָל פארדרעהט א רעדיל דאָ אין וואלד — אזוי פלעגט הערציל דערצעהלען — געוואָלט צונעהמען, צוטראָגען מיט דעם דריידעל־ווינט א סטערטע היי, האָט ער אינדערמיט רעדיל ארייננגעוואָרפען א מע־סער, געזאָגט א שפרוך פון אזא כתב־יד, וואָס געהט איבער אין זיין משפחה פון עלטערען צו קינדער בשתיקה, און זיי צוטריבען אויף אייביג, לעולם ועד.

מורא, הייסט עס, איז שוין נישט געוועזן וואָס צו האָבען, דאָך דערן דרך־ארץ פאר'ן וואלד איז ביי שלמה'לען אויף תמיד געבליבען. איהם האָט' זיך דער וואלד פאָרגעשטעלט אין קאָפּ גאָר עפּיס א לעבעדיג בעשעפעניש. עפּיס א מין פאָלק אזוינס. עפּיס שטעהען זיך אויף א גרויס שטיק לאנד בוימער — אלטע זקנים, זיידעס, עלטער־זיידעס, און יונגע, קליינוואָרג. איטליכער, דאכט זיך, שטעהט פאר זיך בעזונדער, נאָר אין „גרונט" גע־נומען זענען זיי דאָרט טיעף פארפּוטעט, פאראייניגט מיט די וואָרצלען און ציהען די „יניקה", ווי אזעלכע פון איין שורש. זאָל וועהען פון ערגיץ עפּיס א ווינטעלע, שושקען זיי זיך איבער, סוד'ן זיך, אָנבויגענדיג די קעפּ איינער צום אנדערען. קיינער שוויגט נישט שטיל, עס „ריהרט" אָן איט־ליכען און איטליכער לאָזט זיך הערען מיט זיינס, באַסעוועט צו, טהוט א שאָקעל מיט'ן קאָפּ. א מינדסטער קלאַפּ ביי איהם דאָ, רופט זיך עס אָב ביי איהם העט ווייט דאָרט. און זאָל א בלאָז טאָן אויף איהם, ווי עס מאכט

זיך א מאָל, א פויגעל, א בייזער ווינט פון צפון־זייט, האַפּט ער זיך אויף מיט א כעס, א צאָרן, עס רעש׳ט זיך, עס פילדערט פון גרויס ביז קליין, עס רוישט און שטורעמט ווי הוואליעס אין ים. פערשטייט ווערט וואו א קעבערינג בעשעפעני׳ש אין איהם, בעהאלט זיך אין א לאָך פאַר שרעק.

שלמה׳לע קען דעם וואלד, ווייסט זיין נאטור, האָט אליין שוין געזעהן איהם צושפּיעלענדיג זיך אין א שטורם מיט א ווילדער קראַפט, און דעריבער בעקוקט ער תמיד ביים אריינגאנג עפּיס א קאַבּ׳שיי פאַר איהם, אפילו ווען ער שטערט זיך שטיל רוהיג, ווען ער לאַדעט איין צו זיך, ווי א גוטער מכניס אורח, צוקומען אויסרוהען זיך אין זיין שאָטען, איז מכבד מיט רויטע און מיט שווארצע יאגדעס און לאָזט שפּיעלען א ראפּעליע פון זיבעצע נגונים. מיד פון דעם שפּאַציר איף די פרייע, פרעהליכע פעלדער, זיצט ער אצונד מיט בן־ציון׳ען אנגעלעהנט אונטער א צווייגהאַפּטיגען בוים, הערט זיך־צו, קוקט זיך־צו צו אלכדינג ארום און מיט הדך־ארץ און האָט אין הארצען שטאַרק הנאה.

פּנ׳ים וואלד ארויסגעהענדיג לאָזט מען זיך צוריק אין שטעדטיל. מען האַפּט זיך אריין. שוין א ביסעל שפּעטליך, אין בית־המדרש, שאַ־קיטיש, גליך ווי נאַרנישט געשעהן, און מען פערבייסט מיט א מנחה.

אנגעהענדיג זיך וואס עס טהוט זיך אין דעם בעלהבתישקייט ביי הערצי־לייבעלעס, נעהמט שלמה׳לע און ווערט א בעל־הבית איך ביי זיך. זוכט אויס ארבייט אין גאָרטען, וואָס אונטער׳ן שטיב, טריבט צווישען די בייטען רייכען ציבעלעס. רעטיך. אוגערקעס, רייסט אויס דאָרט די ראָ־פּעווע, און הוקט זיך־צו דערנאָך א מאָל צעהן אין טאג צו דעם גרינוואַרג, זעהן, צי ס׳איז שוין אויסגעוואַקסען! !... פאַרנעהמט זיך מיט טויבען, פאַר וועלכע ער מאכט פון שטרוי נעסטען איף דעם בוידעם. אין א לאָרב, אונטער׳ן בעט, טריבט אהין עפּטערס, ציקאַווע צו זעהן, ווי עס פּיקען זיך אויס היהנערעלעך.

גראָר מאכט זיך אז אין שטיב הרעהט זיך ארום א אינדעטשקע, זעהר א שענע. בעליעבט ביים גאנצען הויזגעזינד, און מען בעט זי אויס ביי דער מאמע, ניט צו שעכטען עס. ס׳איז דא אהן איהר אויך א פּאַר־פּאָלי — א אינדיק מיט׳ן ווייב, אויף פּסח. לאָז זי לעבען און בלייבען איף פּליד. די אינדעטשקע זעצט זיך לסוף איף אייער. פּיהרט אויס א וועציל קינדער־לעך, און שלמה נעהמט איף זיך, אין א גוטער שעה, די גאַנצע מיה מיט דעם קליינוואַרג.

און דעם אמת מיז מען זאגען: ער האָט געטאָן זיין זאך געטריי, ווי געשיינקט געגעב צייט און זיך אָבגעגעבען מיט זיי א סך מעהר נאָך וויפיעל

טאַטע־מאַמע האָבען געוואָלט, אַזוי אַז ס'פלעגען אַ מאָל צווישען זיי פּאָר־קומען צוליעב דעם אַ ווערטלען־זיך אונטער פיער אויגען.

— דו! — מאַכט רבי חיים צום ווייב, וועלכע ער האָט, אויף דעם יודישען שטייגער, קיינמאָל נישט גערופען ביים נאָמען, נאָר סתם: דו — די אינדרעטשקע איז דיין מלאכה. עס האָט זיך איהר פערגלוסט האָבען אינדעקלעך! דערווייל לערענט נישט דאָס בחור'ל. האָט אין זינען שטענדיג אינדיצקע, אינדיקלעך. נ־נ־נו!

— אַט האָסטו דיר שענס! — פאַרענטפערט זיך שרה מיט פער־דראָס — מיר האָט זיך פערגלוסט אינדיקלעך! אַלע אין שטוב האָבען גע'חלש'ט: לאָז איבער די אינדרעטשקע! און אַז ס'מאַכט זיך עפּיס־וואָס, געהט צו מיר אויס דער צאָרן. ווי אַ יודישע טאָכטער איך בין, מאָרגען שיק איך, בלא־נדר, נאָך דעם שוחט, אויב דו ווילסט, און לאָז ער קוילען פון מיינט־וועגען די אינדרעטשקע מיט די אינדיקלעך אינאיינעם.

— אָהן כעס! — זאָגט רבי חיים שוין ווייכער, כמעט מיט אַ געבעט — מיט דיר טהאָר מען נישט רעדען קיין וואָרט. באַלד ווערט זי אין כעס. צו־וואָס קוילען בעשעפעניש, נעבעך? אַז זיי לעבען, זאָלען זיי זיך לעבען. געלעבט אַזאַ צייט און פלוצלינג.. אַ רחמנות, נעבעך, אַ צער־בעלי־חיים!

— וואָס־זשע ווילסטו פון מיר האָבען? — מאַכט שרה נאָך אַלץ מיט אַ ברוגז־פּנים — אַז דו ביסט אַ בעל־רחמים, וואָס־זשע זאָגסטו מיר, וואָס?...

— גאָרנישט, גלאַט אַזוי — פאַרענטפערט זיך רבי חיים מיט אַ גוט שמייכעלע — איך זאָג עס מיר סתם אַזוי: אַז דער קאָפּ ליגט איהם צופיעל אין די אינדיקלעך. אַלץ אין דרויסען, אין דרויסען.

— איך ווייס, אסור, ניט, וואָס דו ווילסט — מאַבט שרה כלומר'שט און טרעהרען שטעלען זיך איהר אין די אויגען — אַ קינד זאָל דעם גאַנצען טאָג, וויל ער, זיין פערשפּאַרט, איך האָב ניט קיין האַרץ פאַרוועהרען איהם אָנקוקען די ליכטיגע שיין. אדרבה, טאַטע, זיץ דו מיט איהם און לעהרען פון פריה ביז נאַכט, פאַר וואָס, טאַטע, קוקסט־דו איהם נישט אָן דעם גאַנצען טאָג?

— נו־נו־נו, גענוג! — טיטשעט רב חיים דאָס ווייב מיט'ן פינגער, שמייכלענדיג צו איהר אַזוי פריינדליך ביז זי טהוט אויך אַ שמייכעל — און שלום, אַלסדינג ווידער וואָס פריהער.

שלמה'לען ווילט־זיך נאָכמאַכען הערציל־קיילעס אין שענע האנד־ארבייט אויך. ער פערקוקט זיך מיט גרויס פערוואונדערונג אויף הערצילס „רבי יוסי מיט'ן בת־קול ווי אַ טויב", וויל אויך עפּיס מאַכען און עס געהט ניט. נישטאָ קיין געצייג — פאַרענטפערט ער זיך פאַר אַנדערע און

פאַר זיך אַליין. צום שניצען ברויכט מען אַ שאַרף מעסערל. דאָס מע־סעריל, אויף וועלכען ער האָט געשטעלט אַ פּלעט פאַר אַ גאַנצען האַלבען גראָשען און עס געוואונגען, האָט נישט געטויגט. די קליינגלעך זענען געוועזן פון בלעך, און צו מאָלען, האָט ער געזאָגט, בעדאַרף מען פאַרב, בלויע, רויטע פאַרב. דעריבער איז ער טאַקי ניט שולדיג. נאָך גוט, כ׳לעבען, וואָס עס געהט איהם די האַנד, אויסצוקנייטשען פון פּאַפּיר לאַמטערנעס, אויסצושניצען פון אַ שפּענדיל אַ אויערלעפּעלע און מאַכען אַ „בעזרת השם“ מיט אַ צוק, אַ דרעה אַזוי, אַז ס׳קומט אַרוים מיט אַ פויגעל!

14.

דער וועג פון שלמה׳לעס לעבען ביז אַהער, ווען אפילו ער איז ניט אויסגעשאָטען געוועזן מיט בלומען, דאָך שלעכט האָט מען איהם נישט גע־קענט אָנרופען. לכל־הפּחות האָט זיך דער וועג געצויגען גלייך ווי אַ סטרונ־קע, גלאַט אָהן גריבלעך. שפּעטער אָבער הויבט דער לעבענס וועג זיינער אָן זיך צוקרימען, ווערט גריבערדיג. ווייטער אביסעל איז ער שוין בע־וואַקסען מיט דערנער, נאָך ווייטער ציהט ער זיך שוין אַרויף און אַראָב איבער בערג, איבער טאָלען און טיפע אָבגרונטען. דער גאַנג אויף איהם ווערט שווער, וואָס ווייטער ווייטער, אַלץ ערגער ערגער, האָטש נעהם און פאַל אַנידער, חאָטש טהו זיך, שונאי־ציון, אַ מעשה אָן —

די ערשטע שטיינער איהם אויפ׳ן וועג — זענען צרות הכלל, צרות, פּורעניות, וואָס זענען כסדר איינע נאָך די אַנדערע אויף דעם שטעדטיל ק. אַנגעשיקט געוואָרען.

איינע פון די הויפּט־פּרנסות, וואָס דערמיט האָט דאָס שטעדטיל ק... אויסגעצייכענט זיך פון אַלע אַנדערע שטעדטלעך אין ליטא, איז געוועזן „אסטראַחאַנקאַ“ און בעזונדערענס דער „שלייער־אַרטיקעל“.

אסטראַחאַנקע — דאָס אַז געוועזן אַזאַ סאָרט ליינוואַנד, געפּאַרבט טונקעל גרין, און צונויפגעלעגט אין שטיקלעך פון אַ געוויסער צאָהל אַרשין, וואָס פּלעגט דינען מיינסטענס אויף אונטערשלאַק און אויך אויף קאַפּטענס פאַר אָרמעלייט. פאַר וואָס די ליינוואַנד האָט געטראָגען אויף זיך דעם נאָמען אַסטראַחאַנקע, דאָס איז אין דער געשיכטע פונ׳ם שטעדטיל עד היום נאָך ניט דערקלערט געוואָרען.

שלייער האָט געהייסען זעהר אַ דין, געבלייכט שטיקעל ליינוואַנד, לאַנג און שמאָל ווי אַ האַנדטוך. אויך די שטעדטעלדיגע וועבערס מלאכה.

מיט דעם מין האנדטוך פלעגען ווייבער ארומוויקלען דעם קאָפּ איבער דער קאָפּקע, אויסרגייטשענדיג עס אזוי, אַז הינטען אויף דער פּאָטיליצע לאָז אראָבהענגען צוויי עקען, אין דער גרויס און דעם געשטאַלט פון מליג־צעס און זיי ביי די זייטען צוויי קלענערע, מיט דעם נאָמען „פּאָכעס“. דעם פארשלייערטען קאָפּ האָט ווי א רייף ארומגענומען א צונויפגעלעגטע פּאַטשיילע, פּארדרעהט מיט א קנופּ אויפ׳ן שטערן, און די עקען פּאַטשיילע פארשטעקט, אָדער צוגעשפּילעט, איין עק פון דער זייט קאָפּ, יענער פון דער אנדערער זייט. ביי אַלטע כשר׳ע ווייבער איז דער קנופּ אויסגעקומען סאַמע פּאָרענט, ווי א „של ראש“ אויפ׳ן שטערן. ביי יונגע ווייבלעך, מאָדניצעס, איז דער קנופּ פּעררוקט געווען אביסעל אין דער זייט, שבת און יום־טוב האָבען ווייבער פון בעל־הבתישען שטאַנד געטראָגען אויפ׳ן קאָפּ זיידענע, קאַשעמירענע אָדער טערקישע פּאַטשיילעס, אין דער־וואָכען וואָלענע מיט גרויסע קווייטען — עפּעל־פּאַטשיילעס. די דאָזיגע ביידע מיני פּאַטשיי־לעס האָבען מחותנים פון חתן׳ס צד בעדאַרפט שיקען פאר דער חתונה א מתנה דער כלה און מחותנים פון כלה׳ס צד האָבען געשיקט דעם חתן א שטריימעל.

אָט אזוי האָבען אונזערע באָבעס א פּנים געהאַט אין שלייער!

דער שלייער האָט בעדאַרפט זיין ווייס ווי שניי, אָנגעקראָכמאַלעט, אָנגעבלאָווט און אויסגעקוויקעלט. די דאָזיגע מלאכה פון קויקלען־גלעטען א שלייער, איז געטאָן געוואָרען פון צוויי ווייבער, בעלי־הבית׳טעס, בשותפות, אזוי: איינע האַלט מיט ביידע הענד ביי די שפּיץ־עקען שלייער פון איין זייט, די צווייטע טהוט דאָס אייגענע יענער אקעגען פון דער אנדערער זייט. אויף אזא אופן בלייבט דער שלייער צווישען די ווייבער אויסגעצויגען ווי א לאַנגע שמאָלע רינווע, אין וועלכער עס געפינט זיך א גרויסע, קיילעכדיגע, גלאַטע קויל פון גלאָז אָדער פון אייזען. גיט א הויב א יודענע די הענד אביסעל העכער, לויפט די קויל אין דעם שלייער פון איהר זייט צו יענער וואָס אקעגען. טהוט באַלד אויך אזא הויב מיט די הענטלעך יענע, קייקעלט זיך די קויל אין שלייער צוריק צו דער ערשטער. אָט אזוי לויפט די קויל הין־און־צוריק ביז דער שלייער ווערט גלאַט ווי א טאָק.

אָנצוקוקען בשעת מעשה די ביידע ווייבער, ווי אזוי ערענסט זיי שטעהען זיך וויטליך איינע אקעגען דער אנדערער, ווי אזוי זיי הויבען די הענטלעך מיט א טרעסעל די אקסעלעך, אויספּוצענדיג די בייכעלעך, פּאַרלעגענדיג אין דער זייט די קעפּעלעך; ווי אזוי זיי קרימען זיך, פּארדרעהענדיג די נעזעלעך, ווארפענדיג מיט די אויגעלעך און שיקען איבער פונדערווייטענס איינע דער אנדערער זיסע־גיפטיגע שמייכעלעך, גוטע ריידעלעך מיט שטע־

בענדיגע שפילקעלעך — אַט דאָס אַנצוקוקען האָט מען, דאכט זיך, שוין נ׳ט בעדאַרפט מעהר קיין שענערעס דערפון אין דער וועלט. אַ כפרה טעאַ־טער, אונזערע היינטיגע טעאַטערס!

אַט די דאָזיגע שלייער פּלעגען, ווי די „אַסטראַחאַנקע״, אויסארבייטען גוי׳אישע וועבער אין דעם שטעדטיל, איטליכער אויף זיין ווארשטאַט ביי זיך אין דער היים, און יודען זענען געווען די אָבנעהמער פון דער סחורה, פאַר וועלכע מען האָט געצאָהלט במזומנ׳ים, אויך מיט טאַלקעס פּאָדים. יעדער האָט שוין געהאַט זיינע געוויסע וועבער, מיט וועלכע ער האָט געהאַנדעלט. געוועהנטליך האָבען דערמיט געהאַנדעלט בעל־הבית׳לעך, נאָך קעסט־קינדער, אָדער ערשט אראָב פון קעסט, ביי וועלכע עס האָט זיך געפונען פונ׳ם נדן אַ מזומן גראָשען. ר׳ חיים׳ס אויסגעגעבענע קינדער האָבען אויך דערמיט געהאַנדעלט און געצויגען די פּרנסה. די דאָזיגע סחורה פלעגט דערנאָך דורך גרעסערע סוחרים, אויפקויפער, צופיהרט ווערען אין אַלע ליטווישע שטעדט, וואו עס האָט געהאַט אַ גרויסען אָבגאַנג. ק־ער שלייער האָבען זיך גע־ריהמט אין דער וועלט. ס׳איז געווען פּרנסה אין דעם שטעדטיל, אַ סך יודען האָבען דערפון געלעבט.

אַט אַזוי האָט זיך עס געצויגען יאָהרענלאַנג פון טאַטעס צו קינדער — און פּלוצים נאָט אייך אַ גזרה!

ס׳איז ארויס די גזרה פון די קליידער — ווייבער זאָלען ניט טהאָרען גאָלען די קעפּ, יודען זאָלען זיך אָנטאָן דייטש!

אז יודען ווערען דייטשען, פאַרשטעהט־זיך, ווערען יודענעס דייטש־קעס. אמת אין שטעדטיל ק. איז נאָך מיט חסד. פּאות, שטריימעל, פאַר־שלייערטע געגאָלטע קעפּ לעת־עתה נאָך ווי פריהער, אָבער ערגיץ אנדערש אין דער וועלט איז פּע!... יודען טהוען אָן קאַשקעטען, יודענעס וואַרפען אראָב פונ׳ם קאָפּ דעם שלייער און נעהמען ארויף אויף זיך מיני שמאַטקעס — ליטווישע טישעפּטישקעס, מחילה, אַזוינע. אויס־שלייער, אויס האַנדעל, אויס פּרנסה! דאָס שטעדטיל ק. איז ווי דער׳הרג׳עט, איטליכער דערפיהלט דעם קלאָפּ. עס דערפיהלען אויך די וועבער, די שפּינער, די קליינע און גרויסע אויפקויפער. עס דערפיהלען אויך די שענקערס, וואָרום אז דער וועבער האָט ניט אויף ברויט, האָט ער נישט אויף טרינקען. און אז די אַלע ליידען מאַנגעל, ליידען, עס פערשטעהט זיך, אויך די קרעמער, די בעלי־מלאכות, דער גאַנצער קליינערער עולם. ווּעמען איז עס אין קאָפּ צוקויפען, עפּיס זיך צומאַכען? עס קומען־צו נייע קבצנים, פרישצאַפּעלדיגע אביונים. בעל־הבית׳לעך אָבגעקומענע, בעפאַלענע מיט קינדער, נעהמען זיך צו מלמדות, בטלנים, מלמדים וואַקסען ווי קראָפּעווע. ניישטאָ אָבער אַזוי פיעל תלמידים, וויפיעל רביים. שלעכט! און אז מענשען איז שלעכט, ווערען זיי אליין

שלעכט. גריזען זיך, קריגען זיך, איינער וויל ארויסרייסען דעם ביסען ביים אנדערען און זענען צווישען זיך קידער־ווידער, אויף מעסער־שטעך, נישטאָ אין שטעדטיל די מנוחה דער פרידען וואָס פריהער.

אויף רב חיים׳ן האָט דער געפּאַלענער האַנדעל אויך זיך שלעכט אָב־גערופען. די אויסגעגעבענע קינדער זיינע זענען געבליבען ווי דערוואָרגען. אָהן פּרנסה. אַ שוואָגער זיינער, וואָס האָט געהאַנדעלט מיט טאַלקעס, האָט אָנגעזעצט און געמאַכט פּליטה, איבערלאָזענדיג ווי אויפ׳ן וואַסער אַ ווייב מיט אַ קליין קינד, און זיי זענען געפּאַלען אויף רב חיים׳ס קאָפּ. איהם אַליין אין די געשעפטען איז אויך גענאַנגען שלים. אין דער טאַקסע פון פליישׁ, וואָס ער האָט די לעצטע צייט געהאַלטען, האָט ער דערלעגט דעם קאָפּ. דער עולם האָט געגעסען ווענינ פליישׁ. אין שטוב איז געווען נישט פרעהליך, דאָס הויזגעזינד צווישען זיך גאָר ניט דאָס וואָס אַ מאָל.

שלמה׳לע הויבט אָן דערפיהלען צרות, צופערזוכען די ביטערקייט פונ׳ם לעבען. אויס קינדערשע רוהיגקייט!

נאָר אַז ס׳איז באַשעהרט אומגליק, געהט עס פון אַלע זייטען. פּלוצלים אין אַ שענעם טאָג, זומער, די רעכטע צייט פון שרפות אין יודישע שטעדט־לעך, איז געקומען אַ שרפה, אַ העליש פייער אויפ׳ן שטעדטיל ק. מעהר ווי אַ העלפט הייזער זענען אוועק מיט׳ן פייער, צווישען זיי אויך דאָס הויז פון פראַדעל׳ס עלטערן. ס׳איז געוואָרען אַ תל פון די הייזער, אויף בערגלעך אַש האָבען אומעטום ארויסגעשטרעקט נאַקעטע, פעררויכערטע קוימענס, ווי אויף אַ בית־עולם די מצבות. מענשען הונגעריגע, אָבגעריסענע, דאַרע, בלייכע, עפּיס נאָר לעבעדיגע מתים, האָבען זיך געוואַלגערט אין די גאַסען. אַ טייל האָבען זיך געבאָברעט, גענישטערט אין די הויפענס מיסט פון זייערע אָבגעברענטע הייזער, געזוכט, ווי מען זאָגט, פון אַ גע׳פּגר׳ט פערד די פּאָדקאָוועס, האָטש וואָס איז, משטיינס געזאָגט, אַז ער האָט געפונען ערגיץ אונטער דעם אַש אַ טשוואָק, אַ טאָפּ, עטליכע געבראָטענע קאַר־טאָפּעל, האָט ביים צוזעהער עס פונדערווייטענס אויסגעריסען דאָס האַרץ נאָך פיעל מעהר ווי דער צער פון יענע אומגליקליכע, נעבעך, וואָס זענען געזעסען פאַרלעגט די הענד, וויסט, בעטריבט מיט אויסגעצויגענע בלייכע פּנים׳ער.

די עלטערן פראַדעלס, וואָס האָבען אויך אָבגעברענט, האָט רב חיים זיי מיט דעם הויזגעזינד אריינגענומען צו זיך אין שטוב. ס׳איז דאָרט גע־וואָרען אַ ענגשאַפט, אַ דערשטיקעניש, איטליכער האָט געליטען. נאָר וואָס זאָל מען טאָן? — אַ רחמנות! „

נישט געליטען האָט נאָר איין שלמה׳לע אַליין. אדרבה, עס האָט איהם אין האַרצען נאָך משונה הנאה געטאָן — ער איז דערווייל אינאיינעם, אונטער

איין דאך, מיט פראדלען. וואס ענגער, אלץ בעסער. געלעגענהייטען צווען איהרע בלויזע שען־געטאקטע ארעמס ביים ארבייטען עפּיס, און אויף איהר צוקוקען, מיט איהר זיך אנצושלאגען, צוהערען איהר זיס קול, צופיהלען איהר אטעם — אזעלכע געלעגענהייטען זענען דא אין טאג זעהר פיעל און מען פערשפארט זיך גאר צוהיטען. שלמה׳לע איז פון דער הויט געקראכען צודינען פראדלען עלטערן מיט דאס, מיט יענץ, צוטראגען זיי עפּיס, פאלגען זיי א גאנג, וואס נאר מעגליך. און בכדי צוגעפעלען, צומאכען זיי א פארגניגען, איז ער אלע טאג מיט א קליין וועגעלע צוגעקומען צו זייער אבגעברענט הויז, פונקט אין דער צייט, ווען פראדיל פלעגט זיך ואבערן דארט. שווייגענדיג, נישט צורעדען קיין ווארט, פלעגט ער דארט ז׳בען, גראבען, און וואס איהם איז צו די הענד געקומען, האט ער געלעגט אין וועגעלע, און דאס וואס פראדיל געפינט, אויך אהין, ארויסנעהמענדיג עס פון איהרע הענד שא, שטיל. איז דאס וועגעלע שוין פול, פיהרט ער עס א היים, רויט ווי א צוויק, אין איין שוויים, און פראדיל העלפט איהם, שטופּט אונטער דעם וועגעלע פון־הינטען. אט אויף אזא אופן האט ער צונומען א גאנצען קוימען, א אויבען און אבגעפיהרט די ציגעל א היים. די פרייד פון א גבור ביים צוריק־קעהרען־זיך פון דער מלחמה בעגראנדע, מיט „זאק־רויב“, גאלד און זילבער א סך, האט זיך נישט געגליכען צו שלמה׳לעס פרייד רענסטמאל, בשעת שלעפּענדיג אינאיינעם מיט פראדלען דאס וועגעלע פול אנגעלעגט מיט ציגעל, שטיקלעך אייזענס און נאך אזוינע שיריים פון דער שרפה. ס׳איז א וועהטאג א גרויסער איהם זיך מודה צו זיין, נאר די מעשה איז פארט אזוי טאקי, אז די שרפה, אזא אנשיקעניש, אזא אומגליק פאר אזוי פיעל מענשען, נעבעך, האט איהם אין הארצען שטארק הנאה געטאן. אויך די אייגענע מעשה טאקי ווי מיט א יורש, אישטייגער, פון רייכע עלטערן. כלומר׳שט וויינט ער ביים אויסגעהן זיי די נשמה, און צוגלייך טאקי האט ער משונה הנאה ביי זיך אין הארצען.

נאר אוי־וועה! די שרפה האט שלמה׳לע דערפיהלט ערשט שפּעטער, אז ער אליין, קען מען זאגען, איז אבגעברענט געווארען, אז איהם אליין האט דא גרויס אומגליק געטראפען. פראדילס עלטערן, וואס האבען, נעבעך, אלע האפנונגען פערלוירען, צוריק צו זייערע קרעפטען צוקומען דא אין שטעדטיל, האבען זיך מיט איהם אויף אייביג אבגעזעגענט, פערנומען די קינדערלעך און ערגיץ ווייט אוועקגעפאהרען. נאכדעם ווי שלמה׳לע האט אזא צייט פערבראכט מיט פראדלען אינאיינעם, זיך צו איהר שטארק צוגעבונדען, איז איהם איהר אוועקגעפאהרען געווען א ריס פונ׳ם הארצען. פארשטעהט איז איהם געווארען דאס לעבען!

15.

און ווי די חוואַליעס אין ים, לאָזען זיך איינע נאָך די אַנדערע צרוו פורעניות אויפ'ן שטעדטיל ק. נאָר יודעלעך אַליין טאַקי, שלאַפּינקע, ריה־רעוודיגע, קענען, אַנבויגענדיג זיך ווי א טשערעטיל, לאָזען איבערגעהן איבער זיך אַזעלכע גרויסע חוואַליעס און צוריק אויפהויבען דעם קאָפּ! —

„האָב ניט מורא, יעקב, ישראל מיינער — זאָגט גאָט — אין טייכען וועסט־דו ניט דערטרונקען ווערען, אין פייער ניט פערברענט ווערען!"

איז אַרויס די גזרה אויף שלייער. אודאי איז שלעכט! נאָר יודען ווערען צו אַלץ געוועהנט. מילא וועט גאָט העלפען אָהן שלייער אויך. וועט מען זיך אביסעל א קוועטש טאָן, אביסעל ניט דערעסען, אביסעל ניט דאָס, אביסעל ניט יענץ. נישקשה!... קומט אויפ'ן שטעדטיל א שרפה — אוי, שלעכט, טאַקי זעהר שלעכט. א צרה איז עס א גרויסע! נאָר וואָס זאָל מען טאָן? גאָט איז א טאַטע, און ישראל זענען בני רחמנים. שרייבט מען כתבים, פאָהרען אַרויס משולחים. מען האָפט, מען וואַרט — און וואָס? גאָרנישט! משולחים זענען אויך מענשען, בשר ודם. מיט ווייבער און קינדער. בעדאַרפען, נעבעך, פיעל האָבען צום לעבען... טרעט־צו דער קאַל־טער, נאַסער אָסיען, גיט שטאַרק אָנצוהערעניש, אַז אין דרויסען קען מען ניט זיצען, קלייבט מען זיך אַריין ווי־ס'איז אין דירות. ענגליך אביסעל? מאַכט נישט אויס, אבי אינאַיינעם. חאַפּט זיך אַריין, ניט־דאַ־געדאַכט, עפּיס א מין חולאת א זעלכער, מען שטאַרבט! איז מען גוזר תענית, מען פאַסט! דער דלות ווערט אַלץ שטאַרקער, די נויט גרעסער. נו, לאָזט מען זיך, ווער עס קען, אַוועק. גאָט וועלט איז גרויס, און וואָהלין איז א פעט ווינקעל. מלמדים זענען דאָרט סחורה. מען קנעלט! איז דאָך, דאַכט זיך, גוט? קומט פּלוצלים אָן גזרת־הבלעטלעך, אַז מלמדים טהאָרען ניט קנעלען אָהן א „שיין", א בלעטיל הייסט עס. שלעכט! טהוט מען וואָס מען בעדאַרף. העלפט גאָט — און מען קנעלט ווייטער!

אָט אַזוי האָט דאָס שטעדטיל ק., נעבעך, געלעבט און איבערגעלעבט א שלעכטע, ביטערע צייט!

ווי מיט דעם ווינד האָט זיך אין יענער צייט פערטראָגען אין דעם שטעדטיל א נייעס וועגען יודישע קאָלאָניעס — די רעגירונג, הייסט עס, גיט יודען ערד צובעזעצען זיך אויף איהר און זי צובעאַרבייטען. די דאָזיגע נייעס האָט, ווי געוועהנטליך, קייקלענדיג זיך, ווי א קנויל, פון מויל צו מויל, אָנגענומען אויף זיך פיעל פערשיעדענע מימרות און לסוף זיך פער־פּלאָנטערט, אַזוי אַז ס'איז שווער געווען זי אויפצופּלאָנטען. וואָס קאָלאָ־ניעס, ווען קאָלאָניעס; וואו געבען ערד, ווי געבען, ווען מען געבען? —

אַט דרינען איז עס די גאַנצע פּלאַנטעניש און די מיינונגען דעריבער זענען פערשיעדען. דאַס שטעדטיל איז דערמיט אויף. אומעטום, אין מאַרק, אין בית-המדרש, אויפ'ן שוהל-הויף שטעהען רעדלעך מענשען און מען רעדט, מען האַמפּערט זיך, שרייענדיג, זידלענדיג זיך אויף אַ קול.

— איך בעט אייך, רב זעליג — טענה'ט חייקעל דער הינקעדיגער, וואָס איז שטאַרק פאַרברענט אין די קאָלאָניעס — זאָגט מיר, פילוסוף מיינער, וואָס בעקעט איהר מיר, וואָס עט-עט איהר מיר? וואָס זאָל אַזוינס אייער בע, עט בעדייטען? אַזאַ זאַך, וואָס פאַר יודען אַ גליק, איז מען מיט אַזאַ חקירה'לע, מיט אַ קנייטשעלע: עט, בע! ניט מבטל!

— וואָס האָב איך מיט דיר, חייקעל, צו טענה'ן, אַז דו ביסט... האָב קיין פאַראיבעל ניט — ענטפערט רב זעליג מיט אַ קנייטשעל, אַ שמעק-געבענדיג טאַבאַק — אַז דו פאַרשטעהסט ניט דעם תמצית, דעם תוך, הייסט עס, פון אַ זאַך. מען גיט קאָלאָניעס! וואָס הייסט מען גיט? נאַ, חייקעלע, נאַ דיר און זיי אַ פּריץ!

— אָט דאָס אייגענע טאַקי זאָג איך דאָך מיין פּייבושקען אויך — מישט זיך אריין אין שמועס יענקיל דעם מגיד'ס — אַ פּריץ מיינסטו זיין? אָ, ניין! עס שמעקט, מחילה, מיט... מיט, מיט וואָס הייסט מען עס... וואָס מע טהוט אַ פּויער. נאָך מעהר. מען זאָגט טאַקי, באַשר פאַר נישט גוט ארבייטען, צי וויים איך וואָס פאַר עפּיס וואָס-ס'איז, קומט אָבגעבען פאַר אַ רעקרוט, אָדער גאָר פאַרשיקען קיין קליין ארץ-ישראל — סיביר, הייסט עס! פּייבושקע, זאָג איך ,דו קנעלסט? קנעל טאַקי ווייטער און רעד זיך ניט איין אַ קינד אין בויך! יעקב איז טאַקי ניט עשו.

— ניין! — הערט זיך אַ קול פון אַ צווייטען רעדיל — אין די היגע גובערניעס פאַר קיין געלט ניט! בעסער אהין, אין יענעם ווינקעל — אין יעקאַטערינאָסלאַוו, אין חערסאָן.

— יאָ, טאַקי אהין, גאַנץ גוט. אָבער געלט, געלט, געלט? — לאָזט זיך הערען נאָך אַ קול.

— מע גיט געלט!... ס'איז דאָ געלט!... ס'וועט זיין געלט!... שאַ, וואָס זאָגט רב חיים? רב חיים וואָס זאָגט?... לאָז מען מאַכען אַ אסיפה, אַ אסיפה! — שרייען עטליכע מנינים העלזער מיט אַ מאָל.

אויף דער אסיפה האָט זיך דערקלערט, אַז די מעשה דערפון איז אַזוי: פיעל פון די טויזענטער יודען אין „ביעלאָרוסיא", ארויסגעטריבענע פון די דערפער, און פון אַזוי דאָרטיגע יודען, וואָס האָבען אין יאָהר 1806 דער-לאַנגט „פּראָשעניעס", אַז זיי ווילען בעארבייטען די ערד אין „נייע-רוסלאַנד", האָט די רעגירונג בעזעצט דאָרט אויף איהר ערד, אונטערשטיצענדיג זיי מיט געלטמיטעל. באַלד טאַקי אין יאָהר 1810 איז ארויס אַ „אוקאַז", אַזוי ווי

עס האָ״ זיך אויסגעלאָזט געלט דערויף ביי דער רעגירונג, זאָל מען מעהר קיין יודען ניט שיקען אהין אין די קאָלאָניעס. אין ניין יאָהר ארום האָט מען ווידער צוגעלאָזט יודען צובעזעצען זיך דאָרט, נאָר אויף זייערע אייגענע מיטעל דערצו. אין א פיער יאָהר ארום האָט מען ווייטער קיין נייע קאָ־לאָניסטען אהין נישט צוגעלאָזט. און לויט די געזעץ פון 1835 יאָהר, און די ווייטערדיגע אין יאָהר 1847 האָבען יודען געמעגט ווערען ערד־ארבייטער אויף קאזיאָנע ערד, אין אַלע ערטער, וואו זיי מעגען וואוינען. בעזאָנדערענס האָט די רעגירונג זיי אָנגעוויזען יעקאטערינאָסלאווער און חערסאָנער גו־בערניעס. מיטעל אויף הוצאות און אונטערהאלטען זיי האָט מען בעדאַרפט נעהמען פון דער טאקסע, פונ'ם „קעסטעל" הייסט עס. — ווי באַלד אזוי, פון קהל'ס געלט, האָט זיך קהל פערטראַכט, און ס'איז געבליבען — נאָך א מאָל מאכען א אסיפה.

פון די אסיפות איז, ווי דער שטייגער איז, גאָרנישט ארויסגעקומען. מען האָט בעדאַרפט געלט, און געלט איז נישטאָ! לאַ־די וואָס ניטאָ, איז נאָך אויף דער שטאָדט דאָ חובות פון ניט־דערצאָהלטע „פּאָדאטען", מען מאָנט שטארק, מען שטעלט אריין עקזעקוציעס. אויפ'ן עולם רוקט זיך אָן א וואָלקען מרה־שחורה, קליין און גרויס זענען פעראומערט און מען פרעגט, ווען וועט נעהמען א סוף צו די צרות? יודען אין בית־המדרש, אונטער'ן אויבען, רעדען דאָרט צווישען־זיך פון משיח'ס צייטען. מען דערצעהלט פון א נייעם „קץ", וואָס א געוויסער רב, א גדול בישראל, האָט געפונען אין א פסוק, עס ווערט בשעת־מעשה עפּיס גרינגער אויפ'ן הארצען און פון די אויגען שיינט ארויס האָפנונג — נישקשה! „אַל יאבד ישראל" — גאָט איז א גאָט און זיינע יודעלעך וועלען ניט פערפאַלען ווערען!

די „פּני העיר" פערקלייבען זיך אָפט איינער צום אַנדערען, מישב זיך צו זיין וועגען כלל־זאכען. מען שמועסט, מען טראַכט אהין־אהער, און אויסלאָזען לאָזט עס אויס תמיד, גאַנץ געוועהנטליך, מיט א קרעכץ: אוי, „הושיעה את־עמך!" העלף דיין פאָלק ישראל, גאָטעניו. עס שטעהט שמאָל, טע־טע־טע, מיט דיינע יודעלעך!

ס'איז א ווינטער־אָוועגט. אין דרויסען א ברענענדיגער פראָסט, א שיינענדיגע לבנה, העל־ליכטיג חאָטש, ווי מען זאָגט, פערעל צוקלייבען. אויף דער גאס שעמערירען טאקי פערעל, נאָר ניטע! דאָס זענען אויסגע־שאָטענע דאָ אין דעם זילבער־ווייסען שניי פון די פונקלעדיגע שטערען. ס'איז שען, ס'פארנעהמט די אויגען, א פארגעניגען צושפּאצירען, נאָר ניט פאר ק־ער יודען, נעבעך, אזוינס געזאָגט געוואָרען — אויף דער גאס איז שטיל. מען זעהט דאָרט ניט קיין לעבעדיגען מענשען! וואָרם, ליכטיג איז ביי רב חיים'ז אין שטוב. אויפ'ן „לוטשניק" ברענט א פרעהליך

פייעריל. אין דער זייט, ביים ווארעמען קאפעל־אויבען זיצט ארום א טיש רב חיים מיט עטליכע אנגעזעהענע מענשען אין שטעדטיל, און מען האלט אין א טיפען שמועס וועגען וויכטיגע ענינים פון שטעדטיל.

עס עפענט זיך מיט א מאל די טיר, וואס צו דער גאס־צו, א קאלטער שטראם רייסט זיך אריין פון דרויסען און ציהעט זיך א ווייסע ווי א טונ־קעל־העלער זייל פארע איבער דער שטוב. עס לאזען זיך הערען שווערע טריט מיט א סקריפ און פונ׳ם זייל פארע ווייזט זיך ארויס א געשטאלט פון א מענשען.

— א, ליפא! — שרייען אויס אלע מיט איין קול — שלום עליכם, ליפא!

ליפא איז פון בעל־הבתישען שטאנד, אלט א יאהר עטליכע און דרייסיג. איז דורכגעטריבען קלוג, א ווערטיל־זאגער, א בעהערצטער. תמיד פרעהליך, אפילו נישט אין די גוטע אומשטענדען, ווי עס גיט זיך א מאל אויס א פרעהליכער ארעמאן, און איז בעליעבט ביי איטליכען אין שטעדטיל. אז ס׳איז ארויס דער קלאנג וועגען יודישע קאלאניעס, האט זיך ליפא ניט אריינגעלאזט, ווי אנדערע, אין טיפע חקירות. ער איז ניט פויל געווען אויפ׳ן גאנג און זיך געלאזט באלד טאקי אין דער אויעזדנער שטאדט, פון דארט אין דער גובערנסקער, צודערגעהן זיך וועגען דעם אלסדינג ריכטיג און וואס מען האט צוטאן.

ליפא פארטיגט זיך ... גיך מיט איטליכען פונ׳ם „שלום עליכם". מאכט עס בקיצור. צונעהמט דאס טולאבעל, טרעסעלט־אב פונ׳ם בערדיל פערפרוירענע שטיקלעך אייז. שטעלט זיך דערנאך נאהענט צום ליטשניק, ווארמענדיג די הענד אקעגען דעם פייעריל. דער עולם בעטראכט איהם פריינדליך, און פלוצלים שיסען אלע אויס א געלעכטער, טייטענדיג מיט די פינגער איהם אויף די פיס:

—וואס איז דאס אזוינס, ליפא?

— לאפטיעס! — ענטפערט ליפא גאנץ קורץ, מאכענדיג דערביי א ערנסטע מינע.

— צו פורים איז נאך ווייט, און דו, ליז איינער, מאכסט שוין די שפיל. פארשטעלסט־זיך בעצייטען — זאגען אלע נישט אויפהערענדיג צולאכען.

און באמת איז טאקי געווען פון וואס צולאכען. לאפטיעס, שיך אזוינע, געפלאכטענע פון א ווייכער קארע, מיט לאנגע שנירלעך, וואס דרעהען זיך ווי רצועות ארום לייַנווענדענע שמאטעס אויף די פיס ביז די קניעס — דאס טראגען אין ליטא פויערען, פון גראבען עולם. א יודען, דעם גרעס־טען ארעמאן אפילו, קומט גאר אויפ׳ן געדאנקען ניט ארויף לאפטיעס, פונקט ניט ווי עסען חזיר, אדער טראגען שעטנז. ער וועט געהן בעסער

מיט אויסגעטרעטענע פּיאַטעס, אָדער באָרפיס ווינטער אין דעם גרעסטען פראָסט, איידער איינוויקלען מיט „פּאַסטעלעס" די פיס און דערויף אָנטאָן לאַפּטיעס. אַ ייִד אין פּאַסטעלעס איז גאָר ניט געמאָלט, סיידען אפשר פּורים. עפּיס אַ שלאַק אַ פּורים־שפּילער, אָדער אַ בדחן, אַ לץ אַ מאָל אויף חתונות.

— איך פאַרשטעל מיך גאָר ניט פאַר אַ פּויער, ווי איהר זאָגט — מאַכט ליפּאַ מיט אַ קלוג שמייכעלע — איך בין עס היינט טאַקי באמת. בכדי צופערשפּאָרען איטליכען בעזונדער אין שטעדטיל עס צו וויסען געבען, מיט איטליכען בעזונדער איינצוטענה'ן, נעהם איך און טהו אָן לאַפּטיעס. נאַט, זעהט, הייסט עס, ווייסט אַליין וואָס איך בין און לאָזט מיך צורוה.

— אַזוי, ליפּאַ! — רופען זיך אָן אַלע — דו ביסט אַ קאָלאָניסט? דערצעהל־זשע אונג אַלסדינג אַקוראַט, לאָמיר וויסען.

ליפּאַ האָט קלאָר געמאַכט דאָ דעם עולם מיט דעם גאַנצען ענין פון די קאָלאָניעס און די אַלע זאַכען, וואָס ווערען געפאָדערט דערצו, קורץ און שארף אויף זיין שטייגער. ער האָט אויך דערצעהלט, וואָס מיט איהם האָט זיך פּאַסירט, די מיה, וואָס ער האָט געהאַט ביז ער האָט זיך צוגעשלאָגען צו אַ קאָמפּאַניע מענשען, וואָס מיט זיי אינאיינעם וועט ער זיך בעזעצען אויף אַ קאָלאָניע אין חערסאָנער גובערניע. אויף איטליכס געזינד פון זעקס פערשריבענע נפשות רעכענט זיך צו געבען פערציג דעסיאַטינעס ערד.

— און די ערד בעארבייטען ווער וועט? — רופט זיך אָן איינער פון'ם עולם — דו מיינסט, ליפּאַ, אז דו ביסט אריין אין לאַפּטיעס, ביסטו שוין אַ פּויער און טויגסט צו דער ארבייט! מע בעדאַרף דערצו אַ רגילות.

— זאָרגט זיך ניט! רש"י האָט שוין בעוואָהרענט — מאַכט ליפּאַ מיט אַ שמייכעלע — אין די יודישע קאָלאָניעס פיהרט איין די רעגירונג „שולצען" (סטאַראָסטעס) פון דייטשען, פון וועלכע מען וועט זיך לערנען די ארבייט.

— יאַ, רעכט, אַלץ רעכט — רופט זיך אָן נאָך איינער — אָבער געלד, אויף דער ערשטער צייט געלד? פון דער טאַקסע? 170 רובעל אויף אַ קאָלאָניסט, ווי מען זאָגט, פון דער טאַקסע? שווערליך! קהל איז אָרעם און די הצטרכות זענען גרויס. מען בעדאַרף אויף דאָס, אויף יענץ, אויף יענץ, אויף דאָס און...

— שאַ, בערוהיגט זיך! — שלאָגט ליפּאַ איבער יענעם די רעד — אביסעל געלד האָב איך פון פריהער, אביסעל האָב איך דאָרט געחאַפּט פון שרכנות. אין איין וועג טאַקי האָב איך אויסגעפיהרט אַ שידוך. היינט רעכען איך, פון מיין בעל־הבתישקייט, וואָס איך וועל דאָ פערקויפען, וועט

מיר עפּיס אויך אריינפּאַלען. אפשר וועט מיר פּעהלען אַ קליינינקייט, פאַר־האַק איך, מען וועט מיר דאָ בעהילפיג זיין. וואָס זאָגט איהר, רב חיים?

— איך זאָג, דו ביסט אַ מענש, ליפּאַ! הלואי ווי דו, מיט ליב־שאַפט צו ערד־אַרבייט, מיט מוטה, מיט אייגענע קרעפטען, אַ סך אזעלכע ביי אונז יודען!

שרה דערלאַנגט צום טיש כבוד — גריווען מיט אייערבייגעל, צו וועלכע מען בעדאַרף זיך ניט וואַשען. און לאָזט בעטען זעהר שען דעם עולם ברכה מאַכען.

— אז גאָט וועט געבען — ווענדעט זיך ליפּאַ צו שרה'ן — וועל איך איך, שרה, שיקען פון דער ריאַלאָניע אַ מתנה גוטע געגזעלעך. דאָרט איז, ווי מען זינגט היינט אומעטום אין דעם לידעל

פון אַלעם גוטען, ברויט נישט טייער

אַ פּיי'ם אַ ציג, אַ הוהן אַ דרייער.

16.

יענער ווינטער, פון וועלכען דאָ איז געגאַנגען דער שמועס, איז געוועזען זעהר אַ שווערער פאַר רב חיים'ן. דאָס האָט מען איהם אָנגעזעהן גלייך אין פּנים. רב חיים איז תמיד געווען אַ ערנסטער מענש, אַ פערטראַכטער, אָבגעזונדערט מיינסטענס פאַר זיך, זעלטען מיט עמיצען אין דער היים גערעדט אַ וואָרט. איטליבער האָט געהאַט דרך־ארץ פאַר זיינס אַ קוק. וואָס פאַר אַ רעש עס האָט זיך געמעגט זיין אַ מאָל צווישען די קינדער אין שטוב, נאָר קוים האָט ער זיך געוויזען אין טיר, איז געוואָרען שטיל, מען האָט פון קיינעם נישט געהערט קיין פּיפּס. דאָס איז אָבער נישט געוועזען דערפאַר, ווייל ער האָט, ווי אַנדערע בייזע טאַטעס, געהאַלטען איטליכען פונ'ם הויזגעזינד אין דער מורא, מען זאָל וויסען ווער עלטער איז, — חלילה! ערענסט איז איהם דאָס פּנים טאַקי געווען, אָבער בייז במעט קיינמאָל ניט. די קנייטשען אויף דעם הויכען, שענעם שטערען זיינעם האָבען בע־וויזען, אַז ער טראַכט, ער איז פערטיפט אין די געדאַנקען. די אויגען זיינע בליצען — ווייל ער האָט אַ פייערדיגען קאָפּ, ניט אויסען חלילה, יענעם מיט דעם בליק צופאַרברענען. אדרבה, ער איז אין האַרצען צו גוט, עס קרענקט איהם די שטילקייט, וואָס ווערט ביי זיין געפינען זיך אין שטוב, עס רייסט איהם דאָס האַרץ, אַז עמיצען פונ'ם הויזגעזינד טהוט עפּיס וועה, עס טריפט איהם דאָס בלוט, ווען עמיצען געהט עפּיס אָב.

פיהרען דאָס הויז האָט געפיהרט אינגאַנצען דאָס ווייב. רב חיים האָט נאָר געגעבען אויף וואָס מען בעדאַרף און ווייטער האָט ער נישט געוואָלט וויסען פון קיין זאַך. ער האָט מעהר נִיט געוואוסט ווי זיינע געשעפטען, שטעדטישע זאַכען און לערנען אין בעשטימטע צייטען. אָט דאָס האָבען אַלע אין הויז געוואוסט, איהם זעהר געשעצט, געליעבט, פאַר זיין חכמה מיט איהם געשטאָלצירט, און געהאַט פאַר איהם גרויס דרך־ארץ.

נאָר אין יענעם ווינטער האָט רב חיים זיך שטאַרק פאַרענדערט. אָנשטאָט רוהיגע פערטראַכטקייט איז איהם אויפ׳ן פנים געלעגען אויסגע־דריקט כעס, פערדראָס, און ביים געהן, ווי דער שטייגער זיינער, הין־און־הער איבער דער שטוב, פאַרלעגענדיג אהינטער די הענד, פלעגט ער זיך אָפט אָבשטעלען, פערבייסען אַ ליפּ, קוקען אין דער וועלט אריין בייז, אויסטשירענדיג אַ אויג, און צופּען דאָס בערדיל, אין וועלכען עס האָבען זיך פּלוצלים בעוויזען אַ סך גרויע האָר, ער איז געעלטערט געוואָרען פאַר דער צייט. אינגאַנצען איז ער אַלט געווען אַ יאָהר צוויי, דריי און פערציג.

געעלטערט האָט איהם די טאַקסע. זינט דאָס שטעדטיל איז פער־אָרעמט געוואָרען, האָט די טאַקסע אָנגעהויבען צו געהן שלעכט. דער עולם האָט געגעסען וועניגער פלייש. און וואָס נאָך? אַ טייל האָבען אריינ־געפיהרט „בשר־חוץ“, דאָס הייסט, פלייש, אריינגעפּעקעלט בגנבה אין שטאָדט פונ׳ם ישוב, פערשפּאָרט צוצאָהלען טאַקסע און קאָסט וועלוועלער, דער הרם, וואָס ליגט, געוועהנטליך, אויף בשר־חוץ, האָט נישט געהאָלפען. נויט, זאָגט מען, ברעכט אייזען אַ פשיטא שוין אַ חרם. אָרעמקייט, הונגער איז קיין קאַטאָוועס ניט און „טאַקסע“ איז ניט מסיני. נישקשה! די שומרים אויף נישטערן זוכען אַזאַ פלייש, און אַוועקצונעהמען עס מיט גע־וואלד, האָבען אויך וועניג־וואָס געהאָלפען. ס׳איז תמיד נאָר געווען גע־שרייען, טענות, אומצופרידענקייט, קללות, טרערען און צוגעצויגען האָט עס רב חיים׳ן שנאה, צאָרן, און הארצוועהטאָג. נאָר, ס׳האָט זיך נאָך ווי־ס׳איז געהאַלטען — תרבית פאַר רב חיים׳ן! שפּעטער אַביסעל אָבער ווייזט זיך אַרויס, אז רב חיים צאָהלט שוין ניט קיין ראַטע, האָט פער־לאָרען דעם „זאַלאָג“, דערצו נאָך פערנומען פרעמד געלד אויך — און שונאים, עזות־פּנים׳ער האָבען שוין געעפענט אַ מויל, געשריגען טאַקי הויך אויף אַ קול.

רב חיים מיט זיין שאַרפען קאָפּ וואָלט זיך נאָך ניט מיאש געווען, געזוכט וועגען, אהין־אהער, ווי זיך ארויסצודרעהען, איבערהאַלטען זיך די שלעכטע צייט. און זעהר מעגליך, עס וואָלט איהם געראָטען. אַ חכם איז ער באמת טאַקי געווען, בעריהמט ווייט אַרום און אַרום. ס׳האָבען

איהם געקענט אפילו די ארומיגע פריצים; נאָר ווי קלוג, אזוי שטאָלץ איז ער געווען און ער האָט נישט געקענט איבערטראָגן לייטישע רעד. סטייטש, מענשלעך אזוינע, וואָס פלעגן ציטערן פאר זיין בליק, ניט די זכיה האָבען מיט איהם צורעדען א וואָרט, זאָלען העזה האָבען עפענען אויף איהם א מויל! ניין, ס'איז אוממעגליך אזוינס אויסצוהאַלטען. ער האָט זיך שטארק פארעסען, איז אראָב פונ'ם פנים, פערלוירען דעם געזונד און אינאיינעם דערמיט דעם קוראזש.

דערצו האָט רב חיים געהאַט נאָך א אינווייניגסטע מכה, וואָס האָט איהם שטארק געשמארצט. דאָס איז געווען די טאָכטער זיינע, לאה. זעהר א גערעטענע איז לאה געווען, א בריה, א קלוגע מיט א פעסטען כאראקטער. נאָך דער מוטער איז זי געווען די פיהרערין, די עלטערע אין שטוב און אַלע האָבען זי געהערט. רב חיים האָט מיט איהר געטאָן א לייטישען שדוך פון דער פרעמד, פון א שענער משפחה, ווי איהם שטעהט־אָן, און געהאַלטען זי מיט ז'עם מאַן ביי זיך אויף קעסט. דער יונגער־מאַן, אייגענטליך, איז געווען א גאַנץ פיינער, זיך אויפגעפיהרט, דאכט זיך, ווי דער שטייגער איז, און באליבט ביי איטליכען אין שטוב. רב חיים האָט אָנ.עגעבען א פּאָר שעה צייט אין טאָג, צולעהרנען מיט איהם און זיינע עטליכע חברים, בעל־הבתישע איידעמס, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען אזעלכע פון אנדערע גרעסערע שטעדט, וואָס ס'איז געווען צודערקענען אין זייער קליידונג און בענעהמונג, עפּיס גאָר ניט דאָס, וואָס אין דעם שטעדטיל ק. דענסטמאָל. די דאָזיגע קאָמפּאַניע האָט זיך געהאַלטען איינס, ארויסבעווייזענדיג א מאָל עפּיס אזעלכע „מאָדנע" געגג, פאר וועלכע מען האָט אויף זיי אין שטעדטיל געקוקט קרום, געמורמעלט, אז זיי זענען אביסעל פון דער נייער וועלט. וואָס מען האָט אין ק. דענסטמאָל פערשטאַנען אונטער דער „נייער וועלט", וואָלט היינט, פארשטעהט זיך, גאָר אויסגעקומען פערשימעלט, אַלט, אפילו ביי יענע פון דער „אַלטער וועלט". נאָר ווי די מעשה, מען האָט געמורמעלט. ס'איז דערפון ארויס „דרעהעניש", פארדרעהעניש ביז לסוף איז די קאָמפּאַניע געוואָרען אויס. צווישען רב חיים'ן און זיין איידעם איז מיט דער צייט ארויסגעקומען עפּיס א רוגז, איינער אויפ'ן אנדערען האָט זיך געבלאָזען, און געהייסען פאר אנדערע האָט עס: לאה דרעהט זיך מיט דעם מאַן. נישטאָ צווישען דעם פאָר־פאָלק קיין גוט לעבען. ס'איז געקומען דערצו, אז מען האָט דעם יונגען מאַן אָבגעשיקט צו זיינע עלטערען, איהם מיט די בעבעבעס, און לאה האָט אין דעם ווינטער טאַקי גענומען גט.. לאה מיט איהר פעסטען כאראקטער האָט, דאכט זיך, דארום זיך גאָרנישט געמאכט. נאָר רב חיים אָבער האָט דערפיהלט, אז ביי איהר אינוועניג

איז דאָ אַ וואונד, זי האָט אַ געבראָכען האַרץ. איהר בראָך האָט איהם נישט געלאָזט רוהען, איהם געשטאָכען אין דער זיבעטער ריפּ, האַלטענדיג זיך פאַר שולדיג אַקעגען זיין טאָכטער, וואָס ער האָט, ווי אַ געטרייער פאָטער, אמת שטאַרק ליעב געהאַט. ווען לאה זאָל געווען אַרוים מיט אַ וואָרט, זיך קלאָגען, דענסטמאָל וואָלט ער זיך אויך אויסגערעדט, זי איינ־גענומען מיט אַ גוט וואָרט און עס וואָלט איהם געוואָרען אפשר גרינגער. לאה אָבער האָט געשוויגען און אָט — איהר שווייגען האָט איהם געשטאָכען. לאה האָט געהאַט פאַר איהם גרויס דרך־ארץ, גרייט געווען איהם פאָלגען אין פייער, אין וואַסער, געקוקט אויף איהם מיט ליעבשאַפט, און אָט — ערשט דאָס טאַקי איז איהם געווען ווי זאַלץ אויף די וואונדען!

רבי חיים איז פאַר יסורים שטאַרק פונ׳ם פּנים אַראָב. קוקענדיג אויף איהם איז איטליכען פונ׳ם הויזגעזינד פאַרשטערט געוואָרען דאָס לעבען. מען האָט געפיהלט, אַז דאָס איינציגע אָנהאַלטעניש זייערע ווערט שוואַך, נאָך עטליכע חוואַליעס פון צרות־א־ים, פאַלט עס אום — און זיי אַלע פאַלען אין אַ טיפען אָבגרונד אַריין!

זעהר אַ שווערער, ניט קיין פרעהליכער איז יענער ווינטער געווען!

פּורים ביי נאַכט צו דער סעודה איז רבי חיים אינאיינעם מיט דעם הויזגעזינד געזעסען ביים טיש. ער האָט זיך געשטאַרקט, געמאַכט האַרץ, וויזען אַ פרעהליכע מינע, מקיים זיין אַלסדינג, ווי דער שטייגער זיינער איז געווען אַלע יאָהר. נעבען איהם ליגט אַ בייטעל מיט מינץ אויף צו געבען נדבות. עס קומען אַריין אָרעמע לייט, רב חיים גיט מיט אַ פריינד־ליכען פּנים, זאָגענדיג זיי אַ גוט וואָרט. עס קומען בעל־הבתישע קינדער מיט פּאַטשיילעס, וואָס זאַמלען פאַר אַנדערע — די בסוד פאַר אַ געפאַ־לענע פאַמיליע, נעבעך, וואָס ליידט שטילערהייד, און יענע פאַר אַ לייטי־שען, שענעם קבצן, פאַר אַ וויסטע אלמנה מיט ברעקלעך יתומים, נעבעך, — און רבי חיים גיט און איז מכבד מיט עפּיס פּורים־דיגעס. עס קומען אויך כלי־קודש, שמשים, כלי־זמר, באַד־יונגען, פּורים־שפּילער, אַלעמען נעהמט רבי חיים אויף מיט אַ „ברוך־הבא", מיט אַ כוסה און גיט.

שרה פון איהר זייט איז בעשעפטיגט מיט דעם „שלח־מנות!, אָרעמע בחורים, יונגלעך, דינסטמיידלעך ברענגען פון קרובים, פון שכנים און בעקאַנטע איבערגעדעקטע טעלער, אין וועלכע עס געפינען זיך אַ פלעדיל, אַ מלכות־ברויטיל, אַ המן־טעשיל, אַ מאָהנדיל, אַ צוקער־פישעלע, אַ צוקער־קעלע מיט אַ ושתי, אַ זרש, אַ אסתר המלכה דערויף אויבען מיט גע־כתיבה׳טע אותיות פון צוקער. און אַרום די דאָזיגע שענע, גוטע זאַכען, וואָס נאָר צו איינס, צו צוויי אויף אַ טעלער, ליגען זיך אויסגעלעגט אין אַ שענעם סדר עטליכע טרוקענע, דאַרע פלוימען, אָדער עטליכע מאַנדלען

מיט ניסלעך. א מאָל ליגט נאָר אויף א טעלער א אויסגעצוואָגענער הערינג אין עסיג און האָניג — דאָס איז פון א זעלבען וואָס האָט ליעב אלסדינג בפשטות, עס זאָל האָבען א ממשות, גאַנץ בעל־הבתיש...

און בשעת שרה איז בעשעפטיגט מיט צאָהלען יעדען פאר דעם וועג, איבערגעבען איהרע ברכות און ווינשעניש צו דעם, צו־יענעם, ווארפען זיך די קינדער אויף די געבראַכטע שלח־מנות, בעטראַכטענדיג מיט שיינענ־דיגע אויגעלעך איטליכס פיצעלע, וואָס רעדט, דאַכט זיך, ווערטער, קיצעלט ביי דער נשמה, און צולעגען עס דערנאָך אויף טעלערלעך, אָבצושיקען איטליכען צוריק, פערבייטענדיג די יוצרות — דעם אָנשטאָט זיין פלעדיל א המן־טעשיל, דעם אנדערען אָנשטאָט זיין ושתי א זרש, און יענעם אָנשטאָט זיינע מאנדלען א פייג, אָדער א רויטען עפּעל. עס פארשטעהט זיך, די מיינונגען דאריבער זענען פערשיעדען, עס קומט א מאָל אויך ארויס א מחלוקת, מען חאַפּט א מאָל א קניפּ, א פּאַטש אויך, נאָר גאָרנישט, מען שלינגט עס אראָב, בשעת חדוה ווער מאַכט זיך דערויס, פון אזעלכע קליינינקייטען.

אלסדינג, דאַכט זיך, ווי אלע יאָהר, און פאָרט נישט אזוי. די אייגענע אָרעמע לייט טאקי, אָבער די נדבות ניט די וואָס פריהער. פון פיעל געסט, וואָס פלעגען תמיד זיך צונויפקומען צו דער סעודה, זיך וואויל־טאָן, פאר־ברענגען פרעהליך די נאכט, זענען היינט דאָ נאָר עפּיס עטליכע אָרעמע קרובים. רבי חיים זינגט „שושנת יעקב", די קינדערלעך העלפען אונטער, אָבער ס׳איז ניט דאָס קול, וואָס א מאָל. אין דעם זינגען זיינעם הערט זיך עפּיס ווי א געוויין פון א צוקאָכטער, ליידענדער נשמה, א ניגון פון איכות. דער „שושנת יעקב" איז ווי א אָבגעריסענע רויז, דאַכט זיך, זי איז שען, די פארב שטעהט איהר אין פּנים אָבער נישטאָ אינוועניג דער זאַפט, דאָס לעבען, קוים נאָר וואָס זי זשיפּעט. רב חיים טהוט זיך אָן כח, צוהיצט זיך, ווענדעט זיך צו די אָרעמינקע קרובים מיט א טרייסט — נישקשה, יודען! מען בעדאַרף האָפּען, ניט זיין ביי זיך אראָבגעפאלען. אז וואויל איז דעם, זאָגט ער, וואָס האָט אויף גאָט א בטחון, לאָז ער זיך זאָרגען! — דאָס איז אָבער גע׳מלאכה׳ט. דער זאָרג ליגט רב חיים׳ן איינגעגעסען ווי א פיאַווקע טיעף אין האַרץ. וועהטאָג און יסורים קוקען איהם ארויס פון די בעטריבטע אויגען.

שרה בעמערקט עס זעהר גוט און עס חאַפּט זי אָן ביים האַרצען. זי געהט אוועק אין א ווינקעלע, כלומר׳שט בעדאַרף זי דאָרט עפּיס האָבען, לעגט אָרויף די הענד אויפ׳ן פּנים און וויינט שטילערהייט.

לאה פיהלט אויך דאָס אייגענע וואָס שרה, פארשטעהט דער מאַמעס אוועקגעהען אהין אין ווינקעל, נאָר זי האַלט אויס כאַראַקטער, זיצט ביים

טיש, קוקט מיט רחמנות אויף די קינדער און רוקט אריין איטליכען אין הענטיל עפּיס אַ צוקערגעבעקסעל — זאָלען זיי, נעבעך, עסען. דערפאר ביי נאַכט אויף איהר געלעגער איז פייכט געוואָרען דאָס קיסען פון איהרע טרעהרען.

17.

ס'איז אַ טאָג נאָך פּורים. די זון קוקט פריינדליכער, מילדער אראב פון'ם הימעל, שיקט דורך איהרע שטראהלען און דורך אַ געלינד ווינטעל די ערשטע התראה דעם ווינטער, אז עס ענדיגט זיך איהם דער טערמין פון דער דירה דאָ, אויף דר'ערד, ער זאָל מוחל זיין זיך ארויסקלייבען, זיך רוקען ווייטער. און ער טהוט דאָס אייגענע טאקי וואָס אַ שלעבטער, איינ־געשפּארטער שכן — בריה'ט־זיך, מאַכט פוילע תנועות. ביי־טאָג, דער זון אין די אויגען, געזעגענט ער זיך, פארגיסענדיג ריקעס טרעהרען — טייכלעך וואסער רינען אויף די גאַסען. איך געה. געה, הייסט עס, לאָזט מיך נאָר זיך פּאקען, פארנעהמען מיינע בעבעכעס, דעם שניי מיינעם, „פערשווארצט" איז ער, נעבעך, געוואָרען! קוים אָבער מאַכט די זון צו אַ אויג, געהט פארנאַכט אין איהר רוה אריין, שטעלט ער מיט אַ פערחמורעט, בייז פּנים איהר אַרויס פייגען — סוסולקעס פארגליווערטע און בלייבט ביי זיינעם טאקי, אייז־קאַלט ווי פריהער. נאָר אז־אַך־און־וועה איז צו איהם! ער איז שוין פארביי, מען איז איהם שוין מבטל — ביי יודען איז שוין פאר פּסח, די צייט פון עפענען טיר און טויער, ארויסטראָגען אויף דער גאַס טיש און ביינק, שייערן, וואשען און כשר'ן אלסדינג אויף פּסח!

אין שטעדטיל ק. קאָכט זיך, טאראראמט זיך אַ שרעק. אלע האָבע צוטאָן מיט דעם ליבען פּסח. יודישע קינדער, ווייבער און מאַנסבילען לויפען ארום אויף דעם מארק צווישען פוהרלעך מיט ווייץ, קארטאָפעל, אייער און שאר ירקות, וואָס עשו פון די דערפער ברייננגט אריין אין שטאָדט יעקב'ן אונטער אַ יום־טוב. אין דער מיהל, הינטער דער שטאָדט, פער־רוקט צווישען סאָסנאָווע וועלדער, זענען שוין גע'כשר'ט די שטיינער און יודען פון'ם שטעדטיל פיהרען אריין זעקלעך ווייץ, צומאָהלען עס אויף מצה, אָבהיטענדיג דערביי איטליכער זיין „אָטשערעדע". די פאבריקעס אויף מצה־באַקען שטעהען שוין גרייט צו דער ארבייט, מיט קנעטעריגס, גיסערס, וועלגערינס, רעדלערס, זעצערס און טרעגערס מיט די גרויסע קוישען. אומעטום, אויף דעם מארק, אין די הייזער פיהלט זיך דער פּסח, און פון די חדרים לאָזען זיך הערען קינדערשע קוליבענס, לערנענדיג

„שיר־השירים" אויף דעם גוטען ניגון, פון וועלכען דעם יודענס הארץ ווערט צושמאָלצען פאַר מתיקות.

ביי רבי חיים׳ן אין שטוב, וואָס אין דער צייט פלעגט זיך אַ מאָל דאַרט קאָכען מעהר ווי אומעטום, איז היינט טרויעריג, וויסט, נישטאָ קיין סימן אפילו פון ערב יום־טוב. רב חיים ליגט אין־אָנטאָן ביי זיך אין צימער אויפ׳ן בעטיל, אונטערגעלייגט ביידע הענד צוקאָפּענס, קוקט שטאַרק צוטראָגען, אָטהעמט שווער און איז בלייך ווי די וואַנד. שרה זיצט אין שטוב פערלייגט די הענד, שטאַרק דערשלאָגען מיט אויגען ווי די באַנקעס פון טרעהרען. און זאָל עמיצער פון די קינדער טאָן אַ פּיפּס, מאַכט זי וויני־קענדיג צו איהם: שאַ! דער טאַטע איז ניט געזונד, זאָל זיין שטיל! די קינדער געהען אויף די שפּיץ־פינגער, פערשלאָגען זיך איטליכער אין אַ ווינקעלע, און קוקען שווייגענדיג, שטאַרק, נעבעך, בעטריבט. איין לאָה דרעהט זיך ווי אַ נעכטיגע אַרום, פאַרנומען עפּיס מיט דער בעל־הביתיש־קייט. זי איז פינסטער ווי די ערד, און קעהרט אַוועק דאָס פּנים, אויף קיינעם אין שטוב קיין קוק נישט צוטאָן.

די טיר אין שטוב גלייך פון דער גאַס עפענט זיך רעש׳יג אויף, און עס קומט אריין מיט ברייטקייט אַ פּריץ, אַ הויכער, אַ געזונטער, פון אַ שען אויסזעהען, מיט אַ פּאָר וואָנסעס, דין צוגעשפּיצט ביי די עקען. צוויי לאָקייען טראָגען איהם נאָך פון הינטען — איינער עפּיס אַ קליין פּעקעלע, דער אנדערער אַ ליולקע־ציבעק, אַ לאַנגע אַנטיפּקע מיט אַ מונדשטוק פון ברוסטין. דער פּריץ וואַרפט אַ אויג אויף יעדען אין שטוב גלייך ביים אריינ־גאַנג און בלייבט שטעהן אַ ווײַלע אָהן ווערטער, אָננעהמענדיג אַ מרה־שחורה׳דיג־ערנסט פּנים.

— אַ, וועלימאָזשנע פּאַן! —טהוט זיך שרה אַ חאַפּ פונ׳ם אָרט און נעהט דעם פּריץ אַקעגען.

— פּאַני ראַבינאָוואַ! — שרייט אוים דער פּריץ, שטאַרק גערירהרט, דערזעהענדיג אין שרה׳ס אויגען טרעהרען — וואָס האָט זיך אַזוינס גע־טראָפען?

שרה חליפעט און קען ניט ארויסברענגען קיין וואָרט פונ׳ם מויל, אַזוי האָט עס זי פאַרקלעמט ביים האַרצען. דער פּריץ לאָזט זי צורוה, גיט איהר צייט צו זיך צוקומען, זעצט זיך ביים גרויסען געפאַרבטען שטוב־טיש, דרעהט די שפּיצען וואָנסעס און פייכטליך מיט אַ גלאַנץ ווערען איהם די אויגען.

— היי, אַנטאָסיאַ, ליולקי!

ווי פייל אויסען בויגען טהוען זיך געשווינד אַ לאָז צו איהם ביידע לאָקייען. איינער מיט די לאַנגע אַנטיפּקע און פול אָנגעשטאָפּטער ליולקע,

דער אנדרער מיט זיין פייער־געצייג: א שטיקעל שטאָהל, א קרעמען מיט גובקע אַשטיקעל, שלאָגט אויס פייער און צינדט אונטער דעם טאַבאק אין דער ליולקע. דער פריץ רייכערט און הייסט די לאַקייען ארויסגעהן.

יאַן, דער וואַ־ציצער פריץ, האָט געשטאַמט פון א פוילישער איידעלער פאַמיליע, צו וועלכער עס האָבען געהערט דערפער ארום דעם שטעדטיל ק. וואָס זענען פארטיילט געוואָרען צווישען עטליכע ברידער. בשעת זייערס א חגא, אָדער א מאָל אויך א זונטאַג, פלעגט יאַן מיט דער פאַמפע אין א קארעטע „נאַשפיטץ" ארייגפאָהרען אין שטעדטיל, ווי אנדרערע פריצים פון דער סביבה, גלייך צום קלויסטער, וואָס א קעגען דער שורה הייזער ביים עק מאַרק, נישט ווייט פונ׳ם „אראָבבארג" דאָרט. נאָכ׳ן אָבפאַרטיגען זיך אין קלויסטער איז דער שטייגער זיינער געווען צוצוגעהן צו־פוס צו רב חיים׳ס הויז, א קעגען, וואו ער פלעגט פערבלייבען א פאָר שעה, אויף אָבצוטאָן זיינע געשעפטען מיט בעלי־מלאכות, קרעמערס וכדומה, וואָס פלעגען קומען אהין צו איהם. רב חיים איז ביי איהם געווען שטארק חשוב. ער האָט איהם זעהר געשעצט פאר זיין קלוגקייט, זיין אָרענטליכקייט, און ליעב געהאַט ווי א געטרייען פריינד. איז איהם אויסגעקומען א מאָל שווערליך אין עפּיס א זאַך, האָט ער זיך געראַטהען מיט רב חיים׳ן. האָט ער געהאַט מיט עמיצען עפּיס א סכסוך, איז ביי איהם געווען איין וואָרט: „דאָ ראַבינאַ!" אזוי האָט רב חיים ביי איהם געהייסען. רב חיים איז געווען דער פערמיטלער. אויף איהם האָט ער זיך איינגאַנצען פערלאָזען, וויסענדיג זעהר גוט, אז רב חיים וועט פונ׳ם יושר ניט אוועק אויף א האָר. און גאָר חוץ די אלע זאַכען, האָט ער גלאַט אזוי ליעב געהאַט צו פארברייינגען אין א שמועס מיט רב חיים׳ן. פוילישׁ האָט רב חיים גערעדט, אויך געשריבען נישקשה׳דיג. ער פלעגט א מאָל דערצעהלען דעם פריץ גלייכווערטלעך, משלים, שענע אגדתות פונ׳ם תלמוד, פון וועלכע יאַן פלעגט הנאה האָבען, זיי לויבען אין טאָג אריין. איז רב חיים א מאָל בעשעפטיגט געווען ביי זיך מיט מענשען, האָט יאַן איהם ניט געשטערט, געראויכערט די ליולקע, זיצענדיג גאנץ היימיש אין שטוב, און איבערגעוואַרט ביז רב חיים וועט זיך אָבפאַרטיגען. וואָס מען וויל מעגען זיך אנדרערע איבער פוילישע פריינדשאַפט מיט יודען זאָגען, נאָר דער פאַקט, אז יאַן איז באמת געווען רב חיים׳ס א פריינד, בלייבט א פאַקט. דאָס האָט זיך ביי פיעל געלעגענהייטען דערוויזען תמיד, אויך היינטיגס מאָל אין זיין מרה־שחורה׳דיג פּנים, אין זיינע פייכטע אויגען, בשעת שרה האָט איהם איבערגעגעבען די שלעכטע לאַגע זייערע און אז דער מאַן איז פאר קריינקונג נישט געזונט.

— קען איך איהם זעהן אצינד אויף א ווײלע ? — פרעגט יאן.

— אָט וועל איך געהן א קוק טאָן — ענטפערט שרה — און אויב ער שלאָפט ניט, וועל איך איהם זאָגען.

עס האָט נישט געדויערט קיין רגע, האָט שרה געבעטען דעם פריץ צום מאן אין צימער אריין.

— צאַ טאקענאַ, פאן רבי ? ! — מאכט יאן, אָבשטעלענדיג זיך א ווײלע ביים אריינקומען נישט ווייט פון דער טיר, און שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ, ווי פערוואונדערט, מיט א שמייכעלע כלומר׳שט — עפּיס איז פאן ראבין גאָר צוטראָגען, האָט פערלוירען דעם קוראזש ! וואו איז זיין פעס־טער כאראקטער ? וואו איז זיין חכמה ?

— עס זענען דאָ צייטען, וואָס העלפט נישט דעם מענשען׳ס חכמה — ענטפערט רב חיים מיט א שמייכעלע, וואָס ער האָט עס געמאכט מיט געוואלד.

— ס׳איז דאָך אָבער דאָ א גאָט, וואָס קען העלפען תמיד, אין אלע צייטען ! בעדארף איך דעם פאן ראבין זאָגען אזוינס, וואָס ער ווייסט בעסער פון מיר—מאכט יאן, זעצענדיג זיך רב חיים׳ן אקעגען.—איך ווייס—שלעכטע אומשטענדען. אָבער אזא מענש מיט קאָפּ, קען נישט ווערען פער־לוירען. עפּיס א סך האָבען יורען אזעלכע ווי פאן ראבין ?

אקעגען א פערטיל שעה האָט יאן פערבראכט ביי רב חיים׳ן. דערנאָך האָט ער זיך געזעגענט און מיט א פערקלעהמט הארץ זיך געלאָזט צו זיין קארעטע, נעבען קלויסטער.

אויף־מאָרגען פארנאכט איז צוגעפאָהרען צו רב חיים׳ס הויז א וואָגען, און צוויי לאָקייען האָבען אריינגעטראָגען אין שטוב זעקלעך ווייץ, קאר־טאָפעל, אויך היהנער און א פּאָר אינדיקעס.

רב חיים האָט געצאנקט ווי א ליכט. עס האָבען זיך איהם אויסגעלאָזט די כחות ביז ער איז געבליבען ליגען שלאף ווי א קינד, נישט קענענדיג ריהרען זיך פונ׳ם אָרט. אלע אין דעם היוזגעזונד זענען געוואָרען פינסטער ווי די ערד. מען האָט ניט געגעסען, געטרונקען, ניט גערוהט, געשלאָפען די גאנצע נעכט. קרובים און גוטע בעקאנטע זענען געקומען, איטליכער מיט זיינע חרייסט־ווערטער, מיט זיינע רפואות. מען האָט אויך אראָבגע־בראכט צו איהם א געוויסען דאָקטאָר פון דער סביבה. ער האָט די קראנק־הייט א נאָמען געגעבען, פערשריבען רעצעפּטען, גענומען פאר׳ן וועג — און דאָס אלסדינג האָט אזויפיעל געהאָלפען ווי יענע אלע באבסקע מיטעל.

שרעקליך איז געווען יענע נאכט, וואָס אכט טאָג פאר פסח. רב חיים ליגט פערדולט מיט צוגעמאכטע אויגען. דאָס מויל האלב אָפען, די ליפּען

פארברענט, קוים וואָס ער זיפּעט, וואָס איהם שלאָגט זיך אַ אָדער, און אַ־ין הארצען חריפעט, גלייך ווי מען זעגט. צייטענווייז טהוט ער זיך אַ קר־ים מיט אַ שווערען זיפץ, ווי איהם איז שטארק נישט גוט. שרה בויגט זיך אַן איבער איהם, רעדט צו איהם, נאָר רעדט צו דער וואנד — ער איז פערדולט, ווייסט ניט, וואָס ארום איהם געהט פאָר.

שרה לאָזט אראָב דעם קאָפּ, זיצענדיג נעבען איהם, און וויינט שטילער־הייט. לאָה זיצט נישט ווייט איהם צוקאָפּענס און ווארגט זיך מיט טרעהרען, געבענדיג זיך צו־ווייַלען אַ וואָרף, אַ ציטער מיט אַלע גלידער.

אויף אַ לאַנגען באַנק אַקעגען, ביי אַ טונקעל־ברענענדיג חלב׳דיגע ליכטיל שאָקעלט זיך שלמה׳לע איבער אַ תהלים׳ל. אשטיל געבעט מיט זודיגע געפּיהלען, הייסע טרעהרען געהט איהם טיעף אויס דעם הארץ, טראָגענדיג זיך צום גנעדיגען, בארמהארציגען פאָטער אין הימעל. ער וויינט, ער בעט, טראַכטענדיג אין זיך: אָ רחמנות, האָב רחמנות, הייליגער פאָ־טער! אָ, טהו אַ נס, אַלמעכטיגער גאָט, שיינק מיר און די קליינינטשקע קינדערלעך, וואָס ליגען פערשמאַכט, נעבעך, דאָ אין ווינקעל — אָ, שיינק אונז אונזער טאַטען! דערפאר — זאָגט ער צו גאָט, ביי זיך אין הארצען — צו טאָן זיין געבאָט און דינען איהם געטריי. שלמה׳לע בעט, טענה׳ט, און ווארפט צו־ווייַלען פונדערוויטענס אַ אויג אויף דעם קראַנקען טאַטען, האָפענדיג — אָט־אָט טהוט גאָט אַ נס און שיקט איהם אַ רפואה שלמה. ווייטער זאָגט ער אַ קאַפּיטעל תהלים. ווייטער אַזוי געטראַכט, ווייטער אַזאַ בליק — און אָ אַ פרייד! די מאַמע ווינקט צו לאָה׳ן, טאַפּענדיג דעם חולה ביי די פּיס, ווינקט און מאַכט צו איהר שטיל מיט אַ פרעהליכער מינע:

— עס ווייזט זיך שוויים!

— אומ־מ־ם! — מאַכט שלמה׳לע, צונויפנעהמענדיג זיך מיט אַלע קרעפטען, וואָס האָט געהייסען: אָ גאָט, גוטער גאָט!...

ס׳איז שוין שפּעט אין דער נאַכט. אַ קרעהען פון הענער, ביי שכנים ערגיץ, פערטראָגט זיך אין שטוב. אויף דעם קראַנקען ליגט ארויפגעוואָרפען אַ גרויסע איבערבעט. שרה דרעהט זיך ארום איהם אויף די שפּיץ פינגער, דעקט איהם אַלץ בעסער איין, ער זאָל גוט שוויצען. לאָה נעהמט די אַנט־שלאָפען געוואָרענע קליינע קינדער אויף דער הארטער באַנק און טראָגט זיי איבער אויף זייערע ערטער, הייסט שלמה׳לען אויך געהן אויף זיין אָרט שלאָפען.

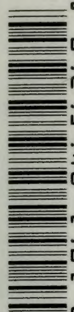
שלמה׳לע איז מיד, צעבראָכען פון אַזוי פיל פּיין און יסורים אַזאַ היבשע צייט. עס דרעהט זיך איהם דער קאָפּ, עס קלעבען זיך איהם די

אויגען, ער גערט, טהוט זיך א וואָרף אין דעם אָנטאָן אויף זיין געלע:נר — און ווערט באלד אנטשלאָפען ווי א שטיין.

רב חיים איז אָקעגען טאָג געקומען צו די גערא‎נקען, זיך פלוצלים אויפגעזעצט, אָנטהוענדיג זיך א כח, אָנגעקוקט שארף דאָס ווייב, די טאָכ־טער, וואָס זענען געשטאנען נעבען איהם, און מיט א זיפץ אויפגעהויבען די אויגען ארויף, קוים מאכענדיג מיט די ליפען: גאָט, פאָטער פון יתומים, דיין אלמנות !...

שרה און לאָה לאָזען ארויס א ביטער געוויין. רב חיים פאלט אנידער אויסציהענדיג זיך אויפ׳ן בעט, טהוט א האָרחעל — און איז טויט.

שלמה׳לע האָט זיך געלעגט שלאָפען ביי־נאכט מיט אגרינג געמיט, פול האָפנונגען, אז ער האָט א געשיינקטען טאטען, און האָט זיך אויפ־געחאפט אין דער פריה — א יתום! דער טאטע ליגט אויף דר׳ערד, איבער־גערעקט מיט א שווארצען שטיק געוואנד, און אין שטוב איז א יאָמער, א קלאָג!... — — —

3 1761 04656369 8